MAĐARSKA SASTAVNICA HRVATSKE GRAMATIKOGRAFIJE 19. STOLJEĆA

Jadranka Mlikota
Ana Lehocki-Samardžić

Izdavači
Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

Za izdavače
Leonard Pon
Anita Šikić

Recenzenti
Barbara Štebih Golub
Ernest Barić
Sanja Zubčić

Korektura hrvatskoga teksta
Maja Glušac

Korektura mađarskoga teksta
Timea Anita Bockovac

Grafičko oblikovanje
Siniša Vidić

Tisak
Krešendo, Osijek

Fotografija na naslovnici
© Tonko Oosterink, Shutterstock

© Autorice, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2021.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

ISBN 978-953-314-142-8 (Filozofski fakultet u Osijeku)
ISBN 978-953-169-465-0 (Hrvatska sveučilišna naklada)

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 150310005.

Objavljivanje knjige financijski je potpomoglo Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Jadranka Mlikota
Ana Lehocki-Samardžić

Mađarska sastavnica hrvatske gramatikografije 19. stoljeća

Osijek i Zagreb, 2021.

Danas, dvije suverene države nikakvo teško nasljedstvo prošlosti ili aktualna politička situacija ne bi smjele odvratiti od suočavanja sa zajedničkom prošlošću. Nakon razdoblja sukoba s lošim uspomenama stupili smo u razdoblje – u dalekoj prošlosti s uspjehom isprobane – suradnje građene na zajedničkim (tj. barem sličnim) interesima. U staroj/novoj situaciji neodložan nam je zadatak i mogućnost međusobnog razumijevanja i obrade povijesnih rana radi stvaranja realnije slike o našem susjedstvu i onda, ako se moramo vratiti sve do doba Zrinskih i Erdödyja.

Béla Makkai

SADRŽAJ

PREDGOVOR / ELŐSZÓ 7

GRAMATIKOGRAFSKI PRINOSI 15

DÖME POPOVICH 17

Illir Nyelvtan Döme Popovicha 17

JÁNOS MIHÁLOVICS 57

Gyakorlati Ilir Nyelvtan Ivana Mihalovića – prinos mađarskoj sastavnici hrvatske jezikoslovne povijesti 57

Gramatički priručnici Ivana Mihalovića 101

JÓZSEF MARGITAI 125

Horvát Nyelvtan Józsefa Margitaija 125

Sinonimičnost u tekstovima *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitaija 153

ALÁDAR EHRENHÖFER, RÓKUS VIDOVICS 185

Horvát Nyelvtan Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa 185

Horvát Nyelvtan Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa – prinos hrvatskoj gramatikografiji 19. stoljeća 203

Jezik administrativno-poslovnih tekstova u gramatičkom priručniku Ehrenhöfera i Vidovicsa *Horvát Nyelvtan* 217

HRVATSKO-MAĐARSKA NAZIVOSLOVNA I ONOMASTIČKA PROŽIMANJA 241

Hrvatsko gramatičko nazivlje u priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća 243

Vlastita imena u gramatikama hrvatskoga jezika objavljenima u Mađarskoj 281

Onimi u gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku druge polovice 19. stoljeća 293

IZVORI 309

KRATICE IZVORA 310

LITERATURA 311

BIBLIOGRAFSKE NAPOMENE 325

KAZALO IMENA 327

BILJEŠKA O AUTORICAMA 334

PREDGOVOR

Proučavajući mađarsku sastavnicu povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, Branka je Tafra upozorila na potpuno neistraženo jezikoslovno područje mađarsko-hrvatskoga prožimanja: „Riječ je o povijesti gramatike i o tome je li bilo hrvatskih gramatika na mađarskom i obratno, kao što je bio slučaj s njemačkim ili pak latinskim."[1] Na to otvoreno pitanje u hrvatskoj jezikoslovnoj (povijesnoj) filologiji nastojale smo odgovoriti opisom hrvatskih gramatika na mađarskom jeziku 19. stoljeća s obzirom na to da hrvatska kroatistika i mađarska slavistika u to vrijeme i smješta početak mađarske sastavnice hrvatske gramatikografije.[2] Drugi je poticaj knjizi također došao od iste autorice koja je u popratnoj studiji pretiska Babukićeve *Ilirske slovnice* istaknula kako se „kroatistička jezičnopovijesna istraživanja odlikuju prevelikom zatvorenošću domaćim granicama, a premalo usporedbama s jezikoslovnim strujanjima u Europi. Iskorake su napravili jezikoslovci nekroatisti, germanisti tražeći veze naših jezičnih priručnika s njemačkim ili latinisti s latinskim. Nije dovoljno popunjavati samo podatkovne povijesne praznine, nego je prijeko potrebno proučavanje povijesne leksikografije i gramatikografije usmjeriti prema istraživanju povijesti hrvatskoga jezikoslovlja."[3] U nastojanju da učinimo iskorak iz takve zatvorenosti jezikoslovnoga (povijesnoga) proučavanja, u obljetničkoj je 2014., u kojoj se navršilo stotinu i šezdeset godina od izlaženja *Ilirske slovnice*, započelo naše terensko znanstveno istraživanje gramatičkih priručnika hrvatskoga na mađarskom jeziku koji su objavljeni izvan granica Trojednice, u ugarskom dijelu Podunavlja 19. stoljeća. Cilj je bio ne samo popisati i opisati gramatičke priručnike navedena razdoblja, o kojima ni starija ni novija jezikoslovna filologija do danas (gotovo) ništa nije zapisala, već utvrditi i povezanost prekograničnih (hrvatskih) autora sa strujanjima u Trojednici te utvrditi i druge (europske) utjecaje na gramatičke priručnike. U tom su četverogodišnjem istraživačkom radu izniknuli znanstveni radovi publicirani u domaćim i inozemnim znanstvenim zbornicima i časopisima koje

1 Branka Tafra, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012., str. 370.

2 Rečeno ne znači da gramatikā hrvatskoga jezika na mađarskom (etničkom i jezičnom) prostoru nije bilo i prije 19. stoljeća, ali im metajezik nije bio mađarski već latinski.

3 Branka Tafra, „Prva hrvatska znanstvena gramatika", popratna studija pretisku *Vjěkoslav Babukić, Ilirska slovnica*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014., str. 472.

dijelom donosimo i u ovoj knjizi. Oni se sadržajno nisu mijenjali, tek su ujednačena navođenja, upotpunjeni su slikovni prilozi, ispravljene su pogrješke, a objedinjena je i literatura kako bi knjiga tehnički djelovala kao cjelina. U knjigu je uvrštena i popratna studija pretiska gramatike Jánosa Mihálovicsa *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, Osijek, 2016.), a koja je rezultatom znanstveno-istraživačkoga projekta *Hrvatsko-mađarski jezikoslovni dodiri u drugoj polovici 19. stoljeća* (IZIP-2014-26) financiranoga sredstvima Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. U knjizi su i nova, dosada neobjavljena istraživanja o prekograničnim autorima koji su svojim gramatikografskim radom prinosili objema filologijama, hrvatskoj i mađarskoj. Premda je naslovom knjiga omeđena u granice devetnaestoga stoljeća, u njoj pogledavamo prvi put i u dva izdanja *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitaija koja su objavljena na samom početku novoga stoljeća, a koja su potvrdom da je ta najizdavanija gramatika hrvatskoga s mađarskim metajezikom čuvala hrvatski jezični identitet i u početnom desetljeću 20. stoljeća u kojem je hrvatski jezik na hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru sociopolitičkim promjenama već tada usmjeren bitno drugačijim normizacijskim putovima.

Knjigu čine dva tematska bloka. Prvim, *Gramatikografski prinosi*, obuhvaćeni su prekogranični autori gramatikā kojima je uz mađarski kao metajezik zajedničko mjesto objavljivanja – ugarski dio Podunavlja – te jezik koji opisuju – hrvatski – bez obzira na različitost lingvonima koji se katkada nađe na koricama priručnika i unutar njih; pozivanje najčešće na ilirstvo i/ili južnoslavenstvo deklarativne je naravi i ne utječe na pripadnost gramatikā zagrebačkoj filološkoj školi. Drugi tematski blok – *Hrvatsko-mađarska nazivoslovna i onomastička prožimanja* – ostaje građom u okvirima gramatičkih priručnika prekograničnih autora, no u njemu je istraživački pogled usmjeren gramatičkom nazivlju i imenima, i to s kontaktološkoga i kontrastivnoga očišta, čime su se priručnici potvrdili kao vrelo proučavanja ne samo gramatikografskih pitanja već i šire jezikoslovnih.

Predgovorni su retci knjigama pogodni i za zahvale onima bez kojih je bilo nemoguće istraživati, a onda i znanstveno valorizirati prikupljenu građu. Kako je riječ o građi koja je nedostupna u hrvatskim kulturnim i znanstvenim ustanovama, ponajprije smo zahvalne na suradnji s knjižnicama, muzejima, arhivima i znanstvenim institutima:

- u Budimpešti: Országos Széchenyi Könyvtár (Nacionalna knjižnica Széchenyi), Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Tudományos Központ (Knjižnica i informacijski centar Akademije znanosti

Mađarske), Budapest Főváros Levéltára (Arhiv glavnoga grada Budimpešte), Magyar Nemzeti Levéltár (Nacionalni arhiv Mađarske), Postamúzeum (Muzej pošte), Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény (Državna knjižnica i muzikološka zbirka na stranim jezicima), Szláv és Balti Filológiai Intézet Könyvtára (Knjižnica Slavističkog i baltičkog instituta), MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (Institut za povijest Mađarske akademije znanosti)

- u Pečuhu: Tudásközpont Pécs (Centar znanja u Pečuhu), Bölcsészettudományi és Természettudományi Kari Könyvtár (Fakultetska knjižnica Filozofskog i Prirodoslovnog fakulteta), Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szlavisztika Intézet Horvát Tanszék (Katedra za kroatistiku Instituta za slavistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Pečuhu), Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete (Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj)
- u Baji: Ady Endre Városi Könyvtár (Gradska knjižnica Ady Endre), Bács-Kiskun Megyei Levéltár (Arhiv Županije Bács-Kiskun), Türr István Múzeum (Muzej Türr István), Eötvös József Főiskola (Visoka škola Eötvös József)
- u Sombatelu: Berzsenyi Dániel Főiskola (Visoka škola Berzsenyi Dániel), Savaria Egyetemi Központ (Sveučilišni centar Savaria), Berzsenyi Dániel Főiskola Központi Könyvtár (Središnja knjižnica Visoke škole Berzsenyi Dániel), Savaria Egyetemi Központ Könyvtára (Središnja knjižnica Sveučilišnog centra Savaria).

Istraživanju su osobito pomogli Viktor Mártoni (Budimpešta), Györgyi Mátrai (Budimpešta), Dinko Šokčević (Budimpešta), Zsuzsanna Mersich (Sombatel), Ferenc Vörös (Sombatel), Ildikó Filaković (Baja), Mladen Filaković (Baja), Andor Pajrok (Baja), Stjepan Blažetin (Pečuh), Ernest Barić (Pečuh), Tomislav Žigmanov (Subotica) – njima posebna zahvala na pronalaženju izvora i načina da se oni prezentiraju ponajprije kroatističkoj javnosti, kao i svim neformalnim susretima i razgovorima u kojima smo promišljali o dodirima i prinosima dvaju jezičnih identiteta. Zahvala knjižnici Filozofskoga fakulteta u Osijeku, poglavito Lani Šuster, bez koje bi potraga za kataloškim zapisima pojedinih autora i njihovih priručnika gotovo bila uzaludna, kao i Upravi Filozofskoga fakulteta u Osijeku koja je financijski podupirala terenski znanstveni istraživački rad i koja je pristala biti izdavačem rukopisa. Dakako, velika

zahvala i recenzentima koji su svojim stručnim napomenama i komentarima otklonili naše nedoumice.

Knjigu kao prinos boljem poznavanju mađarske sastavnice hrvatske gramatikografije podastiremo znanstvenoj javnosti u želji da njezino čitanje potakne i nove znanstvene rasprave. Bit će, nadamo se, poticajna i drugima za upotpunjavanje slike jezikoslovnoga razvoja hrvatskoga jezika i izvan hrvatskim granicama omeđenoga prostora.

Autorice
Jadranka Mlikota i Ana Lehocki-Samardžić

U Osijeku, prvih dana svibnja 2019.

ELŐSZÓ

A horvát nyelvtudomány magyar összetevőjét kutatva Tafra Branka egy olyan a magyar-horvát kapcsolatokat érintő nyelvészeti területre hívta fel figyelmünket, melyet ezideig egyáltalán nem vizsgáltak: „A grammatika történetéről van szó, valamint arról, hogy léteztek-e egyáltalán horvát nyelvtanok magyar nyelven és fordítva éppen úgy, ahogy ezt német vagy latin nyelven láttuk."[4] Erre, a horvát nyelvészeti (történeti) filológiában még mindig nyitott kérdésre a 19. században magyar nyelven írt horvát grammatikák leírásával igyekeztünk választ adni, figyelembe véve a tényt, hogy a horvát kroatisztika és a magyar szlavisztika éppen erre az időszakra teszi a horvát grammatikográfia magyar összetevőjének kezdetét.[5] A könyvünk megírásához a másik motiváló gondolatot úgyszintén Tafrától vettük, aki Babukić *Ilirska slovnicajának* újranyomtatásához készült kísérő tanulmányában kiemeli, hogy „a kroatisztikai nyelvtörténeti kutatásokat az ország határain belüli bezártság jellemzi, és kevésbé az Európában zajló nyelvészeti áramlatok kontrasztív elemzése. Ezen a területen a nem kroatista nyelvészek tették meg a fontosabb lépéseket, főleg a germanisták, a német nyelvű grammatikákkal vagy a latinisták a latin nyelvű grammatikákkal való kapcsolatok bemutatásával. A történeti űrt nem elég csak adatokkal kitölteni, hanem a horvát nyelv történeti kutatásait történeti lexikográfiai és grammatikagráfiai kutatásokkal is ki kell egészíteni."[6] A (történeti) nyelvészeti kutatások elzártságán igyekeztünk áttörni, amikor a jubileumi, 2014-es évben, amelyben az *Ilirska slovnica* megjelenésének százhatvanadik évfordulójáról emlékeztünk meg, elkezdtük a 19. században a Duna mente magyar részén a Háromegy Királyság határain kívül magyar nyelven megjelent horvát nyelvtanok terepkutatását. Célunk nem csak a megadott időszakban megjelent grammatikák összeírása és leírása volt, - mivel a hagyományos és a modern horvát nyelvészeti filológia ezekről (szinte) semmit nem közöl,

4 Branka Tafra, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012., 370. o. Eredetiben: „Riječ je o povijesti gramatike i o tome je li bilo hrvatskih gramatika na mađarskom i obratno, kao što je bio slučaj s njemačkim ili pak latinskim".

5 Ez nem azt jelenti, hogy 19. század előtt nem léteztek horvát nyelvtanok a magyar (etnikai és nyelvi) területen, hanem azt, hogy a metanyelvük nem magyar, hanem latin.

6 Branka Tafra, „Prva hrvatska znanstvena gramatika", a *Vjekoslav Babukić, Ilirska slovnica* című mű újranyomtatásához készített kísérő tanulmány, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014., 472. o.

hanem annak megállapítása, hogy milyen volt a határokon kívüli (horvát) szerzők kapcsolata a Háromegy Királyságban érzékelt változásokkal, valamint egyéb (európai) hatások meghatározása is az említett nyelvtanokban. A négyéves kutatás folyamán olyan tudományos munkák születtek, melyek hazai és külföldi tudományos kötetekben, valamint folyóiratokban jelentek meg, és ezeket részben ebben a könyvben is közöljük. E szövegek tartalmi összetevőin nem változtattunk, csupán egységesítettük az idézett szöveghelyeket és a bibliográfiát, kiegészítettük az illusztrált mellékleteket, valamint kijavítottuk az időközben észlelt hibákat, annak érdekében, hogy könyvünk technikailag egységessé váljon. A könyvben Mihálovics János a *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, Osijek, 2016.) című művének újranyomtatásához készített kísérő tanulmány is szerepel, ami a Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem által támogatott a *Hrvatsko-mađarski jezikoslovni dodiri u drugoj polovici 19. stoljeća* (*A horvát-magyar nyelvészeti érintkezések a 19. század második felében* (IZIP-2014-26) című projekten belül végzett tudományos és kutatói munka eredménye. A könyvben új, eleddig még sehol sem közölt kutatások eredményeiről készített munkák is megtalálták helyüket, azon határokon kívüli szerzőkről, akik grammatikográfiai munkájukkal mindkét filológiát, a horvátot és a magyart is egyaránt gazdagították. Annak ellenére, hogy könyvünk témáját a tizenkilencedik század határai közé szorítottuk, éppen benne szólunk először Margitai József *Horvát Nyelvtanának* kiadásairól, amely az új évszázad első évtizedeiben jelent meg, és ezzel azt tanúsítja, hogy ez a legtöbbször kiadott magyar nyelvű horvát nyelvtan a 20. század első évtizedében, amely még akkor is folyamatosan őrizte a horvát nyelvi identitást, amikor már a horvát (etnikai és nyelvi) területen különböző szociopolitikai változások jelentősen eltérő irányba terelték a nyelvet normizáló folyamatokat.

A könyv két tematikus blokkból áll. Az elsőben, *A grammatikográfiai adalékokban*, a határokon kívül eső szerzők nyelvtanait foglaltuk össze, amelyeknek a magyar metanyelven kívül a megjelenési helye és a feldolgozott nyelve is azonos, – a Duna mente magyar része és a horvát nyelv. Annak ellenére, hogy a szerzők a grammatikák címlapján és oldalain található lingvonimákat időnként különbözőképpen használják; a nagyrészt az illír és/vagy délszláv egységre való buzdítás deklaratív jellegű, és egyáltalán nem hat ki a grammatikák zágrábi filológiai iskolához való hovatartozására. A második tematikus blokk – *A magyar-horvát terminológiai és névtani érintkezések* – feldolgozott anyagával a határokon kívüli szerzők nyelvtanainak keretein belül marad, és a benne alkalmazott kutatási szemlélet a grammatikákban használt terminológiára és

névtani elemzésekre összpontosít, elsősorban kontaktológiai és kontrasztív szempontból. Ezzel az említett nyelvtanok nemcsak a grammatikográfiai kérdések tanulmányozásához, hanem egyéb nyelvészeti kérdéshez is kiváló forrásnak bizonyultak.

A könyvek bevezető sorai a köszönetnyilvánításra is alkalmasak mindazok részére, akik nélkül a kutatási munkánk, illetve az összegyűjtött anyagok értékelése sem valósulhatott volna meg. Mivel olyan forrásokról van szó, amelyek ismeretlenek a horvát kulturális és tudományos intézmények számára, elsősorban a következő könyvtároknak, múzeumoknak, levéltáraknak és tudományos intézeteknek tartozunk hálával:

- Budapesten: Országos Széchenyi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Tudományos Központ, Budapest Főváros Levéltára, Magyar Nemzeti Levéltár, Postamúzeum, Országos Idegennyelvű Könyvtár és Zenei Gyűjtemény, Szláv és Balti Filológiai Intézet Könyvtára, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
- Pécsen: Tudásközpont Pécs, Bölcsészettudományi és Természettudományi Kari Könyvtár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szlavisztika Intézet Horvát Tanszék, Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete
- Baján: Ady Endre Városi Könyvtár, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Türr István Múzeum, Eötvös József Főiskola
- Szombathelyen: Berzsenyi Dániel Főiskola, Savaria Egyetemi Központ, Berzsenyi Dániel Főiskola Központi Könyvtár, Savaria Egyetemi Központ Könyvtára.

Kutatásainkat különösen Mártoni Viktor (Budapest), Mátrai Györgyi (Budapest), Sokcsevits Dénes (Budapest), Mersich Zsuzsanna (Szombathely), Vörös Ferenc (Szombathely), Filákovity Ildikó (Baja), Filákovity Mladen (Baja), Pajrok Andor (Baja), Blazsetin István (Pécs), Barics Ernő (Pécs), Tomislav Žigmanov (Szabadka) segítették – nekik különösen a források felkutatása miatt, valamint a kroatisztikai nyilvánosság elé terjesztő módok közös kidolgozásáért tartozunk hálával, illetve minden nem formális találkozásért is, a beszélgetésekért, amelyekben a két nyelvi identitás kapcsolatairól és adalékairól elmélkedtünk. Külön köszönet illeti az eszéki Bölcsészettudományi Kar könyvtárát, elsősorban Šuster Lanát, aki nélkül egyes szerzők és azok nyelvtanainak katalógus bejegyzései utáni kutatások nem valósulhattak volna

meg, valamint az eszéki Bölcsészettudományi Kar vezetését, amely anyagilag is támogatta tudományos terepmunkánkat, és amely kéziratunk kiadását is vállalta. Végül köszönetünket fejezzük ki a recenzenseknek is, akik bírálatai és kommentárjai segítségével minden kételyünk eloszlott.

Könyvünket a horvát grammatikográfia magyar összetevőjének teljes megismerése érdekében ajánljuk a tudományos nyilvánosságnak azt remélve, hogy olvasása további tudományos vitákat fog elindítani. Reméljük, hogy motiváló erőként fog szolgálni másoknak is a horvát határokkal körülvett területen kívül eső horvát nyelv nyelvészeti fejlődésének teljes képkialakításában.

Szerzők
Mlikota Jadranka és Lehocki-Samardzic Anna

Eszéken, 2019. év május hó első napjaiban

GRAMATIKOGRAFSKI PRINOSI

ILLIR NYELVTAN DÖME POPOVICHA

1. UVOD

Mađarska se sastavnica hrvatske gramatikografije, kada je riječ o gramatikama hrvatskoga s mađarskim metajezikom,[7] prati od druge polovice 19. stoljeća.[8] Dosadašnja hrvatska jezikoslovna filologija i mađarska slavistika njezine je početke smještala u godinu 1874. kada je objavljena *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Jánosa Mihálovicsa[9] (Baja, 1874.),[10] u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*,[11] na koju je među prvima upozorio Ernest Barić (2006: 174), a koja je obilježja zagrebačke filološke škole sačuvala i drugim izdanjem (1881.) pa je „njezina uloga u očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta u ugarskom dijelu Podunavlja i tom činjenicom iznimno velika." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 143).[12] Istu su ulogu imale i ostale gramatike hrvatskoga s mađarskim metajezikom koje su sve do kraja 19., a neke ponovljenim i prerađenim izdanjima i na početku novoga, 20. stoljeća, baštinile hrvatska – zagrebačka – obilježja znatno dulje i izrazitije negoli je to bio slučaj s gramatikama na tlu Trojednice:[13] *Horvát*

7 Svi se primjeri iz gramatikā hrvatskoga s mađarskim jezikom donose izvornim slovopisom. Navodi se daju u prijevodu, a izvorni tekst slijedi nakon prijevoda.

8 Valja istaknuti da je gramatikā hrvatskoga jezika izvan hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora namijenjenih Mađarima na prostoru Ugarske bilo i prije druge polovice 19. stoljeća, no metajezik im nije mađarski već latinski. Usp.: *Illyricae linguae praecepta succincta perspicuaque methodo proposita*, u prijevodu *Pravila ilirskog jezika potpuno obuhvaćena i jasnim načinom izložena*. O toj gramatici vidi: Lehocki-Samardžić, Mlikota, Zorić, 2018: 142–150. Također valja upozoriti i na to da je u ugarskom dijelu Podunavlja u drugoj polovici 19. stoljeća objavljena i gramatika koja je i predmetom opisa i metajezikom u cijelosti hrvatska. Riječ je o *Kratkoj slovnici za tri nižja razreda učionah pučkih* (Baja, 1875.) Ivana Mihálovicsa. O toj gramatici vidi osobito: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 65–92.

9 S obzirom na to da je autorovo ime i prezime različito bilježeno na koricama njegovih gramatičkih i rječničkih priručnika, ovdje ga bilježimo u inačici koja je na naslovnici navedene gramatike. O ostalim inačicama njegova imena i prezimena vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 122.

10 Ovdje se služimo pretiskom navedene gramatike u izdanju Ogranka Matice hrvatske u Osijeku, Osijek, 2016. Vidi: Mihálovics, 1874 [2016].

11 Mihálovicsevu gramatiku bilježimo u navedenoj prijevodnoj inačici. O ostalim prijevodnim inačicama naslova vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 251, bilješka 2.

12 O Mihálovicsevoj gramatici vidi i: Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 111–127.

13 Naime, na tlu Trojednice posljednja dva desetljeća 19. stoljeća obilježena su izrazitijim utjecajem škole hrvatskih vukovaca na normativni propis.

Nyelvtan Józsefa Margitaija[14] (Nagy-Kanizsa, 1885., [2]1895. [1901.], [3]1906.),[15] istoimena gramatika Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa (1897.)[16] te gramatika Jánosa Mihálovicsa koju Lajos Budanovich pod naslovom *Gyakorlati délszláv (ilir) nyelvtan* objavljuje 1914. godine.[17] Novija pak istraživanja potvrđuju potrebu pomicanja granice koja je označila početak mađarske sastavnice hrvatske gramatikografije, i to desetljeće prije te znakovite 1874.;

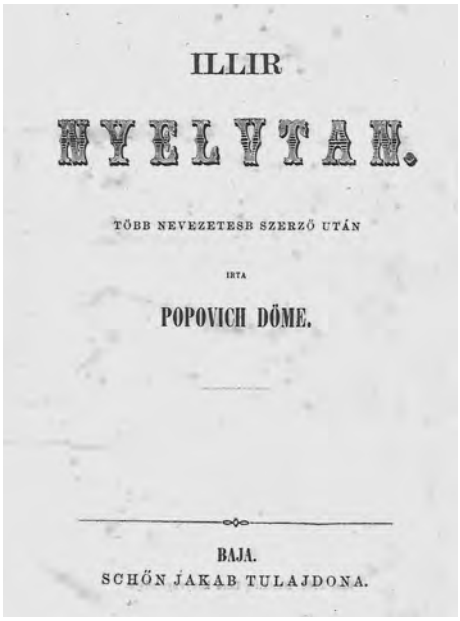
14 U prijevodu *Hrvatska gramatika* kako se dalje i navodi. O Margitayijevoj *Hrvatskoj gramatici* vidi: Barić, 2001: 319–323; Ham, 2006: 123–124. Također valja napomenuti da je u ponovljenom drugom izdanju *Hrvatske gramatike* (1901.) prezime na koricama bilježeno u inačici Margitay. O tom više u poglavlju *Horvát Nyelvtan Józsefa Margitaija*.

15 Uz Margitaijevu *Hrvatsku gramatiku* valja pojasniti godine izdanja. Prvo izdanje (1885.), kojim se i služimo, ima dva zasebno numerirana dijela, o čemu predgovorno autor bilježi: „Svoju gramatiku podijelio sam na dva dijela. U prvom dijelu učenicima prvo dajem ona pravila koja su odmah na početku učenja potrebna ako netko želi naučiti pravilno pisati i govoriti na hrvatskom jeziku. Na drugom mjestu navodim praktične spoznaje koje su potrebne ako netko želi na hrvatskom jeziku iskazati svoje misli u jednostavnim neproširenim i proširenim rečenicama. – U drugom dijelu dopunio sam i sažeo sve naučeno, tj. sustavno navodim sva gramatička pravila, ponavljam gradivo, a da se ono ne čini dosadnim učenicima. Osim toga pobrinut ću se i za jedan kratak hrvatsko-mađarski i mađarsko-hrvatski rječnik." (iz Predgovora, neobrojčano). U izvorniku: „Nyelvtanomat két részre osztom. Az első részben először azon szabályokat közlöm a tanulóval, melyekre okvetlen szüksége van, ha horvátul helyesen akar olvasni és irni. Másodszor gyakorlatilag azon ismereteket, a melyekre szüksége van, ha gondolatait a tő- és bővített mondatok körében akarja horvátul kifejezni. – A második részben kiegészítem és összefoglalom a tanultakat, azaz : rendszerben közlöm az összes nyelvtani szabályokat és ismétlésekbe is bocsátkozom a nélkül, hogy unalmas volna a tanulóra nézve. Ezen kivül rövid horvát-magyar és magyar-horvát szótárról is fogok gondoskodni." Drugi je dio *Hrvatske gramatike* (na njegovoj je naslovnici upisana godina 1884.) zasebno numeriran, pa uz preuzimanje primjera/navoda iz toga dijela gramatike uz Margitaijevo prezime bilježimo godinu 1885., a godina 1884. donosi se u uglatoj zagradi. Ako se primjer/navod preuzima iz prvoga dijela priručnika, uz godinu 1885. navodi se broj stranice toga dijela iz kojeg se preuzima. Uzgred ističemo i to da su u kataloškom zapisu mađarske Nacionalne knjižnice Széchényi uz izdanje navedene gramatike također navedene obje godine, 1884. i 1885., s napomenom da je riječ o „dva dijela u jednom komadu" (u izvorniku: „A két rész egy darabban").
Vidi: http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html?SESSION_ID=1535089190_753959819&lv_action=LV_View_Records&NR_RECORDS_TO_SHOW=1&GOTO_RECORD=3&RESULT_SET_NAME=set_1535107174_0&DISPLAY_RECORD_XSLT=html&ELEMENT_SET_NAME=F, pristupljeno 24. kolovoza 2018.

16 *Horvát Nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa dalje se navodi u prijevodu: *Hrvatska gramatika*. O toj gramatici vidi osobito: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2017: 49–68; Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 402–416.

17 Ta je gramatika zabilježena u bibliografskim ususatvljivanjima bunjevačko-šokačke (književne i jezične) djelatnosti uz ime Lajča Budanovića (Kujundžić, 1969: 708). Bara i Žigmanov (2011: 269) uz godinu 1914. ipak navode da je riječ o suatorskom priručniku: „Mihálovics, János; Budanovich, Lajos [Mihalović, Ivan; Budanović, Lajoš], *Gyakorlati délszláv (ilir) nyelvtan iskolai és magánhasználatra / Irta és szótárral ellátta Mihálovics János ; a harmadik kiadást sajtó alá rendezte Budanovich Lajos*, Baja: Kollár, 1914., 112 str. + str. : tablice." Skenderović (2008: 221) izdanje iz 1914. godine navodi kao treće izdanje Mihálovicseve gramatike ne navodeći njezina priređivača.

naime, Döme Popovich[18] 1863. u Baji/Pešti[19] objavljuje *Illir Nyelvtan*,[20] (slika 1) gramatiku koja tek treba naći svoje mjesto u jezikoslovnoj kroatistici i mađarskoj slavistici.[21]

ILLIR

NYELVTAN.

TÖBB NEVEZETESB SZERZŐ UTÁN

IRTA

POPOVICH DÖME.

BAJA.

SCHÖN JAKAB TULAJDONA.

Slika 1. Naslovnica *Illir Nyelvtan* Döme Popovicha

Ovdje će se analizirati njezin ustroj, normativni propis i opis te dati usporedba s hrvatskom jezičnom normom na tlu Trojednice druge polovice 19. stoljeća. Utvrdit će se i mogući utjecaji Popovicheve gramatike na ostale, već

18 U državnoj monografiji županije *Bács-Bodrog V*, II. dio, akademika Samua Borovszkyja (1901: 536) Popovich je naveden punim imenom Dömötör. Rođen je u Baji 1841. Završetkom škole postavljen je za glavnoga notara grada Baje. Kasnije otvara odvjetnički ured u Somboru i tamo radi kao odvjetnik do 1886. Umro je u Budimu 1888. Autor je nekoliko zbirki pjesama, prevodio je balade, posebice s mađarskoga jezika, i drame, okušao se i u noveli, a objavio je i izvorne povijesne drame te jednu narodnu.

19 Na naslovnici je *Ilirske gramatike* kao mjesto izdavanja upisana Baja, ali i Pešta, uz podatke o izdavačima. Usp.: „Baja. Schőn Jakab tulajdona.", „Pest 1863. Bartalits Imre könyvnyomdája." (s unutarnje naslovnice, neobrojčano). Oba su mjesta izdavanja i u katalošku zapisu mađarske Nacionalne knjižnice Széchenyi. Vidi: http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html, pristupljeno 24. kolovoza 2018.

20 U prijevodu *Ilirska gramatika* kako se dalje i navodi. U zagradi se uz primjere/navode iz *Ilirske gramatike* navodi samo broj stranice s koje se preuzimaju. Naslovi se poglavlja donose u prijevodu, a izvorni se tekst donosi u zagradi.

21 O tom da je gramatika doista prva među gramatikama hrvatskoga s mađarskim metajezikom podatak je i u predgovoru *Ilirske gramatike*: „Morao sam se nositi s mnogim poteškoćama dok sam radio na ovoj gramatici, koja je, ako se ne varam, u inače vrlo bogatoj mađarskoj literaturi, dosada prva." (iz Predgovora, neobrojčano). U izvorniku: „Sok nehézséggel kelle megküzdenem, mig eme nyelvtant elkészithetém, mely, ha nem csalódom, a különben oly gazdag magyar irodalom téren, eddigelé ez első."

navedene gramatike hrvatskoga s mađarskim metajezikom koje su objavljivane izvan hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora do kraja 19. stoljeća.

2. METODOLOGIJA

Ilirsku je *gramatiku* Döme Popovich, kako je razvidno iz napomene na naslovnici, napisao „na tragu više poznatih autora",[22] ali u gramatici ne otkriva izvore na koje se oslanjao. U tom Popovich nikako nije osamljen jer „Hrvatske gramatike nemaju običaj davati popis literature na osnovi koje su rađene kao što je to tradicija, na primjer, u češkoj gramatikografiji (…)" (Tafra, 2014: 522). S druge pak strane, među slovničarima zagrebačke filološke škole ima autora koji ipak navode djela kojima su se služili pri pisanju svojih gramatičkih priručnika (primjerice Babukić, Veber, obojica Brlića) (Tafra, 2014: 522), a to će činiti i gramatičari u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća; Mihálovics, primjerice, navodi Mažuranićevu slovnicu kao „nit vodilju", Margitai normativni propis gradi na Volariću, Veberu, Frölichu, Gallu, Klaiću i Mihálovicsu,[23] a poveći broj uzora navode i Ehrenhöfer i Vidovics pa je u njih ugledanje na Mažuranića, Vebera, Vitanovića i Divkovića.

S obzirom na to da je u *Ilirskoj gramatici* izostao popis gramatika uzora, usporedba je sa slovnicama zagrebačke filološke škole na tlu Trojednice mogla biti temeljena samo na slovnicama na koje se Popovich mogao ugledati, dakle s onima koje su godinom izdanja i najbliže *Ilirskoj gramatici*: s Volarićevom *Ilirskom slovnicom za početne učionice* (1852.), Babukićevom *Ilirskom slovnicom* (1854.) te Mažuranićevom *Slovnicom Hèrvatskom za gimnazije i realne škole* (1859.). Usporedba će dakako obuhvatiti one jezične razine koje su im zajedničke, premda ni one nisu u svim uspoređivanim gramatikama podjednako opisom obuhvatne; primjerice, sintaktičkim će činjenicama hrvatskoga jezika Popovich, za razliku od Babukića, ustupiti vrlo malo prostora, a tvorbene, koje su sastavnim dijelom i Babukićeve i Mažuranićeve slovnice, u *Ilirsku gramatiku* i nisu uvrštene. Na isti će način tek djelomice biti moguće utvrditi utjecaj *Ilirske gramatike* na ostale gramatike hrvatskoga otisnute na mađarskom jeziku izvan Trojednice, i to zbog nekoliko razloga:

22 U izvorniku: „több nevezetesb szerző után".

23 Margitai Mihálovicsevo prezime bilježi u inačici Mihalovits.

1. gramatike sljednice Popovicheve sadržajno su različite opisom jezičnih činjenica hrvatskoga jezika pa su u njih uvrštena i tvorbena i pravopisna poglavlja, sadržajno nepripadajuća *Ilirskoj gramatici*;
2. utjecaj je *Ilirske gramatike* na gramatičke priručnike izvan granica Trojednice, u ugarskom dijelu Podunavlja, tek dijelom moguće pratiti jer se gramatičari u nastavku stoljeća predgovorno ne pozivaju na Popovicha kao metodološkoga i/ili normativnoga uzora, pa je utjecaj Popovicheve na gramatike koje su uslijedile moguće promotriti tek u kontekstu normativnih pomaka koji su zabilježeni u gramatikama izvan Trojednice do kraja 19. stoljeća.

Isti će razlozi prevladati i kada je riječ o usporedbi preostalih poglavlja *Ilirske gramatike* koja se ne odnose na sam normativni propis, a koja su većim dijelom ipak zajednička ostalim gramatikama hrvatskoga s mađarskim metajezikom.

3. *ILIRSKA GRAMATIKA* DÖME POPOVICHA

3.1. Što je ilirsko u Popovichevoj gramatici ili o uporabi lingvonima u ugarskom dijelu Podunavlja

Već je iz naslova Popovicheve gramatike razvidno da je jezik, koji joj je predmetom opisa, nazvan *ilirskim*. U *Predgovoru* (*Előszó*) gramatike navodi da je riječ o jeziku „koji je na usnama mnogih naroda različitog imena od Jadrana do Crnoga mora, u različitim dijelovima Mađarske,"[24] a u *Uvodnim napomenama* (*Előleges tudnivalók*) nešto određeniji prema narodima koji se time jezikom služe:

> „Ilirski jezik danas živi na usnama mnogih naroda na teritoriju čija se veličina ne smije zanemariti. Među njima moramo spomenuti Hrvate i Srbe, koji govore istim jezikom, a značajnije odudaraju samo u pismu kojim se služe. (…)" (iz Uvodnih napomena, neobrojčano).[25]

[24] U izvorniku: „(…) azon nyelv sajátságaival, mely a fekete tengertől az adriaiig, s Magyarország több részeiben, különböző nevü népek ajkain él." (iz Predgovora, neobrojčano).

[25] U izvorniku: „Az illir nyelv mai nap számos nép ajkain, s nem megvetendő földterületen él. Ezek közül leginkább emlitendők a szerbek és horvátok, kik ugyanazon nyelvet beszélvén lényegesen csak az irásban térnek el egymástól."

Međutim, rasprostiranje je *ilirskoga* jezika u Popovicha, jednako kao i u zagrebačkih slovničara, samo deklarativne naravi, a opisani je jezični sustav u gramatici hrvatski, odnosno *ilirski*. Druga je polovica 19. stoljeća i u Trojednici obilježena različitim identitetima: „osim nacionalnoga i općeslavenski identitet, i južnoslavenski, i austroslavenski identitet, i ilirski identitet" (Tafra, 2014: 475) supostoje „samo kao konstrukcija ideologije ilirskoga pokreta" (Korunić, 2006: 357), ne kao normativni okvir unutar slovnica 19. stoljeća. Valja upozoriti na to da je od lingvonima upravo *ilirski* (*lingua illyrica*) i među podunavskim Hrvatima druge polovice 19. stoljeća najprošireniji (usp. Skenderović, 2008: 221), i to sve do Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe kada se jezik većinom naziva *bunjevačkim* i *šokačkim jezikom* (*naričjem*) (Sekulić, 1997: 11). Isti će lingvonim, *ilirski*, i to već u postilirsko vrijeme, na koricama gramatičkih priručnika unutar Trojednice pedesetih godina 19. stoljeća imati, primjerice, i Volarić i Babukić,[26] a Mažuranić (1859: 1), premda u naslovu slovnice za gimnazije i realne škole jezik naziva *Hèrvatskim*, na njezinu početku piše o proširenosti naziva *ilirski* kao sinonima za hrvatski jezik. To će, uostalom, prije Mažuranića činiti i Babukić u predgovoru *Ilirske slovnice* pojašnjavajući da su nazivi *jugoslavjanski*, *trački* i *ilirski* sinonimi.[27] Iz navedenoga je razvidno kako se u to vrijeme ilirstvo „iščitava ne samo u naslovima, kao ideja, kao znak buđenja nacionalne svijesti i uzdizanja materinskoga jezika i općenito kao znak kulturnoga, znanstvenoga i gospodarskoga razvoja hrvatskoga naroda i oblikovanja hrvatske nacije, temelj na kojem su u drugoj polovici 19. stoljeća nastala mnoga djela u svim područjima i osnovane mnoge nacionalne institucije." (Tafra, 2014: 472–473). *Ilirskim* će ga čak i u postnagodbeno doba izvan granica Trojednice zvati Mihálovics, i to u obama izdanjima *Praktične ilirske gramatike* (1874., ²1881.),[28] ali i Budanovich prerađujući ju 1914. godine.[29] Da je *ilirski* jezik doista hrvatski književni jezik 19. stoljeća unutar korica Popovicheve gramatike, potvrdit će normativni propis koji se analizira u

---

26 Usp.: Fran Volarić, *Ilirska slovnica za početne učionice*, Terst: Vladateljna tiskarnica, 1852., Věkoslav Babukić, *Ilirska slovnica*, Bèrzotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, Zagreb, 1854.

27 Usp.: „Ime dakle *jugoslavjansko* =*tračko* =*ilirsko* jest g e o g r a f i j s k o iliti zemljopisno (…)" (Babukić, 1854: VIII).

28 Mihálovics pak uz naziv *ilirski* sinonimično rabi i naziv *južnoslavenski jezik* što je razvidno iz autorove napomene o namjeni knjige: „za učenje ilirskoga, odnosno južnoslavenskoga jezika." (iz Predgovora, neobrojčano). U izvorniku: „ilir, illetőleg délszláv nyelv megtanulhatására."

29 Usp.: Mihálovics, János; Budanovich, Lajos, *Gyakorlati délszláv (ilir) nyelvtan iskolai és magánhasználatra / Irta és szótárral ellátta Mihálovics János ; a harmadik kiadást sajtó alá rendezte Budanovich Lajos*, Baja: Kollár, 1914. U prijevodu: Mihálovics, János; Budanovich, Lajos, *Praktična južnoslavenska (ilirska) gramatika za školsku i samostalnu uporabu / Napisao i rječnik uz nju sastavio Ivan Mihalović ; treće izdanje za tisak pripremio Lajos Budanović*, Baja: Kollár, 1914.

nastavku, i to na svim jezičnim razinama, sadržajno obuhvaćenima *Ilirskom gramatikom*: fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj, uz prethodni osvrt na ustroj same gramatike.

3.2. Ustroj

Popovicheva je *Ilirska gramatika* jezikoslovni priručnik u širem smislu s obzirom na to da uz gramatički propis sadrži i tekstove za prevođenje (str. 98–113), tekstove narodnih pripovjedaka (str. 114–122) i pjesama (str. 123–137) te dva rječnička popisa: ilirsko-mađarski (str. 138–183) i mađarsko-ilirski (str. 184–227). Na kraju su *Ilirske gramatike* još samo neobrojčani sadržaj i popis tiskarskih pogrješaka.

Opisu je gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika te rječnicima Popovich dao najviše prostora – normativi propis kojim su obuhvaćene fonološke, morfološke i sintaktičke činjenice hrvatskoga jezika donosi na 97, a rječničke popise na 89 stranica *Ilirske gramatike*. Rječnički će popisi biti sastavnim dijelom jezikoslovnih (gramatičkih) priručnika hrvatskoga s mađarskim metajezikom i nakon Popovicheve *Ilirske gramatike*; prekogranični su ih (hrvatski) autori smatrali neizostavnima u svladavanju hrvatskoga jezika jer su svoje priručnike namijenili ponajprije neizvornim govornicima jezika koji opisuju i propisuju. Primjerice, János Mihálovics *Praktičnoj ilirskoj gramatici* pridodaje i korijenski rječnik[30] premda ga iste godine kada i gramatiku samostalno objavljuje u Kaloči (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 258, 286–299). Margitai pak u *Hrvatskoj gramatici* ne donosi rječnik kao stupačni abecedni popis općega leksika hrvatskoga jezika s mađarskim prijevodnim ekvivalentima (pa ni rječnički popis s polaznim mađarskim stupcem), ali donosi *Rječnik uz govorne vježbe* (*Szótár a beszédgyakorlatokhoz*) (Margitai, 1885 [1884]: 92–108) koji rednim brojevima prati na isti način označene *Govorne vježbe* (*Beszédgyakorlatok*) (Margitai, 1885 [1884]: 65–91) koje su rječniku i prethodile. Stupačne će abecedne popise općega i strukovnoga leksika imati Aladár Ehrenhöfer i Rókus Vidovics (1897: 215–274) na kraju stoljeća, u *Hrvatskoj gramatici* (usp. Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 412–413), iz čega je razvidno da su isključivo pragmatički razlozi utjecali na drugačiji ustroj gramatičkih priručnika

[30] Usp.: *Ilirsko-magjarski korijenski rječnik* (*Ilir-Magyar gyökszó-tár*) (Mihálovics, 1874 [2016]: 187–249).

izvan Trojednice, a u odnosu na slovnice 19. stoljeća unutar njezinih granica. Oni će, uostalom, utjecati i na donošenje u gramatičkim priručnicima izvan Trojednice i vježba za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski jezik i/ili obrnuto), odnosno (raz)govornih vježba, koje prate opis gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika. Naime, sve gramatike hrvatskoga na mađarskom jeziku, i Popovicheva i njezine sljednice, takve vježbe redovito donose ili nakon opisa pojedine jezične činjenice, kako ih u gramatičkom dijelu priručnika donosi, primjerice, Mihálovics (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 268–270), ili su tekstovi dani (i) u zasebnim gramatičkim poglavljima kao što je slučaj s *Hrvatskom gramatikom* Józsefa Margitaija (1885 [1884]: 65–91)[31] te istoimenom Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa (1897: 97–108). Nadalje, tim istim pragmatičkim razlozima treba pridodati i često uspoređivanje ilirskoga/hrvatskoga jezičnoga sustava s jezicima s kojima je hrvatski povijesno bio u kontaktu, s latinskim i njemačkim ponajprije na koje upućuje Popovich,[32] a koje i gramatičari do kraja 19. stoljeća kontrastivno unose u priručnike[33] (usp. Mihálovics, 1874 [2016]: 10; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 3). Dakako, usporednih je napomena *ilirskoga* jezika s mađarskim najviše što ne čudi s obzirom na mjesto objavljivanja gramatikā, metajezik kojim su pisane i, u konačnici, s obzirom na to da su namijenjene ponajprije Mađarima za učenje hrvatskoga jezika. Stoga se čini naravnim zaključiti da su razlike u ustroju gramatičkih priručnika druge polovice 19. stoljeća izvan granica Trojednice u odnosu na one otisnute unutar tih istih granica proizlazile ponajprije zbog razlike u njihovoj namjeni, kao i zbog različitoga metajezika, a u odnosu na jezik koji im je kao predmet gramatičkoga opisa zajednički.

Valja još upozoriti na tekstove (narodnih) pripovjedaka i (narodnih) pjesama koje prekogranični autori uvrštavaju u svoje jezikoslovne (gramatičke) priručnike, a koji opet upućuju na pragmatičnost kojom su autori vođeni u

---

31 Margitai u izdanju *Hrvatske gramatike* iz 1885. (prvi dio priručnika) vježbe za prevođenje donosi i nakon opisa pojedine jezične činjenice. Usp. Margitai, 1885: 16.

32 Usp.: „Ono što latinski jezik označava riječju eius ili njemački riječju sein, isto je ono što je u hrvatskom njegov, a, o, npr. József megverte Pált kertjében, čiji je vrt? Ako je Pavlov, točno ćemo prevesti ovako: Josip je iztuko Javla (sic!) u njegovom vértlu, ako je vrt Józsefov, onda prevodimo ovako: Josip je iztuko Pavla u svom vértlu." (34–35). U izvorniku: „A mit a latin ezen szóval ejus, vagy a német seinnal fejez ki épen annyi mint az illir njegov a, o, pl. József megverte Pált kertjében, kié a kert? ha Pálé, akkor igy forditjuk helyesen, Josip je iztuko Javla (sic!) u njegovom vértlu ; ha pedig Józsefé a kert, akkor igy : Josip je iztuko Pavla u svom vértlu."

33 U *Ilirskoj* će *gramatici* Popovich posezati i za usporedbom s grčkim i staroslavenskim jezikom. Usp.: „I u grčkom i u staroslavenskom jeziku imamo tri broja: jednina (jedinstveni broj), množina i dvojina (dvobroj)." (4). U izvorniku: „Valamint a görögben úgy az ó-szláv nyelvben is három szám van : egyes (jednina, jedinstveni broj.), többes (množina) és kettős (dvobroj)."

njihovu pisanju. Naime, Popovich je u *Ilirsku gramatiku* takve tekstove za čitanje uvrstio između gramatičkoga propisa i rječničkih popisa, a premda se iz naslova poglavlja *Narodne pěsme* razabire o kakvim je pjesmama riječ, i *Pripovětke*, iako nisu atribuirane, također pripadaju narodnima. O samoj svrsi takvih tekstova Popovich predgovorno ne piše, ali da su doista mogli pomoći i kao vježba za čitanje i prevođenje i kao ugodno štivo, predgovorno su u svom priručniku istaknuli Ehrenhöfer i Vidovics, pa su u *Hrvatsku gramatiku* uvrstili osam tekstova, od kojih je jedan prozni tekst narodne priče i jedan narodne pjesme, a ostali su tekstovi autorski (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 413–414). Ulomci se tekstova književnih djela neće naći u slovnicama druge polovice 19. stoljeća u Trojednici, ali tek za ilustraciju napominjemo i to da su pragmatički razlozi bar dijelom zajednički i gramatičarima unutar njezinih granica, pa se u tom kontekstu može izdvojiti Babukićeva *Ilirska slovnica* u kojoj su pravila bogato potvrđena primjerima iz književnih djela jer je autor želio da učenici što veći broj gramatičkih pravila svladaju na književnim tekstovima (Tafra, 2014: 518).

Iz opisanoga je ustroja *Ilirske gramatike* razvidno da je ona doista mnogo više od gramatičkoga priručnika, posebice ako se usporedi sa slovnicama zagrebačke filološke škole koje nastaju u drugoj polovici 19. stoljeća u Trojednici; naime, one već tada prelaze isključivo u opis gramatičkih sastavnica jezika pa gube strukturne dijelove koje su imale u ranijem razdoblju (rječnike, dijaloške i književne sadržaje) (Brlobaš, 2015: 462). Gledano iz motrišta onih kojima je namijenjena Popovicheva je *Ilirska gramatika* uz normativni propis i svim ostalim svojim dijelovima ipak omogućivala lakše svladavanje *ilirskoga*, odnosno hrvatskoga jezika neizvornim govornicima kojima je i namijenjena. Takav će ustroj i metodologiju izrade gramatikā hrvatskoga jezika prekogranični (hrvatski) autori zadržati sve do kraja 19. stoljeća.

3.3. Gramatički dio jezikoslovnoga priručnika

Glavnina je Popovicheva normativnoga propisa usmjerena na morfologiju promjenjivih i nepromjenjivih riječi pa su fonološke i sintaktičke činjenice u gramatici tek uzgredne. Naslove je većine poglavlja u gramatičkom dijelu priručnika Popovich dao u lokativu s prijedlogom *o*[34] – „utjecaj je to latinskih

[34] Usp.: *O slovima i njihovu izgovoru* (*A betükről és ezek kimondásairól*) (1), *O podijeli slova* (*A betűk felosztásárol*) (2) itd.

ablativnih konstrukcija koji je vidljiv stoljećima" (Tafra, 2014: 499), a ne izostaje ni u slovnicama 19. stoljeća u Trojednici, Mažuranićevoj, Babukićevoj i Volarićevoj primjerice. Dakako, osim u naslovima latinskih će tragova biti i u samom normativnom propisu o čemu više u nastavku poglavlja.

3.3.1. Fonologija

Fonološki sustav Popovich u gramatici opisuje na trima stranicama gramatičkoga priručnika, u trima nevelikim poglavljima: *O slovima i njihovu izgovoru* (*A betükről és ezek kimondásairól.*) (1), *O podijeli slova* (*A betűk felosztásárol.*) (2) i *O dijakritici* (*Az ékezetről.*) (2). U fonološkom nazivlju za *glas* upotrebljava i naziv *slovo*.[35] Nazivi *glas*, *slovo* (*pisme*) do druge polovice 19. stoljeća u hrvatskoj gramatičkoj literaturi nisu izdiferencirani pojmovi (Brlobaš, Horvat, 2006: 50), a u gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku takvima ostaju i do kraja stoljeća (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2017: 57–58).

U fonološkom sustavu Popovich (1863: 1) bilježi trideset i tri glasa, među kojima je, zapravo, veći broj slova za bilježenje istih fonema;[36] primjerice, fonem /*đ*/ u sustavu bilježi trima dvoslovima: *dj*, *gj* i *dž*, a fonem /*ć*/ jednoslovom (*ć*) i dvoslovom (*tj*). Od slovničara zagrebačke filološke škole *dž* u fonološkom sustavu imat će i Volarić (1852: 4) i Babukić (1854: 7), a od gramatičara izvan Trojednice u nastavku stoljeća u turcizmima *džigerica*, *džak*, *džamija* bilježit će ga i Mihálovics (1874 [2016]: 3). Bilježenje pak fonema /*ć*/ jednoslovom i dvoslovom zajedničko je obilježje slovničara unutar Trojednice (Ham, 2006: 70) i izvan nje (usp. Mihálovics, 1874 [2016]: 3–4),[37] a tek će Ehrenhöfer i Vidovics u *Hrvatskoj gramatici* upotrebljavati samo jednoslov (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 409).

Slični su normativni pomaci do kraja stoljeća zabilježeni i u gramatičkim priručnicima izvan Trojednice kada je riječ o bilježenju odraza staroga jata. Naime, Popovich (1863: 1), Mihálovics (1874 [2016]: 2) i Margitai (1885 [1884]: 8) bilježe ga i u dugom i u kratkom odrazu kao *ě*, a dvoslovima *ie*/*je*

---

35 Usp.: „U ilirskom je jeziku trideset i tri glasa. U pismu se svaki glas bilježi posebnim slovom." (1). U izvorniku: „Az illir nyelvben harminczhárom hang van ; az irásban minden egyes hangot egy betű jelel.)". U poglavlju *O podijeli slova* (*A betűk felosztásáról*) (2), zapravo, donosi podjelu glasova navodeći ipak da se u ilirskom jeziku slova (a ne glasovi) dijele na šest razreda.

36 Volarić (1852: 4), za usporedbu, u *Ilirskoj slovnici* navodi upravo 33 slova, a ne glasa ilirskoga jezika.

37 Margitai gramatički propis u *Hrvatskoj gramatici* (1885 [1884]) započinje morfologijom promjenjivih vrsta riječi pa se o fonološkom i slovnom sustavu može doznati tek iz primjera.

tek krajem stoljeća Ehrenhöfer i Vidovics usklađujući, zapravo, normativni propis s trećim izdanjem Veberove *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 409). S druge pak strane, u istom izdanju Veberove slovnice još jedna slovna promjena – napuštanje popratnoga *e* uz slogotvorni /*r*/ – u gramatikama je izvan Trojednice dvije godine prije navedena Veberova izdanja unesena u *Praktičnu ilirsku gramatiku* Jánosa Mihálovicsa (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 118–119), u nastavku stoljeća i u *Hrvatsku gramatiku* – Margitaijevu te Ehrenhöferovu i Vidovicsevu (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 409). Popovich pak bilježenjem popratnoga *e* uz slogotvorni /*r*/ još uvijek posve ostaje u normativnim okvirima zagrebačkih slovničara unutar Trojednice (usp. Volarić, 1852: 7; Babukić, 1854: 6; Mažuranić, 1859: 2) u čemu ga, kako je već navedeno, neće slijediti gramatičari izvan njezinih granica u nastavku stoljeća. Popovich, nadalje, uz slogotvorni /*r*/ navodi i mogućnost da se umjesto popratnoga *e* bilježi i *a*,[38] takva je mogućnost naznačena i u Babukića (1854: 5–6), ali Popovich u gramatičkom dijelu priručnika ipak upotrebljava samo popratno *e* bilježeći ga, kako je razvidno iz pojedinačnih primjera, u dvjema nadslovnim inačicama: *gérleni* (2), *sèrce* (3).

3.3.2. Morfologija

Kao što je već navedeno, morfologiji je promjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi Popovich u gramatičkom dijelu priručnika ustupio najviše prostora. Razlikuje osam dijelova govora, odnosno vrsta riječi[39] te ih osim mađarskim nazivima imenuje i hrvatskim (*samostavno ime* / *samostavnik*, *zaime*, *glagol, pričastje*, *predlog*, *préslov*, *veznik*). Uz mađarski prijevod latinskoga naziva za uzvike, koji su u slovničara zagrebačke škole kao i u prekograničnih autora zvani i *umetci* (usp. Mažuranić, 1859: 139; Mihálovics, 1874 [2016]: 142), i sam rabi latinski naziv *interjectio* (Popovich, 1863: 3) kako ga uostalom zagradom bilježe i Mažuranić (1859: 139) i Babukić (1854: 340). Naziv *ime* upotrebljava kao hiperonim kojim podrazumijeva tri vrste riječi: imenice

[38] Usp.: „*e* i *a* ispred slova (r) uvijek se javljaju s kratkom dijakritikom, pa je tako: sèrce, sziv; (…)" (3). U izvorniku: „*e* és *a* (r) betű előtt mindig rövid ékezettel láttatik el, igy : sèrce, sziv ; éppen ezen ékezet tenndő *r* fölé is, ha ezzel mint magánhangzóval élünk." Isti nadslovni znak katkad bilježi i iznad samoglasnika *e*. Usp.: *préslov* (3).

[39] *Dijelove govora* za vrste riječi u nazivoslovnom sustavu ima i Volarić (1852: 15), ali i Mihálovics (1874 [2016]: 9). Babukić (1854: 164) također morfološki opis u *Ilirskoj slovnici* započinje poglavljem *O pojednih čestih govora*.

(*samostavno ime*, *samostavnik*), pridjeve (*pridavno ime*) i brojeve (*brojno ime*, *brojnik*) (Popovich, 1863: 3).

Popovich (1863: 5) razlikuje tri imenične sklonidbe prema nastavku u genitivu jednine, a što je u skladu s razdiobom imeničnih sklonidaba u zagrebačkih slovničara, ali i većine gramatičara izvan Trojednice u nastavku stoljeća[40] (usp. Mihálovics, 1874 [2016]: 15; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 14). U sklonidbenoj paradigmi genitiv množine imenica muškoga roda bilježi dvama nastavcima – nastavkom *-ah* (*jelen-ah*/*kralj-ah*) i ništičnim nastavkom uz proširenje osnove (*jelen-ov*/*kralj-ev*) koji u navedenih slovničara unutar Trojednice sredinom stoljeća više nije dijelom normativnoga propisa.[41] U dativu, lokativu i instrumentalu množine imenica normira, kao i slovničari unutar Trojednice, razjednačene staroštokavske nastavke, ali u tim padežima bilježi i druge nastavačke mogućnosti kako je prikazano u tablici 1.

Tablica 1. Prikaz nastavačkih mogućnosti u DLI množine imeničnih sklonidaba u *Ilirskoj gramatici*

PADEŽ I BROJ	PRVA SKLONIDBA	DRUGA SKLONIDBA	TREĆA SKLONIDBA	
D mn.	jelen-om sel-om jelen-ima sel-ima	ženam (ama)	stvarim (ima, stvarma)	zapovědim (djam)
L mn.	(o) jelen-ih (o) sel-ih	o ženah (ama)	o stvarih (rima, rma)	zapovědih (djah)
I mn.	jeleni seli	ženami (ama)	stvarmi (rima, rma)	zapovědmi (djami)

Iz tabličnog je prikaza razvidno da u navedenim množinskim padežima imenične sklonidbe Popovich upisuje i starije oblike (DI *zapovjedam, zapovjedami*) i novije, novoštokavske (DLI *jelenima*, *selima*, *ženama*, *stvarima*) – u zagrebačkih je slovničara pedesetih godina 19. stoljeća čvrsto normiran staroštokavski množinski padežni sustav (Volarić, 1852: 22, 29, 32; Babukić, 1854: 173; Mažuranić, 1859: 36), a nastavci su *-ima*/*-ama*

40 Margitai (1885 [1884]: 5) pak imenice ne dijeli prema nastavku u genitivu jednine, već prema nastavku u nominativu jednine te se tom metodološkom odrednicom ponajviše udaljuje od slovničara unutar Trojednice, odnosno gramatičara izvan njezinih granica. Dijeljenje imeničnih sklonidaba prema nastavku u nominativu jednine metodološki će, između ostaloga, odrediti gramatičke priručnike hrvatskih vukovaca. No valja upozoriti i na moguće druge utjecaje, primjerice klasičnih gramatičkih opisa. O utjecaju mađarskoga jezika na Margitaijev gramatički (imenični) model ipak ne može biti riječi jer je u mađarskom podjela riječi (i imenskih i glagola) dana na temelju osnove iz osnovnog (rječničkog) oblika.

41 O takvom dijalektnom imeničnom genitivu množine vidi napomene dane u Volarića (1852: 25), Babukića (1854: 182) i Mažuranića (1859: 39–40).

dvojinski,[42] ne množinski, za dativ i instrumental. I prekogranični autori u nastavku stoljeća, kada je riječ o imeničnoj sklonidbi, ostaju u okvirima zagrebačkih slovnica normirajući staroštokavski množinski padežni sustav (Mihálovics, 1874 [2016]: 19, 33, 35; Margitai, 1885 [1884]: 6), što čine čak i Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 15) na samom kraju stoljeća predgovorno se ograđujući od normativnih pomaka vezanih uz novoštokavski sustav kakvi su na tlu Trojednice već tada zabilježeni.[43] Kada je pak riječ o većem broju nastavaka za dativ množine treće sklonidbe u Popovichevim imeničnim paradigmama, valja istaknuti da su uz nastavak *-im* i nastavci *-ěm* i *-jam* još uvijek normativnima u Volarićevoj (1852: 33) slovnici premda ih takvima ne propisuje ni Babukić ni Mažuranić, a ne pronalaze se ni u prekograničnih autora u nastavku stoljeća. Slično je i s množinskim instrumentalom iste sklonidbe – uz nastavak *-mi* Volarić (1852: 33) bilježi još dva nastavka, *-ami* i *-jami*, „n. p. s *rěčmi* ; *kostmi* i *kostami* ; *zapovědmi* i *zapovědjami* ; *peć*, *pećmi* i *pećami*, i t. d." pa je veći broj instrumentalnih množinskih nastavaka u Popovichevim paradigmama treće sklonidbe još uvijek unutar normativnih okvira Volarićeve slovnice, ali ne više Babukićeve i Mažuranićeve. Veći broj nastavačkih mogućnosti u pojedinim padežima potvrda je da „povijesno gledano, hrvatske gramatike nikad i nisu bile strogo normativne jer su dopuštale mnoge dublete i jer su se osvrtale na dijalektne razlike" (Tafra, 2014: 521) što se ogleda i u gramatikama izvan njezinih granica.

I u sklonidbi je pridjeva u *Ilirskoj gramatici* uz pojedine padeže također veći broj nastavačkih morfema koji u nekih zagrebačkih slovničara ipak od sredine 19. stoljeća nisu dijelom normativnoga propisa. To se posebice odnosi na GDL jednine muškoga i srednjega roda određenoga oblika pridjeva kako pokazuje tablica 2.

---

42 Od gramatičara na tlu Trojednice, čiji je normativni propis uzet za usporedbu s Popovichevim, jedino Volarić ne propisuje dvojinu pa u njegovoj slovnici izostaju i dvojinski *-ima*/*-ama* nastavci. Vidi: Ham, 2006: 105.

43 Usp.: „Smatramo potrebnim na kraju naglasiti da smo novosti iz najnovijih gramatika, poput: (…) u **III.**, **VI.**, i **VII.** padežu množine u prvoj i trećoj deklinaciji isti je nastavak **'ima'**, a kod druge deklinacije tvore se nastavkom **'ama'**,– potpuno zanemarili kod pisanja ovog djela jer s jedne strane ove novine nisu općeprihvaćene u široj javnosti, a s druge pak kompliciraju gramatiku i otežavaju učenje onima kojima hrvatski nije materinski jezik" (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: IV). U izvorniku: „Szükségesnek tartjuk végül megjegyezni, hogy a legújabb nyelvtanokban felmerülő újításokat, a milyenek: (…) a többesszám **III.**, **VI.** és **VII. esetét** pedig az első és harmadik ejtegetésnél egyformán **'ima'** s a második ejtegetésnél **'ama'** raggal **képezik**, – e mű megírásánál mellőztük, mert ezen újítások egyrészt a hivatalos irályban és a köznapi életben nincsenek általánosan elfogadva, másrészt pedig a nyelvtant komplikálják és a nyelv tanulását az idegen ajkúaknak felette megnehezítik."

Tablica 2. Sklonidbeni oblici određenoga pridjeva muškoga i srednjega roda u GDL jednine u *Ilirskoj slovnici*

PADEŽ I BROJ	MUŠKI I SREDNJI ROD	
G jd.	zdravoga (og)	vrućega (eg)
D jd.	zdravomu (om)	vrućemu (em)
L jd.	o zdravom	o vrućemu (em)

Kraće oblike određenoga pridjeva u genitivu i dativu jednine „radi blagoglasja" dopušta Volarić (1852: 44), u Babukićevoj (1854: 208) i Mažuranićevoj (1859: 51) pak slovnici nema takvih alomorfizama pa su normativnima određeni samo duži oblici tih padeža, a Popovichev lokativni *-emu* (*vrućemu*) ipak izlazi iz okvira svih triju slovnica.

I u instrumentalu je jednine neodređenoga i određenoga oblika pridjeva u *Ilirskoj slovnici* također nekoliko nastavačkih morfema; za muški i srednji rod Popovich u tom padežu bilježi i *-im* i *-iem*[44] (*zdravim*, *zdraviem*) – oba će nastavka imati Volarić (1852: 45) i Babukić (1854: 208), ali će Volarić uz nastavak *-iem* zabilježiti da se upotrebljava „(…) u Bosni, Serbii, u Dalmacii, a osobito u Dubrovniku". Uz instrumentalni pak nastavak *-um* u jednini ženskoga roda (*zdravum*) Popovich (1863: 21) normira i nastavak *-om* (*zdravom*); nastavak *-um* ne propisuje ni Volarić, a ne pronalazi se ni u Babukića ni u Mažuranića.

U sklonidbenoj je množinskoj paradigmi pridjeva u *Ilirskoj slovnici* Popovich također za GDLI normirao nekoliko nastavačkih mogućnosti; od naznačenih nastavačkih morfema[45] u tablici 3 izvan normativnih okvira zagrebačkih slovnica sredinom stoljeća, a koje su uzete za usporedbu s Popovichevim propisom, jedino su lokativni *-ima*[46] (*o zdravima*) i instrumentalni *-im* (*zdravim*), a genitivni su *-ĕh* i *-ijeh* samo izgovorne morfemske inačice.[47]

---

44 U tom padežu za muški rod neodređene sklonidbe Popovich (1863: 21) bilježi još i *-ĕm*.

45 Popovich u zagradi nastavačke mogućnosti bilježi katkada šire pridružujući nastavku i završni glas osnove.

46 Volarić (1852: 45) u slovnici pojašnjava da „(…) něki daju městnomu, a i dateljnomu i družtvenomu okončanja *ima* i *iem*. Ali to su nam dvobrojna okončavanja."

47 Da je u sklonidbenoj paradigmi Popovich bilježio i izgovorne inačice morfema, može se razabrati iz poglavlja *O slovima i njihovu izgovoru* (*A betükről és ezek kimondásáról*) u kojem navodi da se *ĕ* u dugim slogovima izgovara kao *ije:* „(…) slovo (ě) u Srba izgovara se onako kao u mađarskom je, a kod drugih se izgovara na tri načina kako slijedi: (…) kada se duži, onda kao *ije*, npr. vrěme (čitaj: vijeme (sic!))." (1). U izvorniku: „(…) ezen betű (ě) a szerbeknél rendesen úgy hangoztatik mint a magyar *je* ; másoknál azonban háromféle kiejtése van, ugyanis : (…) ha megnyujtatik mint *ije* ; vrěme (olv: vijeme (sic!))."

Tablica 3. Pridjevni oblici u GDLI mn. u slovnicama zagrebačke filološke škole i Popovichevoj *Ilirskoj gramatici*

PADEŽ I BROJ	Volarić, *Ilirska slovnica za početne učionice* (1852.)	Babukić, *Ilirska slovnica* (1854.)	Mažuranić, *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole* (1859.)	Popovich, *Ilirska gramatika* (1863.)
G mn.	svet-ih (ieh)	zdrav-ih (ieh)	žutih, -ieh	zdravih (ěh, ijeh)
D mn.	svetim (iem)	zdrav-im (iem)	žutim, -iem	zdravim (ěm)
L mn.	(o) svet-ih (ieh)	o zdrav-ih (ieh)	žutih, -ieh	o zdravih (vima)
I mn.	svet-i (imi, iemi)	zdrav-imi (iemi)	žutimi	zdravi (zdravim, zdraviemi)[48]

Prekogranični autori (Mihálovics, 1874 [2016]: 44; Margitai, 1885 [1884]: 15; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 28) u nastavku stoljeća u sklonidbi i određenoga i neodređenoga oblika pridjeva posvema ostaju u normativnim okvirima zagrebačke filološke škole pa se u njih ne pronalaze ni pojedinačna normativna odstupanja kakva su zabilježena u *Ilirskoj gramatici*; njihov je normativni propis, zapravo, istovjetan Mažuranićevu s obzirom na to da kao ni Mažuranić ne bilježe starije oblike kojih unutar Trojednice sredinom stoljeća još uvijek imaju i Volarić i Babukić, a izvan njezinih granica Popovich, pa su im sklonidbeni uzorci i time pojednostavljeni.

Razvrstavanjem brojeva kao vrste riječi u veći broj semantičkih skupina Popovich ostaje u okvirima zagrebačkih slovnica 19. stoljeća. Ipak, sklonidbene su paradigme brojeva *dva* (*dvě*), *tri*, *četiri* različite u odnosu na Volarićeve i Babukićeve, a poglavito Mažuranićeve.[49] Razlike između ostaloga proizlaze iz činjenice da i Volarić i Babukić, primjerice uz sklonidbu broja *dva*, napominju da je osim sklonidbe u dvojini, moguće „u slovenskom" (Volarić, 1852: 52; Babukić, 1854: 219), odnosno u „primorskome naréčju" taj broj, kao i *tri* i *četiri*, sklanjati i u množini. U Popovicha (1863: 27) u sklonidbenoj paradigmi broja *dva* nema napomena kojem broju pripada njegova sklonidba pa je sklonidbene paradigme tek dijelom moguće usporediti s paradigmama zagrebačkih slovnica, kao i zbog toga što Popovich navodi veći broj oblika za pojedine padeže. Primjerice, Popovich ne bilježi genitivni i lokativni oblik *dvoju* za sva tri roda koje bilježe Volarić (1852: 51) i Babukić

[48] Iza oblika *zdraviemi* Popovich stavlja napomenu da se ovim oblikom služimo u svim trima rodovima određenih pridjeva.

[49] U odnosu na Mažuranićevu (1859: 57) sklonidbenu paradigmu broja *dva* uočavaju se izrazitije razlike u odnosu na Popovichevu paradigmu jer Mažuranić ima u NAV *dva* (za muški i srednji rod), odnosno *dvě* (za ženski rod), u GL *dvajuh* (za muški i srednji rod), odnosno *dvijuh* (za ženski rod) te u DI *dvama* (za muški i srednji rod), odnosno *dvěma* (za ženski rod).

(1854: 219), već se u tim padežima u *Ilirskoj gramatici* donose oblici *dvih*, *dvěh, dvijeh* za muški i srednji rod, odnosno *dviuh*. Također, u Volarića i Babukića izostaje oblik *dvima* u dativu i instrumentalu muškoga i srednjega roda koji Popovich bilježi uz oblik *dvěma* koji ima i Volarić (1852: 51) za sva tri roda.

Uočene su razlike i u sklonidbenim paradigmama broja *tri* i *četiri*; Popovich (1863: 27) u pojedinim padežima u zagradi bilježi i oblike kojih nema u Volarića (1852: 52) i Babukića (1854: 219).[50] Stoga uz genitivni i lokativni oblik broja *tri* ima i *trih* i *trěh*, uz dativ ima i *trim* i *trima*, uz instrumental i *trimi* i *trěmi*.

Veći je broj oblika i broja *četiri* u genitivu, dativu i lokativu u Popovicha nego li u Volarića i Babukića; Popovich uz oblike *četirih* za genitiv i lokativ ima i oblik *četirjuh*, odnosno u dativu *četirim* i *četirma*, a u Volarića (1852: 52) i Babukića (1854: 219) samo su oblici GL *četirih* i D *četirim*, a što je različito i u odnosu na Mažuranićevu sklonidbenu paradigmu. Od Mažuranića se razlikuje i normativnim pogledom na sklonjivost brojeva većih od pet; kao i Babukić (1854: 220), a za razliku od Volarića (1852: 52–53) i Mažuranića (1859: 57–58), sklonidbu tih brojeva Popovich (1863: 27) ne smatra pripadajućom književnom jeziku, a isti će normativni propis o tim brojevima biti i u gramatikama prekograničnih autora u nastavku stoljeća.[51] Zanimljivo je istaknuti da u sklonidbenim paradigmama Popovich ne bilježi vokativ koji je u sklonidbi brojeva u slovnicama unutar Trojednice redovito upisan, a što može biti utjecaj klasičnih gramatika na koje se i sam u *Ilirskoj slovnici* oslanja.

Manjim je dijelom u odmaku od normativnoga propisa unutar granica Trojednice i opis zamjenica u *Ilirskoj gramatici*. Popovich (1863: 32) će u instrumentalu jednine osobnih zamjenica *ja* i *ti* te povratne zamjenice *sebe*/*se* bilježiti i starije oblike *menom*, *tebom*, *sebom*,[52] kako sredinom stoljeća još bilježi Babukić (1854: 224) u slovnici, ali ne više i Mažuranić. Od prekograničnih će autora od triju navedenih instrumentala samo oblik *menom* (uz *mnom*) imati Margitai (1885 [1884]: 26) te Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 42). Posve je izvan normativnih okvira svih uspoređivanih priručnika ipak

50 Mažuranićeve su sklonidbene paradigme najrazličitije u odnosu na sve uspoređene autore. Usp.: „*Tri* i *četiri* sklanjaju se kao ženski spol od dva ; n. p. 1. 4. 5. tri, četiri ; 2. 6. trijuh, četirijuh ; 3. 7. trima, četirima." (Mažuranić, 1859: 57).

51 Usp.: Mihálovics, 1874 [2016]: 58; Margitai, 1885 [1884]: 21; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 36.

52 Od tih triju instrumentalnih oblika Volarić (1852: 61) ima samo *menom*.

instrumental jednine ženskoga roda zamjenice *ona* u liku *njum* koji, uz *njom*, ima Popovich (1863: 65) u *Ilirskoj gramatici*. Još je više takvih oblika u sklonidbenim paradigmama posvojnih zamjenica; primjerice, ni slovničari u Trojednici (Volarić, Babukić, Mažuranić), kao ni prekogranični autori u nastavku stoljeća (Mihálovics, Margitai, Ehrenhöfer i Vidovics) nemaju među dativnim nastavcima posvojne zamjenice *moj* muškoga i srednjega roda jednine i oblik *mome*, odnosno i instrumentalni *(s) mojime* kako je u Popovichevoj (1863: 34) gramatici, a izvan je normativnih okvira i jednih i drugih autora Popovichevo (1863: 34) normiranje među množinskim oblicima i nastavak *-ima* (*mojima*, *u mojima*, *s mojima*) za dativ, lokativ i instrumental iste zamjenice.[53] Općenito, može se zaključiti da u svim zamjeničnim sklonidbenim paradigmama Popovich daje znatno veći broj alomorfnih oblika nego li je to u zagrebačkih slovničara i prekograničnih autora u nastavku stoljeća; primjerice, za instrumental upitne zamjenice *tko* upisuje čak šest mogućih oblika: „kime, s kim, v. s. kiem (sa tkime, im, iem)" (Popovich, 1863: 37), što je duplo više negoli što ih nude uspoređivani autori. Pretpostaviti je da je Popovich u sklonidbene paradigme svih vrsta riječi unosio ne samo nastavačke mogućnosti kakve su zabilježene u slovnicama unutar Trojednice, već i govorne inačice poglavito onih nastavačkih morfema unutar kojih je tzv. rogate *e* (*ě*) (npr. *dvěh*, *dvijeh*). U nastavku će stoljeća prekogranični autori ipak pojednostavljivati gramatički propis izostavljajući alomorfne oblike slično onako kako se i u Trojednici normativni propis iz slovnice u slovnicu oslobađao, a time i pojednostavljivao napuštanjem starijih oblika.

U sustavu je glagolskih oblika Popovich, kao uostalom i slovničari zagrebačke filološke škole koji su uzeti za usporedbu, još uvijek pod velikim utjecajem tradicije morfološkoga opisa glagola u kojem je razvidan utjecaj latinskih gramatika u domeni glagolskih vremena i načina (Tafra, 1993: 115). Primjerice, kod Mažuranića „svaki glagolski način, a ne samo indikativ, prikazan je u sprezanju u odnosu na pripadajuća glagolska vremena, pa cjelokupne paradigme sprege obuhvaćaju širok spektar glagolskih vremena i načina unutar njih." (Brlobaš, 2008: 191). Dakako, ta je tradicija prepoznata i u ostalih zagrebačkih slovnica, u Volarićevoj (1852: 74–80) *Ilirskoj slovnici za početne učionice* i u Babukićevoj (1854: 267–270) *Ilirskoj slovnici*, pa onda i u Popovichevoj (1863: 53–55) *Ilirskoj gramatici*. U sustavu

[53] Sve što je navedeno za sklonidbene oblike zamjenice *moj* vrijedi i za sklonidbene oblike zamjenica *njegov* i *naš*.

glagolskih načina Popovich (1863: 54) tako navodi i *vezni način* (konjunktiv) (*foglaló mód*) u svim vremenima (usp. *da izkapam*…, *ja bi izkapao*…, *da sam izkapao*…, *da sam bio izkapao*…) (Popovich, 1863: 63–65), a na tlu Trojednice još uvijek ga imaju i Volarić (1852: 78–79) i Babukić (1854: 273 i dalje). Mažuranić se pak od gramatičke tradicije odmiče ne navodeći ga.[54] U morfologiji je glagolskih oblika u Popovicha (1863: 54) još uvijek pripadan i optativ (*željni način*) (*óhajtó mód*) potvrđen primjerima sprega različitih vremena (usp. *neka/da izkapam*…, *da biah izkapao*…, *da budem izkapao*) (Popovich, 1863: 66–67), a imaju ga i zagrebački slovničari; Babukić (1854: 286–287) ga oprimjeruje četirima spregama različitih vremena, a Mažuranić (1859: 91) daje primjere dvaju optativa – *I. stvari moguće* (*kupovao!*) i *II. stvari nemoguće* (npr. *Praes. indicativni*: *O da kupujem!*). U Volarića (1852: 74–75) pak u sustavu glagolskih načina optativ izostaje.

U sustavu budućih vremena „Mažuranić, kao i Babukić u *Ilirskoj slovnici* bilježi futur (*Futurum za neizvěstnost*): *ako*, *kada uzkupujem*, ali za razliku od Babukića samo za nesvršene glagole, dok Babukić ima isti futur i za svršene glagole." (Ham, 2006: 85), a tako je i u Popovicha (1863: 54) (usp. *ako v. kada uzizkapam / ako v. kada izkopam* (Popovich, 1863: 65)). Popovich pak u sustavu glagolskih vremena, jednako kao i Volarić, nema *futurum 2. exactum*; Babukić (1854: 285) ga naziva i *buduće prošlo vrijeme*: *bit ću kopao*, a potvrđen je i u Mažuranića (1859: 90): *bit ću kupovao*. Nadalje, Popovich (1863; 75) baš kao i Babukić (1854: 262) još uvijek normira starije oblike glagolskih pridjeva radnih muškoga roda jednine (*pisal*). S Volarićem (1852: 75) i Babukićem (1854: 75) zajedničko mu je i navođenje supina (Popovich, 1863: 52.): *idem pit* koji se u sustavu glagolskih oblika više ne pronalazi u Mažuranića.

Popovich *Nepromjenjivim dijelovima govora* (*A ragozhatatlan beszédrészekről*) obuhvaća opis nepromjenjivih vrsta riječi: priloga, prijedloga, veznika i uzvika, i u tom ih dijelu gramatike isključivo navodi nazivima na mađarskom jeziku.[55]

---

54 Usp.: „P a z i. U latinskom ima još v e z n i način (c o n j u n c t i v) ; nu u hèrvatskom ga neima, nego zanj služi: 1) i n d i c a t i v sa shodnimi česticami ; 2) p o t e n t i a l , i to ili sam (u neovisnih izrekah), ili s česticami (u ovisnih) : i 3) o p t a t i v." (Mažuranić, 1859: 72).

55 U poglavlju *O dijelovima govora* (*A beszédrészekről*) sve je „dijelove govora" osim mađarskim nazivima Popovich imenovao i hrvatskim nazivima. Mađarski *közbevető* prevodi latinskim nazivom *interjectio* koji je kao naziv u slovnicama zagrebačke filološke škole i dijelom u gramatikama prekograničnih autora sinonimično upisan uz naziv *umetci* koji odgovara suvremenom nazivu za uzvike.

Priloge Popovich (1863: 75–79) semantički razvrstava u veći broj skupina u odnosu na slovnice zagrebačke filološke škole druge polovice 19. stoljeća jer razlikuje (i popisuje) priloge mjesta, vremena, količine, usporedbe, afirmacijske, negacijske, izraze dvojbe, pozivne, upitne, skupne, suprotne i mješovite.[56] Babukić (1854: 325–328), primjerice, priloge (*prislove*) dijeli svega u pet *razreda*: *prislovi města (i pravca)*, *vrěmena*, *kolikoće*, *kakvoće* te *prislovi za opredělјenje načina mišlјenja i govorenja*, a u Mažuranića (1859: 133–135) ih je i manje jer izostaju prilozi kakvoće. Tek je dijelom Popovicheva semantička razradba priloga usporediva s Volarićevom (1852: 113) jer ih Volarić prvotno dijeli u dvije skupine, na *prislove kakvoćne*[57] i *prislove okolnostne*, a potom u drugoj skupini navodi „više vèrstih" priloga: *měsne*, *vremenske*, *kolikoće*, *pitajući prislovi*, *prislovi prispodabljanja*, *potvèrdjujući*, *zaněkajući* i *sumnjajući.* U Popovicha je, kao uostalom i u svih hrvatskih gramatičara starijih razdoblja, podosta nesigurnosti u određivanju što pripada prilozima kao morfološkim jedinicama (usp. Pranjković, 2006: 63) pa su im u *Ilirskoj gramatici* pridružene i višerječnice, npr. *s ove strane* (77), *u koje doba?* (78), *po nijeden način* (78), *na dušak* (79) itd. Gramatički će priručnici hrvatskoga s mađarskim metajezikom u nastavku stoljeća – Mihálovicsev, Margitaijev te Ehrenhöferov i Vidovicsev – bilježiti manje nesigurnosti u određivanju priloga kao vrste riječi pa će se time, kao i razvrstavanjem u manji broj razreda, odnosno skupina u odnosu na Popovicha, čvršće povezivati s gramatikama uzorima na tlu Trojednice druge polovice 19. stoljeća.

Prijedlozi su u *Ilirskoj gramatici* popisani prema padežu, odnosno padežima uz koje stoje i većinom oprimjereni prijedložno-padežnim svezama[58] (npr. „uz vodu" (82), „za šlivikom" (83)), manjim brojem sintagmatskih sveza (npr. „s onu stranu Dunava" (81), „město konja magarca" (80)) i rečeničnih ustrojstava (npr. „krom mene svi su bili tamo" (80), „osim jedne haljine neima ništa" (81), „govori o vojsci" (82)). Slaganje prijedloga s pojedinim padežima posvema odgovara normi zagrebačke filološke škole koja će se i u opisu prijedloga do kraja stoljeća održavati u priručnicima hrvatskoga s mađarskim jezikom izvan Trojednice.

---

56 Veći broj semantičkih skupina priloga kakav se pronalazi u Popovichevoj *Ilirskoj gramatici* može se promatrati i u kontekstu gramatičkoga kontinuiteta opisivanja te vrste riječi u gramatikama i prethodnoga, 18. stoljeća, i početnih desetljeća devetnaestoga. Vidi: Mlikota, 2013: 132–147.

57 Volarić (1852: 113) ih definira kao prislove „koji něšta pokazuju, što istinom pristoji se stanju ili činu, koi se glagoljem izražuje."

58 Među popisanim se prijedlozima uz pojedine padeže pronalaze i pogrješni primjeri. Tako se, primjerice, dativni prijedlozi *protiv* i *suprot* oprimjeruju genitivima (*protiv moje volje*, *suprot mene*) (Popovich, 1863: 82), a lokativni se prijedlog *na* svrstava u dativne (usp. Popovich, 1863: 84).

Od svih vrsta riječi u *Ilirskoj gramatici* Popovich je veznicima ustupio najmanje prostora – tek ih prema značenju dijeli u veći broj skupina: sastavni, rastavni, pogodbeni, suprotni, dopusni, zaustavni,[59] zaključni, tražeći, poredbeni, a desetu skupinu određuje kao „iznimke" (Popovich, 1863: 84). To je jedino gramatičko poglavlje koje Popovich nije oprimjerio ni na hrvatskom ni na mađarskom jeziku pa se i time, ne samo razdiobom, ponajviše razlikuje od gramatikā hrvatskoga s mađarskim metajezikom u nastavku stoljeća izvan Trojednice. U njima će veznici biti prema vrstama popisani uz navođenje hrvatskih i mađarskih ekvivalenata (usp. Mihálovics, 1874 [2016]: 137–142; Margitai, 1885 [1884]: 54; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 91–92), a jedino će Mihálovics pragmatičku narav gramatike dodatno potvrditi dvojezičnim (hrvatskim i mađarskim) primjerima uporabe veznika u nezavisnim i zavisnim rečeničnim ustrojstvima. Od gramatičara se na tlu Trojednice u drugoj polovici stoljeća, između ostaloga, Popovich razlikuje ne samo u podjelama veznika prema značenju, već i time što u *Ilirskoj gramatici* izostaje podjela na *uzporedne* i *podredne* veznike od koje polaze i Babukić i Mažuranić (Brlobaš, 2008: 205), a koja proizlazi iz naravi sintaktičkih odnosa u kojima slovničari promatraju tu vrstu riječi; Babukić (1854: 339) će čak izrijekom navesti da se oba navedena razreda veznika dijele u niže razrede „kojih znamenovanje tumači se jasnie u sintaksi iliti *stavkoslovju*."

Popisom i opisom uzvika u hrvatskom i mađarskom jeziku Popovich završava morfološki opis u *Ilirskoj gramatici*. Nesigurnosti je, kao i kod popisivanja priloga, podosta i u toj vrsti riječi jer joj Popovich (1863: 84–86) pridružuje i priloge (*napolje!*, *ukraj!*), imperative (*pazi!*, *tornjaj se!*), sintagmatska (*Bože dragi!*) i rečenična ustrojstva (*Bog te ubio!*, *zemlja te prožderala!*)) što neće biti obilježjem gramatika s mađarskim metajezikom izvan Trojednice u nastavku stoljeća.[60] Međutim, upotrebu je pojedinih oblika glagola, pridjeva i nepromjenjivih riječi kao uzvika opravdao Babukić (1854: 340) u *Ilirskoj slovnici* navodeći oblike *dobro!*, *zdravo!*, *ustaj!*, *stoj!*, *na zdravje!*, *s Bogom!* kao *neprave medjumetke* pa se takvima mogu smatrati i u Popovicha.

59 Riječ je o skupini veznika koje Popovich naziva *akadó*, a koja se ne navodi ni u jednoj od gramatikā hrvatskoga na mađarskom jeziku do kraja stoljeća izvan Trojednice. Usp. Mihálovics, 1874 [2016]: 137–142; Margitai, 1885 [1884]: 54; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 91–92.

60 Usp.: Mihálovics, 1874 [2016]: 142; Margitai, 1885 [1884]: 55; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 92.

3.3.3. Sintaksa

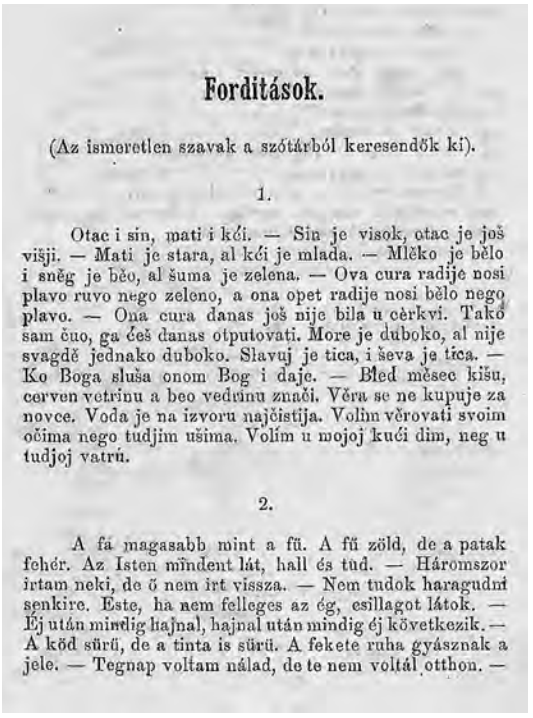
Sintaktičke su činjenice *ilirskoga* jezika u gramatici usmjerene sintaksi oblika i sintaksi padeža. Sintaksa oblika u gramatici nije iscrpna, već je kratkim poglavljima oprimjerena uporaba promjenjivih vrsta riječi,[61] a sintaksa je padeža ipak nešto cjelovitiji pogled na porabu i njihova značenja. U Popovichevoj gramatici izostaje opis rečeničnoga ustrojstva, stoga ni rečenica kao glavna sintaktička jedinica nije u središtu opisa kakva je, primjerice, u Babukićevoj *Ilirskoj slovnici* s kojom, uostalom, i počinje moderna sintaksa u hrvatskom jezikoslovlju (Tafra, 2014: 514). Popovich se usmjeravanjem sintaktičkoga opisa na sintaksu oblika i sintaksu padeža odvaja i od prekograničnih autora druge polovice 19. stoljeća jer i Mihálovics (1874 [2016]: 171–175) i Margitai (1885 [1884]: 56–64), kojima sintaktički opis u gramatikama također nije središnji, donose bar osnovne podatke o ustrojstvu rečenice i članovima toga ustrojstva te red riječi, a to krajem stoljeća čine i Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 93–94). U Mihálovicsa je nadalje čak i trodijelna podjela sintakse na *slaganje rěcih – concordantia*, *zahtěvanje rěčih – rectio* i *redanje rěčih – ordo vocabularum* posvema odgovarajuća Veberovim osnovnim dijelovima skladnje: *skladnji slaganja*, *dělovanja* i *poredanja* (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 285) što ide u prilog tvrdnji da su gramatike hrvatskoga s mađarskim metajezikom u nastavku stoljeća znatno preciznije u slijeđenju uzora u Trojednici na koje su se njihovi autori, uostalom, i predgovorno pozivali. Iz navedenoga zaključiti je da je u nastavku stoljeća opis sintaktičkih činjenica u gramatikama u ugarskom dijelu Podunavlja ipak bio potpuniji nego li je to u *Ilirskoj gramatici* Döme Popovicha.

4. VJEŽBE ZA PREVOĐENJE

Sve gramatike hrvatskoga s mađarskim metajezikom donose i vježbe za prevođenje. Popovicheva ih donosi u dijelu gramatike *Prijevodi* (*Forditások*) (str. 98–113) (slika 2). Ono u čemu se ona ipak dijelom razlikuje od svojih kasnijih sljednica to je što kraći tekstovi za prevođenje nisu dani i u gramatičkom dijelu priručnika kako je to u nekih kasnijih gramatika, primjerice

[61] Volarić (1852: 128–156) je, usporedbe radi, *Poglavljem tretjim* obuhvatio *Osobita pravila o slaganju pojedinih rěčih medju sobom* što je uključilo sintaksu i promjenjivih i nepromjenjivih riječi.

Mihálovicsevoj (1874.) i Margitaijevoj (1885.), već su dijelom zasebnoga poglavlja.

Fordítások.

(Az ismeretlen szavak a szótárból keresendők ki).

1.

Otac i sin, mati i kći. — Sin je visok, otac je još višji. — Mati je stara, al kći je mlada. — Mlěko je bělo i sněg je běo, al šuma je zelena. — Ova cura radije nosi plavo ruvo nego zeleno, a ona opet radije nosi bělo nego plavo. — Ona cura danas još nije bila u cèrkvi. Tako sam čuo, ga ćeš danas otputovati. More je duboko, al nije svagdě jednako duboko. Slavuj je tica, i ševa je tica. — Ko Boga sluša onom Bog i daje. — Bled měsec kišu, cerven vetrinu a beo vedrinu znači. Věra se ne kupuje za novce. Voda je na izvoru najčistija. Volim věrovati svoim očima nego tudjim ušima. Volim u mojoj kući dim, neg u tudjoj vatrú.

2.

A fa magasabb mint a fű. A fű zöld, de a patak fehér. Az Isten mindent lát, hall és tud. — Háromszor irtam neki, de ő nem irt vissza. — Nem tudok haragudni senkire. Este, ha nem felleges az ég, csillagot látok. — Éj után mindig hajnal, hajnal után mindig éj következik. — A köd sürü, de a tinta is sürü. A fekete ruha gyásznak a jele. — Tegnap voltam nálad, de te nem voltál otthon. —

Slika 2. Tekstovi za prevođenje u *Ilirskoj gramatici*

Vježbe su za prevođenje u *Ilirskoj gramatici* naizmjenice popisane – hrvatski pa mađarski rečenični primjeri obuhvaćeni su kraćim cjelinama, a ukupno ih je 20. Donosimo početne primjere za prevođenje prve i druge cjeline:

I.

Otac i sin, mati i kći. – Sin je visok, otac je još višji. – Mati je stara, al kći je mlada. – Mlěko je bělo i sněg je běo, al šuma je zelena. (…) (98)

II.

A fa magasabb mint a fű. A fű zöld, de a patak fehér. Az Isten mindent lát, hall és tud. – Háromszor irtam neki, de ő nem irt vissza. (…) (98)

Da je *Ilirsku gramatiku* Döme Popovich ponajprije namijenio Mađarima za učenje *ilirskoga* (hrvatskoga) jezika, razabire se, dakako, prvotno iz meta-jezičnoga sloja gramatike, ali je takva njezina namjena također razvidna i iz

primjera vježba za prevođenje; naime, Popovich u hrvatske rečenične primjere često u zagradi domeće mađarsku riječ, nerijetko su i sintagmatski sklopovi na mađarskom jeziku umetnuti u hrvatsku rečenicu, pa i sinonimni parnjaci:

Sudije (biró) i upravitalji (sic!) *(hivatalnok) u Turskome carstvu živěli su do jako najviše od globa ; (pénzbirság, sarcz) kad je ko ubio čověka slabo se je tražio kèrvnik (gyilkos) …* (109)

…svaka je knežina (környék, megye) imala svoga kneza (biró)… (112)

…medju njima zove kraljica, druga kralj, treća barjaktar, a četvèrta dvorkinja (udvari hölgy). (112)

Isti metodološki postupak Popovich primjenjuje i u primjerima vježba za prevođenje na mađarskom jeziku pa ovaj put hrvatske prijevode pojedinih riječi, katkada i kao sinonimne parnjake, domeće u zagradama:

A szerbeknél némely helyeken szokás, hogy a husvét utáni hétfőn (družičalo, ružičalo)… (110)

Egyik szent hegyi szerzetes (světogorac)… (110)

…hogy láttak is őt fehér vászonba (platno) burkoltan. (112)

Prekogranični autori u ugarskom dijelu Podunavlja u nastavku stoljeća vježbe za prevođenje neće metodološki oblikovati kao Popovich. U gramatičkim će se priručnicima, doduše, naći dvojezični tekstovi za prevođenje (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 97–108), ali isključivo s primjerima na hrvatskom, odnosno na mađarskom jeziku, dakle, bez umetanja prijevodnih ekvivalenata na jednom, odnosnom drugom jeziku.

U hrvatskim se rečeničnim primjerima u Popovichevoj gramatici nadalje mogu pronaći i poneki odmaci u odnosu na normativni propis dan u gramatičkom dijelu priručnika. U rečeničnim primjerima zamijećeno je i fonološko pravopisno načelo (npr. *otputovati*, *istoku*), uz primjere i morfonološkoga bilježenja (npr. *sladkoj*, *sredstva*, *sérbske*, *odhraniti*). Na slovnoj pak razini ti su odmaci zamijećeni u većem broju inačica bilježenja slogotvornoga /*r*/; najčešće se taj glas bilježi s popratnim *è*, i to u dvjema nadslovnim inačicama (*ér*/*èr*) kako je, uostalom, i u gramatičkom dijelu priručnika:[62]

Dérvo se oslanja na dérvo… (102)

Zar se svaki moli Bogu, ko u cèrkvu hodi. (102)

62 Usp. *gérleni* (2), *sèrce* (3).

Nitko nije još nikoga nikad od sèrca ljubio… (105)

No slogotvorni je /*r*/ u rečeničnim primjerima bilježen i u ovim inačicama:

a/ s popratnim *e* uz slogotvorni /*r*/, ali bez nadslovnoga znaka:

Kerčmaru, mi ćemo tude doručkovati… (104)

U Sèrbiji do hiljadu sto četverte godine… (107)

O uskèrsu se tuku šarenim i cervenim jajima… (109)

b/ bez popratnoga *e*:

Dali te ljubim srce iz nědarah? (105)

c/ s nadslovnim znakom nad slogotvornim /r/:

…a od onda su zvali gospodarom Cŕnoga Gjorgja… (108)

…niz ledja i pŕsi raspuštene kose. (107)

Na morfološkoj je razini u hrvatskim rečeničnim primjerima za prevođenje odstupanje od normativnoga propisa zamijećeno uz zanaglasni akuzativ osobne zamjenice *ona* koji je bilježen kao *je*:

…a Turci je grade od brašna pa je nose te prodaju po varošima. (109)

Muž ženin to opazi, pa ženu poslije povede u šumu da je objesi, ali joj ne kaže da će je objesiti, nego je povede kao da se šetaju… (111)

Imenični je pak genitiv množine također u odmaku od normativnoga propisa – u rečeničnim je primjerima bilježen i bez *h* kao znaka za dužinu:[63]

Vile žive po velikim planinama i po kamenjacima oko voda. (107)

…pa poslě nekoliko godina odonuda s vojskom preko Madjarske… (107)

Navedeni se odmaci od normativnoga propisa mogu promatrati u kontekstu razgovornoga stila kojima, uostalom, i pripadaju rečenični primjeri.

Valja upozoriti na još jedno jezično (morfološko) obilježje hrvatskih rečeničnih primjera za prevođenje, a koje potvrđuje prodor (novo)štokavskih značajki u gramatičku (ponajprije morfološku) normu hrvatskoga jezika na tlu Trojednice u gramatičkim priručnicima od sredine 60-ih godina 19.

63 Primjeri su sa završnim *h* u genitivu množine u vježbama za prevođenje sljedeći: „(...) daleko kuća tvojih *roditeljah*?" (100), „(...) i da je sa sobom mlogo *novacah* poneo." (100), „Koliko imamo lovačkih *psetah*?" (102) itd.

stoljeća.[64] Naime, premda u gramatičkom propisu u imeničnoj sklonidbi Popovich unosi i staroštokavske i novoštokavske množinske nastavke, u vježbama za prevođenje isključivo je novoštokavski sklonidbeni sustav:

Gdě samo dělo govori, izlišno je dolaziti sa <u>rěčima</u>. (103)

Sunce naše na istoku, veliki care nad svim <u>kraljevima</u> i <u>carevima</u>, gospodaru od čeloga světa! (103)

Više se junaka rodilo u kolebama nego u <u>palatama</u>, (palota.) (105)

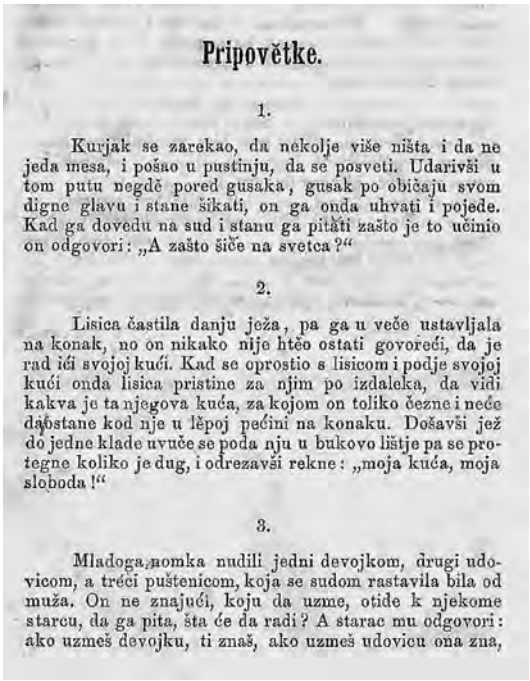
5. TEKSTOVI NARODNIH PRIPOVJEDAKA I PJESAMA

Unošenjem tekstova pripovjedaka (slika 3) i pjesama Popovicha će u nastavku stoljeća od prekograničnih autora u ugarskom dijelu Podunavlja slijediti samo Ehrenhöfer i Vidovics (usp. Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 413–415). Popovich, doduše, svoj izbor, za razliku od Ehrenhöfera i Vidovicsa, ograničava samo na one koje su narodne provenijencije, a riječ je o osam tekstova narodnih pripovjedaka[65] i tri zapisa narodnih pjesama.[66]

64 Rečeno se, između ostaloga, zrcali i u gramatikografskom radu prvih vukovskih gramatičara Pere Budmanija, Mirka Divkovića, Tome Maretića i Josipa Florschütza (Tafra, 2003). Pomake prema (novo) štokavštini treba promatrati kao završnu fazu jednoga procesa koji je u hrvatskoj gramatikografiji započeo stotinjak godina prije vukovaca i kojemu vukovske gramatike određuju samo završnu fazu (Samardžija, 2004).

65 Tri su početna teksta u poglavlju *Pripovětke* (114–122) označena rednim brojevima, a tekstovi su od četvrtoga do posljednjega, osmoga, i naslovljeni: *Ko Boga sluša onom Bog i daje*, *Čověk s bělom bradom*, *Běda za bědom*, *Carev sin i posinak*, *Ne brani Bog, samo da hoće čověk da radi*.

66 Poglavlje *Narodne pěsme* (123–137) donosi tri pjesme: *Udaja sestre Ljubovića*, *Mali Radoica*, *Od Horvata Mato.*

Pripovětke.

1.

Kurjak se zarekao, da nekolje više ništa i da ne jeda mesa, i pošao u pustinju, da se posveti. Udarivši u tom putu negdě pored gusaka, gusak po običaju svom digne glavu i stane šikati, on ga onda uhvati i pojede. Kad ga dovedu na sud i stanu ga pitáti zašto je to učinio on odgovori: „A zašto šiče na svetca?“

2.

Lisica častila danju ježa, pa ga u veče ustavljala na konak, no on nikako nije htěo ostati govoreći, da je rad ići svojoj kući. Kad se oprostio s lisicom i podje svojoj kući onda lisica pristine za njim po izdaleka, da vidi kakva je ta njegova kuća, za kojom on toliko čezne i neće dabstane kod nje u lěpoj pećini na konaku. Došavši jež do jedne klade uvuče se poda nju u bukovo lištje pa se protegne koliko je dug, i odrezavši rekne: „moja kuća, moja sloboda!“

3.

Mladoga momka nudili jedni devojkom, drugi udovicom, a tréći puštenicom, koja se sudom rastavila bila od muža. On ne znajući, koju da uzme, otide k njekome starcu, da ga pita, šta će da radi? A starac mu odgovori: ako uzmeš devojku, ti znaš, ako uzmeš udovicu ona zna,

Slika 3. Tekstovi pripovjedaka uvršteni u *Ilirsku gramatiku*

Slično kao i kod vježba za prevođenje i tekstovi narodnih pripovjedaka i pjesama u odmaku su od normativnoga propisa u gramatičkom dijelu priručnika. S obzirom na to da je Popovich bio revnim sakupljačem narodnih pripovjedaka i pjesama, pretpostaviti je da ih je sam zapisao onako kako ih je čuo od kazivača, što može biti razlogom jezičnoga odmaka. Uz sve navedene slovne i morfološke razlike koje su se potvrdile u vježbama za prevođenje, a u odnosu na normativni propis u gramatičkom dijelu priručnika, u tekstovima narodnih pripovjedaka zamijećeno je i ovo:

a/ na pravopisnoj je razini pretežito fonološko načelo (npr. *iskati*, *nisku*, *društvo*, *opkoliše*), a primjeri su morfonološkoga bilježenja iznimkom (npr. *izčupa*, *izpletena*, *sěrbska*);

b/ na slovnoj je razini kratki i dugi odraz jata bilježen jednoslovima *ě*/*e* (npr. *htede*, *uveri*, *čověk*, *sena*, *vredi*, *umreti*), a dugi još i troslovom *ije* (npr. *svijet*, *cvijet*). Neujednačenost je bilježenja jatovskih odraza često zabilježena unutar istih leksema (*dete*/*děte*/*dijete*, *město*/*mesto*);

c/ na morfološkoj razini kontrahirano pisanje futura prvoga kada infinitiv prethodi glagolu *htjeti* (npr. *dozvaće*, *zapitaće*);

d/ imenični je genitiv množine isključivo bilježen bez završnoga *h* kao oznake za dužinu (npr*. izmedju nogu*, *ovijeh godina*, *hiljadu dukata*, *dvadeset sužanja*);

e/ navezak je *e* u pridjevno-zamjeničnoj sklonidbi (npr. ode *svome* dvoru, Pa je *svome* babi ovorila, A ti idi dvoru *bijelome*, Kad u došli dvoru *bijelome*).

Navedena jezična obilježja narodnih pripovjedaka i pjesama uvrštenih u Popovichev priručnik potvrdom su razdvojenosti normativnoga propisa i tekstova narodne provenijencije pa se jezičnom koncepcijom hrvatskoga standardnog jezika, kojoj temelji nisu u narodnoj književnosti, *Ilirskom gramatikom* potvrđuje kao sljedbenik zagrebačkih slovničara.

6. RJEČNICI U *ILIRSKOJ GRAMATICI*

Popovichev jezikoslovni priručnik sadrži dva opća dvojezičnika: prvi s hrvatskim (*ilirskim*) polaznim stupcem kojemu je pridružena mađarska leksička inačica (*Ilirsko-mađarski rječnik* (*Szótár. (illir-magyar)*), a drugi s obrnutim poretkom navedenih jezikā u natukničkoj obradi (*Mađarsko-ilirski rječnik* (*Szótár. (magyar-illir)*) (slike 4 i 5). Rječničkom popisu prethodi popis *Kratica koje se pojavljuju u rječniku* (*A szótárban előforduló röviditések*); gramatičke se odrednice na koje se upućuje kraticama odnose na vrstu riječi kojoj pripada leksem (npr. „mel. je isto što i pridjevi" (138)),[67] tri se odnose na gramatičko obilježje roda (npr. „f. h. isto što i: muški rod" (138)),[68] kratica *l.* uputnica je za *vidi*,[69] a tri posljednje upućuju da je natuknica *vlastito ime*, *upitna riječ* i *niječnica*.[70]

Leksikografske dodatke gramatičkim priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja u nastavku stoljeća nakon Popovicha imat će Mihálovics te Ehrenhöfer i Vidovics. Mihálovics *Praktičnoj ilirskoj gramatici* dodaje čak tri rječnička popisa: prvi je *Ilir-Magyar gyökszó-tár* (*Ilirsko-mađarski korijenski rječnik*), drugi je onomastički dodatak (*Keresztnevek*) kojim se donosi abecedni popis muških i ženskih imena (ukupno 154), a treći, također onomastički, obuhvaća abecedni popis hrvatskih zemljopisnih naziva s mađarskim

67 U izvorniku: „mel. annyi mint : melléknév".

68 U izvorniku: „f. h. annyi mint : himnemü főnév".

69 U izvorniku: „l. annyi mint : lásd". Usp. natuknicu: „zao, zla, zlo, l. zal".

70 Usp. u izvorniku: „tln. annyi mint : tulajdonnév, k. sz. annyi mint : kérdő szócska, t. sz. annyi mint : tiltó szócska."

prijevodnim ekvivalentima (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 119–125). Ehrenhöfer i Vidovics pak u *Hrvatskoj gramatici* leksikografski dodatak priručniku razlažu u dva poglavlja: prvi – *Zbirka najčešćih riječi iz svakodnevne uporabe* (*A mindennapi életben leghasználatosabb szók gyűjteménye*) – obuhvaća popis najčešćih riječi iz svakodnevnoga života s mađarskim natukničkim leksemom,[71] a drugi sadrži stručni leksik razložen u dva abecedna popisa: *Magyar-horvát rész – Magjarsko-hrvatski dio* i *Horvát-magyar rész – Hrvatsko-magjarski dio* (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 412). Razlozi su uvrštavanja rječničkih popisa u gramatike hrvatskoga na mađarskom jeziku ponajprije pragmatički jer uz gramatiku rječnik ponajviše pomaže usvajanju jezika neizvornim govornicima.

Szótár.

(magyar-illir).

A.

a, az, ovaj, ova, ovo, nvm.
abba, u to, igh.
abbahagyni, prekinuti, ig.
ablak, prozor, f. h.
abrak, obrok, f. h.
ábránd, sěta, f. n.
ábrándos, sětan, tna, o, mel.
ábrázat, obraz, lice, f. h. s.
abroncs, obruč, f. h.
aczél, čelik, f. h.
adás, davanje, f. s.
addig, dotlem, dotle, igh.
ág, grana f. n.
ágas, granat, a, o, mel.
ágy, postelja, f. n.
agyonlőni, } ubiti, ig.
agyonütni, }
ágyú, top, f. h.
ahol! eno, gle! ind.
ajak, usne, csak töb. f. n.
ajándék, poklon, dar, f. h.
ajándékozni, poklanjati, pokloniti, ig.
ajánlani, preporučati, ig.
ajánlás, preporučenje, f. s.

ajtó, vrata, f. s.
akadály, prepona, f. n.
akár-akár, ili-ili, köt.
akasztani, věšati, ig.
akasztófa, věšala, f. s. csak töb.
akkor, onda, igh.
akó, akov, f. h.
alá, pod, elj.
aláásni, podkopati, ig.
aláesni, podpasti, ig.
aláírás, podpis, f. h.
aláírni, podpisati, ig.
alávetni, podbaciti, ig.
alacsony, nisak, niska, o, mel.
alatt, pod, elj.
áldani, blagosloviti, ig.
áldás, blagoslov, f. h.
áldozat, žertva, f. n.
alig, jedva, taman, igh.
alkalom, prilika, sgoda, f. n.
állandó, postojan, jna, o, mel.
állani, stajati, ig.
alma, jabuka, f. n.
álmodni, sanjati, ig.
álmos, sanan, a, o, mel.
álom, san, sanak, f. h.

Szótár.

(illir-magyar).

A szótárban előforduló rövidítések:

f. h. annyi mint: himnemü főnév,
f. n. „ „ nőnemü főnév,
f. s. „ „ semleges főnév,
ig. „ „ ige.
igh. „ „ igehatározó,
szn. „ „ számnév,
ind. „ „ indulatszó,
mel. „ „ melléknév,
köt. „ „ kötszó,
töb. „ „ többes,
elj. „ „ elüljáró,
l. „ „ lásd,
tln. „ „ tulajdonnév,
k. sz. „ „ kérdő szócska,
t. sz. „ „ tiltó szócska.

A.

a, köt. és.
abadžija, f. h. szűrszabó.
aber, haber, f. h. tudósitás, tudomás.
ada, f. n. sziget.
adet, hadet, f. h. szokás.
aga, f. h. aga.
akamoli, köt. annál kevésbbé.
ako, köt. ha.
akov, f. h. akó.
ali, köt. hanem.

alov, f. h. halászháló.
alvatan, tna, o, mel. bő.
angjeo, f. h. angyal.
arenda, f. n. adó. haszonbér.
arnjevi, f. h. csak töb. kocsifedél.
astal, f. h. asztal.
asura, f. n. gyékény.
at, hat, f. h. ló, arabs ló.
avet, f. n. kisértet.
avlija, f. n. udvar.
aždaja, f. n. sárkány.

Slike 4 i 5. Početne stranice rječničkih poglavlja *Ilirske gramatike*

S Popovichevim je leksikografskim dodatcima usporediv dijelom tek Mihálovicsev rječnik pridodan gramatici. Naime, njegov *Ilirsko-mađarski*

71 „Poglavlje je dvostupačno ustrojeno s mađarskim natukničkim leksemom (po dva stupca na stranici) kojemu je pridružena hrvatska leksička istovrijednica. Građa u tom rječničku nije abecedno popisana, već je raspoređena dijelom prema vrstama riječi (imenice, pridjevi i glagoli), s tim da su imenice razložene u semantičkim grozdovima (…)" (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 412).

korijenski rječnik usporediv je s Popovichevim prvim rječnikom, onim s polaznim *ilirskim* natukničkim leksemom, jer u nastavku stoljeća jezikoslovni (gramatički) priručnici, pa tako i Mihálovicsev, ne donose abecedne popise općega leksika s polaznim mađarskim stupcem kako ga sadrži Popovichev *Mađarsko-ilirski rječnik*.

6.1. *Ilirsko-mađarski rječnik*

Prvi Popovichev rječnički popis – *Ilirsko-mađarski rječnik* – obuhvaća 2961 leksem[72] te je brojem obuhvaćenih natuknica manji od Mihálovicseva; *Ilirsko-mađarski korijenski rječnik* u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* broji njih čak 4634 (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 119). U abecednom poretku natukničkih leksema izostaju oni koji započinju slovima *dj*, *gj*, *lj*, *nj*, a natuknice su pod slovima *c*, *č*, *ć* izdvojene u poseban, ali zajednički stupac. Leksemi koji započinju slovom *dj* (*djavo*, *djavolski*, *djubre*…) obuhvaćeni su slovom *d*, riječi s početnim *gj* posve su izostavljene iz rječnika, a *lěto*, *lěstve*, *lětovati* i ostale na slovo *lj* pridružene su slovu *l*. Slovu *n* pridružene su u abecednom popisu i one s početnim glasom *nj* (npr. *nědra*). Abecedni popis u nastavku stoljeća slično ustrojava i Mihálovics (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 289): *Ilirsko-mađarski korijenski rječnik* nema stupačne popise riječi s početnim dvoslovima *dj*, *gj*, *lj*, već već su riječi pridružene slovima *d*,[73] *g* i *l*. I jedan i drugi navedene dvoslove bilježe u slovnim popisima u početnim poglavljima gramatičkoga dijela priručnika pa začuđuje zašto natuknice koje njima započinju nisu posebno slovno obrađene.

Lijeva (hrvatska, natukničkа) strana rječnika i desna (prijevodna) pokatkad nisu postavljene u simetričan odnos – jednom je hrvatskom leksemu pridružena jedna mađarska istovrijednica, ali su ipak određenom broju natukničkih leksema i/ili prijevodnih ekvivalenata pridruženi i sinonimi ili slovne inačice leksema:

[72] Uz natukničke se lekseme iz Popovichevih rječničkih popisa (*Ilirsko-mađarskog* (str. 138–183) i *Mađarsko-ilirskog* (str. 184–227)) neće bilježiti stranica s koje se preuzimaju. Natuknice će biti otisnute masnim slovima iako u rječnicima takvima nisu, a radi preglednosti rječničkog članka.

[73] Mihálovics u rječniku bilježi poveći broj turcizama pa i riječi *džak*, *džamija*, *dželat*, *džep* itd. popisuje u slovnom nizu pod slovom *d*.

danjom, **danju**, igh. nappal.
dakle, **daklem**, köt. mert, tehát.
at, **hat**, f. h. ló, arabs ló
čoha, **čoja**, f. n. posztó.
ćutiti (ćutěti) ig. hallgatni.
baba, f. n. vénasszony, öreganya.
brava, f. n. zár, kilincs.
opraviti, ig. felkésziteni, felszerelni.

Sinonimi koji u početnom (hrvatskom) stupcu abecedno slijede jedan iza drugoga imaju status natukničkoga leksema, a njihova značenjska istost grafički je označena viticom iza koje slijedi mađarska istovrijednica:

komar, **komarac**, { f. h. szúnyog.
saone, **saonica**, **saoni**, } f. n. szán, csak töb.
seljak, **seljanin**, { f. h. falusi ember.

Sinonimne parove i nizove u nastavku stoljeća bilježi i Mihálovics u *Ilirsko-mađarskom korijenskom rječniku*. Pokatkad je u tome iscrpniji od Popovicha, pokatkad i ne. Primjerice, u Popovichevu popisu naći će se već navedeni *komar* i *komarac*, a Mihálovics (1874 [2016]: 19)[74] će im dodati još jedan: *komarica*; Popovich ima samo *narav*, a Mihálovics (1874 [2016]: 27) i *narav* i *priroda*. S druge pak strane Popovich u rječnik upisuje i *san* i *sanak*, a Mihálovics (1874 [2016]: 41) ima samo *san*; bilježi *svud*, *svuda*, *svudar*, *svudi*, *svudj*, *svudje* za mađ. *mindenütt*, a Mihálovics (1874 [2016]: 46) samo *svud* i *svuda* itd. No kako se i brojem leksema uspoređivani rječnici razlikuju, tim više ne može se utvrditi koji od autora bilježi veći broj sinonima.

[74] S obzirom na to da je u *Praktičnoj ilirskoj gramatici Ilirsko-mađarski korijenski rječnik* zasebno numeriran, navođenje stranice uz izvore iz rječnika odnose se na rječnički, a ne na gramatički dio priručnika.

Viticom su osim sinonima obuhvaćeni i vidski parnjaci koji u Popovichevu rječniku također imaju status natukničkoga leksema:

skîdati, **skinuti**, } ig. levenni.

slětati, **sletěti**, } lerepülni, szállni.

Isti je status, natuknički, u rječniku dan i homografima i homonimima:

biti, ig. lenni.
biti, (bijem), ig. verni.
nad, **nada**, elj. felett.
nad, **nâda**, f. h. n. remény.
pás, f. h. öv
pàs, eb, f. h. kutya
ràna, f. n. seb.
râna, f. n. eledel, istáp.
râniti, ig. etetni, istápolni.
ràniti, ig. megsebesíteni.

Zajedničko je Popovichu i Mihálovicsu naglasno označivanje homografskih parova koji su i u jednoga i u drugoga autora najbrojniji među imenicama i glagolima (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 293); uzgred, natuknički su te vrste riječi i najbrojnije u njihovim dvojezičnicima.

Ako se promotri način na koji su upravo pojedine vrste riječi opisane u Popovichevu rječniku, onda je razvidno da je i u tom rječnik opet dijelom usporediv s Mihálovicsevim. Imenice su bilježene u nominativu, a od gramatičkih je odrednica uz njih kraticom, kako je i iz dosadašnjih primjera bilo razvidno, bilježen samo rod. Mihálovics usporedbe radi imenicama ne pridružuje oznaku roda, ali im katkad pridaje i genitivni oblik, no „vrlo [je] teško odrediti kriterije kojima se rukovodio pri njihovu bilježenju" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 290) s obzirom na to „da je genitivni oblik upisivan i uz imenice bez provedenih glasovnih promjena (usp. *Rogoz*, *rogoza*) pa se čini da su ipak svi primjeri takvih natukničkih obrada, zapravo, navođeni bez

veće sustavnosti." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 290). U Popovicha je tek uz natuknicu *gusle*[75] zabilježen i genitiv, ali množine:

gusle, **(gusalah)** f. n. hegedű egy neme csak több.

Glagole Popovich bilježi u infinitivu čak i u mađarskom prijevodu što se može objasniti jedino pokušajem doslovnih prijevoda jer se u mađarskoj leksikografiji glagoli navode u 3. l. jd. sadašnjeg vremena:

nagovarati, ig rábeszélni.
sramiti se, ig. szégyelni magát.
zimovati, ig. telelni.

Uzgredno je uz infinitiv u zagradi zabilježeno i 1. l. jd. prezenta ili pak prezentski završetak navedena polaznoga glagolskoga leksema:

biti, **(bijem)**, ig. verni.
pasti (padem), ig. esni, leesni.
podignuti, **(nem)** ig. felemelni.
sapeti, **(pnem)** ig. megkötni, békóba verni.
sgadjati, **(djam),** ig. czélozni.

U Mihálovicsevu *Ilirsko-mađarskom korjenskom rječniku* bilježenje je glagolskih leksema infinitivom iza kojega slijedi prezent 1. l. jd. (npr. *Hukati hučem*; *Mlěti meljem*) vrlo rijetko. Glagoli se ondje najčešće navode u 1. l. jd. prezenta iza kojega slijedi infinitivni završetak (npr. *Bacam iti*; *Brbljam ati*),[76] a većim je brojem potvrđeno i bilježenje prezenta na početku natukničke obrade iza kojega slijedi potpuni infinitivni oblik (usp. *Bdijem bděti*; *Berem brati*) (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 123). S druge pak strane, dok je u Mihálovicsevu rječniku tek rubno potvrđena i dopuna u akuzativu uz prijelazni

75 Za leksem *gusle* Popovich daje mađarsku istovrijednicu *hegedű egy neme* u značenju 'vrste violine'.

76 Takvo je bilježenje glagolskih leksema očito pod utjecajem mađarske leksikografske tradicije. U mađarskoj se leksikografiji glagolski leksemi navode u 3. l. jd. sadašnjeg vremena jer se iz tog oblika, koji u izjavnom načinu ima ø morfem, izvode svi ostali oblici glagolskih vremena i glagolskih načina. Infinitiv u mađarskom jeziku ima posebnu konjugaciju i njegova je osnova već izvedena što je razvidno iz složenoga infinitivnoga nastavka *-ni* koji na sebi nosi lativni nastavak. Infinitiv je u svojoj prirodi u mađarskom jeziku *nomen actionis*, pa u rečenici može biti bilo koji rečenični dio osim predikata što, pored mogućnosti konjugacije, odaje potpunu različitost mađarskog infinitiva od, primjerice, latinskog ili hrvatskog. Opširnije v.: A Jászó, 1991: 339–343.

glagol (npr. *Bečim iti se*, *oči bečiti*) (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 295), primjeri su bilježenja glagolskih rekcija uz infinitiv glagola u Popovicha ipak češći:

nestati (koga, čega) ig. eltünni.
podsměvati se, **(komu)** ig. kinevetni vkit.

Pridjevi su u Popovichevu *Ilirsko-mađarskom rječniku* bilježeni na tri načina:

1. u nominativu jednine muškoga roda kojemu su pridruženi nastavci za ženski i srednji rod jednine:

plav, **a**, **o**, mel. kék, szölke.
slan, **a**, **o**, mel. sós.

2. u nominativu jednine muškoga roda kojemu su pridruženi pridjevni završetci u ženskom i/ili srednjem rodu jednine:

odvažan, **na**, **o**, mel. elhatározott.
oštar, **tra**, **o**, mel. éles.
poslušan, šna, šno, mel. engedelmes.
silan, **lna**, **no**, mel. erős hatalmas.

3. u nominativu jednine svih triju rodova pridjeva:

zal, **zla**, **zlo**, **(zao,)** mel. rosz, mérges.

Sva tri načina bilježenja pridjevnih leksema imat će i Mihálovics u *Ilirsko-mađarskom korijenskom rječniku* (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 295–296).

Ostale su vrste riječi u Popovichevu *Ilirsko-mađarskom rječniku* rubno zastupljene, a zabilježene su zamjenice, brojevi, prilozi, prijedlozi i uzvici. Ovdje se navode tek pojedinačni primjeri navedenih vrsta riječi:

gděkoji, **a**, **e**, nvm akármely.
sav, **sva**, **sve**, mel. egész.
jedanaest, szn. tizenegy.
osamnaest, szn. tizennyolcz.
dokle, igh. meddig.
gdègod, igh. akárhol.
izpred, elj. elől.
u, elj. ban. ben, ba, be.
uslěd, elj. ért, miatt, következtében.

6.2. *Mađarsko-ilirski rječnik*

Drugi Popovichev rječnički popis – *Mađarsko-ilirski rječnik* – obuhvaća gotovo isti broj natukničkih leksema kao i prvi, 2964. Približno isti broj natuknica općega leksika ipak ne znači da je drugi rječnik nastao isključivo zamjenom jezikā u statusu natukničkoga leksema jer je u *Mađarsko-ilirski rječnik* unesena druga građa što se vidi već na početnim rječničkim primjerima:

a, **az**, ovaj, ova, ovo, nvm.
abba, u to, igh.
abbahagyni, prekinuti, ig.
ablak, prozor, f. h.
abrak, obrok, f. h.
ábránd, sěta, f. n.

Od navedenih šest natukničkih leksema *Mađarsko-ilirskoga rječnika* polovica ih (*u to*, *prekinuti* i *prozor*) nije u *Ilirsko-mađarskom rječniku* pa se drugi rječnički popis doista građom može promatrati kao zasebno leksikografsko djelo. Ono što je zajedničko obama rječnicima metodologija je obrade građe; polaznom je ovaj put mađarskom natukničkom leksemu sada pridružena hrvatska (*ilirska*) značenjska istovrijednica uz koju se upisuje ista gramatička odrednica kao i u prvom rječniku pa se popis *Kratica koje se pojavljuju u rječniku* ne nalazi na početku i ovoga rječničkoga popisa. Kod natuknice iza koje slijedi hrvatska istovrijednica koja ovisno o rodu može imati više likova,

kraticom je u zagradi naveden rod imenice,[77] a mađarski se natuknički leksem tada u nizu pojavljuje onoliko puta koliko je hrvatskih prijevodnih leksema:

árva (him.) sirotan, f. h.
árva (nő.) sirotica, f. n.
árva (sem.) siroče, f. s.

Zagrada s kraticom za rod uz natuknički leksem katkada i izostaje:

páva, paun, f. h.
páva, paunica, f. n.

Taj se metodološki postupak ne primjenjuje dosljedno pa se imenice (kad su dijelom i sintagmatskih spojeva) rodno različite u hrvatskom jeziku, a istoga značenja, u rječniku upisuju kao leksičke istovrijednice uz jednom upisan mađarski natuknički leksem. Na različitost roda dvaju leksema u hrvatskom jeziku upućuje se kraticom na kraju natukničke obrade:[78]

cseléd, sluga, (sluškinja) f. h. n.
gőzfürdő, parno kupatilo, (kupka,) f. s. n.
oskola, učilište, škola, f. s. n.
ostor, bič, kandžija, f. h. n.
pallós, paloš, sablja, f. h. n.
sír, grob, raka, f. h. n.
sors, sudba, sudjenje, f. n. s.
tisztelet, čast, poštenje, f. n. s.

Alomorfna se imenična osnova pokatkad upisuje u zagradi uz prijevodni nominativni oblik, a što nije bio slučaj u rječniku s *ilirskim* kao polaznim jezikom. Navođenje je alomorfnih osnova, pretpostaviti je, izrazito pragamtičke narave jer upućuje na glasovne promjene koje Mađari ne bi mogli sami pretpostaviti:

77 Kratice *him.*, *nő.*, *sem.* nisu među popisanima na početku poglavlja o rječnicima.

78 Zanimljivo je da i za mađarski *Duna* ('Dunav') autor upisuje dvije rodno različite istovrijednice: „Dunaj, Dunavo, f. h. s."

juh, ovan (ovna) f. h.
kezes, talac, (t. taoci,) f. h.
pokol, pakao, (kla), f. h.

Uočava se i to da su u *Ilirsko-mađarskom rječniku* natuknice jednorječne, a u *Mađarsko-ilirskom* pak i dvorječne:

halálhozó ital, smertonosno piće, f. s.
hamis eskü, nepravedna zakletva, f. n.
hátra lopódzni, dokrasti se u natrag, ig.
inségben lenni, (nuždu) tèrpiti, ig.
még egyszer, još jedared, igh.
nagyon sok, vèrlo mlogo, igh.
nagy péntek, veliki pětak, f. h.

Kada se promotri natuknički opis pojedinih vrsta riječi, zamjetno je više razlika u odnosu na prvi rječnički popis uočenih među glagolima. Premda ih u *Mađarsko-ilirskom rječniku* Popovich navodi u infinitivu jednako kao i u *Ilirsko-mađarskom rječniku*, zamijećen je veći broj glagolskih rekcija:

gúnyolódni, rugati se komu, ig.
gyalázni, klevetati, kuditi (koga,), ig.
gyászban járni, žaliti za kim, ig.
gyűlölni, merziti (na koga,) ig.
hátravetni, nadbiti koga, ig.
keresztelni, krstiti, (koga,) ig.
megbüntetni, kazniti koga, ig.
siratni, plakati (za kim), ig.
szégyenleni, stiditi se, (od čega), ig.
törődni, brinuti se, mariti, (za kim,) ig.
tünni, nestati, (koga, čega) ig.
utánafutni, potèrčati, (za kim,)
utánahajtani, potěrati, (za kim,) ig.

Dopune su u ovom rječniku također češće uvrštene uz glagol:

előjönni, doći (na mejdan), ig.
halászni, loviti (ribe,), ig.
imádkozni, moliti se (Bogu), ig.
könyörögni, moliti, (za milost) ig.
sikerülni, ispasti (za rukom) ig.
szembetűnni, upasti (u oči) ig.
szerepelni, ulogu igrati, ig.
szitálni, sijati (kroz sito) ig.
szüretelni, brati, (vinograd) ig.

Uočljivo je i to da u *Mađarsko-ilirskom rječniku* natukničkom leksemu Popovich pridružuje veći broj sinonima u odnosu na prvi rječnik. Najvećim se dijelom sinonimi upisuju uz imenice i glagole, a manjim brojem uz pridjeve:

ajándék, poklon, dar, f. h.
alkalom, prilika, sgoda, f. n.
bántani, vredjati, dirati
bezárni, zabraviti, zaključati, zatvoriti, ig.
borzadni, naježiti se, strašiti se, ig.
hajadon, moma, děvojka, cura, f. n.
hamisan, nepravedno, krivo, igh.
innen, odavdě, otolem, odatle, köt.
kert, vèrt, bašta, pelivoj, f. n. h.
láncz, okov, lanac, verige, f. h. n. csak töb.
ostoba, lud, a, o, sulud, a, o, mel.
rettenetes, strašan, sna, šno, strahovit, a, o, mel.

Ostale vrste riječi (pridjevi, zamjenice, prilozi, prijedlozi, uzvici) podjednako su zastupljene u obama rječnicima i natuknički su obrađene na istovjetan način.

7. ZAKLJUČAK

Popovicheva je *Ilirska gramatika* prva gramatika hrvatskoga protumačena mađarskim jezikom u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća. Kako je uvodno istaknuto, početci su mađarske sastavnice hrvatske gramatikografije njome pomaknuti desetljeće unazad s obzirom na to da je do sada taj početak bio označen objavom *Praktične ilirske gramatike* Jánosa Mihálovicsa (1874.).

Popovicheva je gramatika smještena u kontekst hrvatske gramatikografije na tlu Trojednice druge polovice 19. stoljeća usporedbom sa slovnicama zagrebačke filološke koje su joj prethodile (s Volarićevom, Babukićevom i Mažuranićevom), ali i s onima koje su uslijedile u nastavku stoljeća izvan njezinih granica, a koje su joj predmetom opisa i metajezikom zajedničke (s Mihálovicsevom, Margitaijevom te Ehrenhöferovom i Vidovicsevom). Usporedbe su pokazale kako se Popovich normativno naslanja na zagrebačka obilježja, ali u propis unosi mnogo dubleta pa je gramatika nešto više opisna, manje normativna u odnosu na slovnice u Trojednici. Ako se ta činjenica uzme u obzir, može se ustvrditi da je od svih slovničara koji su uzeti za usporedbu Popovichu kao uzor najbliži upravo Volarić jer se jezična norma nakon Volarićeve slovnice (a i Babukićeve objavljene svega dvije godine poslije) znatno pojednostavljivala izostavljanjem i starijih oblika (usp. Ham, 2006: 85) čime se jezik osuvremenjivao i nastojao ići ukorak s vremenom (Ham, 2006: 68). To su nakon Popovicha izvan Trojednice činili i gramatičari u ugarskom dijelu Podunavlja: u Mihálovicsa, Margitaija, Ehrenhöfera i Vidovicsa, manje je dubleta, nema ni starijih oblika, onako kako ih nema ni u slovnicama na koje se ti autori predgovorno pozivaju.

Popovich je prostor *ilirskoga* jezika deklarativno vrlo široko odredio, „od Jadrana do Crnoga mora",[79] a u toj je širini određen i kao zajednički jezik Hrvata i Srba. No kao i kod Mažuranića, „usprkos deklarativnom proglašenju srpskoga i hrvatskoga jezika kao istoga jezičnoga sustava" (Ham, 2006: 86), Karadžić ni za Popovicha nije normizator. Popovich ga tek uvodno spominje osvrćući se na ćirilično pismo kojim se služe Srbi, „a kako ih je postavio Vuk Karadžić u svojoj obnovi.",[80] pa u njegovoj gramatici izostaje bilo koji drugi Karadžićev utjecaj, i kada je riječ o normativnim rješenjima, i kada je riječ

79 U izvorniku: „(…) fekete tengertől az adriaiig (…)".

80 U izvorniku: „(…) ugy, mint a szerbek vele "Karadzsich Vuk" ujitásai nyomán, a jelenleg leginkább élnek."

o njihovu oprimjerivanju. Uzgredice, „Veberova je skladnja puna primjera iz Karadžića, mnogo više nego što ih ima u Babukića" (Tafra, 2014: 499), a ipak ne znači da su obojica vukovci. „Očito je da je bilo teško ne uzimati u obzir i Karadžićeva djela, a istodobno težiti južnoslavenskomu jedinstvu, i ne biti pod dojmom slavističkoga ugleda njihova autora, no, još je teže bilo zanemariti hrvatski višestoljetni književnojezični razvoj." (Tafra, 2014: 500). Popovich se i od takvoga autoriteta uspio odmaknuti. Unoseći pak tekstove narodnih pripovjedaka i pjesama, koje su i slovopisno i pravopisno i jezično u odmaku od normativnoga propisa, u *Ilirskoj* je *gramatici*, nedvojbeno, razlučio jezičnu normu od jezičnih obilježja narodnoga stvaralaštva druge polovice 19. stoljeća, dakle od onih obilježja koji će biti temelj kasnijoj jezičnoj normizaciji hrvatskih vukovaca.

Dva opća dvojezičnika (*Ilirsko-mađarski* i *Mađarsko-ilirski*) uvrštena u *Ilirsku gramatiku* trebala su uz gramatički propis omogućiti lakše svladavanje hrvatskoga (*ilirskoga*) jezika neizvornim govornicima. Leksički je fond ilirskih natukničkih leksema (u prvom rječniku) i prijevodnih ekvivalenata (u drugom rječniku) pripadan hrvatskom civilizacijskom i kulturnom krugu. Brojnost sinonima uvrštenih poglavito u drugi rječnički popis potvrđuje da je Popovich bio dobar poznavatelj hrvatskoga leksičkoga blaga pa je poglavito za mađarske natukničke lekseme nastojao ponuditi što veći broj prijevodnih ekvivalenata.

Popovichevu *Ilirsku gramatiku* u nastavku stoljeća prekogranični (hrvatski) autori ne navode među svojim uzorima. No unatoč tomu jezičnim se propisom potvrdila da, kao prva devetnaestoljetna gramatika hrvatskoga s mađarskim metajezikom izvan Trojednice, pripada istoj književnojezičnoj koncepciji kao i slovnice unutar nje – onoj zagrebačkoj – kojoj je uostalom, pripadna i *Hrvatska gramatika* (1897.), posljednja objavljena u tom stoljeću u ugarskom dijelu Podunavlja, ona Ehrenhöferova i Vidovicseva.

GYAKORLATI ILIR NYELVTAN IVANA MIHALOVIĆA – PRINOS MAĐARSKOJ SASTAVNICI HRVATSKE JEZIKOSLOVNE POVIJESTI

1. UVOD

Djelovanje hrvatskih gramatičara koji su živjeli i stvarali izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora druge polovice 19. stoljeća do danas slabije je poznato pa je i njihov ukupan prinos hrvatskoj gramatikologiji i gramatikografiji ostao gotovo neistražen.

To se posebice odnosi na mađarsku sastavnicu hrvatske jezikoslovne povijesti koja je u filologiji ostavila otvorenim pitanje „je li bilo hrvatskih gramatika na mađarskom jeziku i obratno, kao što je bio slučaj s njemačkim, talijanskim ili pak latinskim." (Tafra, 2012: 370). Gramatika Ivana Mihalovića[81] *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.), u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*,[82] daje pozitivan odgovor na postavljeno pitanje o mađarsko-hrvatskim jezikoslovnim prožimanjima. Njihovu boljem razumijevanju kao i daljnjim kontaktološkim istraživanjima namijenjen je njezin pretisak, nastao u okviru projekta UNIOS-a (IZIP-2014-26) *Hrvatsko-mađarski jezikoslovni dodiri u drugoj polovici 19. stoljeća*, voditeljice Jadranke Mlikote i suradnika: Ane Lehocki-Samardžić, Monike Molnar Ljubić i Borka Barabana. S obzirom na to da u hrvatskim kulturnim i znanstvenim institucijama nije sačuvan ni jedan primjerak,[83] pretisak smatramo i vrijednim prinosom nacionalnoj filologiji.

[81] Prema Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban (2016: 122) „autorovo je ime i prezime na koricama autorskih knjiga bilježeno u ovim inačicama: János Mihálovits, János Mihálovics, Iván Mihalovic, Ivan Mihalovics. U bibliografiji Bare i Žigmanova (2011: 247–271) autorovo je ime bilježeno u inačicama: Ivan Mihalović, János Mihálovits, János Mihálovics, Iván Mihalovics, Ivan Mihalovics." Ovdje ga rabimo u kroatiziranom obliku kako se glavninom i navodi u dosadašnjoj literaturi.

[82] Gramatika je bilježena i u ovim prijevodnim inačicama: *Ilirska gramatika* (Velin, 1977: 87), *Slovnica iliričkog jezika* (Sekulić, 1994: 83), *Slovnica ilirskoga jezika* (Skenderović, 2008: 216–217), *Gramatika ilirskoga jezika* (Pekić, 2009: 129).

[83] Stoga posebice zahvaljujemo mađarskim kulturnim i znanstvenim institucijama koje su nam pomogle u pronalaženju građe: Katedri za kroatistiku Instituta za slavistiku Sveučilišta u Pečuhu, Tudásközpont (Centru znanja) u Pečuhu (središnjoj knjižnici i istraživačkom centru Sveučilišta i regije), Znanstvenom zavodu Hrvata u Mađarskoj, Visokoj učiteljskoj školi u Baji i Gradskom arhivu u Baji.

I ne manje bitno, Mihalovićeva je *Praktična ilirska gramatika* pouzdanim dokazom da su se prekogranični hrvatski autori druge polovice 19. st. izravno uključivali u nacionalne tijekove oblikovanja književnoga jezika naslanjajući se na hrvatske (poslije)preporodne (jezične) graditelje moderne hrvatske nacije.

2. DJELO I DJELOVANJE IVANA MIHALOVIĆA

O Ivanu je Mihaloviću njegov biograf Stjepan Velin u povodu stote obljetnice smrti, između ostaloga, zapisao i ovo:

> „Uvijek je bilo, i bit će ljudi koji kao krupne i sjajne zvijezde svijetle svima oko sebe, čiji je rad, djelovanje javno i svima poznato. Bilo je, međutim, i takovih, a i sada ih ima, koji poput sitnih, jedva vidljivih zvjezdica svijetle, rade tiho, skromno, predano i nesebično za narod, ne ističući se mnogo, a ne žele hvale, nagrade niti odlikovanja. Ovim zadnjima pripada i Ivan Mihalović." (Velin, 1977: 85).

Taj je samozatajan pedagog i zaslužni kulturni radnik, kako ga Velin atribuira već u naslovu svojega priloga, do danas ostao nepoznat čak i užem krugu stručnjaka pa su podatci o njegovu životu i djelovanju uzgredni, a djela tek dijelom popisana u malobrojnim bibliografskim ustustavljivanjima bunjevačko-šokačke (usp. Kujundžić, 1969; Bara, Žigmanov, 2011), ali i mađarske književnosti (Szinnyei, 1981).

Ivan Mihalović rođen je 12. svibnja 1820. godine u Baji, od oca Stjepana i majke Kate.[84] Velin (1977: 85) navodi da je u rodnom gradu pohađao osnovnu školu koja se nalazila u središtu grada i u ono vrijeme imala tri učionice, dakle i tri učitelja. U rodnom gradu nastavio je i srednje gimnazijsko obrazovanje (slika 6) – na temelju gimnazijskih matica razvidno je da je 1833. završio prvi, 1834. drugi, a 1835. treći razred gimnazije, dok se u kasnijim školskim maticama njegovo ime ne nalazi (Velin, 1877: 85).

[84] U literaturi se (usp. Velin, 1977: 85; Krpan, 1991: 96) kao datum Mihalovićeva rođenja navodi 20. svibnja 1820. Pregledom matice rođenih u Baji utvrdili smo da je datum njegova rođenja 12. svibnja 1820. te da je naveden pod imenom Mihálovits János.

Slika 6. Zgrada gimnazije koju je pohađao Ivan Mihalović

Podatci nadalje potvrđuju da je pohađao učiteljsku školu, u kojem pak gradu pouzdanih podataka nema:

> „U Kalači (Kalocsa) sigurno nije bio, budući da je kalačka učiteljska škola proradila tek 4. listopada 1856. godine, a bajska 1870. Poznato je da je u Somboru od 1. svibnja 1778. postojala učiteljska škola, ali u knjizi T. Kostića 'Iz prošlosti učiteljske škole u Somboru' u kojoj su navedena imena učenika koji su pohađali i završili učiteljsku školu, ne nalazi se ime Ivana Mihalovića." (Velin, 1977: 85).

Stoga Velin (1977: 85) pretpostavlja da je Mihalović učiteljsku školu završio u Pečuhu jer su ju polazili mnogi Bačvani, ponajprije zbog blizine. I dok su podatci o tom gdje je započeo učiteljsko školovanje nepouzdani, zna se da je učiteljsku školu završio 1842. godine jer je te godine imenovan u Gornji Sv. Ivan (Felső Szent Iván) za učitelja u tzv. „nižu osnovnu školu" u kojoj službuje sve do 10. prosinca 1849. godine kada je primoran dati ostavku na mjesto učitelja, i to zbog podržavanja Kossutha za vrijeme građanske revolucije i borbe za oslobođenje 1848. – 1849. godine (Velin, 1977: 86). Vrativši se u Baju, apsolutistička ga vlast zbog sudjelovanja u revoluciji ne želi za učitelja pa sljedeće namještenje pronalazi u Harkanovcima (Slavonija) 1852. godine – na tamošnjoj „trivijalnoj školi" podučava 112 đaka, sve do 1854. godine (Velin, 1977: 86). Te godine prelazi u Mohač na „ilirski odsjek glavne učione" gdje predaje u prvom i drugom razredu; u toj će školi predavati sve do mjeseca studenoga 1870., a povrh toga i u ženskoj šegrtskoj školi i u „opetovnici" (Velin, 1877: 86). U Mohaču se i oženio Lujzom Salenbach iz Baje 13. rujna 1858. godine i s njom imao sina (Velin, 1977: 86). Godine 1870. ministar ga prosvjete u novootvorenoj učiteljskoj školi u Baji (slika 7) imenuje za pomoćnoga profesora;

ondje predaje zoologiju, hrvatski jezik i književnost, račun, nauku o privredi, mađarski jezik i književnost i mineralogiju, rukovodi školskim vrtom, radi i u vježbaonici, a učiteljima predaje i na ljetnim produženim tečajevima koje je organiziralo ministarstvo prosvjete (Velin, 1977: 86).

Slika 7. Visoka učiteljska škola u Baji

Zbog prekomjerna i naporna rada razbolio se 1876. godine, a već iduće godine, 24. prosinca 1877., u 57. godini života umire od plućne bolesti. Iz nekrologa koji je objavio list *Baja* od 1. siječnja 1878. godine doznaje se da je pokopan na bajskom groblju Sv. Roka (Velin, 1977: 86) (slika 8).

Slika 8. Bajsko groblje Sv. Roka na kojem je pokopan Ivan Mihalović

Mihalovićevo je djelovanje povezano s preporodnim gibanjima među Hrvatima u južnoj Ugarskoj koje započinje nakon dualističkoga uređenja Habsburškoga carstva:

> „Brojna i cjelovita hrvatska narodna skupina, koja je živjela na području južne Ugarske, nije nalazila sebe u nagodbenjačkim uredbama. Prijetila je pogibao od raspaljene ugarske narodne samosvijesti koja je od negdašnje Ugarske stvarala i oblikovala novu, narodnu (nacionalnu) Madžarsku, u kojoj nije bilo mjesta (ili prava) na nemadžarski jezik. (…) Smišljeno su u javnosti lučili Hrvate od matičnoga naroda i proglašavali su ih narodnom skupinom (Bunjevci, Bošnjaci, Raci, Šokci, Toti) i uvijek ih suprotstavljali našemu pravom narodnom imenu Hrvat. Zabilježen je i skupni pogodni naziv *egyebek*." (Sekulić, 1994: 6).

Nakon donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, kojom je Hrvatska na području zakonodavstva, uprave, bogoštovalja, nastave i pravosuđa postala samostalna (čl. XXXVIII.),[85] bački se Bunjevci i Šokci[86] (sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća) snažnije pridružuju preporoditeljskim

[85] O nagodbenim člancima koji se tiču statusa hrvatskoga jezika Marko Samardžija (2014: 99–100) bilježi: „Od ukupno sedamdeset članaka Hrvatsko-ugarske nagodbe (službeno Zakonski članak I – 1868) o uređenju državno-pravnih odnosa između Ugarske i Trojednice čak pet članaka (§56–60) tiče se uporabe službenoga jezika između nagodbenih strana i statusa hrvatskoga jezika (Šarinić 1972: 288–9). Hrvatskomu se zajamčuje status službenoga jezika 'toli u zakonodavstvu koli u sudstvu i upravi' (§56) i 'za organe zajedničke vlade' (§57), zatim da podneske 'u hrvatskom jeziku sastavljene' zajednička ministarstva moraju primati 'i riešitbe svoje na istom jeziku izdavati' (§58), da se hrvatski zastupnici 'na zajedničkom saboru, kao i u delegaciji mogu služiti i jezikom hrvatskim" (§59) te da se zakoni mogu donositi i 'u izvorniku hrvatskom' (§60). Hrvatsko-ugarska nagodba je državno-pravni dokument kojim je uređena cjelina odnosa između Ugarske i Trojednice do god. 1918., a u tom kontekstu i *status* hrvatskoga, ali je provedba njezina *via facti* izravno i snažno utjecala i na *planiranje korpusa* hrvatskoga jezika."

[86] Bunjevci i Šokci pripadaju hrvatskoj narodnoj skupini koja obitava na području Podunavlja, između Dunava i Tise, u Bačkoj. Najznačajniji su gradovi u kojima žive bački Hrvati Baja, Sombor i Subotica (Sekulić, 1992: 57, 62). O njihovu političko-kulturnom identitetu Skenderović (2007: 86–87) piše: „Mađarska je revolucija iz 1848./49. godine bila važan trenutak u povijesti podunavskih Hrvata jer je pokazala da su oni već tada razvili dvostruki političko-kulturni identitet. Naime, svjesni da žive u Ugarskoj i da na tome prostoru predstavljaju izrazitu etničku manjinu, oni su prihvatili mađarski politički identitet, tvrdeći za sebe da su Mađari u političkom smislu. To 'političko mađarstvo' označavalo je njihovu odanost ugarskoj državi, ali nije značilo da su se odrekli svojega etničkog podrijetla i kulturne posebnosti. Naprotiv, bogato kulturno stvaralaštvo tijekom 18. i 19. stoljeća pokazuje da su podunavski Hrvati snažno branili svoj etno-kulturni identitet. Takav dvostruki identitet uspješno je djelovao u uvjetima visoke etničke tolerancije, ali je početkom 19. stoljeća sve više pokazivao svoje negativnosti."

idejama u matičnoj zemlji.[87] U tom zakasnjelom preporodnom razdoblju hrvatske književnosti u ugarskom Podunavlju,[88] u

> „sedamdesetak godina književnoga razdoblja o kojemu je riječ pokrenuta su glasila, napisana su brojna djela, posebice brojni molitvenici, stvarao se pisani hrvatski jezik građen na domaćoj štokavskoj ikavici, složeni su prvi školski priručnici (početnice, slovnice, povjesnice, zemljopisi i dr.), utemeljene su brojne kulturne ustanove, udruge i društva (Pučka kasina, Školska udruga, čitaonice, nogometna i druga društva, novčarski zavodi i dr.)." (Sekulić, 1994: 1).

Preporoditeljske ideje podunavskih Hrvata bile su usmjerene na pravo na uporabu hrvatskoga jezika, njegove ravnopravnosti u školstvu, Crkvi i javnom životu u Ugarskoj (Sekulić, 1994: 34). Među vodećim preporoditeljima bačkih Bunjevaca i Šokaca, uz Bozu Šarčevića i Ivana Antunovića,[89] redovito se navodi i Ivan Mihalović, i to ponajprije zbog predana rada na izdavanju školskih udžbenika i čitanaka na hrvatskom jeziku. Premda su njegove čitanke, zapravo, prijevodi čitanaka mađarskoga pisca Ignáca Bárányja (1833. – 1882.), ipak se može reći da je njima popunio prazninu u osnovnim školama bačkih Bunjevaca i Šokaca (Velin, 1977: 87) preuzimajući odgovornu dužnost da knjigama opskrbi škole svojega širega zavičaja (Krpan, 1991: 95). Prva mu je objavljena *Čitanka za katoličke pučke učione* iz 1872. godine i u dvadesetak je godina imala još četiri izdanja – [2]1883., [3]1886., [4]1894. (Sekulić, 1994: 200; Skenderović, 2007: 95; Krekić, 2013: 324). Iste godine – 1872. – Mihalović objavljuje još dvije čitanke – *Početnicu za katoličke pučke učione*, koja je imala čak sedam izdanja – [2]1881., [3]1883., [4]1889., [5]1902., [6]1923., [7]1927. (Sekulić, 1994: 200), i *Drugu čitanku za katoličke pučke učione* (drugo izdanje ostavlja izdavaču i ono izlazi 1881. godine) (Velin, 1977: 87). *Druga* je *čitanka* vrijedna spomena jer je „u njen sadržaj (...) autor, među štiva iz lijepe književnosti, uvrstio i svoj prepjev trećeg dijela Petöfieve pjesme *Az*

---

87 Podunavski Hrvati ostvaruju i snažne kulturne veze s preporoditeljima u matičnoj zemlji: „Poznato je naime, da je Ivan Antunović prijateljevao s mnogim viđenijim ljudima među Hrvatima (J. J. Strossmayer, I. Kukuljević, F. Rački, J. Dobrila i dr.), primao je hrvatske listove i časopise, a nije mu bio nepoznat rad franjevaca Bosne Srebrene u Podunavlju." (Sekulić, 1994: 45).

88 Sekulić preporodno razdoblje u ugarskom Podunavlju vremenski omeđuje od sredine 19. st. do godine 1918., pri čemu je završna godina označena zbog povijesnih lomova pred kraj I. svjetskoga rata: „Nakon 1918. hrvatski je puk razdijeljen u dva dijela trianonskim mirovnim ugovorom: dijelovi Bačke i Baranje pripali su madžarskom državnom području, a drugi (južni) novoj južnoslavenskoj državnoj zajednici." (Sekulić, 1994: 1).

89 Krpan (1991: 87) početak preporodnoga djelovanja bunjevačko-šokačkih Hrvata vremenski smješta upravo na početke društvenoga djelovanja Ivana Antunovića.

árva lány s naslovom *Grob pokojne majke*." (Krpan, 1991: 98), što se smatra prvim prijevodom Petőfija kod Šokaca i Bunjevaca (Sekulić, 1994: 199).

Istodobno s radom na objavljivanju čitanaka Mihalović objavljuje i gramatike hrvatskoga jezika. Prva mu je u objavljena u Baji 1874. i naslovljena je *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*[90] (slika 9); njezino drugo izdanje već 1881. godine[91] potvrđuje veliku potrebu za normativnim priručnicima među bačkim Hrvatima.[92] Toj je gramatici Mihalović pridodao i *Ilirsko-magjarski rječnik* koji se u nekim izvorima (usp. Velin, 1977: 87; Krpan, 1991: 100; Sekulić, 1994: 199–200; Samardžija, 2014: 48) navodi i da je samostalno otisnut iste godine (u Kaloči) kad i prvo izdanje gramatike (1874.). Taj podatak potkrjepljuje i autorova napomena na kraju rječničkoga dijela priručnika u kojoj navodi kako je rječnik „Tiskan kod Martina i Holmeyera, biskupskih tiskara u Kaloči. 1874."[93]

90 Velin (1977: 87) pogrješno navodi Pečuh kao mjesto objavljivanja Mihalovićeve gramatike.

91 Broj je objavljenih izdanja Mihalovićeve gramatike u izvorima različito naveden: Kujundžić (1969: 699) navodi dva izdanja: 1874., [2]1882., a Bara i Žigmanov (2011: 261) tri: 1874., [2]1874., [3]1881.; prvo i treće izdanje imaju 175 stranica, a drugo 63 stranice. Iz podrubne se napomene u tom izvoru može zaključiti da je drugo izdanje, zapravo, samostalno otisnut ilirsko-mađarski rječnik koji je dio gramatičkoga priručnika u izdanju iz 1874. i 1881. (usp. napomenu u tom izvoru: „Mihálovics, János, *Gyakorlati ilir nyelvtan / tankonyvül és magánhasználatra írta Mihálovics János. 2. füz., [Ilir-magyar] Gyökszó-tár*, Baja : Szigriszt Gy. bizománya, 1874., [II], 63 str." (Bara, Žigmanov, 2011: 261, bilješka 27)). Gramatički je dio priručnika u izdanjima iz 1874. i 1881. odjelito numeriran od rječničkoga, i upravo rječnički dio u tim izdanjima obaseže 63 stranice. Velin (1977: 87) također navodi da je 1874. samostalno otisnut *Ilirsko-mađarski rječnik*, a drugo mu izdanje smješta u istu godinu – 1881. – kad i drugo izdanje gramatike, što navodi i Krpan (1991: 100) dopunjujući podatkom da je rječnik otisnut u Kaloči. Skenderović (2008: 221) navodi pak izdanja Mihalovićeve gramatike u godinama 1874., 1881. i 1914. Sporna je ovdje i godina 1914. kao godina u kojoj je otisnuto još jedno izdanje gramatike; za 1914. u bibliografiji Bara i Žigmanov navode suautorski priručnik: „Mihálovics, János; Budanovich, Lajos [Mihalović, Ivan; Budanović, Lajoš], *Gyakorlati délszláv (ilir) nyelvtan iskolai és magánhasználatra / Irta és szótárral ellátta Mihálovics János ; a harmadik kiadást sajtó alá rendezte Budanovich Lajos*, Baja: Kollár, 1914., 112 str. + str. : tablice." (Bara, Žigmanov, 2011: 269) i ne navode ga kao još jedno izdanje uz Mihalovićevu *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* već kao posve novo djelo. Kujundžić (1969: 708) navedeno djelo navodi samo pod imenom Lajča Budanovića.

92 Odjeci su Mihalovićeve gramatike bili pozitivni; Edo Margalić, odgovorni urednik bajskog lista *Bács-Bodrogh* (1874., br. 6) navodi da Mihalovićeva gramatika „u našoj lingvističkoj literaturi popunjuje pravu prazninu i kao takva može se slobodno mjeriti s gramatikama ovakve vrste pisane njemačkim jezikom." (navedeno prema: Velin, 1977: 87).

93 Usp.: „Nyomatott Malatin és Holmeyer érseki könyvnyomdászoknál Kalocsán. 1874." (63. str. rječničkoga dijela priručnika).

GYAKORLATI

ILIR NYELVTAN.

TANKÖNYVÜL ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA

IRTA:

MIHÁLOVICS JÁNOS

KÉPEZDEI TANÁR.

Baja, 1874.

SZIGRISZT GYULA BIZOMÁNYA.

Slika 9. *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.)

Druga mu je objavljena gramatika izišla samo godinu dana nakon prve, naslovljena je *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih* (Baja, 1875.),[94] (slika 10), a ocjenjivač joj je bio Adolfo Veber Tkalčević.[95]

94 Ta Mihalovićeva gramatika nije navedena u proučenim bibliografijama, no među Mihalovićevim djelima navode ju osim Velina (1977: 88–89) i Sekulić (1994: 199) i Krpan (1991: 99–100). U svim se navedenim izvorima naslovom bilježi kao *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*, a ne *pučnih* kako je pogrješno zabilježeno na naslovnici. Primjerak se gramatike čuva u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

95 Velin (1977: 88) navodi: „Posjedujemo sigurne i provjerene podatke prema kojima je Mihalović svoju kratku slovnicu poslao na ocjenu 23. studenog 1875. pod brojem 201. književniku, filologu i akademiku Adolfu Veber-Tkalčeviću (1825–1889). (Po pismenom saopćenju glavnog tajnika JAZU-a, akademika Andre Mohorovičića.) Stoga se nije čuditi što je Mihalović više puta s ponosom naglašavao da su 'moju slovnicu iskusni ljudi ocijenili.'"

KRATKA SLOVNICA

ZA TRI NIŽJA RAZREDA

UČIONAH PUČNIH.

Složi je

IVAN MIHÁLOVICS,

učitelj preparandije.

U BAJI, 1875.

BRZOTISKOM DRAGUTINA PAULA.

Naslovna stranica Mihalovićeve gramatike

99

Slika 10. *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih* (Baja, 1875.)

U rukopisnoj je ostavštini ostalo djelo *Priručnik za nastavnike ilirskog jezika*, a neotisnut je ostao i zagubljen Mihalovićev prijevod *Treće čitanke za katoličke pučke učione* Ignáca Bárányja (Velin, 1977: 88; Krpan, 1991: 101).

Svemu navedenom valja pridodati da je Ivan Mihalović preporodno djelovao i u okviru brojnih novina bačkih Hrvata:[96] bio je suradnikom *Bunjevačke i šokačke vile* (slika 11), *Subotičkog glasnika*, ali i mađarskih listova *Baja*, *Bács-Bodrogh* i *Néptanitók Lapja* doprinoseći i na taj način kulturnoj baštini bačkih Bunjevaca i Šokaca. S pravom ga pojedini „bunjevačkohrvatski kulturolozi stavljaju (...) uz bok Ivanu Antunoviću i Bozi Šarčeviću, što je dovoljno priznanje čovjeku koji je mnogo uradio na usavršavanju nastave u hrvatskim školama u Podunavlju i školstva uopće kao temelja narodne prosvjete." (Krpan, 1991: 101).

96 O listovima i novinama bačkih Hrvata vidi osobito: Sekulić, 1990a: 407–414.

Pridplata
na vše god. 1 fr.
na pol. god. 50 n.
Za stranu mejdje
1 fr. 25 nov.
Listovi ovako šte-
vilo novčje u
Osiečkoj

BUNJEVAČKA I ŠOKAČKA VILA.

List za politiku pomku, zabavu i gazdinstvo.

Oglasi se primaju
po pr. stavljeni
ruci. Sakupni oglasi
za se cielju o nay-
pitrenom pismu
dogovor. Sve pošilje
se na uredničtvo
Dopisi se uredn.
šalju

God. IV. U Kalači. U Četvrtak 1. Siečnja. 1874. Broj 1.

1874.

Žarka sunca ljubi kruna
Dereš jasnih pokrajinah,
A krinajesd miljjuna'
Viju kolo od Slovinah.

Iza dugo, strašno noći
Bunjevac i Šokac bolje,
A „Vila" nas ljubi oči
I u vienac pjesme vije.

Vrh Parnasa od božice'
Carna kola uzvitlala
I u kolo miljenica
Sladu pjesmu zaklikala.

„I živ, zdrav i čio,
Sinčan, dušmo lugat, slavan
Brne vjekove, vaše! bio,
Bio bije Slavon slavom davna!"

Brzoj, ljuti talasnjoli
Iza noći vedrim dankom,
„A Slavjan ča, ča vesoli,
Do Parnasa sa Slavjankom.

Ori pjesma miljevita,
Carna, sladka ko nebesi,
A iz ůka ognjevita
Slavjanu se radost kresi.

„Živi, Boże Dalmatina,
Crnogorca i Bošnjaka,
I Hrvata i Srbina
Hrabra, dična, snasa, jaka!

Evropovca, Ugarina
Tog Slavonca davna brata,
Koj Stovjeucim od starina'
U sloźne se kolo hvata!

Banjevac i Šokac, Bošo!
Moje braću, Slave sino,
U prosvjetni ča se skupe
S nama dasna daj rišine!

Uklote je pjesme ove
Kroz vjekove svoji trenuc
I kuvoj nas u dob nove
Slavsko ime pripućaše!

Njega Vilnji čuvi, jači
Tvrdu oklopnimi od prsnaci,
Da prilnilom vašoj krasi
Bodno dinlnik stvrebe časti!

Ere pjesma radostnica, —
Kao sanak žitnistka' —
Ida Ti u sutlivica'
Od ugarskog Slave sinka!" . . .

Vila pjo, a milioni
Trnu Parnasa glave dika
I ko zoba lampioni
Kolom Parna suj obuku.

Carstva vječna podanici
Sa visnah radost gledo,
Dije kaločkoj „Vili," dici,
I smako stupe sledo.

Ah! poćanajst posmrtica'
K vedru zanes nova godu
Obrazčaja s mojbom lica
Za spasenje svog roda!

Ida carstva i stoleća
Hitrim krokom vječnoj tami, —
Ko kapljica odkrapnoća
U bezkrajno morja, — s nami.

Što pod noka vidokrugom
Stvori Vijaji od svemira
Veći razlučja, — crnom tugom —
Vrieme u prah sve satira.

Oi neizbežih vjetnih suđi'
Slaka oruvka je oštkara
Sve će jednoć minuć, prsti
U dan sudnja gospodara.

„Kroži mi se sitke rodo
Umnoć, sroma k dobrim djelim
Od nagrade od sloboda.
Kad ti vječnu krunu želim!"

Cikne „Vila" . . i umuče . . .
I potrudi u sto struka' . . .
O sutome kolo puče . . .
Nestá pjesme, nesta puka . . .

A „Vila" se kući vraća
Preko devet krajah svjet',
Kud joj sinje, kud joj hrabi,
Nouvele vience vije!

Blizi.

OSVRT NA STARU GODINU.

1-o siena, 1874.

S dvanajstim satom prošle noći savršismo staru, a zablepismo novu godinu. Stara je otišla u beskrajnu vječnost kano kapljа u bezdno mora, a nova nas pozdravlja dasnažnjom zorom i obećaje nam mnogo — mnšo. U mnogih znasme da će nam svim danoti božne vriome. U vremenu razne okolnosti, ugoda i nevgoda, zanjecajuće u krug razvitak i napredovanje. Sa razkršću ko dvie rodjene sestrice prihvatiše starca milnoj ruci želeći joj zroću i Božji blagoslov, — a mi i jedno i drugo od srca želimo svojemu milomu rodu, koga čestikajuć o novoj volimo staroj godini:

s Bogom stara godinice, s Bogom stara kakavice,
nadavša nam puno jadah, izpunivša mnše nadah, —
al u nadi širimo!

Stupajuć u „Vilom" u četvrte godište prod. lice čestom obćinstva izjavljujemo: nepišemo da širimo, već širimo da u „Vili" pišemo, te trudom i radom svoj nabogi rod u hram prosvjete vodimo, dje nas čekaju prosvićeni, naobraženi narodi vitezova.

Što rekosmo i obećasmo u malo riečih pred godinu danah na vrieme izjasnio „Vilina" listka, pomno li ostvarili? Neka sude vrstni naši štioci. A mi svakut nekoti da bi se pogledom na mnge slabe čovjeka - bolnice bili ikad u ičem iscrpili svetu nadžku, koj je bio i ostaje: osnuju narodnosti. Ugarsko obrana naše narodnosti i naše ričci, na kojima vse državničke ostavna slobode, prosvjeta, sloga i uzajamnost u jednokrvnom bratom a jedno, a za mgradjani zemlje Slojanovo s druge strana.

Imatnemo li stoni svijetnu pomku, zabavu i gazdaluk; domaće rane novosti i mrvinsko glase iz svih krajevah svieta.

Politikom se vrlo malo bavimo; jer jo nas neznlavalna struka za nas počtnike, ja se što i bacimo na polje beletristike, dok narod ukvali kris prosvjete kome politike. Naš bo bunjevačkt i šokački puk, premda od kri ljeta ia mrtvila du-

> „Praktična ilirska gramatika. Kao udžbenik i za samostalno korištenje. Napisao János Mihálovics, nastavnik preparandije. Baja, 1874. Posredstvom Gyule Szigriszta" (s naslovnice I. izdanja),[98]

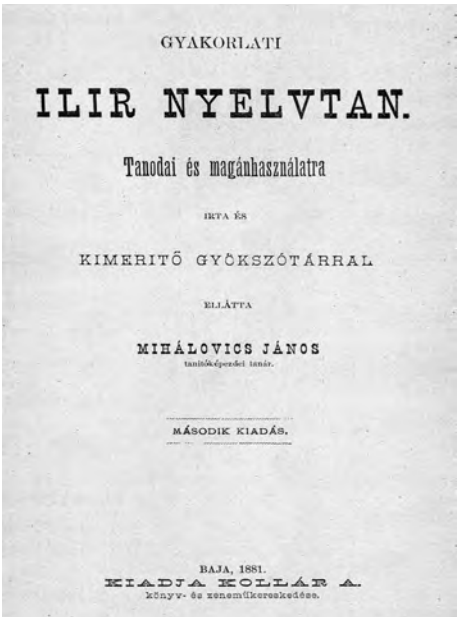
a naslovnica je drugoga izdanja (slika 12) i sadržajno odredila sam priručnik:

> „Praktična ilirska gramatika. Za korištenje u školama i samostalno korištenje. Napisao je i opskrbio opsežnim korijenskim rječnikom János Mihálovics, nastavnik učiteljske škole, drugo izdanje. Baja, 1881. Izdavač Kollár A., za promet knjiga i glazbe" (s naslovnice II. izdanja).

Već je iz naslovnice drugoga izdanja razvidno da je Mihalovićeva *Praktična ilirska gramatika* i više od gramatičkoga priručnika s obzirom na to da joj autor pridodaje i rječnik; gramatički dio priručnika obaseže 175 stranica gramatičkoga opisa hrvatskoga jezika s mađarskim metajezikom, a potom slijedi odjelito numeriran (63 stranice) korijenski rječnik (*gyökszó-tár*). Između gramatičkoga i rječničkoga dijela priručnika umetnute su dvije nenumerirane stranice popisa važnijih tiskarskih pogrješaka – s obzirom na to da su umetnute i u drugo izdanje, ono je u cijelosti, osim podataka danih na naslovnici, otisnuto neizmijenjeno. Gramatika je do danas ostala neopisanom „čemu razlog može biti taj što je Mihálovics živio i djelovao izvan granica Trojedne Kraljevine pa je njegov cjelokupni životni put i djelovanje do danas ostao tek na razini bibliografskoga podatka." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2017: 122).[99]

[98] Svi se navodi i primjeri iz gramatike donose u prijevodu, osim kada usporedba s mađarskim jezičnim sustavom zahtijeva donošenje izvornoga navoda/primjera. Uz preuzeti se navod/primjer u zagradi bilježi samo broj stranice.

[99] Ponajviše se u literaturi doznaje o Mihalovićevu djelovanju u okviru borbe podunavskih Hrvata protiv narasle mađarizacije sedamdesetih godina 19. stoljeća. Vidi: Sekulić, 1990b; Skenderović, 2007, 2008; Pekić, 2009.

GYAKORLATI

ILIR NYELVTAN.

Tanodai és magánhasználatra

IRTA ÉS

KIMERITŐ GYÖKSZÓTÁRRAL

ELLÁTTA

MIHÁLOVICS JÁNOS

tanítóképezdei tanár.

MÁSODIK KIADÁS.

BAJA, 1881.

KIADJA KOLLÁR A.

könyv- és zeneműkereskedése.

Slika 12. *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Ivana Mihalovića (Baja, [2]1881.)

Mihalovićeva je gramatika pouzdanim dokazom da „Hrvati u Podunavlju nisu bili samo konzumenti hrvatske kulture nego i aktivni sudionici u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika" (Skenderović, 2008: 220) pa je i „jezični razvoj podunavskih Hrvata bio dio kontinuiteta koji je u Hrvatskoj postojao još od Ignjata Brlića i njegove Grammatik der illyrischen Sprache, 1833., preko Antuna Mažuranića i njegovih Temelja ilirskog i latinskog jezika, 1839., odnosno kasnije Slovnice hervatske, 1859. (...)" (Skenderović, 2008: 221). Da je tomu tako, može se razabrati i iz predgovora priručnika u kojem Mihalović izdvaja upravo Mažuranića kao svojega normativnoga uzora:

> „Koliko su mi dopustile osobitosti jezika, trudio sam ih se predočiti prema osobitostima mađarskoga jezika, i zbog toga, posebice kod (...) glagola, nisam pratio Mažuranićevu gramatiku, koju sam inače u radu koristio kao nit vodilju." (iz Predgovora, neobrojčano).

Premda se iz danoga navoda ne razabire o kojoj je Mažuranićevoj slovnici riječ,[100] usporedba je nazivlja, namjene, ustroja i normativnoga propisa Mihalovićeve gramatike s Mažuranićevim četvrtim izdanjem *Slovnice Hèrvatske*

[100] Antun je Mažuranić autorom dviju slovnica: *Temelja ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (Zagreb, 1839., [2]1842.) i *Slovnice Hèrvatske za gimnazije i realne škole* (Zagreb, 1859., [2]1861., [3]1866., [4]1869.).

za gimnazije i realne škole (1869.) (slika 13) potvrdila upravo tu slovnicu kao Mihalovićevu nit vodilju (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 121–145). No ipak usporedbom su uočene i razlike među gramatičkim priručnicima – one su „većim dijelom metodološke naravi, a manjim dijelom zadiru u pojedinačna normativna obilježja." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 143). Najizrazitije se odnose na metajezik (u Mažuranića hrvatski, u Mihalovića mađarski) te na sadržajnu organizaciju priručnika: Mažuranićeva slovnica nema rječnički dio, a gramatički je dio obuhvatniji u Mihalovićevu priručniku s obzirom na to da je u gramatički opis uvršteno i sintaktičko poglavlje – „Takvim zaokruženim gramatičkim opisom Mihálovicseva je *Praktična ilirska gramatika* doista donijela cjelovit opis hrvatskoga jezika kakav je izostajao u pojedinim slovnicama zagrebačke škole druge polovice 19. st., pa i u onoj na koju se ugledao, Mažuranićevoj." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 115).

SLOVNICA HÈRVATSKA.

ZA

GIMNAZIJE I REALNE ŠKOLE

NAPISAO

ANTUN MAŽURANIĆ.

DIO I. RĚČOSLOVJE.

ČETVĚRTO IZDANJE.

U ZAGREBU

TROŠKOM KNJIŽARE FR. ŠUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA).

1869.

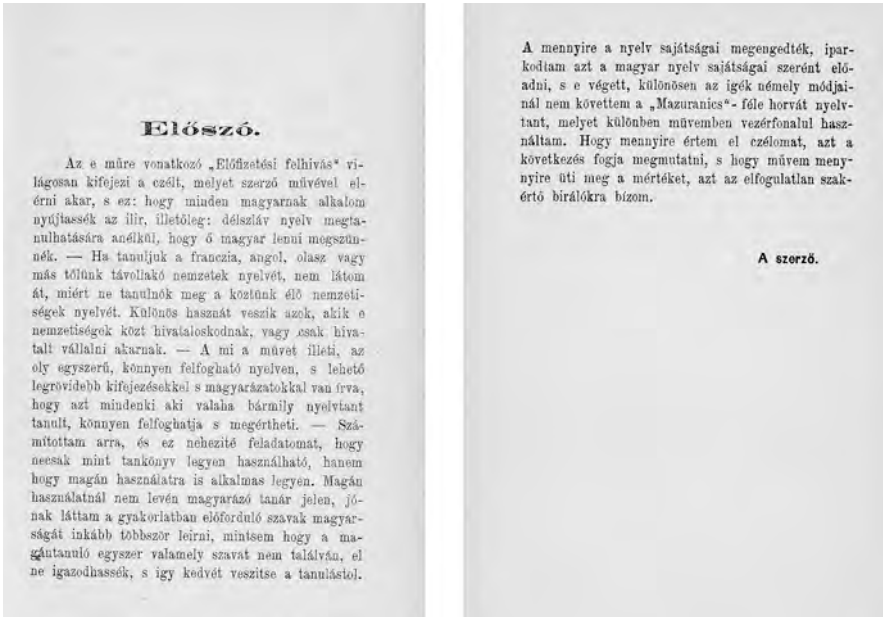
Slika 13. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole* Antuna Mažuranića ([4]1869.)

Predgovorom (slika 14) Mihalović je odredio i namjenu svojega priručnika:

> „'Poziv na pretplatu' koji se odnosi na ovo izdanje jasno izražava cilj, koji autor želi postići s ovom knjigom, a taj je: da se svakome Mađaru pruži prilika za učenje ilirskoga, odnosno južnoslavenskoga jezika, a da ne prestane biti Mađarem. – Ako učimo francuski, engleski, talijanski ili neke druge

jezike koji su udaljeniji od nas, ne vidim razlog da ne naučimo jezik one nacionalnosti koja živi među nama. Posebnu korist imaju oni, koji rade u uredima s ovim nacionalnostima, ili planiraju neke državne poslove. – Ono što se tiče ove knjige napisano je tako jednostavno, lako razumljivim jezikom, s najkraćim mogućim izrazima i objašnjenjima, tako da itko, tko je ikada učio neku gramatiku može stvari lako shvatiti i razumjeti. – Računao sam s tim, i to mi otežava zadatak, da knjiga ne bude samo udžbenik, već da posluži i za samostalno učenje." (iz Predgovora, neobrojčano).

Kako je, dakle, priručnik namijenjen (ponajprije Mađarima) za samostalno učenje hrvatskoga jezika, autor će ga u gramatičkom dijelu metodološki preciznije udžbenički organizirati te vrlo često posegnuti i za kontrastivnim opisom jezičnih činjenica.

Előszó.

Az e műre vonatkozó „Előfizetési felhivás" világosan kifejezi a czélt, melyet szerző művével elérni akar, s ez: hogy minden magyarnak alkalom nyújtassék az ilir, illetőleg: délszláv nyelv megtanulhatására anélkül, hogy ő magyar lenni megszünnék. — Ha tanuljuk a franczia, angol, olasz vagy más tőlünk távollakó nemzetek nyelvét, nem látom át, miért ne tanulnók meg a köztünk élő nemzetiségek nyelvét. Különös hasznát veszik azok, akik e nemzetiségek közt hivataloskodnak, vagy csak hivatalt vállalni akarnak. — A mi a művet illeti, az oly egyszerű, könnyen felfogható nyelven, s lehető legrövidebb kifejezésekkel s magyarázatokkal van irva, hogy azt mindenki aki valaha bármily nyelvtant tanult, könnyen felfoghatja s megértheti. — Számitottam arra, és ez nehezitő feladatomat, hogy nemcsak mint tankönyv legyen használható, hanem hogy magán használatra is alkalmas legyen. Magán használatnál nem levén magyarázó tanár jelen, jónak láttam a gyakorlatban előforduló szavak magyarságát inkább többször leirni, minthogy a magántanuló egyszer valamely szavat nem találván, el ne igazodhassék, s igy kedvét veszitse a tanulástol.

A mennyire a nyelv sajátságai megengedték, iparkodtam azt a magyar nyelv sajátságai szerént előadni, s e végett, különösen az igék némely módjainál nem követtem a „Mazuranics"-féle horvát nyelvtant, melyet különben művemben vezérfonalul használtam. Hogy mennyire értem el czélomat, azt a következés fogja megmutatni, s hogy művem menynyire üti meg a mértéket, azt az elfogulatlan szakértő birálókra bizom.

A szerző.

Slika 14. Predgovor Mihalovićeva priručnika *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.)

3.1. Gramatički dio jezikoslovnoga priručnika

Prije opisa gramatičkoga dijela jezikoslovnoga priručnika potrebno je upozoriti na nazive za hrvatski jezik koje Mihalović upotrebljava u priručniku.

U predgovoru je, kako je već navedeno, priručnik namijenio „za učenje ilirskoga, odnosno južnoslavenskoga jezika", no u naslovu jezik naziva samo *ilirskim.* Bez obzira na južnoslavenstvo na koje Mihalović predgovorom upućuje, ono je

> „samo deklarativne naravi s obzirom na to da je opisani jezični sustav u gramatici hrvatski, odnosno kako ga sam naziva *ilirski*. Hrvatski će jezik nazivati *ilirskim* na koricama i unutar svojih slovnica i Vjekoslav Babukić u *Osnovi slovnice slavjanske narěčja ilirskoga*" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 127–128),

a i Mihalovićev normativni uzor Mažuranić u predgovoru svoje slovnice piše o proširenosti naziva *ilirski* kao sinonima za hrvatski jezik. Među podunavskim je Hrvatima sedamdesetih godina 19. stoljeća najprošireniji lingvonim upravo *ilirski* (Skenderović, 2008: 221), premda hrvatski književnici svoj jezik zovu još i

> „*bosanskim*, *slovinskim* (M. Radnić), *našim*/*naškim* (L. Bračuljević, Stjepan Vilov), *slavnim iliričkim* (E. Pavić), *slovinskim iliti iliričkim jali dalmatinskim* (E. Pavić, godine 1769), *slavinskim* (G. Peštalić), *iliričkim* (I. Ambrozović, Đ. Arnold, F. Bodolsky, Stjepan Grgić). U službenim spisima i bilješkama kao i u obrednim knjigama bačko-kaločke nadbiskupije od vremena Gabrijela Hermana Patačića od Zajezde, nadbiskupa i velikog župana bačkog, hrvatski jezik je – *ilirski* (lingua illyrica). Nakon Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe jezik se naziva *bunjevačkim* (A. Šarčević, godine 1869), zatim *bunjevačkim i šokačkim* (A. Šarčević, godine 1870, I. Antunović, F. Bodolsky, godine 1873), *bunjevačko naričje* (M. Mandić)." (Sekulić, 1997: 11).

Razloge proširenosti regionalnih naziva jezika, pa i naziva *ilirski*, od sedamdesetih godina 19. st. pa sve do 1918. godine Sekulić (1997: 13) vidi u sociopolitičkim uvjetima u kojima su se podunavski Hrvati našli nakon preustrojstva austrijske carevine u dvojnu monarhiju. S druge pak strane, premda je isticanje „*bunjevštine*, etnika *Bunjevac* i *Šokac* bilo (...), prema mišljenju mnogih hrvatskih javnih radnika, manje pogibeljno od hrvaštine, hrvatstva u svim oblicima" (Sekulić, 1997: 13–14), podunavski su se preporodni pisci zalagali da knjige budu pisane hrvatskim književnim jezikom onoga doba (Sekulić, 1997: 30). I upravo jezična obilježja Mihalovićeva priručnika potvrđuju slijeđenje istih normativnih obilježja zagrebačke filološke škole pa *Praktična ilirska gramatika* „potvrđuje da su obilježja hrvatskoga standardnoga jezika

čuvana i izvan hrvatskoga nacionalnoga prostora druge polovice 19. stoljeća." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 125).

Gramatičkim dijelom svojega priručnika na 175 stranica Mihalović obuhvaća fonologiju, pravopisna pitanja, morfologiju, tvorbu i sintaksu hrvatskoga jezika; „najiscrpnije [je] opisana morfologija (promjenjivih i nepromjenjivih riječi), potom tvorba riječi dok su fonološka, pravopisna i sintaktička poglavlja tek pregledna bez sustavnijega opisa jezičnih činjenica." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 115). Gramatička su područja razložena u 19 temeljnih poglavlja premda se prema netočno navedenim rednim brojevima ispred poglavlja (od rednoga broja IX.) doima da ih je znatno više:

> I. *Slova i njihovi glasovi*. *Glasice v. glasnici*. *Suglasnici. Složeni suglasnici*; II. *Rastavljanje slogova i riječi*; III. *Dužina ili kratkoća slogova. Naglasni znakovi*; IV. *Pravopis*; V. *Promjenjivi dijelovi govora*; VI. *Samostavnici*; VII. *Pridavnik, pridavno ime*; VIII. *Brojno ime, brojnik*; IX. *Zaime*; XIII. *Glagolj*; XIV. *Prislovi*; XV. *Prêdlozi*; XVI. *Veznici*; XVII. *Umetci*; XVIII. *Tvorenje recih* (!), XIX. *Sastav riječi*; XX. *Porodice riječi*; XXI. *Odnosenje recih u stavku (izreki)* (!), XXII. *Odnosi rečenica u govoru*.

Naslove netom danih poglavlja Mihalović u priručniku dijelom prijevodno bilježi neposredno uz mađarski naslov iz čega se zaključuje da jezikoslovnim nazivljem slijedi slovnice zagrebačke filološke škole, dakle i svojega normativnoga uzora, Mažuranića.[101]

U predgovoru je Mihalović naveo dvije bitne metodološke odrednice svojega normativnoga priručnika: jednostavnost iznošenja gramatičkih pravila i dijelom poredben opis hrvatskoga jezika u odnosu spram mađarskoga. Praktičnost, odnosno jednostavnost Mihalovićeva priručnika proizlazi i iz njegova formalnoga udžbeničkoga ustrojavanja s obzirom na to da uz morfološka poglavlja u priručniku dodaje i Vježbe „(dvostupačne hrvatske i mađarske rečenične primjere), Pojašnjenja riječi (hrvatskih na mađarski jezik, uporabljenih u Vježbama) i Zadatke za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski jezik ili obratno)" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 125). Evo I. vježbe (*I. gyakorlat*) dane uz jedninu *prve sklonidbe imenica*:[102]

---

101 O ostalom jezikoslovnom nazivlju kao i o odnosu prema sinonimičnoj uporabi hrvatskoga i latinskoga nazivlja u Mažuranića i Mihalovića vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 127–129.

102 *Prvom sklonidbom* Mihalović obuhvaća sklonidbu imenica muškoga i srednjega roda.

103 U navedenu primjeru riječ *uszik* (*plivati*) u suvremenoj mađarskoj grafiji ima fonem dugo *u* (*ú*). U knjizi se pak pridržavamo izvorne grafije u svim primjerima koje navodimo.

Šaran u koritu pliva.	*A ponty a teknőben uszik.*[103]
Kuham glavu šarana.	*Főzöm a ponty fejét.*
Otac se šaranu raduje.	*Az atya örül a pontynak.*
Mati čisti šarana.	*Az anya pontyot tisztogat.*
Šarane! rasteš.	*Ponty! növekedel.*
Na šaranu vidim ljuske.	*A pontyon pikkelyeket látok.*
Štuka se šaranom nedruguje.	*A csuka pontytyal nem barátkozik.* (17).

Nakon vježba Mihalović donosi pojašnjenja pojedinih riječi (*Szavak magyarázata*), primjerice:

„*u*. ban, ben, ba, be; *plivam aš a*, uszom, ol, ik; čistim, tisztitok; *otac*, atya, *radujem se*, örülök; *rastem* növök; *na*, n, an, en, ön; *ljuska*, pikkely; *kuham*, főzök; (...)" (18)

Pokatkad su pojašnjenja riječi dana u desnom stupcu uz primjere za prevođenje:

Egy kapás egy kapával kapál.	*(kapás) kopač; kapa (motika) kapálni (kopám ás a :)*
Egy fonó (nő) egy guzsalyon fon.	*fonó (prelja), guzsaly (preslica) fonni (predem eš e)*
Egy kerék nem elég egy kocsiban.	*kerék (koleso), nem elég (nije dosta) (...)* (57)

ili su uz rečenične primjere u zagradama doneseni i prijevodni ekvivalenti (mađarski ili hrvatski) za pojedine riječi kako bi se olakšalo prevođenje (s mađarskoga na hrvatski i obratno):

Dva lěta i dva prolětja neima (nincs) u jednoj (egyben) godini.

Dvajuh prolětah svršetak jest dvajuh lětah početak.

Dvama proletjima i dvama lětima četiriput (négyszer) se radujemo. (21).

A madarak százanként repülnek egy csapatban. (madárcsapat,) jato.

A fürjeket egyenkint lődözi a vadász. (fürj, prepelica), (lődözni, ubijam ;) (vadász, lovac vca).

A katonák ezerenkint hullanak a csatában. (hullani, padam) (csata, bitka) (...) (62).

U priručniku, u morfologiji promjenjivih i nepromjenjivih riječi, pretežu zadatci za prevođenje s hrvatskoga jezika na mađarski jezik i najvećim dijelom slijede nakon opisane gramatičke činjenice. Ostala gramatička poglavlja – fonološko, pravopisno, poglavlje o tvorbi i sintaksi hrvatskoga jezika – nisu udžbenički organizirana pa u njima izostaju zadatci za vježbu i prevođenje.

Poredbenost se kao metodološki postupak u opisu jezičnih činjenica ponajprije ogleda u usporedbi hrvatskoga jezičnoga sustava s mađarskim, što je Mihalović već najavio i u predgovoru, a onda i oprimjerio u gramatičkom dijelu priručnika. Tako je, primjerice, zatvornički sustav *ilirskoga* jezika opisan usporedbom s mađarskim sustavom (2–4). Donosimo primjere opisa pojedinih zatvornika:

„dj.gj. – kao mađarski gy. – dj se piše kod onih izvedenih riječi, kod kojih korijen završava na slovo *d*, primjerice *grad*, vár; *gradjanin*, városi polgár; *grozd*, szőllőfürt; *grozdje*, szőllő, gj. piše se na početku riječi, primjerice *gjuro*, György; *gjurgjevo*, György napja.

dž. – kao u mađarskome dzs, primjerice *džigerica*, máj; *džak*, zsák; *džamija*, mecset.

tj. i *ć*. kao u mađarskome ty. tj. pišu u onim izvedenim riječima čiji korijen završava na slovu *t*, p. *cvět*, virág *cvětje*, virággyűjtemény; *lěto*, nyár; *prolětje*, tavasz. U drugim se slučajevima piše ć, kao što je gore navedeno." (3–4).

I u pravopisnim pravilima dvaju jezika – hrvatskoga i mađarskoga – Mihalović nalazi sličnosti pa navodi da se „veliko početno slovo piše kao u mađarskome" (9), odnosno „znakovi za rastavljanje jednaki su kao u mađarskome" (9). S druge pak strane u istom pravopisnom poglavlju (IV.) uspoređuje, a onda i jasno razlučuje, dvije pravopisne tradicije – srpsku, oslonjenu na fonološko pravopisno načelo, i hrvatsku, oslonjenu na morfonološko načelo:

„Kod različitih nacionalnosti što se tiče pravopisa postoje dva osnovna pravila. Prvo je pravilo ljepšeg glasanja, a drugo je pravilo podrijetla riječi. Pravilom ljepšeg glasanja koriste se Srbi, posebice je to vidljivo kod imena njihove nacionalnosti *(sèrb)* umjesto pridjeva *sèrbski* koji izvode pišu *srpski*; umjesto *od-ići*, koriste *otići* itd." (8).

Usporedaba je u gramatici i s drugim jezičnim sustavima – najčešće s latinskim i njemačkim:

> „Kao u latinskome i njemačkome jeziku, tako i u ilirskom jeziku razlikujemo tri roda *(spol)*: muški, *mužki spol*, ženski, *ženski spol* i srednji rod *srědnji* ili *nikakvi spol.*" (10),

a pokatkad se i ne imenuje jezik s kojim se uspoređuje jezična činjenica pa se tada tek domeće:

> „Zamjenice – kao i u drugim jezicima – nadomještaju mjesto imenice." (69).

S obzirom na to da je svoj gramatički priručnik, između ostaloga, Mihalović namijenio i Mađarima za samostalno učenje, usporedne napomene ponajprije s mađarskim jezičnim sustavom, a onda i sa sustavima s kojima su i hrvatski i mađarski povijesno bili u višestoljetnu dodiru (latinskim i njemačkim poglavito), potvrđuju da je, vođen ponajprije pragmatičkim razlozima, priručnikom doista nastojao olakšati učenje hrvatskoga (*ilirskoga*) jezika.

3.1.1. Slovopisna, fonološka-fonetska i pravopisna gramatička poglavlja

Slovopisu je u Mihalovićevoj gramatici ustupljeno najmanje prostora – prvo potpoglavlje *Slova i njihovi glasovi* donosi tek dvije slovopisne pojedinosti znakovite za hrvatski (*ilirski*) jezik – uporabu pisma i dijakritika:

> „Nacionalnosti koje govore ilirskim jezikom, i ukoliko su ili rimokatolici ili grkokatolici rabe dvije vrste slova. Grkokatolici rabe takozvana ćirilična slova, a rimokatolici rabe latinska slova.
>
> Ukoliko latinska slova nisu dostatna za specifične glasove jezika, ranije su rabili složene suglasnike, a sada su pak prihvatili češke dijakritike kod više suglasnika, tako da su im sada slova većinom pojednostavljena." (1).

U fonološka je gramatička poglavlja Mihalović uključio popis i opis glasova, *glasnika* i *suglasnika*, pri čemu je često dao i napomene o sličnosti s mađarskim fonološkim sustavom. Valja posebno istaknuti da Mihalović među glasnicima ubraja i poluglas *è*:

> „Kao poluglas ga rabi više pisaca, s obrnutim dijakritikom *è*. Najnoviji ga pisci pak izostavljaju kao suvišnoga. Ovi prijašnji rabe ga na sredini sloga, ispred samoglasnika *r*, p. *vèrt*, kért; *hèrt*, agár; *kèrv*, vér; *cèrn*, fekete

> itd. Ovi posljednji ispuštaju ga kao suvišnoga, tako da nastaje: *vrt*, *hrt*, *krv*, *crn*; i to je pravilno, jer se ove riječi stvarno bez glasa *e* moraju kratko izgovarati." (1).

Od zagrebačkih slovničara dvoslov *èr* za slogotvorni /r/ napustit će tek Adolfo Veber Tkalčević trećim izdanjem *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (1876.) usklađujući normativni propis s uporabnom praksom. Stoga je zaključiti da je

> „Mihálovics (...) uporabnu praksu, različitu od tadašnjega zagrebačkoga normativnoga propisa, unio u gramatiku dvije godine prije Veberova trećega izdanja navedene slovnice. Takvoj se uporabnoj normi i sam priklanja s obzirom na to da u svim hrvatskim primjerima u gramatici za slogotvorni /r/ ne piše dvoslov *èr*" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 130).

Dvoglasnik, pak, odnosno *dvostruki glas*, Mihalović bilježi kao *ě* i određuje mu jednosložnu izgovornu vrijednost:

> „u dugim ga slogovima izgovaraju kao cjelina *ie*, a u kratkim slogovima kao *je*. p. *vrěme vrieme*, idő ; *děte*, *djelo*, tett, cselekedet ; *město mjesto*, hely." (1–2).

Važna je i dijalektološka napomena da „običan narod, osim Srba" (2) na mjestu dvoglasnika piše i izgovara *i*: *svět, svit*; *lěto*, *lito* (2) jer potvrđuje da je Mihalović razlikovao književni jezik od dijalekta, baš onako kako je takvu razlikovnost često bilježio i Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj* (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 131).

Kao što je već istaknuto, suglasnički sustav hrvatskoga jezika Mihalović usporedno opisuje s mađarskim suglasničkim sustavom i slovnim rješenjima u tom istom sustavu pa je zaključiti da Mihalović ne razlikuje slovo od glasa – „slična je nazivoslovna interferencija i u ostalih slovničara druge polovice 19. st. (...) pa se navedenim nerazlučivanjem Mihálovics ne razlikuje od slovničara svojega vremena." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 131).

U fonološkom poglavlju gramatičkoga priručnika Mihalović donosi i artikulacijsko-akustičnu razdiobu glasova:

> „Suglasnici se raspodjeljuju prvo prema organima govora.
>
> a) usneni. – b, p, m, v, f.

b) zubni. – d, t, c, č, ž, s, š.

c) jezični. – l, n, r, ć, j

d) grleni. – g, h, k."

Drugo, prema njihovoj prirodi dijele se na tvrde i meke. – Meki su oni suglasnici koji:

a) su omekšani pomoću dijakritika, p. č, ć, š, ž

c) su omekšani uz pomoć j, p. dj, lj, nj, tj." (4).

Prema istim kriterijima glasove dijeli i Mažuranić u *Slovnici Hèrvatskoj* (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 132), premda se dani raspored glasova ipak ponešto razlikuje – Mažuranić zubnima određuje samo glasove *d*, *t*, *c*, *z*, *s*, a glasove *č*, *ž*, *š*, za razliku od Mihalovića, pribraja *jezičnim* glasovima (Mažuranić, 1869: 4); poput Mažuranića iste će glasove *zubnima* pribrojiti i Veber u trećem izdanju *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (1876: 7) pa je Mihalovićeva razdioba glasova ipak izvan raspodjele u slovnicama zagrebačke filološke škole.

Drugim poglavljem Mihalović obuhvaća pravila rastavljanja riječi na slogove (5–6), a trećim opis naglasnoga sustava hrvatskoga jezika (6–8). Oba su poglavlja tek pregledna, s obrazloženjima osnovnih pravila. To se posebice odnosi na opis naglasne problematike jer osim definiranja naglaska, razlikovanja naglašene riječi od naglasne (izgovorne) cjeline gramatika ne sadrži ostala pravila hrvatskoga naglasnoga sustava, primjerice pravila raspodjele naglasaka, potom pravila o prenošenju naglaska na prednaglasnicu koja je Mihalović mogao preuzeti od svojega normativnoga uzora (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 132). Razloge takvom pristupu opisa naglasnoga sustava hrvatskoga jezika i sam otkriva na kraju poglavlja:

„Učenik mora samo u govoru usvojiti koji se slog mora naglasiti. Pravila koja se odnose na to ovu bi knjigu učinila dugom i dosadnom." (8).

Slično fonetsko-fonološkim i slovopisnim poglavljima u priručniku i pravopisno je poglavlje (IV.) tek uzgredno; njime su određena tek pravila pisanja velikoga početnoga slova te interpunkcijski znakovi za koje, uz mađarske nazive, Mihalović redovito rabi i hrvatske:

„*zarez* (,) vessző; *piknja* (.) pont; *piknja i zarez* (;) pontosvessző; *dvě piknje* (:) kettőspont; *znak uzklika* (!) felkiáltójel; *znak upita* (?) kérdőjel; znak skupnoga izgovora (–) kötjel; *zatvor* ( ) zárjel." (9).

3.1.2. Morfologija promjenjivih riječi

Promjenjivim vrstama riječi Mihalović određuje *samostavno ime* (*samostavnik*), *pridavno ime* (*pridavnik*), *brojno ime* (*brojnik*), *zaime* i *glagolj* (9–10) te njihov opis, uz brojne primjere za vježbu, pojašnjenja riječi i zadatke za prevođenje, daje u zasebnim poglavljima (VI.–XIII.).[104] Mihalović nema naziv „vrste riječi" već rabi naziv *ime* ili *dio govora* (9) što jest dijelom hrvatskoga (i latinskoga i mađarskoga) tradicijskoga, ali i njemu suvremenoga gramatičkoga nazivlja (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 134).

3.1.2.1. Imenice

Kategoriju roda, odnosno *spola*, u imenica Mihalović opisuje prema značenju, a u odnosu na živa bića koja se označuju imenicama, te prema završetku, što se osobito odnosi na one imenice koje znače štogod neživo. Takvu je razdiobu i tumačenje kategorije *spola* Mihalović posve preuzeo od Mažuranića (1869: 32–36).

Mihalović razlikuje sedam padeža jednine i sedam množine, a prema gramatičkome modelu u kojemu je lokativ šesti, a instrumental sedmi padež slijedi slovnice zagrebačke filološke škole. Mihalović i za nazive padeža uzima hrvatske (starije) nazive: *padež imeniteljni*, *padež roditeljni*, *padež dateljni*, *padež tužiteljni*, *padež zvateljni*, *padež městni* i *padež orudni* (14–15). Imenične sklonidbe u skladu sa zagrebačkom normom određuje prema nastavku u G jd. te ih kao i Mažuranić (1869: 36) dijeli na *prvu* (imenice s genitivnim nastavkom *-a*), *drugu* (imenice s genitivnim nastavkom *-e*) i *treću* (imenice s genitivnim nastavkom *-i*) *sklonidbu*:

> „Imenice imaju tri sklonidbe. Koja imenica pripada kojoj sklonidbi može se prepoznati iz posvojnika za jedninu.
>
> Posvojnik za prvu sklonidbu završava na *a*; za drugu na *e*, za treću na *i*." (15).

Kada je riječ o morfološkoj kategoriji broja, uz *jednobroj* (jednina) i *višebroj* (množina) Mihalović normira u skladu sa slovnicama zagrebačke filološke škole i *dvobroj* (dvojinu) kad pred njim stoje brojevi dva, tri ili četiri:

---

[104] Poglavlje *Glagolj*, kao posljednje poglavlje morfologije promjenjivih riječi, navedeno je kao XIII. poglavlje, a slijedi nakon IX. poglavlja (*Zaime*) što znači da je riječ o X. a ne XIII. poglavlju.

dva čověka, tri čověka, dvě, tri, četiri ovce, dva jagnjeta, tri jagnjeta, četiri jagnjeta (14).

U *Praktičnoj* je *ilirskoj gramatici* normiran staroštokavski sustav s neizjednačenim množinskim oblicima u DLI (*šaranom*, *šaranih*, *šarani*/*učiteljem*, *učiteljih*, *učitelji*; *poljem*, *poljih*, *polji*; *klupam*, *klupah*, *klupami*/*stvarim*, *stvarih*, *stvarmi*). Genitiv je množine u toj gramatici, opet kao i u zagrebačkih slovničara, bilježen sa završnim *h*: *šaranah*, *poljah*, *učiteljah*, *koritah*, *materah, stvarih*... Svaka je sklonidbena paradigma za sva tri roda i broja pregledno postavljena, s vježbama i zadatcima za prevođenje u kojima se odabrana imenica u određenom padežu stavlja u rečenični kontekst. Evo primjera VII. zadatka za prevođenje:

Tri (három) šarana plivaju u dvajuh koritih.

Kuhamo glavo (sic!) *dvaju šaranah.*

Otac se trima šaranima raduje.

Mati čisti četiri (négy) šarana.

Dva šarana ! rastite. (nőjjetek).

Na trijuh šaranih vidimo ljuske.

Štuka se dvama šaranima nedruguje. (21).

Mihalović vodi računa i o alomorfizmu nastavaka u imenica pa, primjerice, podučava o raspodjeli vokativnih nastavaka *-e*/*-u*, odnosno instrumentalnih *-om*/*-em*, u jednini imenica prve sklonidbe (17), pojašnjava morfonološke alternacije: nepostojani *a* (*pas – psa*, *san – sna*), alternaciju *l*/*o* (*vladalac – vladaoca*), razjednačivanje (u primjeru *zecom*), vokativ imenica na *-ar* (*car – care*, *caru*, ali *gospodaru*, *pisaru*, *volaru*, *zidaru*, *čizmaru*), sibilarizaciju (*djak – djaci*, *rog – rozi*, *duh – dusi*), palatalizaciju (*junak – junače*, *duh – duše*) (22–24). Upozorava na dugu i kratku množinu nekih imenica muškoga i srednjega roda te za dugu množinu utvrđuje pravila o raspodjeli *-ovi*, *-evi* ovisno o imeničnom završetku osnove (*golub – golubovi*, *miš – miševi*) (27). Ne promiče mu ni upozoriti kako značenjske razlike u tim primjerima duge i kratke množine nema pa i *voli* i *volovi* znače ‘narasli veći volovi’, odnosno *golub* i *golubovi* imaju isto značenje – ‘veliki golubovi’ (28); u takvom „tumačenju neizmijenjenoga značenja duge i kratke množine imenica prve sklonidbe Mihálovics je čak nadmašio Mažuranića koji je u drugom, trećem i četvrtom izdanju *Slovnice Hèrvatske* među tim oblicima uočavao

značenjsku razliku" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 134). Gledano stoga u cjelini, Mihalovićev je morfološki opis imenica u mnogome oslonjen na Mažuranićev, sustavan je i pregledan s iscrpnijim opisima onih pojedinačnih morfoloških činjenica hrvatskoga imeničnoga sklonidbenoga sustava za koje je sam ocijenio da će olakšati učenje hrvatskoga kao stranoga jezika.

3.1.2.2. Pridjevi

U morfološkom opisu pridjeva i Mihalović razlikuje sklonidbu neodređenih (42) i određenih (44) pridjeva baš kao i Mažuranić (1869: 50) donoseći njihove sklonidbene uzorke i opis glasovnih promjena. U stupnjevanju (*prispodobi*) pridjeva razlikuje tri stupnja: „osnovni (*prvi stupanj*), srednji stupanj (*drugi stup*) i najviši stupanj (*treći stup*.)" (46). Nazivi su pojedinih stupnjeva pridjeva različiti u odnosu na Mažuranićeve nazive s obzirom na to da Mažuranić (1869: 52) uz hrvatske nazive *pèrvi, drugi* i *tretji* ima i latinske *positivus*, *comparativus* i *superlativus*. Sve ostale pojedinosti u opisu pridjeva posve odgovaraju Mažuranićevu opisu; tako Mihalović od Mažuranića preuzima samo dva komparativna nastavka (*-ji* i *-iji*, nedostaje *-ši*) s primjerima njihove raspodjele, supletivne komparative pridjeva *dobar*, *zao*, *velik*, *mao* (50), a od Mažuranića (1869: 55) preuzima i tzv. *opisnu prispodobu* s riječima *veće*, *većma*, *više*, *manje*, *jače* uz pridjeve kojima se za treći stupanj pridodaje još *naj* (*najvećma*) (54–55) te ih konačno vježbom oprimjeruje:

Mnogo ovácah, maló jaganjácah.	*(jaganjac bárányka)*
Više pušakah, manje vojnikah.	*(vojnik, katona)*
Više je zecévah, manje lisićah, a najviše miševah. (...) (55).	

U rečeničnim primjerima za prevođenje, a za razliku od poglavlja o imenicama, u poglavlju o pridjevima brojnošću pretežu primjeri za prevođenje s mađarskoga jezika, a tek manjim brojem u desnom su stupcu dani prijevodni hrvatski rečenični ekvivalenti; takvim je metodološkim postupkom korisnicima dao mogućnost aktivnoga služenja jezikom:

A tarka ló legel.	*Šaren konj pase.*
A tarka lónak legelője tágas.	*Šarena konja paša je prostrana.*
A tarka lónak nem adnak abrakot.	*Šarenu konju nedaju zob.*
A tarka lovat itatják.	*Šarena konja poje.*
Oh tarka ló ! hol vagy ?	*O šaren konju ! gdě si ?*
Tarka lovon űl a huszár.	*Na sarenu (!) konju sědi husar.*
Tarka lóval fut a szürke.	*Šarenim konjem trči sivać.* (42).

Najmanje su pak zastupljeni primjeri isključivo na hrvatskom jeziku:

Najbliža postaja jest dva sata hoda.

Antun je najprvi djak u školi.

Josip u najzadnjoj klupi sědi.

Slavonski su konji mali, ali žestoki. (...) (54).

3.1.2.3. Brojevi

Kada je riječ o brojevima (VIII.), Mihalovićev je pristup njihovu definiranju i razdiobi isti kao i u Mažuranića – oba slovničara razlikuju *glavne*, *redne*, *dělne*, *množne*, *kakvoće*, *samostavničke*, *prislovne* i *družtvene* (55). Manjkavosti se njihovu pristupu toj vrsti riječi u odnosu na suvremene gramatičke spoznaje mogu pripisati onodobnom stupnju razvoja gramatičke misli s obzirom na to da je u starijoj gramatičkoj tradiciji brojevima pridruživano i ono što se brojem u suvremenim gramatikama ne smatra, primjerice prijedložni izrazi (*po pet*, *po dva*), prilozi (*dvaput*, *triput*) i pridjevi (*jednostruk*, *jednostruka*, *jednostruko*) ili pak određivanje sklonjivima svih brojeva,[105] ne samo onih od jedan do četiri.[106] Poslije opisa svake brojevne vrste prijevodnim vježbama upućuje na ponavljanje i ususstavljivanje:

Peterovrstno vino leži u pivnici. (podrumu)

Haljina od trovrstnoga sukna.

Šesterovrstnimi knjigami ide u školu.

[105] Ham (2006: 87–88) navodi da Mažuranić čuvanje sklonidbe svih brojeva „ne vidi kao arhaizaciju, nego kao potpunost sklonidbenoga brojevnoga sustava, jezikoslovnu dosljednost (...)".

[106] Usp. u Mihalovića sklonidbenu paradigmu *pet*, *šest*, *deset*, *dvanaest* i *sedam selah* (59).

Děte stovrstne nauke čuje od dobroga otca.

Troji praznici rědko padaju u godini.

Kupio sam četvere vile.

Imam petera uzroka (v. pet uzrókah) mamu ljubiti.

Sedmero čeljadi platja naš brižni gospodar.

Zaklali smo šestero prasadi. (65).

Takvim prijevodnim vježbama Mihalović ni u tom dijelu gramatike, zapravo, ne izlazi iz već zadanih i do sada potvrđenih metodičkih okvira svojega priručnika.

3.1.2.4. Zamjenice

Poglavlje o zamjenicama (IX.), slično kao i prethodno o brojevima, većim je dijelom temeljeno na opisu pojedinih vrsta (zamjenica) i njihovih sklonidaba prema opisu danom u Mažuranićevoj slovnici, pa i u Mihalovićevoj gramatici slijedi pregled *osobnih*, *pokaznih*, *upitnih* i *neopredĕljenih* (69–85) zamjenica. Usporedba je Mihalovićeva opisa zamjenica s Mažuranićevim potvrdila da je u opisu te vrste riječi Mihalović čak nadmašio Mažuranića. Tako, primjerice, Mihalović uz povratnu zamjenicu *sebe*/*se* upisuje napomenu kako ta zamjenica nema posebnoga oblika za nominativ i vokativ čime upotpunjuje opis dan u Mažuranićevoj slovnici (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 135). Valja istaknuti i to da u sklonidbi posvojnih i pokaznih zamjenica Mihalović, za razliku od Mažuranića, ne navodi i starije i novije oblike u DLI jednine već samo novije (*mojih*, *ovih*, *ovim*, *ovimi*), što je primjerom osuvremenjivanja jezične norme (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 135). Istodobno, a ponovno različito u odnosu na Mažuranića, Mihalović ne navodi ni trojake nominativne (a za neživo i akuzativne) oblike pokazne zamjenice *ovaj* (*ovaj*/*ovi*/*ov*) već samo oblik *ovaj* (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 135). Ti primjeri jasno potvrđuju da Mihalović nije nekritički preuzimao Mažuranićeva normativna rješenja, već je u normiranju i zamjeničnih oblika, slično kao i kod rješavanja pitanja (ne)uporabe dvoslova *er* za slogotvorni /*r*/, normativni propis uskladio s uporabnom praksom.

3.1.2.5. Glagoli

Već je u predgovoru *Praktične ilirske gramatike* Mihalović naveo da će u opisu glagola ponajviše odstupiti od Mažuranićeve *Slovnice Hèrvatske*.

Međutim, samu je definiciju glagola, podjelu glagola prema *naravi čina* na *prelazne* i *neprelazne* kao i unutar njih podjelu i opis povratnih glagola triju vrsta (*nepravi povratni*, *pravi povratni* i *uzajmani reciproca glagoli*), kao i podjelu glagola na *osobne*, *neosobne*, *pravilne* i *nepravilne* u cijelosti preuzeo od Mažuranića (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 136). Razlikovanje šest glagolskih načina (*pokazni*, *moćni*, *željni*, *zapovědni*, *neopredělјeni* i *pričestje* ili *dionik*) (89–90) i sedam glagolskih vremena (*sadanje vrěme*, *prošlo trajno ili nesvršeno vrěme*, *nědga prošlo*, *prošlo* (u Mažuranića *sadanje prošlo*), *prědprošlo* (u Mažuranića *predprošlo*), *buduće* i *buduće prošlo* (90) također je Mažuranićevo (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 137–138). Čini se da se predgovorom najavljeno odstupanje od slijeđenja Mažuranićeva opisa glagola odnosilo, između ostaloga, na veći broj u njegovoj slovnici izdvojenih „primjera, znatno je više dodatnih komentara i pojašnjenja, usporedbe s latinskim, njemačkim i talijanskim glagolskim sustavom što izostaje u Mihálovicsevu gramatičkom priručniku." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 136). Izrazitije ih razlikuje i pitanje opravdanosti podjele glagola na razrede. Naime,

> „dok Mažuranić takvu podjelu tek dijelom smatra opravdanom 'zato što se njim barem poněšto kratje mogu imenovati iliti napominjati po infinitivu različni glagolji' (Mažuranić, 1859.: 83.), Mihálovics (1874.: 91.) napominje da mađarski učenici nemaju od navedene podijele nikakve koristi jer infinitivne oblike glagola ionako moraju tražiti u rječniku, a tko već govori hrvatskim jezikom, taj će ih ionako naučiti kroz svakodnevni razgovor. Mihálovics je dakle potpuno svjestan da gramatički opis mora prilagoditi onima kojima je gramatika namijenjena – Mađarima koji svladavaju hrvatski kao strani jezik." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 137).

Upravo zbog mađarskih govornika Mihalović u glagolski sustav uvodi i tzv. *moćni način*:

> „Moćni način konjugira se pomoću glagola *mogu*. Pomoćni glagol uvijek uzima na sebe nastavke za vrijeme, osobe i broj, a pravi glagol uvijek ostaje u neodređenom načinu." (100)

što je izravno preuzimanje iz mađarskoga sustava:

> „Ako *moćni način* potražimo u mađarskom modelu, u starijim mađarskim gramatikama nailazimo na tzv. *ható mód* čiji je doslovni prijevod *moćni način*. U modernim gramatikama mađarskog jezika govori se samo o formantu *-hat/-het* (...) koji nosi značenje *moći*, *biti u stanju*, ali stariji se moćni način više ne navodi. Navedeni način u mađarskim gramatikama zapravo

> je izdvajanje jednog od značenja konjunktiva u latinskom jeziku koji dobiva u zavisnoj uporabi pa možemo zaključiti da se kod Mihálovicsa dogodio prijenos elemenata mađarskog modela u opis hrvatskog jezika, vjerojatno, zbog ciljne skupine kojoj piše gramatiku koja bolje poznaje mađarski sustav opisa jezika." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 138).[107]

U *Praktičnoj* su *ilirskoj gramatici* opisi pravila tvorbe pojedinoga glagolskoga načina i vremena ponovno popraćeni brojnim primjerima za vježbu i prevođenje s hrvatskoga na mađarski i obrnuto.

3.1.3. Morfologija nepromjenjivih riječi

Premda Mihalović ne rabi skupni naziv za nepromjenjive vrste riječi, jasno je da opisom *prislova*, *predloga*, *veznika* i *umetaka* zaokružuje morfološki dio priručnika upravo nesklonjivim riječima.

Definicija je priloga (*prislova*), kao i njihova razdioba na *prislove vremena*, *mjesta*, *količine* i *načina*, odgovarajuća Mažuranićevoj (1869: 133). Pojedinačnim pak primjerima za svaku semantičku skupinu priloga Mihalović se razlikuje od Mažuranića stupačnim popisom kojemu je pridružena mađarska leksička istovrijednica:

večeras, *sinoć*	az este	*ovčas*	e perczben
noćas	ez éjjel	*ončas*	a perczben
letos	a nyáron	*ûdilj*, *svuedilj*	folytonosan
prolětos	a tavaszon	*ured*, *směsta*, *taki*	mingyárt (...) (124).

Potom slijede rečenični primjeri, ovaj put samo na hrvatskom jeziku, primjerice:

> *Sad ti kažem, da onda znaš, što da činiš. – Koji vazda razsipa, nikad bogat biti neće. – Někda-někda ako necuri kapne. – Bolje je ikada, nego nikada. – Drugda mi opet dodji ; kadagod mi dodješ, uvěk si dobro došao. (...)* (124).

Definicija je pak prijedloga (*prêdloga*) u Mihalovića nešto drugačija od Mažuranićeve jer ju Mihalović dopunjuje pojedinošću kako su oni „djelići govora

[107] Nadalje se ističe da je Mihalović, uz *moćni način*, zadržao prema latinskom uzoru i „*konjunktiv* koji osim *moći*, *biti u stanju* u samostalnom značenju može značiti i jaku i blažu zapovijed, savjet, poticaj, želju, dopuštanje, mogućnost, dvojbu, uvjet i pogodbu." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 138).

koji označavaju odnose među riječima te nadomještaju mađarske odnosne nastavke i postpozicije" (130). Slaganje prijedloga s pojedinim padežom u priručniku odgovara normi zagrebačke filološke škole, dakle i Mažuranićevoj slovnici, pa su stoga i prijedlozi *prama*, *prema*, *proti* i *suproti* određeni kao dativni prijedlozi (132). Međutim, iz rečeničnih primjera koje je Mihalović namijenio prevođenju razvidno je da nije razlikovao uporabu prijedloga *s/sa* u značenju društva od besprijedložnoga instrumentala u značenju sredstva kao što potvrđuju primjeri: „Sa sekirom sěčemo drva." (133), „Krunoslav (Stěpan) se někakvom děcom igra." (79) pa se tom pojedinošću udaljava od norme zagrebačkih slovničara.

I opis i razdioba veznika ne razlikuje se od Mažuranićeve pa otuda i sintaktička podjela veznika na *uzporedne* (dakle nezavisne) i *podredne* (odnosno zavisne) (137–138); u prvoj su skupini *spojni*, *razhtavni* (sic!), *protivni*, *uzročni* i *zaključni* (137–138), a u drugoj uz uzročne iz prve skupine još i *upitni*, *prispodobni*, *pogodbeni*, *dopustni*, *naměrni* i *vrěmenni* (140–142). Mihalović među *podredne veznike* ne navodi posljedične koje ima Mažuranić (1869: 139), ali zato ima vremenske koje Mažuranić ne navodi u prvom izdanju slovnice (Brlobaš, 2008: 205). *Umetci* (uzvici) posve su preuzeti iz *Slovnice Hèrvatske*, a u priručniku im Mihalović, u odnosu na opis drugih vrsta riječi, ustupa značajno manji dio gramatičkoga prostora.

3.1.4. Tvorba riječi

Oslanjajući se na Mažuranićevu *Slovnicu Hèrvatsku*, Mihalović je gramatici pridodao i poglavlje o tvorbi riječi. U tomu mu je doista kao *nit vodilja* mogla poslužiti upravo Mažuranićeva slovnica – uz Mažuranićev „velik prinos gramatičkome opisu naglasnoga sustava hrvatskoga jezika, drugi je njegov vrijedan jezikoslovni pristup i rezultat jezičnoga opisa u *Slovnici* upravo opis tvorbe riječi u hrvatskome jeziku (...)" (Brlobaš, 2008: 196). Tvorbenim je opisom Mažuranić „preteča suvremenim promišljanjima tvorbe riječi, ali i predvodnik u gramatičkim opisima, naročito 19. stoljeća." (Brlobaš, 2008: 196). Ne čudi stoga što ga je Mihalović i u ovom dijelu gramatike uvelike slijedio, a što je razvidno iz usmjeravanja velikoga dijela opisa na izvođenje riječi, imenica, pridjeva i glagola, kako je to činio i Mažuranić (Brlobaš, 2008: 197), a manjim dijelom na slaganje kao tvorbenim načinom. Nadalje, usporedba je tvorbenih poglavlja u dvama gramatičkim priručnicima – Mihalovićevu i Mažuranićevu – pokazala da se opis „tvorbe imenica, pridjeva i glagola u obojice temelji na opisu objašnjenja osnovnih tvorbenih sufikasa", a slaganje se kao

tvorbeni način oprimjeruje kratkim objašnjenjima slaganja imenica, pridjeva i glagola." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 140).

3.1.5. Sintaksa u Mihalovićevoj gramatici

Mihalović je u posljednjim dvama gramatičkim poglavljima opisao sintaktičke činjenice hrvatskoga jezika.[108] U tomu mu *nit vodiljom* nije mogla biti Mažuranićeva slovnica jer ona ne sadrži sintaksu.[109] No kako se u pisanju *Praktične ilirske gramatike* obilato služio upravo Mažuranićevim priručnikom, to je u njegovu predgovoru mogao pročitati i Mažuranićevu preporuku da je za sintaktički opis hrvatskoga jezika prikladna *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije* Adolfa Vebera[110] koja je otisnuta iste godine kada i Mažuranićeva slovnica. S druge pak strane, Mihalović u predgovoru priručnika ne navodi, osim Mažuranićeve slovnice, druge izvore kojima se služio pišući gramatiku pa je samo pretpostaviti da je sintaktička poglavlja mogao pisati prema Veberovoj *Skladnji*.

U usporedbi s ostalim gramatičkim poglavljima sintaktička su u gramatici najkraća – kratak opis sintaktičkih činjenica hrvatskoga jezika doista se ne može smatrati cjelovitim pogledom u rečenično ustrojstvo hrvatskoga jezika kakvo je, primjerice, u sintaksama hrvatskoga jezika druge polovice 19. st., u Veberovoj *Skladnji* ili pak u Babukićevoj *Ilirskoj slovnici*.

Prvo je sintaktičko poglavlje naslovljeno *Odnošenje rečih u stavku (izreki)*, a što se odnosi na sročnost (*slaganje rěcih – concordantia*), rekciju (*zahtěvanje rěčih – rectio*) i red riječi (*redanje rěčih – ordo vocabularum*), što bi načelno odgovaralo onomu što Veber smatra osnovnim dijelovima skladnje: *skladnja slaganja*, *dělovanja* i *poredanja*; dakako u Mihalovića ti su dijelovi skladnje manje obuhvatni i donose tek pregled najosnovnijih sintaktičkih činjenica hrvatskoga jezičnoga sustava.

Već se iz naziva koje rabi u prvom sintaktičkom poglavlju razabire Mihalovićeva uporaba i hrvatskoga i latinskoga nazivlja. Sinonimična pak uporaba

---

108 Posljednje poglavlje – XII. *Odnosi rečenica u govoru* – tek je autorova napomena: „Ustrojstvo rečenica i posebnost rečenica ne razlikuje se od rečenica koje se rabe u mađarskome jeziku, zato njihovo pojašnjavanje smatram suvišnim." (175).

109 Drugi je dio slovnice – sintaktički – Mažuranić najavio predgovorom već u prvom izdanju *Slovnice Hèrvatske*: „Za sad izdajem evo samo pèrvi dio moje Slovnice, a drugi imam još dovèršiti, pak ću ga poslije izdati, ako mi zdravlje posluži." (Mažuranić, 1859: VI). Istu napomenu donosi i u četvrtom izdanju slovnice. Vidi: Mažuranić, 1869: V.

110 Ovdje se služimo njezinim pretiskom u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2005. i kratimo naslov u *Skladnja*.

hrvatskih naziva *stavak* i *izreka* za rečenicu zabilježena je i u drugih slovničara, pa i u *Ilirskoj slovnici* Vjekoslava Babukića (1854: 348) što ide u prilog tvrdnji da je Mihalović mogao poznavati rad i drugih zagrebačkih slovničara.

Pod slaganjem riječi Mihalović opisuje pravila sročnosti subjekta (*podmeta*) i predikata (*nazova*). Glede naziva dviju osnovnih sintaktičkih jedinica – subjekta i predikata – naziv *podmet* za subjekt najčešći je naziv u prvoj polovici 19. stoljeća[111] (Vlastelić, 2011: 165), ali ne i *nazov*[112] za predikat jer je znatno učestalije u uporabi bio *pogovor*, odnosno *prirok*. Mihalović donosi pravila o slaganju predikata sa subjektom „u osobi, broju i rodu primjerice *Ja čitam*, *Otac kosi*, *Sluga ore*." (171). Slaganje u rodu potvrđeno je primjerima: *Pero i Ivan igraju*. *Trave i jabuke jesu zelene*. *Drava i Sava u Dunav teku*." (171), s pojašnjenjem da „Ako ima više subjekata u jednini ili množini, predikat se stavlja u množinu" (171). Oba primjera slaganja jednoga odnosno većega broja subjekata s predikatom odgovaraju pravilima sročnosti u Veberovoj (1859: 10, 12) *Skladnji*. U skladu su s Veberovim (1859: 13) pravilima sročnosti i Mihalovićevi opisi slaganja subjekata različitoga roda s predikatom u množini: *Otac i mati jesu kopali*. *Mati i dětca bili su u crkvi*. (171). Mihalović navodi i primjere slaganja predikata sa zbirnim imenicama koje, dakako, ima i Veber, ali izostavlja pravila o slaganju imenica muškoga roda na *-a* (kao *sluga*, *starješina*) čemu je Veber (1859: 11) posvetio podosta prostora u poglavlju *O slaganju predikata sa subjektom*.

Sintaksom se oblika i vrsta riječi Mihalović također tek uzgred bavi jer ne donosi cjelovit pogled porabe i značenja padeža, besprijedložnih i prijedložnih, poput primjerice Vebera (1859: 16–151) koji je njihov detaljan opis, uz sintaksu vrsta riječi, uvrstio u drugi, središnji i najveći dio *Skladnje*. Vrijedno je ipak zapaziti da je u tom dijelu gramatike Mihalović pri izricanju posvojnosti prednost dao posvojnom pridjevu (*Otčev sin. Materina ruka*. (172)), a posvojni genitiv dopušta samo uz kakav atribut (*Sin sědoga otca. Ruka ljubezne matere.* (172)) što se normativnim određuje i u suvremenim gramatičkim opisima.

U potpoglavlju o redu riječi Mihalović na primjerima potvrđuje neobilježeni (*Otac kupi sinu šešir u Pešti* (174)) i obilježeni (*Sinu kupi otac šeširu Pešti. U Pešti kupi otac sinu šešir* (...) (174)) red riječi.

111 U drugoj pak polovici istoga stoljeća pretežitije je u uporabi internacionalizam *subjekt* (Vlastelić, 2011: 166).

112 *Nazov* za predikat rabi Fran Volarić u *Ilirskoj slovnici za početne učionice* (Trst, 1852.) (Vlastelić, 2011: 166).

3.2. Rječnički dio jezikoslovnoga priručnika

Drugi je dio Mihalovićeva jezikoslovnoga priručnika ilirsko-mađarski rječnik (slika 15). Rječnik obaseže 63 stranice i od gramatičkoga je dijela odjelito numeriran, bez navođenja izvora koji su poslužili u pisanju rječnika.

GYAKORLATI

ILIR NYELVTAN.

TANKÖNYVÜL ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA

IRTA:

MIHÁLOVICS JÁNOS

KÉPEZDEI TANÁR.

Bolti ára mindakét füzetnek 1 frt 80 kr.

II. Füzet.

GYÖKSZÓ-TÁR.

Baja, 1874.

SZIGRISZT GYULA BIZOMÁNYA.

Slika 15. Naslovna stranica s početka rječničkoga dijela priručnika

Rječnički dio priručnika Mihalović je razdijelio na tri nejednaka dijela:

- prvi dio – *Ilir-Magyar gyökszó-tár* (*Ilirsko-mađarski korijenski rječnik*) – opširniji je u odnosu na preostala dva rječnička popisa; četverostupačnim hrvatsko-mađarskim rječnikom[113] općega leksika Mihalović je obuhvatio 4634 natuknička leksema;
- drugi je dio onomastički dodatak rječniku (*Keresztnevek*) kojim se na nepune tri stranice donosi abecedni popis muških i ženskih imena (ukupno 154) s mađarskim prijevodnim ekvivalentima;
- treći je dio također onomastički; 163 natuknička leksema obuhvaćaju abecedni popis hrvatskih zemljopisnih naziva s mađarskim prijevodnim ekvivalentima (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 119–120).

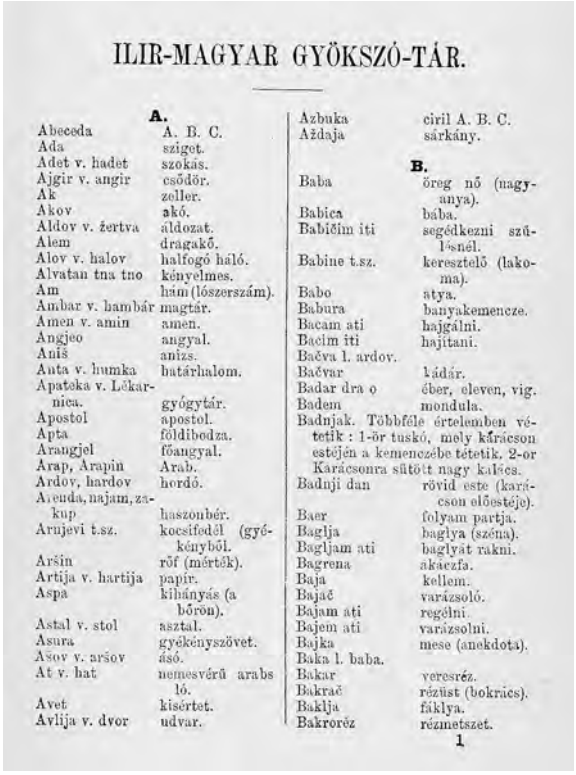
[113] Natuknička je strana u dvama stupcima hrvatska, a druga su dva stupca prijevodna, mađarska.

Uzmu li se u obzir sva tri rječnička dijela, u rječničkom je korpusu

> „ukupno 4951 natukničkih leksema, najvećim dijelom pripadaju prvom dijelu rječnika, s prosječno 40 leksema po stupcu. Natuknice su u rječniku jednorječne koje samo u slučaju bilježenja bliskoznačnoga i(li) istoznačnoga leksema imaju i veći broj (najčešće dva, rjeđe tri ili četiri) članova što znači da je ukupan broj riječi u rječniku i veći od broja natukničkih leksema." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 120).

3.2.1. *Ilirsko-mađarski korijenski rječnik* (*Ilir-Magyar gyökszó-tár*)

Prvim abecednim popisom (slika 16) obuhvaćene su riječi općega leksika pri čemu je „početni (...), natuknički, stupac pisan velikim slovom dok su pridruženi sinonimi u hrvatskom stupcu, kao i svi mađarski prijevodni ekvivalenti, pisani malim slovom." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 120).

ILIR-MAGYAR GYÖKSZÓ-TÁR.

A.

Abeceda A. B. C.
Ada sziget.
Adet v. hadet szokás.
Ajgir v. angir csödör.
Ak zeller.
Akov akó.
Aldov v. žertva áldozat.
Alem drágakő.
Alov v. halov halfogó háló.
Alvatan tna tno kényelmes.
Am hám (lószerszám).
Ambar v. hambár magtár.
Amen v. amin amen.
Angjeo angyal.
Aniš anizs.
Anta v. humka határhalom.
Apateka v. Lěkarnica. gyógytár.
Apostol apostol.
Apta földibodza.
Arangjel főangyal.
Arap, Arapin Arab.
Ardov, hardov hordó.
Arenda, najam, zakup haszonbér.
Arujevi t.sz. kocsifedél (gyékényből.
Aršin rőf (mérték).
Artija v. hartija papir.
Aspa kihányás (a bőrön).
Astal v. stol asztal.
Asura gyékényszövet.
Ašov v. aršov ásó.
At v. hat nemesvérű arabs ló.
Avet kisértet.
Avlija v. dvor udvar.
Azbuka ciril A. B. C.
Aždaja sárkány.

B.

Baba öreg nő (nagyanya).
Babica baba.
Babičim iti segédkezni szülésnél.
Babine t.sz. keresztelő (lakoma).
Babo atya.
Babura banyakemencze.
Bacam ati hajgálni.
Bacim iti hajitani.
Bačva l. ardov.
Bačvar kádár.
Badar dra o éber, eleven, vig.
Badem mondula.
Badnjak. Többféle értelemben vétetik: 1-ör tuskó, mely kárácson estéjén a kemenczébe tétetik. 2-or Karácsonra sütött nagy kalács.
Badnji dan rövid este (karácson előestéje).
Baer folyam partja.
Baglja baglya (széna).
Bagljam ati baglyát rakni.
Bagrena akaczfa.
Baja kellem.
Bajač varázsoló.
Bajam ati regélni.
Bajem ati varázsolni.
Bajka mese (anekdota).
Baka l. baba.
Bakar veresréz.
Bakrač rézüst (bokrács).
Baklja fáklya.
Bakroréz rézmetszet.

1

Slika 16. *Ilirsko-mađarski korijenski rječnik* (*Ilir-Magyar gyökszó-tár*)

Rječnički se dio priručnika od gramatičkoga razlikuje ponekim slovopisnim obilježjem:

> „Dok u gramatičkom dijelu priručnika za slogotvorni /r/ više ne bilježi popratno *e*, u rječniku se uz takvo bilježenje (*Drljača*, *Drljam*, *Drpam*, *Drvo*...) nalazi i podosta primjera u kojim je popratno *e* bilježeno (*Čepèrkam*, *Hèrbat*, *Hèrčak*, *Hèrdja*, *Hèrdjam*, *Isukèrtèrtica*, *Lakèrdija*...). (...) U dvama leksemima bilježi i grafem *y* (*Lokvány*, *Šuplyikast*) što je, pretpostaviti je, utjecaj mađarske grafije." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 121).

Nadalje, u rječniku nema posebnoga stupca za rječničke natuknice koje počinju slovima *dž*, *đ*, *lj*,

> „već se riječi s početnim dvoslovom *dj* (*Djak*, *Djakon*, *Djavao*, *Djeram*, *Djerdan*, *Djerdjef*...) i *dž* (*Džak*, *Džamija*, *Dželat*, *Džep*, *Džigerica*, *Džomba*) bilježe u slovnom nizu pod slovom *d*, dok su riječi s početnim dvoslovom *gj* (*Gjumger*, *Gjurgica*...) bilježene pod slovom *g*, a riječi s početnim dvoslovom *lj* (*Ljaga*, *Ljohav*...) navedene su pod slovom *l.* Začuđuje da Mihálovics navedene dvoslove nema u rječničkom abecednom slijedu s obzirom na to da ih slovno (i fonemski) jasno izdvaja u gramatičkom dijelu priručnika." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 121).

Na mjestu staroga jata u rječniku Mihalović bilježi *ě*, no zabilježen je i pokoji hiperjekavizam (*Gnjězdim*, *Gnjězdo*, *Rězanci*) i pokoji ekavizam (*Hleb*, *Lečnik*, *Vežbam*) te u jednom primjeru i dvoslov *ie* na mjestu staroga jata: *Prispiem*.

Od svih vrsta riječi u rječniku najbrojnije su imenice, navedene u N jd. bez gramatičkih odrednica, „osim onih koje imaju samo množinu (pluralia tantum); uz takve imenice Mihálovics bilježi mađarsku kraticu t. sz. (többes szám) za množinu" (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 121):[114]

[114] Jedina imenica koja pripada imenicama pluralia tantum, a u rječniku nije označena mađarskom kraticom za množinu jest imenica *Pluća*.

Bisage t.sz.[115]	átalvető (pisztolytok)
Boginje t.sz.	himlő.
Čakšire (Hlaće) t.sz.	nadrág.
Gaće t.sz.	gatya.
Gajde t.sz.	duda.
Jasle t. sz.	jászol.
Jetra t.sz.	máj.
Ledja djah t.sz.[116]	háta valakinek.

Uz neke je natukničke lekseme Mihalović upisivao i genitivni lik, no vrlo je teško odrediti kriterije kojima se rukovodio pri njihovu bilježenju. Pretpostaviti je da je jedan od kriterija mogao biti bilježenje u onih imenica koje u nominativu imaju nepostojani *a* (usp. *San*, *sna*) ili u imenica koje u genitivu imaju završno *l* u osnovi, a u odnosu na završno nominativno *o* (usp. *Veo*, *vela*); bilježenje je genitiva u takvih imenica pragmatičke naravi – priručnik je prije svega namijenjen mađarskim govornicima, a kako je trebao biti praktičan priručnik, morao je olakšati učenje hrvatskoga jezika ne samo u gramatičkom nego i u rječničkom dijelu. No iz popisanih se imenica može razabrati da je genitivni oblik upisivan i uz imenice bez provedenih glasovnih promjena (usp. *Rogoz*, *rogoza*) pa se čini da su ipak svi primjeri takvih natukničkih obrada, zapravo, navođeni bez veće sustavnosti.

Pozornost privlače imenični leksemi uz koje Mihalović bilježi i njihove fonološke inačice. Najčešće je riječ o turcizmima, u kojih je različitost najvećim dijelom potvrđena (ne)bilježenjem fonema *h* ili zamjenom toga fonema kojim drugim fonemom, no razvidne su i druge fonološke inačice:

115 Svi se primjeri uzimaju iz rječničkoga dijela gramatičkoga priručnika (1–63), bez navođenja stranice s koje se preuzimaju.

116 „Uz neke imenice Mihálovics daje i genitivni oblik, bilo da ga u cijelosti navodi ili samo izdvaja genitivni završetak: *Bileg*, *bilega*, *Bokar*, *bokara*, *Rogoz*, *rogoza*, *Grašak ška*, *Gubac bca*, *Hèrbat bta*..., a uz neke navodi i množinske genitivne oblike: *Gusle*, *gusalah*, *Tašci, tašakah*, (...)" (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 122).

Adet v. hadet	szokás.
Alov v. halov	halfogó háló.
Ambar v. hambár	magtár.
Čoja, čoha	posztó.
Havlija, avlija	udvar.
Handjar, handžar	kés,-gyilok.
Inad, inat	viszálkodás, feleselés.
Jalak, jarak	vízvezető árok.
Kafa, kava.	kávé.

Mihalović u natukničkom nizu svim primjerima fonoloških inačica daje istu normativnu vrijednost, bez naznačene prednosti jednoga leksema u nizu. To čini i uz nizove kontaktnih sinonima (i parova) u kojima bilježi sve njemu poznate lekseme za mađarske istoznačne prijevodne ekvivalente, i to bez obzira na njihovo podrijetlo. Evo primjera bilježenja istoznačnih/bliskoznačnih leksema:

Arenda, najam, zakup	haszonbér.
Čizma, škornja	csizma.
Goso, gospodar	háziúr.
Kača, guja, zmija	kigyó.
Kokot, pětao, oroz	kakas.
Kožuhar, čurčija	szűcs.
Kuhača, varnjača	főzőkanál.
Kurjak, vúk	farkas.
Ličnjak, peškir	törülköző kendő.
Proja, proha, proso	köles.
Seja, seka, sestra	nővér.

U sinonimnim nizovima (i parovima) Mihalović često bilježi lekseme „iz jezika s kojima je hrvatski jezik u 19. stoljeću još uvijek u vrlo bliskim kontaktološkim dodirima (poglavito se to odnosi na njemački, talijanski i mađarski jezik) ili je riječ o jezičnim tragovima iz prošlosti, a što se osobito odnosi na latinizme i turcizme" (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 122). S druge

pak strane, sinonimni se parovi s izvorno hrvatskim leksemima[117] vrlo često navode u tvorbenim inačicama što potvrđuje i razvijenost hrvatskoga tvorbenoga sustava u 19. stoljeću:

Bojac, bojár	harczoló.
Bumbača, bumbarica	gombostű.
Cvrka, cvrkutanje	czirpelés.
Držak, držalica,	foggantyú, nyele
držalje, držalo	valaminek.
Klepalo, klepetalo	recsegő, kereplő.
Knjigoshrana, knjižnica	könyvtár.
Komar, komarac, komarica	szúnyog.
Lěvarna, lěvarnica	öntőde.

Osim sinonima Mihalović u rječniku bilježi i homonime. Svaki homonim obrađuje u posebnoj rječničkoj natuknici, a najbrojniji su oblični homonimi (tablica 4):

Tablica 4. Primjeri obličnih homonima u *Ilirsko-mađarskom korijenskom rječniku*

oblični homonimi	mađarski ekvivalenti	značenje
Bez Bez	vászon nélkül	*platno* *bez (prijedlog)*
Desni a o Desni pl.[118] ih	jobbfelől levő foghús	*koji je s desne strane ruke* *zubno meso*
Kós Kós a o	rigó ferde	*vrsta ptice* *nagnut*
Rád Rad a o	munka, dolog szives, készséges	*posao* *voljan, spreman*
Rujan jna Rújan jna no	septemberhó verhenyeges(bornál)	*deveti mjesec u godini* *rumenkast*

117 Takvima određujemo leksik koji potječe iz dopovijesnoga razdoblja: iz indoeuropskoga prajezika, iz praslavenskoga jezika i leksik nastao kasnije, u povijesnom razdoblju.

118 Uz primjer *desni* Mihalović navodi kraticu *t. sz.* što je kratica za množinu.

Kao što je iz tablice razvidno, Mihalović katkada oblične homonime i naglasno označuje čime ih dodatno razlikuje. Pri bilježenju homografa (tablica 5) naglasno je bilježen bar jedan leksem homografskoga para, često i oba. Homografi su najčešće bilježeni među imenicama i glagolima, a to su i najbrojnije vrste riječi zastupljene u dvojezičniku.

Tablica 5. Primjeri homografa u *Ilirsko-mađarskom korijenskom rječniku*

homografi	mađarski ekvivalenti	značenje
Dúga Duga	szivárvány hordódonga	*svjetlosni fenomen na nebu* *obruči na buretu*
Grad Grád	jég, eső vár, város	*tuča, led* *veće naseljeno mjesto*
Kúp Kûp	rakás, baglya vétel, gyülekezet	*gomila* *kupnja, skup*
Pás Pas	őv hímkutya	*pojas* *mužjak psa*
Pítam ati Pitam ati	kérdezni tömni, hízlalni	*postavljati pitanje* *toviti*
Plávim iti Plavim iti	kékülni kíáradt vízzel elönteni	*činiti što plavim* *poplavljivati*

Premda je dvojezičnim ilirsko-mađarskim rječnikom obuhvaćen opći leksik, u njemu je podosta naziva različitih struka, a među njima su i oni s područja jezikoslovlja (*Padež*, *Pravopis*, *Rěčnik*, *Spol*, *Zaime*, *Zarez*) i administrativno-pravnih naziva (*Ugovor*, *Ustav*, *Zalog*, *Županija*) (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 122) pa i Mihalovićev rječnik potvrđuje jačanje polifunkcionalnosti hrvatskoga jezika u 19. st. popunom hrvatskoga leksika, između ostaloga, i u oblikovanju naziva (Samardžija, 2014: 77).

Glagole u rječniku Mihalović najčešće bilježi u 1. l. jd. prezenta uz bilježenje infinitivnoga završetka (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 123):

Babičim iti	segédkezni szűlésnél.
Bacim iti	hajítani.
Dosegnem ći	felérni.
Razadnim iti	kifenekelni (hordót).
Sědim iti	ülni.
Štipam ati	csípni.

Ponekad se uz 1. l. jd. prezenta bilježi i potpuni infinitiv glagola, najčešće zbog glasovnih promjena (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 123):

Bdijem. bděti	őrködni.
Berem brati	szedni.
Gračem, grakati	krákogni.
Pečem, peći	sütni.
Perem, prati	mosni.
Zadjem zaći	kerülni, megkerülni
Zovem zvati	hívni.
Žežem žeći	pörkölni, égetni

Najrjeđi je način bilježenja glagolskih leksema bilježenje potpunoga infinitivnoga lika, a nakon toga prezentskoga oblika za 1. l. jd. (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 123):

Hrakati, hračem	harákolni.
Hukati, hučem	sóhajtozni.
Mlěti, meljem	őrölni.

Posve je izvan navođenja glagolskih leksema u rječniku primjer bilježenja dopune u akuzativu uz prijelazni glagol:

Bečim iti se, oči bečiti	szomeket düllleszteni.

Također su se rubnim potvrdili primjeri bilježenja dvaju infinitiva uz prezentski oblik:

Dojdem doći, dojti	eljönni.
Niknem, niknuti nići	kelni.

Od ostalih vrsta riječi, uz imenice i glagole, brojem prednjače pridjevni natuknički leksemi. Bilježeni su u obliku muškoga roda jednine kojemu su najčešće pridruženi nastavci za ženski i srednji rod:

Bangav a o	csámpás.
Bedast a o	eszelős.
Běl a o	fehér.
Běsan a o	dühös, veszett.
Ćelav a o	kopasz fejü.
Ćorav a o	egyszemű.

U nekih je primjera oblik ženskoga roda (katkada i srednjega) naznačen završetkom pridjevne osnove i nastavka:

Alvatan tna tno	kényelmes.
Balav va o	taknyos.
Bistar tra tro	tiszta (víz)
Debeo bela o	vastag kövér.
Dičan čna no	dicső.
Divan vna no	csodaszép.
Dostojan, jna, no	méltó.
Dobar bra o	jó.
Mrtav tva tvo	holt.

Osim navedenim metodološkim postupcima Mihalović u rječniku pridjevne lekseme bilježi i na sljedeće načine:

> „bilježenje potpunoga pridjevnoga oblika muškoga i srednjega roda (usp. *Lahak*, *lahka o*), odnosno oblika svih triju rodova (usp. *Zao zla zlo*), u jednom primjeru i nebilježenje oblika/nastavka pridjeva srednjega roda (usp. *Istobojan jna*). Svi su natukničkі primjeri pridjeva dakako u pozitivu, osim u primjeru *Bolji a e.*" (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 123).

Brojevi i zamjenice od promjenjivih su vrsta riječi zastupljeni najmanjim brojem natukničkih leksema – zamjenice natukničkim leksemom *Ja* i *Sav*, *sva*, *sve*, a brojevi leksemima *Oba*, *obe*, *oba*; *Prvi a o* (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 124). I nepromjenjive su vrste riječi (prijedlozi, prilozi, čestice) tek uzgred navedeni u rječniku (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 124).

3.2.2. Imenar (*Keresztnevek*)

Prvi onomastički dodatak rječniku (slika 17) obuhvaća abecedni popis krsnih muških i ženskih imena kojima su pridruženi mađarski likovi.

KERESZTNEVEK.

Abram, Avram	Ábrahám.	Anastazia, Stana	Anastazia.
Aćim, Jaćim	Joáchim.	Angja, Angjelia	Angyalka.
Adam, Danko	Ádám.	Andria	András.
Agata, Aga, Jaga	Ágota.	Antun	Antal.
Agneza, Janja	Ágnes.	Ardoje	Arthur.
Albert, Albo	Béla.	Atanazio	Athanáz.
Alekša	Elek.	August	August.
Alojzia	Alajos.	Augustin	Ágoston.
Ambrozia	Ambrus.	Bara, Barbara	Borbála.
Ana, Anka	Anna.	Bartol	Bertalan.

Slika 17. Imenar (*Keresztnevek*)

Hrvatska su muška i ženska imena potvrđena i većim brojem inačica (najčešće dvjema, rjeđe većim brojem) dok su njihovi mađarski likovi samo rijetko bilježeni i inačicama, među kojima je katkada zagradom upućeno i na latinsko podrijetlo imena:

Danica	Hajnalka (Venus).
Lav	Arszlán (Leo.)
Vrban	Urbán, Orbán.

U popisu su i biblijska imena:

Isaija	Izaiás.
Isus	Jézus.
Mojsia	Mózes.

3.2.3. Rječnik toponima (*Földrajzi szótár*)

Rječnik toponima drugi je abecedni onomastički dodatak u priručniku (slika 18). Kao i u prethodnim rječničkim dijelovima priručnika i u ovom je hrvatskom stupcu pridružen mađarski ekvivalent.

FÖLDRAJZI SZÓTÁR.

Arapska (Zemlja)	Arábia.	Bělgia	Belgaország.
Albania	Albánia.	Bělo-more	Márvány tenger.
Austria	Osztrák ország.	Brno	Brünn.
Bačka	Bácsmegye.	Biograd	Nándorfehérvár.
Bag	Carlopago (tengermellék).	Bistrica nad Vagom	Vág-Besztercze.
Bakar	Buccari.	Blatno	Balaton.
Banat	Bánság.	Bogdanszka	Moldvaország.
Banska Bistrica	Zólyom.	Bolsan	Botzen (Tirol).
Bardiov	Bártfa.	Bosna	Bosnyákország.
Barut	Bairut (Siria).	Brasov	Brassó (Erdély).
Bavarska	Bajorhon.	Brezno	Breznobánya.
Beč	Bécs.	Brunšvig	Braunschweig.
Bečej	Becse.	Budimpešta	Budapest.
Běla crkva	Fehértemplom.	Bugarska	Bolgárország.

Slika 18. Rječnik toponima (*Földrajzi szótár*)

Rječnikom toponima Mihalović je obuhvatio:

> „a) imena zemalja i pokrajina: *Škotska*, *Jermenia*, *Češka*, *Danezka*, *Francezka/Francuzka*, *Bosna*, *Bavarska*, *Banat*, *Podravje*, *Podunavje*, *Primorje*...
> b) ojkonime: *Brno*, *Biograd*, *Běla crkva*, *Carigrad*, *Djakovo*, *Čakovec*, *Dubrovnik*, *Subotica*, *Pečuh*...
> c) hidronime: *Dunaj/Dunav*, *Sava*, *Drava*, *Kupa*, *Bělo-more*, *Jadransko more*, *Srědozemno more*, *Nižidersko jezero*..." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 125).

U mađarskom stupcu u zagradi upisuje pojašnjenje za poneke toponime:

Čalokez	Csalóköz (sziget).
Dněpar	Dniper (folyam).
Drava	Dráva (folyam).
Kupa	Kulpa (folyó).

Zaključno se o Mihalovićevu rječniku, koji je bio namijenjen učenicima srednjih škola, može reći da

> „zauzima izuzetno mjesto u rječničkoj literaturi bačkih Bunjevaca i Šokaca i to stoga što je on prvi rječnik koji je namijenjen bačkim Bunjevcima i Šokcima, a čiji je autor i sam bački Bunjevac. Kasnijim rječnicima ove vrste – Šarčevićevim i Mandićevim – on je i te kako dobro pripremio put" (Velin, 1977: 87).[119]

[119] O Šarčevićevim rječnicima vidi: Sekulić, 1981; Krekić, 2013: 324.

Također valja pridodati i to da je rječničkim dodatkom gramatici Mihalović bliži gramatičarskoj tradiciji prethodnoga stoljeća (usp. Kolenić, 1998: 21–50) nego li slovnicama zagrebačke filološke škole.

4. ZAKLJUČAK

Ivan je Mihalović jedan od istaknutijih predstavnika među hrvatskim preporoditeljima u ugarskom Podunavlju i primjer angažirana rodoljuba:

> „Plodovima njegova rada, njegovim udžbenicima u brojnim izdanjima, prevedenim i izvornim djelima, služili su se brojni naraštaji učenika njegova zavičaja i daljih krajeva, stječući uz njegovu pomoć osnovna znanja na materinskom jeziku." (Krpan, 1991: 101).

Jezikoslovni priručnik *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*, namijenjen, između ostaloga, i Mađarima za učenje hrvatskoga jezika, kao praktičan (gramatički i leksikografski) priručnik pomagao je čuvanju i skrbi bunjevačkoga žiteljstva, poglavito đaka, ali i postizanju ravnopravnosti *ilirskoga* (hrvatskoga) jezika s ostalim jezicima u Ugarskoj (Sekulić, 1990b: 117–118).

Svojim se normativnim obilježjima priručnik pridružuje slovnicama zagrebačke filološke škole što ide u prilog tvrdnji da se naši pisci nikada nisu „izlučivali od cjeline. Djelovali su uvijek kao dijelovi svoga naroda i njegove kulture." (Sekulić, 1997: 30). To će, između ostaloga, potvrditi i drugo izdanje priručnika, otisnuto u devetom desetljeću 19. st., kada se na

> „hrvatskom (...) nacionalnom prostoru (...) počinju bilježiti vukovski upadi u normativni propis i opis, a Mihálovicseva gramatika i drugim izdanjem nastavlja naravni tijek razvoja hrvatskoga standardnoga jezika. Ta činjenica potvrđuje i to da su izvanjezični razlozi znatno manje utjecali na normativne priručnike izvan hrvatskih granica jer unutar njih upravo sociopolitičke prilike hrvatski jezik već tada počinju usmjeravati drugim i bitno drugačijim normizacijskim putovima." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 126).

Mihalovićev je jezikoslovni priručnik stoga iznimno vrijedan prinos očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta među Hrvatima u ugarskom dijelu Podunavlja u drugoj polovici 19. stoljeća.

GRAMATIČKI PRIRUČNICI IVANA MIHALOVIĆA

1. UVODNO O MAĐARSKOJ SASTAVNICI HRVATSKE JEZIKOSLOVNE POVIJESTI

Prema Branki Tafri (2012: 366) mađarska se sastavnica hrvatske jezikoslovne povijesti tek naslućuje iz dosadašnjih istraživanja jezika pojedinih pisaca pa je svaki rad o hrvatsko-mađarskim jezikoslovnim dodirima vrijedan prinos budućoj sintezi takvih prožimanja.

Mađarsku je sastavnicu hrvatske jezikoslovne povijesti[120] moguće pratiti na trima razinama: grafijsko-orftografskoj, leksikografskoj i gramatikološkoj, pri čemu je najizrazitija prva, a tiče se razvijenoga staroga sjevernoga tipa hrvatske latinične grafije (Tafra, 2012: 368).[121] Druga je mađarska sastavnica – leksikografska – također većim dijelom istražena, osobito u radovima Lászla Hadrovicsa (1985) i Istvána Nyomárkayja (2000), a potvrdila je u hrvatskoj leksikografiji brojnost rječnika s mađarskim stupcem, polaznim i ciljnim, od Vrančićeva peterojezičnika do Jambrešićeva četverojezičnika (Dukat, 1905; Melich, 1907; Nyomárkay, 1992) i Špicerova dvojezičnika (Putanec, 1985). Treća pak mađarska sastavnica hrvatske jezikoslovne povijesti – gramatikološka – gotovo je neopisana što je u hrvatskoj filologiji ostavilo otvorenim pitanje jesu li postojale gramatike hrvatskoga na mađarskom jeziku kao što je bio slučaj s latinskim, njemačkim[122] i talijanskim (Tafra, 2012: 370). Na to pitanje djelomice odgovaraju Meršić i Vegh ističući kako

> „Tradicija pisanja hrvatskih gramatika mađarskim jezikom u povijesti mađarskoga i hrvatskog književnog jezika zaostaje za pisanjem hrvatskih gramatika na drugim uglednijim (latinskom, talijanskom, njemačkom) jezicima." (Meršić, Vegh, 2013: 344).

120 Boljem poznavanju hrvatsko-mađarskih (i mađarsko-hrvatskih) jezikoslovnih prožimanja osobito su pridonijeli radovi kroatista budimpeštanskoga sveučilišta. Vidi: Kálecz-Simon, Vig, 2014.

121 Ta je sastavnica hrvatske jezikoslovne povijesti do danas u jezikoslovnoj literaturi i najbolje obrađena. Usp.: Moguš, Vončina, 1969; Vince, 1978; Meršić, Vegh, 2013: 344–345.

122 O utjecaju njemačkih (bečkih) gramatika na gramatikografiju naroda Austro-Ugarske Monarhije vidi osobito: Nyomárkay, 1997–1998: 281–287.

Tomu u prilog ide i činjenica kako se jednojezične gramatike hrvatskoga pisane mađarskim metajezikom javljaju tek u drugoj polovici 19. stoljeća i u prvoj polovici prošloga (Meršić, Vegh, 2013: 344),[123] a tako je zabilježila i *Povijest hrvatskih gramatika* (Ham, 2006) – u njoj su dvije gramatike hrvatskoga na mađarskom nastale upravo u tom razdoblju; prva je Józsefa Margitaija *Horvát Nyelvtan* (Nagy-Kanizsa, 1885. [1884.]) a druga istoga naslova Mihálya Munkácsyja (Budimpešta, 1920.). Riječ je o gramatikama kojima je mjesto u mađarskoj slavistici i kroatistici, kako upozoravaju Meršić i Vegh (2013: 345), među prvima u svojim radovima odredio Ernest Barić (2001: 319–323; 2006). Barić gramatikama hrvatskoga jezika na mađarskom, uz Margitayjevu i Munkácsyjevu, pridružuje i prvu takvu objavljenu u 19. stoljeću – gramatiku Ivana Mihalovića[124] *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.).[125] Uzimajući u obzir namjenu tih triju gramatika (istaknutu u autorskim predgovorima), potom rješavanje pitanja službenoga jezika kojim govore Hrvati u Mađarskoj te odnos hrvatskih dijalekata prema književnom jeziku, Barić zaključuje:

> „Ilirske su gramatike kao dio jednog kontinuiteta, koji bismo mogli nazvati hrvatskom gramatičkom školom bile u uporabi u Hrvatskoj u 19. stoljeću do Maretića. U taj niz možemo pribrojiti i prve dvije *Hrvatske gramatike* iz 1874. i 1884. napisane na mađarskom jeziku. S Maretićem pobjeđuje karadžićevsko-daničićevski književnojezični model u koji pak možemo uvrstiti treću gramatiku iz 1920. godine Mihálya Munkácsyja." (Barić, 2006: 174).

Sve navedeno potvrđuje da je mađarska sastavnica ne manje bitnom sastavnicom hrvatske jezikoslovne povijesti, ali i to da je za njezin „iscrpniji opis (...) potrebno još istraživati (...)" (Tafra, 2012: 371). Tomu u prilog ide i činjenica da su dosadašnje bibliografije hrvatskih autora izvan hrvatskoga

---

123 Prvoj polovici 20. st. pripadaju i dvije gramatike međimurskoga dijalekta na mađarskom jeziku, i to gramatika Jánosa Christa *A muraközi nyelv nyelvtana* (*Gramatika međimurskoga jezika*, Veszprém, 1942.) i Jenőa Hallera Láposija *Gyakorlati muraközi nyelvtan* (*Praktična međimurska gramatika*, Csáktornya, 1942.). Vidi: Bunjac, Stevanović, Vegh, 2013: 67–164; Meršić, Vegh, 2013: 344–353.

124 Ime je i prezime Ivana Mihalovića bilježeno u inačicama: János Mihálovits, János Mihálovics, Iván Mihalovic, Ivan Mihalovics, Ivan Mihalović, Iván Mihalovics (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 122). S obzirom na to da se autorovo ime i prezime i na koricama uspoređivanih gramatika različito bilježi (János Mihálovics na naslovnici gramatike *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, odnosno Ivan Mihálovics na naslovnici *Kratke slovnice za tri nižja razreda učionah pučkih*), ovdje ime i prezime bilježimo u kroatiziranom obliku kako se, uostalom, većinom i navodi u literaturi.

125 U okviru znanstveno-istraživačkoga projekta *Hrvatsko-mađarski jezikoslovni dodiri u drugoj polovici 19. stoljeća* (UNIOS IZIP-2014-26) objavljen je pretisak Mihalovićeve gramatike, u izdanju Matice hrvatske Ogranka Osijek (2016.). U ovoj se knjizi služimo navedenim pretiskom.

nacionalnoga prostora, posebice u ugarskom dijelu Podunavlja (Kujundžić, 1969; Bara, Žigmanov, 2011), tek djelomice popisale prinose autora nacionalnoj filologiji, a samim time tek djelomice i jezikoslovne (gramatičke) prinose Ivana Mihalovića.[126]

2. POGLED U JEZIKOSLOVNO DJELO(VANJE) IVANA MIHALOVIĆA

Djelo i djelovanje Ivana Mihalovića (Baja, 12. svibnja 1820. – Baja, 24. prosinca 1877.), istaknutoga bajskoga preporoditelja, autora većeg broja čitanaka za *katoličke pučke učione* te jezikoslovnih (gramatičkih i leksikografskih) priručnika,[127] do danas je još uvijek nedovoljno poznato premda je riječ o autoru koji je u monografskim publikacijama o hrvatskim preporoditeljima u ugarskom dijelu Podunavlja,[128] uz Ambrozija (Bozu) Šarčevića i Ivana Antunovića, redovito upisan.[129]

Taj samozatajni pedagog i zaslužni kulturni radnik (Velin, 1977: 85) aktivno se uključuje u preporodna gibanja Hrvata u južnoj Ugarskoj koja su bila usmjerena na pravo na uporabu hrvatskoga jezika i njegove ravnopravnosti u školstvu, Crkvi i javnom životu u Ugarskoj (Sekulić, 1994: 34). Takva se Mihalovićeva aktivnost ponajviše ogleda u objavljenim čitankama na hrvatskom jeziku; riječ je, zapravo, o prijevodima čitanaka mađarskoga pisca Ignáca Bárányа (1833. – 1882.) kojima je Mihalović popunio zamjetnu prazninu u

126 Naime, u bibliografijama se hrvatskih autora koji su živjeli i djelovali u ugarskom dijelu Podunavlja bilježi samo prva Mihalovićeva gramatika *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* uz različito navođenje podataka o broju objavljenih izdanja. O tome osobito: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 258, bilješka 119. Druga Mihalovićeva gramatika *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih* (Baja, 1875.) u navedenim bibliografijama nije zabilježena.

127 Vidi popisana (otisnuta i rukopisna) djela Ivana Mihalovića u: Mihálovics, 1874 [2016]: 305.

128 Sekulić preporodno razdoblje u ugarskom dijelu Podunavlja vremenski omeđuje od sredine 19. stoljeća (nakon dualističkoga uređenja habsburškoga carstva, odnosno nakon Austro-ugarske (1867.) i Hrvatsko-ugarske (1868.) nagodbe), do godine 1918. kada je hrvatski „puk razdijeljen u dva dijela trianonskim ugovorom: dijelovi Bačke i Baranje pripali su madžarskom državnom području, a drugi (južni) novoj južnoslavenskoj zajednici." (Sekulić, 1994: 1). U odnosu na početak preporodnoga razdoblja na hrvatskom (etničkom i jezičnom) području (tridesete godine 19. stoljeća) Sekulić preporodna gibanja Hvata izvan granica Trojedne Kraljevine, u Ugarskoj, određuje kao zakašnjela.

129 Među začetnicima preporoditeljskih ideja u ugarskom dijelu Podunavlja Sekulić (1994: 45) ističe Ivana Antunovića, pokretača preporodnoga glasila *Bunjevačke i šokačke novine* (Kaloča, 1870. – 1872.) i *Bunjevačke i šokačke vile* (1873. – 1876.), i Ambrozija Šarčevića. Među njihovim sljedbenicima navodi Miju Mandića, Pavla (Paju) Kujundžića, Ivana Mihalovića, Matiju Išpanovića, Stjepana Grgića, Blaža Modrošića, Franju Vujkovića Lamića, Ivana Palića, Stjepana Vujevića, Blaška Rajića, Lajča Budanovića (Sekulić, 1994: 7, 81, 84). Vidi i: Krpan, 1991; Sekulić, 1990b; Sekulić, 1997.

osnovnim školama bačkih Bunjevaca i Šokaca (Velin, 1977: 87) čime je „pridonio ne samo izobrazbi budućih učitelja nego je pomogao čuvanju i skrbi bunjevačkoga žiteljstva, poglavito đaka, da jezik bude u školama i ustanovama ravnopravan s ostalim u Ugarskoj." (Sekulić, 1990b: 117).[130] Valja pritom imati na umu da su se sedamdesetih godina 19. stoljeća „u pučkim školama u Bačkoj upotrebljavale iste školske knjige kao i u Hrvatskoj, bio je u uporabi 'ilirski' pravopis (...)" (Sekulić, 1994: 15), što svjedoči, između ostaloga, i o tome

> „da su se prekogranični hrvatski autori druge polovice 19. stoljeća izravno uključivali u nacionalne tijekove oblikovanja književnoga jezika naslanjajući se na hrvatske (poslije)preporodne (jezične) graditelje moderne hrvatske nacije." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 252).

Rečeno će potvrditi i Mihalovićev rad na jezikoslovnim priručnicima, gramatičkim i leksikografskim posebice. Prva mu je objavljena gramatika hrvatskoga jezika pisana mađarskim *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874., ²1881.), u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*,[131] a ona sadrži i te godine samostalno otisnut *Ilirsko-magjarski rječnik* (Kaloča, 1874.)[132] pa je, zapravo, riječ o jezikoslovnom priručniku koji donosi više od gramatičkoga opisa jezičnih činjenica. Pogled u normativni opis navedenoga priručnika potvrdio je da se gramatičkim i rječničkim dijelom u prvom (1874.) i u drugom (1881.) izdanju pridružuje zagrebačkoj filološkoj školi[133] (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 125–126) te je iznimno vrijedan prinos očuvanja hrvatskoga jezičnoga identiteta među Hrvatima u ugarskom dijelu Podunavlja u drugoj polovici 19. stoljeća (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 300).

---

130 Treba istaknuti kako je nakon donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. Hrvatska na području zakonodavstva, uprave, bogoštovlja, nastave i pravosuđa postala samostalna (čl. XXXVIII.), ali je put „od slova zakona do ostvarenja prava bio (...) dug i veoma mučan (...)" (Sekulić, 1990b: 266). O nagodbenim člancima koji se tiču statusa hrvatskoga jezika vidi osobito: Samardžija, 2014: 99–100.

131 Ovdje gramatiku donosimo u navedenoj prijevodnoj inačici, premda je u literaturi prijevodno bilježena i kao *Ilirska gramatika* (Velin, 1977: 87), *Slovnica iliričkog jezika* (Sekulić, 1994: 83), *Slovnica ilirskoga jezika* (Skenderović, 2008: 216–217), *Gramatika ilirskoga jezika* (Pekić, 2009: 129). Uz primjere u zagradi bilježimo kraticu *PIG* i broj stranice s koje je primjer preuzet. Sve navode u radu prijevodno bilježimo, a izvorni (mađarski) tekst donosimo u bilješci izvornim slovopisom i pravopisom.

132 Osim u izvorima koji navode da je rječnik iste godine samostalno otisnut kad i gramatika kojoj je pridružen (Velin, 1977: 87; Krpan, 1991: 100; Sekulić, 1994: 199–200; Samardžija, 2014: 48), potvrda se tomu može pronaći i u napomeni na kraju rječničkoga dijela gramatičkoga priručnika *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* u kojoj se navodi kako je rječnik „Tiskan kod Martina i Holmeyera, biskupskih tiskara u Kaloči. 1874." U izvorniku: „Nyomtatott Malatin és Holmeyer érseki könyvnyomdászoknál Kalocsán. 1874."

133 S obzirom na normativnu pripadnost Mihalovićeve gramatike slovnicama zagrebačke filološke škole ne smatramo održivom tvrdnju Meršić i Vegh (2013: 344) da se u jednojezičnim gramatikama hrvatskoga jezika na mađarskom jeziku u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća prepoznaju obilježja novoštokavskoga izraza kao općeprihvaćenoga standardnoga jezika.

Za razliku od prve Mihalovićeve gramatike hrvatskoga pisane na mađarskom, druga gramatika – *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih* (Baja, 1875.)[134] – i metajezikom i predmetom opisa jest hrvatska. Tu je gramatiku novija filologija tek naslovom zabilježila; među autorovim djelima navode ju osim Velina (1977: 88–89) još i Sekulić (1994: 199), Krpan (1991: 99–100) i Samardžija (2014: 49), i to bez tiskarske pogrješke s naslovnice.[135] Prema Velinovim (1977: 88) navodima slovnica je imala ocjenjivača – Adolfa Vebera Tkalčevića; o vjerodostojnosti toga podatka Velin piše:

> „Posjedujemo sigurne i provjerene podatke prema kojima je Mihalović svoju kratku slovnicu poslao na ocjenu 23. studenog 1875. pod brojem 201. književniku, filologu i akademiku Adolfu Veber-Tkalčeviću (1825–1889). (Po pismenom saopćenju glavnog tajnika JAZU-a, akademika Andre Mohorovičića.) Stoga se nije čuditi što je Mihalović više puta s ponosom naglašavao da su 'moju slovnicu iskusni ljudi ocijenili.'" (Velin, 1977: 88).

Iz svega navedenoga može se zaključiti da je Veber bio ne samo prvi već do danas i jedini ocjenjivač Mihalovićeve *Kratke slovnice* pa je njezino značenje za povijest hrvatske gramatikologije i gramatikografije ostalo neistraženo, onako kako je, uostalom, većim dijelom ostao neistražen Mihalovićev cjelokupan filološki (jezikoslovni) rad. Ovaj rad nastoji biti prinosom boljem poznavanju ne samo Mihalovićeva gramatikografskoga rada, već uopće hrvatske gramatičke norme u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća.

3. GRAMATIKE IVANA MIHALOVIĆA

Mihalovićeve su gramatike obilježile autorovo bajsko razdoblje učiteljevanja;[136] između prve objavljene – *Praktične ilirske gramatike* (Baja, 1874.) i druge – *Kratke slovnice* (Baja, 1875.) samo je godina dana razmaka[137] što ide u prilog činjenici da je potreba za gramatičkim priručnicima izvan nacionalnoga (hrvatskoga) središta druge polovice 19. stoljeća bila iznimno veli-

134 Ovdje naslov kratimo u *Kratka slovnica*. Uz primjere koje navodimo iz *Kratke slovnice* u zagradi bilježimo kraticu *KS* i broj stranice s koje je primjer preuzet.

135 Naime, na naslovnici piše *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih* a ne *pučkih*.

136 Prema Ljetopisu Ivana Mihalovića (Mihálovics, 1874 [2016]: 304) od 1870. godine, nakon držanih predavanja u nižoj osnovnoj školi u Gornjem Sv. Ivanu, u trivijalnoj školi u Harkanovcima kod Našica, na ilirskom odsjeku glavne učione, u ženskoj šegrtskoj školi i u opetovnici u Mohaču, pomoćnim je profesorom u učiteljskoj školi u Baji kada i započinje njegov znatniji jezikoslovni rad.

137 Iz predgovora (*Predloga*) *Kratke slovnice* doznaje se da ju je autor dovršio u Baji 14. kolovoza 1875.

ka. U ovom će radu usporedba Mihalovićevih gramatika obuhvatiti namjenu, ustroj, metodološke odrednice gramatika, gramatičko nazivlje, definicije vrsta riječi te normativni propis. S obzirom na to da se uspoređuju gramatičke činjenice u Mihalovićevim gramatikama, u ovom se radu nećemo osvrtati na pridodan *Ilirsko-magjarski rječnik* u *Praktičnoj ilirskoj gramatici*. Također će usporedbom biti obuhvaćena samo ona gramatička poglavlja koja su sadržajno zajednička objema gramatikama.

3.1. Namjena, ustroj i metodološke odrednice gramatika

Početne su stranice Mihalovićevih gramatika predgovorne, a u njima autor, između ostaloga, obrazlaže i njihovu namjenu. Prvotni je cilj *Praktične ilirske gramatike* bio „da se svakome Mađaru pruži prilika za učenje ilirskoga, odnosno južnoslavenskoga jezika, a da ne prestane biti Mađarem."[138] (*PIG*, iz Predgovora, neobrojčano), a na naslovnici se donosi i podatak da ju autor oblikuje: „Kao udžbenik i za samostalno korištenje."[139] (*PIG*, s naslovnice). Udžbenička će narav gramatike i namjena ponajprije Mađarima biti uočljiva i iz ustroja s obzirom na to da Mihalović

> „uz morfološka poglavlja (...) dodaje i Vježbe (dvostupačne hrvatske i mađarske rečenične primjere), Pojašnjenja riječi (hrvatskih na mađarski jezik, uporabljenih u Vježbama) i Zadatke za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski jezik ili obratno)" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 125),

ali i iz čestoga kontrastivnoga opisa hrvatskoga i mađarskoga jezičnoga sustava (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 270–271). Pritom također treba istaknuti da sva poglavlja *Praktične ilirske gramatike* ne odaju udžbenički ustroj:

> „u morfologiji promjenjivih i nepromjenjivih riječi, pretežu zadatci za prevođenje s hrvatskoga jezika na mađarski jezik i najvećim dijelom slijede nakon opisane gramatičke činjenice. Ostala gramatička poglavlja – fonološko, pravopisno, poglavlje o tvorbi i sintaksi hrvatskoga jezika – nisu udžbenički organizirana pa u njima izostaju zadatci za vježbu i prevođenje." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 270).

---

138 U izvorniku: „...hogy minden magyarnak alkalom nyújtassék az ilir, illetőleg: délszláv nyelv megtanulására anélkül, hogy ő magyar lenni megszünnék."

139 U izvorniku: „Tankönyvül és Magánhasználatra".

— 13 —

II. gyakorlat.

Učitelj učenika uči	A tanitó a tanulót tanitja.
Nauk utitelja sluša učenik	A tanitó tanitását hallgatja a tanuló.
Učitelju čast i postenje	A tanitónak tisztelet becsület.
Učitelja učenik ljubi	A tanitót szereti a tanuló.
Učitelju! hvala tebi	Tanitó! köszönet neked.
Pri učitelju dobro je biti	A tanitó mellett jó lenni.
Učiteljem se učenik šetje	A tanitóval a tanuló sétál.

III. gyakorlat.

Lěto i prolětje jesu dôba godine.	A nyár és tavasz esztendőrészek.
Prolětja svršetak jest početak lěta	A tavasz vége, kezdete a nyárnak.
Prolětju i lětu redujemo se.	A tavasznak és nyárnak örülünk.
Prolětje i lěto željno čekamo.	A tavaszt és nyarat kivánva várjuk.
Prolětje i lěto! dajte nam toplinu.	Tavasz és nyár! adjatok nekünk meleget.
U prolětju i u lětu ima po tri měsecah.	A tavaszban és nyárban három három hó van.
Svakim prolětjem i lětom bivamo stariji.	Minden tavaszszal és nyárral öregebbekké leszünk.

Szavak magyarázata.

u. ban, ben, ba, be; *plivam aš u*, uszom, ol, ik; čistim, tisztitok; *otac*, atya; *radujem se*, örülök; *rastem* növök; *na*, n, an, en, ou, ön; *ljuska*, pikkely; *kuham*, főzök; *dru-*

Slika 19. Vježbe za prevođenje u gramatici *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*

Druga je gramatika (slika 20), za razliku od prve, ponajprije udžbenikom – to je razvidno ne samo iz njezina naslova (*Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*), već joj takvu namjenu autor određuje i predgovorom (*Predlogom*):

> „Školskoj je doduše mladeži ta slovnica namjenjena, nu ipak, da ju i manje vježbani mladi učitelji koristno rukovoditi znadu, tako je složena, da kao *povodac* učiteljem i methodiku u elementarnih učionah toli potriebnu gotovo predaje." (*KS*, 3).

Iz danoga se navoda zaključuje i to da će *Kratka slovnica* moći poslužiti učitelju i kao metodički priručnik za poučavanje hrvatskoga jezika;[140] da je doista riječ (i) o metodičkom priručniku, nadalje, prepoznaje se i po tome što se je-

[140] O potrebi metodičke izobrazbe učitelja Mihalović i u predgovoru piše: „ako joj [slovnici – istaknule autorice] tko ništa dodati nemisli, t. j. ako će se kruto samo tih vježbanja držati, koja su u knjizi, slabi će uspieh dostignuti. – Zato je nuždno, da se marljivi učitelji k svakom svojem satu ili polusatu napred priprave, više primerah sebi spišu, il iz čitanke iztraže, da učenike bez nasjede zabavljati i vježbati mogu." (*KS*, 3).

zične (gramatičke) činjenice opisuju pitanjima koja učitelj postavlja učeniku, a potom se induktivnom metodom (polazeći od primjera prema pravilu) učenik vodi do zaključka i definiranja gramatičke činjenice.[141] Tako, primjerice, nakon primjera općih (*stvarnih*) i vlastitih imenica Mihalović izvodi pravilo:

> „Pamtite djeco! Imena sviuh ljudih, državah, županijah, gradovah i selah, riekah, otokah, jezerah i pojedini predeljah jesu takodjer '*imena vlastita*'" (*KS*, 11–12).

Pretpostavljene učeničke odgovore uz postavljena pitanja katkad bilježi u zagradi,[142] a zagradom obuhvaća i dodatne upute učiteljima za odabir primjera za vježbu:[143]

> „(Učitelj izbirne štivo u Čitanki, – i da naznačiti svako pojedino slovo)." (*KS*, 7)

> „– (Nek se isti glagolji preobrate u prošastom i budućem vremenu)." (*KS*, 23).

U *Kratkoj* se *slovnici* učitelj i izravno obraća učeniku,[144] poglavito pri izvođenju gramatičkih pravila i uz zadatke za vježbu,[145] što također potvrđuje da je gramatika i udžbenikom i metodičkim priručnikom:

> „Dobro pamtite: na kolikoput se rieč izgovara, toliko je u njoj slovkah." (*KS*, 8)

> „Slušajte: *sebe se, sebi si, sobom* jesu zaimena na osobu povratna !" (*KS,* 18)

> „Deder razdielite još njekoliko riečih." (*KS*, 8)

---

141 Deduktivna metoda poučavanja rješe je zastupljena u priručniku. Razabire se u četvrtom paragrafu (*Stavak*) u kojem se, između ostaloga, definira i *manjkavi stavak*, tj. rečenica bez subjekta ili predikata: „Kad u stavku koja čest fali, stavak je manjkav n. p. Tko je pisao na tablu? Ja. – *'Ja'* je stavak manjkavi, jer se nije dodalo *'sam pisao*.'" (*KS*, 8). I sintaktičko poglavlje Mihalović započinje deduktivnom metodom: „Stavak sastoji (!) od glavnih i pokrajnih čestih. Glavne su česti, kao što znate, podmet i nazivak." (*KS*, 29).

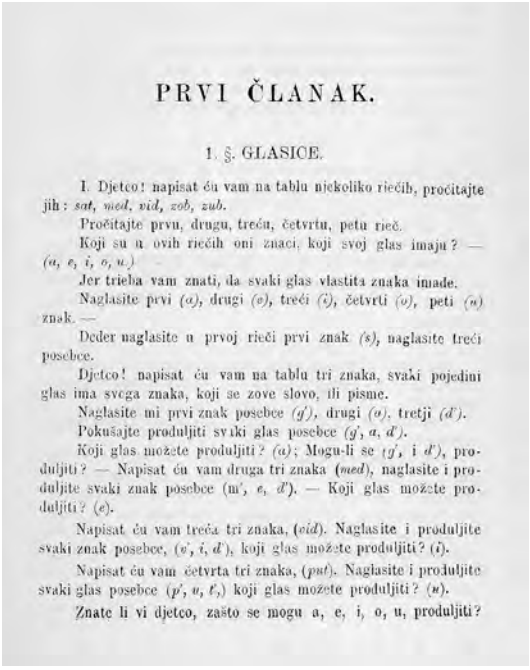
142 Usp. primjerice uz pridjeve pretpostavljeni učenički odgovor na pitanje o završetku osnove/nastavka pridjeva za sva tri roda: „Kakvim se slovom svršavaju u mužkom spolu? (suglasnikom) Kakvim u ženskom ? (a), kakvim u sriednjem ? (o, e)" (*KS*, 15).

143 Često su dodatne upute učitelju kao završne rečenice paragrafa dane i bez zagrade. Usp.: „Učitelj izbirne štivo u čitanki a djetca svako samostavno ime iztražuju i razlikuju." (*KS*, 12).

144 Izravnim obraćanjem učeniku u *Kratkoj slovnici* Mihalović i motivacijski djeluje na učenike; tako, primjerice, poučavajući o prilozima (*prislovima*), domeće: „Ali djetco ima i drugih prislovah. Ako budete pozorni, i ove ćete odmah naučiti." (*KS*, 24).

145 U zadatcima za vježbu Mihalović od učenika traži prepoznavanje gramatičke činjenice opisane u pojedinom poglavlju pa su glagoli poput *nadjite*, *izbirnite*, *iztražite* (u zadanom tekstu) najčešće na početku zadataka za vježbu.

„Isti metnite [*znak uzklika* – istaknule autorice] svagdje i vi !" (*KS*, 10).

PRVI ČLANAK.

1. §. GLASICE.

I. Djetco! napisat ću vam na tablu niekoliko riečih, pročitajte jih: *sat, med, vid, zob, zub.*

Pročitajte prvu, drugu, treću, četvrtu, petu rieč.

Koji su u ovih riečih oni znaci, koji svoj glas imaju? — (*a, e, i, o, u.*)

Jer trieba vam znati, da svaki glas vlastita znaka imade.

Naglasite prvi (*a*), drugi (*e*), treći (*i*), četvrti (*o*), peti (*u*) znak. —

Deder naglasite u prvoj rieči prvi znak (*s*), naglasite treći posebce.

Djetco! napisat ću vam na tablu tri znaka, svaki pojedini glas ima svega znaka, koji se zove slovo, ili pisme.

Naglasite mi prvi znak posebce (*g'*), drugi (*a*), tretji (*d'*).

Pokušajte produljiti svaki glas posebce (*g', a, d'*).

Koji glas možete produljiti? (*a*); Mogu-li se (*g'*, i *d'*), produljiti? — Napisat ću vam druga tri znaka (*med*), naglasite i produljite svaki znak posebce (*m', e, d'*). — Koji glas možete produljiti? (*e*).

Napisat ću vam treća tri znaka, (*vid*). Naglasite i produljite svaki znak posebce, (*v', i, d'*), koji glas možete produljiti? (*i*).

Napisat ću vam četvrta tri znaka, (*put*). Naglasite i produljite svaki glas posebce (*p', u, t',*) koji glas možete produljiti? (*u*).

Znate li vi djetco, zašto se mogu a, e, i, o, u, produljiti?

Slika 20. Uvodno poglavlje *Kratke slovnice za tri nižja razreda učionah pučkih*

Iz svega je navedenoga razvidno da je, za razliku od *Praktične ilirske gramatike* koja je namijenjena (i) Mađarima za samostalno učenje hrvatskoga jezika, *Kratka slovnica* prilagođena potrebama učenja hrvatskoga jezika u prvim trima razredima *pučkih učiona* pa je tom cilju i sadržajno podređena.[146] O tome Mihalović piše i u predgovoru ističući da se u pisanju oslanjao i na ministarsku nastavničku osnovu od godine 1868. koja je propisivala sadržaj učenja pojedinoga nastavnoga predmeta u razredima *elementarnih učiona*. Stoga ne čudi da je znatno manje obuhvatna opisom gramatičkih činjenica u odnosu na *Praktičnu ilirsku gramatiku* – tom su gramatikom (na 175 stranica teksta u 19 temeljnih poglavlja[147]) obuhvaćena fonološka i pravopisna pitanja, morfologija, tvorba i sintaksa hrvatskoga jezika pri čemu je

146 Zato Mihalović u *Kratkoj slovnici* pokoju jezičnu (gramatičku) činjenicu hrvatskoga jezika učenicima tek najavljuje, a ne opisuje. Usp.: „Ima još i više vrsti brojnikah, nu vi ćete jih u višjih razredih naučiti." (*KS*, 17).

147 Kako Mihalović ispred svakoga poglavlja domeće i redni broj, naizgled se čini da je gramatičkih poglavlja više jer nakon devetoga poglavlja (IX. *Zaime*) bilježi trinaesto (XIII. *Glagolj*), umjesto deseto poglavlje.

„najiscrpnije opisana morfologija (promjenjivih i nepromjenjivih riječi), potom tvorba riječi dok su fonološka, pravopisna i sintaktička poglavlja tek pregledna bez sustavnijega opisa jezičnih činjenica." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 115).

Kratka je *slovnica* i brojem stranica (30 stranica teksta) kao i brojem poglavlja (članaka) i paragrafa doista kratka – Mihalović ju sadržajno organizira u dvama obimom različita članka: *prvi članak* (str. 5–28) obuhvaća pravopisne,[148] fonološke i morfološke činjenice hrvatskoga jezika razložene u 17 numeriranih paragrafa između kojih su posebnim (samo jednim) naslovom primjeri za vježbanje:

1. Glasice, 2. Suglasice, 3. Slovka, 4. Stavak,[149] 5. Piknja, znak uzklika, i znak upita, Vježbanje, 6. Stvarno ili samostavno ime, 7. Spol, 8. Broj, 9. Pridavnik, 10. Prispodoba, 11. Brojnici, 12. Zaimena, 13. Glagolji, 14. Prislovi, 15. Predlozi, 16. Veznici, 17. Umetci.

Drugi je članak u *Kratkoj slovnici*, zapravo, tek jedan paragraf u kojem je opisan „Stavak, i njegove česti" (str. 29–30) te se kao osamnaesti numeracijom nastavlja na paragrafe prethodnoga (prvoga) slovničkoga poglavlja (članka).

Iz svega se navedenoga može zaključiti da se osim metajezikom Mihalovićeve gramatike znatnije razlikuju i ustrojem i metodologijom iznošenja gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika, na što je ponajprije utjecala već i naslovima i predgovorima jasno određena njihova namjena.

3.2. Gramatičko nazivlje

Prije negoli što donesemo analizu gramatičkoga nazivlja u Mihalovićevim gramatikama, valja nam upozoriti na uporabljene lingvonime u njima.

U gramatikama je hrvatski jezik, kao predmet njihova opisa, različito imenovan. U *Praktičnoj* ga *ilirskoj gramatici*, osim u naslovu, nazivom

148 U *Kratkoj* je *slovnici* pravopisom obuhvaćen tek jedan paragraf, peti, naslovljen *Piknja, znak uzklika, i znak upita* (*KS*, 8). Međutim, pravopisnih napomena ima unutar drugih paragrafa kojima pravopis nije predmetom opisa. Tako, primjerice, u trećem paragrafu, u kojem oprimjeruje rastavljanje riječi na slogove (*slovke*), Mihalović domeće i pravopisnu napomenu: „Kad cela rieč neima mjesta na kraju redka, onda se onako razstavlja, kako se izgovara : (ša-ran, *ke-či-ga*, *dra-go-volj-nost*)" (*KS*, 8). Pravopisnom napomenom završava i četvrti paragraf, *Stavak*: „Stavak se uvjek velikim početnim slovom piše." (*KS*, 8), a dana je i uz opis vlastitih imenica: „Svako se vlastito ime velikim početnim slovom piše." (*KS*, 12).

149 Potpoglavlje (*Stavak*) prvoga poglavlja jedino je koje ne pripada opisu fonoloških i morfoloških činjenica hrvatskoga jezika već sintaktičkom kojemu je opis dan u drugom poglavlju *Kratke slovnice*. U *Stavku* Mihalović samo definira osnovne sintaktičke pojmove – rečenicu (*stavak*), subjekt (*podmet*) i predikat (*nazov* ili *nazivak*), uz pravopisnu napomenu: „Stavak se uvjek velikim početnim slovom piše." (*KS*, 8).

ilirski[150] određuje i u predgovoru u kojem upotrebljava i naziv *južnoslavenski*.[151] U *Kratkoj slovnici* opisuje isti jezični sustav, hrvatski, ali ga ne imenuje posebnim lingvonimom, već ga tek u predgovoru određuje kao *materinski jezik*. Pretpostaviti je da je namjena slovnice (za početna, prva tri razreda usvajanja jezičnih činjenica) utjecala na izbor navedenoga opisnoga naziva umjesto uobičajenih lingvonima na hrvatskom, odnosno ugarskom, jezičnom prostoru druge polovice 19. stoljeća.

Gramatičko je nazivlje u objema gramatikama usporedivo bez obzira na različitost metajezika kojima su pisane. Naime, i u prvoj gramatici kojoj je metajezik mađarski Mihalović mahom rabi „hrvatsko – zagrebačko – jezikoslovno nazivlje, koje (...) redovito u definicijama i jezičnim opisima prijevodno bilježi i na hrvatski jezik" (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 115). U toj gramatici, slijedeći u predgovoru svoj normativni uzor, Mažuranića, iz njegova četvrtoga izdanja *Slovnice Hèrvatske za gimnazije i realne škole*[152] (Zagreb, [4]1869.) preuzima ne samo hrvatsko već djelomice i latinsko nazivlje (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 128–129). U *Kratkoj* će *slovnici*, ponovno iz pragmatičkih razloga, izostaviti latinsko nazivlje, a uporabiti hrvatsko, zagrebačko. Slijeđenje hrvatske nazivoslovne tradicije potvrdit će tablični prikaz (tablica 6) Mihalovićevih naziva i naziva u Mažuranićevoj *Slovnici Hèrvatskoj*. Usporedba će obuhvatiti fonološko i morfološko gramatičko nazivlje jer su ta poglavlja zajednička uspoređivanim gramatikama/slovnicama. Naime, kako je u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* metajezik mađarski, hrvatski su nazivi ondje (uz latinske) nesustavni pa se ne mogu usporediti posvema s gramatičkim nazivima u *Kratkoj slovnici* i Mažuranićevoj *Slovnici Hèrvatskoj*. S druge pak strane, *Kratka* je *slovnica* sadržajno znatno manje obuhvatna i u odnosu na prvu Mihalovićevu gramatiku, a i u odnosu na Mažuranićevu slovnicu, pa je i zbog toga nazivlje moglo biti tek djelomice uspoređeno. Nadalje, kako obje Mihalovićeve gramatike donose i sintaktička poglavlja, koja pak izostaju u Mažuranića, sintaktičko se nazivlje u tabličnom prikazu koji slijedi ne donosi. Ne uspoređuje se ni tvorbeno nazivlje jer *Kratka slovnica* ne sadrži tvorbu riječi.

150 O ostalim lingvonimima koje su upotrebljavali bački Hrvati druge polovice 19. stoljeća vidi: Sekulić, 1990b: 245; Sekulić, 1997: 11; Skenderović, 2007: 87.

151 Da oba naziva u gramatici Mihalović sinonimično upotrebljava, vidljivo je iz njezina predgovora. Usp. autorovu napomenu o namjeni knjige: „za učenje ilirskoga, odnosno južnoslavenskog jezika" (iz Predgovora, neobrojčano). U izvorniku: „…az ilir, illetőleg: délszláv nyelv megtanulására…"

152 Ovdje naslov Mažuranićeve slovnice kratimo u *Slovnica Hèrvatska*.

Tablica 6. Gramatičko nazivlje u Mažuranićevoj *Slovnici Hèrvatskoj* i Mihalovićevim gramatičkim priručnicima

	GRAMATIČKO NAZIVLJE		
	Mažuranić, *Slovnica Hèrvatska* ([4]1869.)	Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)	Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)
fonološko	glasna slova, glasnici, samoglasnici (*vocales*)	glasice, glasnici	glasice, samoglasnici
	suglasnici (*consonantes*)	suglasnici	suglasica
morfološko	samostavno ime, samostavnik (*nomen substantivum*)	samostavno ime, samostavnik	samostavnik, samostavno ime
	mužki spol	mužki spol	mužki spol
	ženski spol	ženski spol	ženski spol
	srědnji, neznani spol	srědnji spol	srednji, nikakvi spol
	jednobroj (*n. singularis*)	jednobroj	jednobroj
	višebroj (*n. pluralis*)	višebroj	višebroj
	dvobroj (*n. dualis*)	dvobroj	dvobroj
	pridavno ime, pridavnik (*nomen adjectivum*)	pridavnik, pridavno ime	pridavnik, pridavno ime
	stupnji pridavnikah	prispodoba	prispodoba
	pèrvi stupanj (*positivus*)	prvi stupanj	prvi stupanj
	drugi stupanj (*comparativus*)	drugi stup.	drugi stupanj
	tretji stupanj (*superlativus*)	treći stup.	tretji stupanj
	brojnici, brojne rěči (*numeralia*)	brojno ime, brojnik	brojnici
	redni (*ordinalia*)	redni	brojnici redni
	glavni (*cardinalia*)	glavni	glavni brojnici
	dělni (*distributiva*)	dělni	brojnici djelni
	prislovni (*adverbialia*)	br. prislovni	prislovni brojnici
	zaime (*pronomine*)	zaime	zaimena
	osobna zaimena (*pronomina personalia*)	osobna	osobna zaimena
	posědovna zaimena (*possesiva*)	zaimena posědovna	osobna posjedovna zaimena
	pokazna zaimena[153]	pokazna	zaimena pokazna

[153] Od svih uspoređenih naziva u tablici jedino uz naziv *pokazna zaimena* Mažuranić (1869: 65–67) ne upisuje i latinski naziv.

GRAMATIČKO NAZIVLJE			
	Mažuranić, *Slovnica Hèrvatska* ([4]1869.)	Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)	Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)
morfološko	upitna zaimena (*interrogativa*)	upitna	zaimena upitna
	odnosna zaimena (*relativa*)	odnosna	zaimena odnosna
	neopredělјena zaimena (*pronomina indefinita*)	neopredělјena	zaimena neopredeljena
	glagolji (*verba*)	glagolj	glagolji
	trajni glagolji (*verba durativa* ili *imperfectiva*)	trajni (*verba durativa*)	trajni glagolji
	dovèršni glagolji (*verba perfectiva*)	dovršni (*verba perfectiva*)	minući glagolji
	počestjujući (*frequentativa*)	počestjujući (*verba frequentativa*)	glagolji počestjujući
	prislovi (*adverbia*)	prislovi	prislovi
	predlozi (*praepositiones*)	prêdlozi	predlozi
	veznici (*conjunctiones*)	veznici	veznici
	umetci (*interjectiones*)	umetci	umetci

Svi uspoređeni gramatički nazivi potvrđuju Mihalovićevo slijeđenje Mažuranićeva (i) hrvatskoga gramatičkoga nazivlja. Naziv koji Mažuranić nema u *Slovnici Hèrvatskoj*, a zabilježen je u *Kratkoj slovnici*, naziv je *glasice* (što je tek leksička inačica Mažuranićeva naziva *glasnici*) te naziv *minući glagolji* koji pak bilježi Babukić (1854: 237) u *Ilirskoj slovnici*. Mihalovićev naziv *osobna posjedovna zaimena*, zabilježen u *Kratkoj slovnici*, dijelom je hrvatskoga gramatičkoga nazivlja druge polovice 19. stoljeća što se razabire iz prvoga izdanja Veberove (1871: 39) *Slovnice hèrvatske za srednja učilišta* u kojoj je naziv *pridavnička ili posědovna osobna zaimena*. Mihalovićeva nazivoslovna podudarnost s vodećim slovničarima druge polovice 19. stoljeća ide u prilog tvrdnji da je dobro poznavao rad zagrebačkih slovničara te da je u svojim gramatikama baštinio hrvatsku nazivoslovnu tradiciju.

S obzirom na to da Mihalovićeve gramatike sadrže i pravopisna poglavlja, kao što ih, uostalom, sadrže i sve slovnice zagrebačke filološke škole, i u pravopisnom je nazivlju potvrđeno slijeđenje hrvatske (zagrebačke) nazivoslovne tradicije kako je razvidno iz tablice 7.

Tablica 7. Pravopisno nazivlje u Mažuranićevoj *Slovnici Hèrvatskoj* i Mihalovićevim gramatičkim priručnicima

PRAVOPISNO NAZIVLJE		
Mažuranić, *Slovnica Hèrvatska* ([4]1869.)	Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)	Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)
piknja, točka (*punctum*)	piknja	piknja
znak uzklika (*signum exclamationis*)	znak uzklika	znak uzklika
znak upita (*signum interrogationis*)	znak upita	znak upita

Sintaktičko je nazivlje u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* i *Kratkoj slovnici* manjim dijelom zastupljeno ponajviše stoga što su u objema gramatikama sintaktička poglavlja svedena na opis osnovnih sintaktičkih činjenica hrvatskoga jezika; naime, u *Praktičnoj* se *ilirskoj gramatici* kratak

> „opis sintaktičkih činjenica hrvatskoga jezika doista (...) ne može smatrati cjelovitim pogledom u rečenično ustrojstvo hrvatskoga jezika kakvo je, primjerice, u sintaksama hrvatskoga jezika druge polovice 19. st., u Veberovoj *Skladnji* ili pak u Babukićevoj *Ilirskoj slovnici*." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 284).

Ipak, kako je u *Kratkoj slovnici* jednim sintaktičkim poglavljem obuhvaćen tek opis dviju osnovnih sintaktičkih jedinica, subjekta (*podmeta*) i predikata (*nazivka*, *nazova*), te njihovih dodataka,[154] ta je gramatika u odnosu na *Praktičnu ilirsku* sintaktičkim činjenicama manje obuhvatna. Nikako ne treba smetnuti s uma ni različiti metajezik gramatika. Kako je metajezik mađarski u *Praktičnoj ilirskoj gramatici*, Mihalović će mađarskim sintaktičkim nazivima uzgredice pridružiti nekolicinu hrvatskih – za rečenicu, subjekt i predikat te nazive trodijelne podjele sintakse preuzete od Vebera.[155] U tablici 8 usporedbom se obuhvaća hrvatsko sintaktičko nazivlje koje je zajedničko objema Mihalovićevim gramatikama, a potom se ono uspoređuje sa sintaktičkim nazivljem vodećih slovničara druge polovice 19. stoljeća u čijim je priručnicima sintaksa predmetom opisa – s Babukićevom *Ilirskom slovnicom* (1854.) i Veberovom *Slovnicom hèrvatskom za srednja učilišta* (1871.).

[154] Navodi se još samo i razlika između jednostavne neproširene rečenice (*stavak prosti korenni*) i proširene (*stavak prosi* (!) *razprostranut*) te vrste riječi kojima se može izreći sintaktička uloga subjekta.

[155] Da se Mihalović u pisanju sintaktičkih poglavlja *Praktične ilirske gramatike* doista mogao služiti i Veberovom slovnicom, daje se nazrijeti upravo iz početnoga sintaktičkoga poglavlja u kojem sintaksu dijeli na *slaganje rěcih* (!) – *concordantia*, *zahtěvanje rěčih – rectio* i *redanje rěčih – ordo vocabularum* (*PIG*, 171), što odgovara Veberovim (1871: 91) dijelovima skladnje: *skladnja slaganja*, *dělovanja* i *poredanja*.

S obzirom na to da Babukić sinonimično, ali nesustavno, upotrebljava i njemačke (sintaktičke) nazive, oni će u tabličnom prikazu biti izostavljeni. Pri usporedbi Mihalovićevih naziva s Veberovim uzeto je prvo izdanje *Slovnice hèrvatske za srednja učilišta* s obzirom na to da je godinom izdanja Mihaloviću mogla biti poznatom, pa i putokazom u pisanju sintaktičkih gramatičkih poglavlja.

Tablica 8. Sintaktično nazivlje u slovnicama unutar Trojednice i u Mihalovićevim gramatičkim priručnicima

SINTAKTIČKO NAZIVLJE			
Babukić, *Ilirska slovnica* (1854.)	Veber, *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871.)	Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)	Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)
-	skladanja slaganja	slaganje rěcih (!) – concordantia	-
-	skladnja dělovanja	zahtěvanje rěčih – rectio	-
-	skladnja poredanja	redanje rěčih – ordo vocabulorum	-
izreka, stavak	izreka	-	stavak
subjekt, podmet, osnovna rěč	subjekt	podmet	podmet
predikat, pogovor, izrečenje	predikat	nazov	nazov, nazivak
prosti stavak, čist ili gol, neoděven	prosta izreka	-	stavak prosti korenni
prosti stavak razširen ili zaoděven	razširena izreka	-	stavak prosi (!) razprostranut
priděvak, atribut	atribut	-	bilježitelji (stavka)
objekt, predmet	objekt	-	docjelnici (stavka)
dopunjenje, opredělјenje okolnosti	pobliža oznaka predikata	-	prislovi
opredělјenje města	-	-	prislov mjestni
opredělјenje načina	-	-	prislov načinni

Iz uspoređenoga se nazivlja u Mihalovićevim gramatikama s Babukićevom i Mažuranićevom slovnicom može razabrati da Mihalović većim dijelom slijedi hrvatsko sintaktičko nazivlje druge polovice 19. stoljeća. Od Babukićeva i Mažuranićeva nazivlja djelomice se odmiče u nazivima tek pojedinih

sintaktičkih jedinica. Tako, primjerice, umjesto naziva *predikat*, *pogovor*, *izrečenje*, koji su zabilježeni u Babukića i/ili u Mažuranića, Mihalović ima nazive *nazov*, *nazivak* što djelomice odgovara hrvatskom sintaktičkom nazivlju druge polovice 19. stoljeća; naime, u *Ilirskoj slovnici za početne učionice* (Trst, 1852.) Frana Volarića zabilježen je naziv *nazov* za predikat (Vlastelić, 2011: 161). Drugi pak Mihalovićev naziv za predikat (*nazivak*) nije dijelom hrvatskoga gramatičkoga nazivoslovlja.[156] Ustaljeno gramatičko (sintaktičko) nazivlje Mihalović ne slijedi ni nazivima za priložnu oznaku, atribut i objekt jer nazivi *prislov*, *bilježitelji stavka* i *docjelnici stavka* nisu dijelom sintaktičkoga nazivlja značajnijih gramatika druge polovice 19. stoljeća (usp. Vlastelić, 2011: 159–175). No s obzirom na velik broj naziva koji su u Mihalovićevim gramatikama podudarni s nazivima u slovnicama druge polovice 19. stoljeća, zaključiti je da je Mihalović svojim gramatikama značajno utjecao na širenje (već tada vrlo razvijenoga i ustaljenoga) gramatičkoga nazivlja izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora.

3.3. Definicije vrsta riječi

Kada je pak riječ o gramatičkim definicijama, upozorit ćemo na definicije vrsta riječi u morfološkim poglavljima, i to stoga što su

1. morfološka poglavlja najopsežnija i za razliku od drugih razina gramatičkoga opisa zajednička objema gramatikama te zato što su
2. morfološke činjenice hrvatskoga jezika metodološki u objema gramatikama dane na isti način – opisom pojedine vrste riječi u zasebnim gramatičkim potpoglavljima/paragrafima.

Iako Mihalović u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* nema opće definicije pojma *vrsta riječi*, među *promjenjivim dijelovima govora* (*A hajlítható beszédrészek*) navodi imenice, pridjeve, brojeve, zamjenice i glagole[157] (*PIG*, 9). Za nepromjenjive vrste riječi nema nadređeni pojam, već u zasebnim poglavljima opisuje priloge, prijedloge, veznike i uzvike. I u *Kratkoj slovnici* u posebnim paragrafima opisuje iste vrste (promjenjivih i nepromjenjivih) riječi, ponovno bez opće definicije pojma *vrsta riječi*, ali ovaj put i bez skupnoga naziva za promjenjive vrste riječi (*promjenjivi dijelovi govora*). Također ni u defi-

156 Usp. i: Maretić, 1932.

157 U ovom dijelu donosimo suvremeno nazivlje za vrste riječi. O Mihalovićevim nazivima i njihovu odnosu prema gramatičkom nazivlju 19. stoljeća vidi tablične prikaze u poglavlju 3.2.

nicijama pojedinih vrsta riječi u *Kratkoj slovnici* ne razlučuje morfološku kategoriju promjenjivosti/nepromjenjivosti pa navedeni nadređeni kriterij pri razlikovanju vrsta riječi u slovnici izostaje.

Vrstama riječi u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* Mihalović pristupa kao *dijelovima govora*, dakle kao dijelovima rečenice, odnosno iskaza, pa je iz definicija razvidno da navedeni pojam kao hiperonim rabi u okviru sintaktičkoga poimanja jezičnih činjenica:

> „Samostalne (riječi) ili imenice dijelovi su govora koji znače osobu ili predmet ili nekakav čin ili zamišljenu osobinu, p. *Matia,* Mátyás; *stol*, asztal; *rad*, dolgozás; *zloća*, rosszaság." (*PIG*, 10).[158]

> „Glagol je dio govora koji znači da neka osoba ili predmet (subjekt) nešto čini ili trpi ili u nekom mirnom stanju postoji." (*PIG*, 85).[159]

Većina pak gramatičkih definicija vrsta riječi u Mihalovićevoj *Kratkoj slovnici* temelji se na modelu „X je riječ" što i jest čestim načinom gramatičkoga opisa (definiranja) tijekom 19. stoljeća. Željka Brlobaš (2011: 312), primjerice, ističe kako je Šimi Starčeviću u *Novoj ričoslovici iliričkoj* u definiciji *imena* (koje pokriva imenske riječi) kao i u definicijama drugih vrsta glavna poveznica leksem *rics* (riječ) ili *besida* (besjeda), a i Antun Mažuranić u općim definicijama pojedine vrste riječi upotrebljava leksem *rěč*. Tako se i u Mihalovića prijedlozi definiraju kao

> „rieči, koje samostavnikom predlažemo zato, da se misao u stavku bistro razumiti može (…)" (*KS*, 26),

a pridjevi kao

> „rieči, koje pridajemo samostavnikom, kad im svojstva i posebnosti želimo naznačiti (…)" (*KS*, 14).

Uz sintaktički je kriterij temeljni pri definiranju vrsta riječi i semantički, što je razvidno već iz ovdje danih definicija. U *Kratkoj* je *slovnici* gramatički opis/definicija dijelom utemeljen i na bitnim morfološkim obilježjima određene vrste riječi. Primjerice, uz semantičku definiciju osobnih zamjenica Mihalović će tek naznačiti da

---

158 U izvorniku: „Az önálló- vagy a főnevek azon beszédrészek, melyek valamely személyt, vagy tárgyat, vagy valamely cselekedetet vagy képzelt tulajdonságot jelentenek, p. *Matia*, Mátyás; *stol*, asztal; *rad*, dolgozás; *zloća*, rosszaság."

159 U izvorniku: „Az ige azon beszédrész, amely kijelenti, hogy valamely személy vagy tárgy (alany) valamit cselekszik vagy szenved, vagy valamely csendes állapotban létezik."

„*Ja, mi, ti, vi,* u svih spolih jednako se izgovaraju; *on ona ono, oni one ona* u svakom spolu drugačije." (*KS*, 18),

a kategoriju roda (*spola*) zamjećuje i u rednih brojeva:

„Brojnici se redni mogu u svakom spolu izgovarati, n. p*. prvi*, *a, o – drugi a, o*, – *tretji a. e.* i t. d." (*KS*, 16).

Dio je definicija vrsta riječi Mihalović u objema gramatikama temeljio i na funkcijskom kriteriju kao što je razvidno iz definicija zamjenica i prijedloga u objema gramatikama:

„Zamjenice kao i u drugim jezicima nalaze se na mjestu imenica." (*PIG*, 69)[160] /

„Dakle, jer ove rječi *ja ti on* mjesto imenah izgovaramo, zovu se *zaimena*." (*KS*, 17)[161]

„Prijedlozi su takvi dijelovi govora koji označavaju međusobne odnose među riječima, te nadomještaju mađarski odnosni nastavak i postpozicije." (*PIG*, 130)[162] / „Te se indi rieči, koje samostavnikom predlažemo zato, da se misao u stavku bistro razumiti može, zovu *predlozi*." (*KS*, 26).

Veznik je kao vrsta riječi u *Kratkoj slovnici* prvotno također definiran funkcijskim kriterijem jer

„se metje medju dvie rieći (!) da je spoji, t. j. da jednu drugoj privеže (…)" (*KS*, 27),

ali navedenu definiciju Mihalović potom upotpunjuje sintaktičkim obilježjem i funkcijom:

---

160 U izvorniku: „A névmások mint más nyelvekben, - a főnevek helyét pótolják."

161 Iz definicije zamjenica razvidno je da Mihalović metodološki pogrješno zaključuje kako sve osobne zamjenice, pa i zamjenice *ja* i *ti*, zamjenjuju imenice. Ta će se metodološka pogrješka ponoviti i uz definiciju osobnih zamjenica: „Ona indi zaimena, koja se mjesto osobnih vlastitih imenah izgovaraju ili pišu, zovu se *zaimena osobna*." (*KS*, 18).

162 U izvorniku: „Az elüljárók azon beszédrészecskék, melyek a szavak egymás közti viszonyát jelölik ki, - s pótolják a magyar viszonyragot és névutókat. Az elüljárók az utánok következő ejtegethető beszédrészeket mindig bizonyos esetekbe kivánják tétetni." Iz definicije je razvidno i to da Mihalović uspoređuje hrvatski jezični sustav s mađarskim. Razloge tomu Mlikota i Lehocki-Samardžić (2016: 271) vide u namjeni gramatičkoga priručnika: „S obzirom na to da je svoj gramatički priručnik, između ostaloga, Mihalović namijenio i Mađarima za samostalno učenje, usporedne napomene ponajprije s mađarskim jezičnim sustavom, a onda i sa sustavima s kojima su i hrvatski i mađarski povijesno bili u višestoljetnu dodiru (latinskim i njemačkim poglavito), potvrđuju da je, vođen ponajprije pragmatičkim razlozima, priručnikom doista nastojao olakšati učenje hrvatskoga (*ilirskoga*) jezika."

„Veznici spoje i pojedine rieči i stavke. n. p. *Nije Mirko visok, nego Gavro*. – *Nismo kopali, već kosili*. (…)" (*KS*, 27).

U *Praktičnoj ilirskoj gramatici* sintaktički je kriterij upravo nadređeni kriterij u definiranju veznika s obzirom na to da

„Veznici označavaju međusobnu vezu između rečenica ili riječi." (*PIG*, 137).[163]

Prilozi u *Kratkoj slovnici*, za razliku od *Praktične ilirske gramatike*, nisu definirani kao vrsta riječi, već su definicijom obuhvaćene pojedine semantičke skupine priloga – vremena, mjesta, količine i načina – pri čemu se Mihalović služi pitanjima (*kad?*, *odkad?*, *dokad?*; *gdje?*, *kamo?*, *kuda?*, *odkud?*, *dokle?*; *koliko?*; *kako?*) kao metajezičnim sredstvom njihova razlikovanja.

Analiza gramatičkoga diskursa u opisu vrsta riječi potvrdila je da je navođenje bitnih morfoloških obilježja pojedinih vrsta preciznije i sustavnije u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* negoli u *Kratkoj slovnici*. *Kratka* je *slovnica* gramatičkim definicijama primjerena početnom usvajanju jezika pa su definicije temeljene najvećim dijelom na semantičkom, djelomice i na funkcijskom kriteriju. Razlog manjoj zastupljenosti sintaktičkoga kriterija u definicijama vrsta riječi u toj gramatici može biti taj što je i sam opis sintaktičkih činjenica ondje uzgredan, sveden na dvije stranice gramatičkoga teksta. Nadalje, u *Kratkoj* se *slovnici* izostavlja i hiperonimski naziv *dio govorenja* uz pojedinu vrstu riječi koji pak preteže u definicijama u *Praktičnoj ilirskoj gramatici*. Ni jedna pak gramatika ne dijeli vrste riječi na promjenjive i nepromjenjive pa ni u definicijama pojedinih vrsta riječi nema navedenih odrednica. Temeljenje velikog broja definicija vrsta riječi na semantičkom kriteriju najizrazitije je obilježje obiju gramatika.

3.4. Normativni propis

Normativnim se propisom Mihalovićeve obje gramatike pridružuju slovnicama zagrebačke filološke škole. Kako im je godinom izdanja od slovnica otisnutih unutar hrvatskoga etničkoga (i jezičnoga) prostora druge polovice 19. stoljeća najbliža Veberova *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871.), to će se u nastavku usporednim tabličnim prikazom (tablica 9) s navedenom slovnicom potvrditi bitna zagrebačka obilježja i u gramatikama Ivana Mihalovića.

163 U izvorniku: „A kötőszók a mondatok vagy szavak egymás közti összefüggését jelölik ki."

Nadalje, s Veberovom će se slovnicom usporediti ona obilježja zagrebačke filološke škole koja se potvrđuju u objema Mihalovićevim gramatikama. To znači da će biti izostavljena usporedba gramatičkoga modela – kriterij podjele imeničnih sklonidaba – jer u *Kratkoj slovnici* autor ne dijeli imenice u sklonidbene vrste kako ih, prema nastavku u genitivu jednine, dijele zagrebačke slovnice, pa i Veberova, ali i Mihalovića *Praktična ilirska gramatika*. Također neće biti moguće usporediti ni naglasni sustav jer ga u *Kratkoj slovnici* Mihalović ne donosi. U *Kratkoj* će *slovnici* upravo zbog toga što je opsegom znatno manja, pa onda i gramatičkim sadržajem manje obuhvatna u odnosu na preostale dvije uspoređivane gramatike, pokoje jezično obilježje biti moguće usporediti tek na temelju autorova metajezika ili na temelju rečeničnih primjera danih u toj gramatici za vježbu.

Tablica 9. Normativna obilježja zagrebačke filološke škole

NORMA ZAGREBAČKE FILOLOŠKE ŠKOLE			
	Veber, *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871.)	Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)	Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)
slovopis	*jat* bilježi kao *ě*: *rěčoslovje*, *rěči*, *ždrělo*, *letěti*	*jat* bilježi kao *ě*: *vrěme*, *děte*, *dělo*, *město*	*jat* bilježi kao *ě*/*ie*/*je*: *děd*, *sěd*, *slěp*, *rěč*, *sněg*, *djetco*, *mjesta*, *djevojke*, *pjeva*, *djetca* , *djeco*, *rieči*, *rieč*, *cviet*, *ždriebe*, *rječi*, *rječju*, *niemi*, *razdielite*, *prietećі*, *prieti*, *rieka*, *Osieka*, *diete*
	slogotvorni /*r*/ kao *èr*: *Hervatski*, *versti*, *derčati*, *terčati*	slogotvorni /*r*/ bez popratnoga mukloga *è*: *vrt*, *hrt*, *krv*, *crn*	slogotvorni /*r*/ bez popratnoga mukloga *è*: *prvi*, *četvrti*, *smrt*, *vrt*, *hrt*, *krt*
	tj, *ć* = *ć*: *konjić*, *vjetrić*, *polulelětje*, *tretja*	*tj*, *ć* = *ć*: *ćud*, *moć*, *noć*, *cvětje*, *prolětje*	*tj*, *ć* = *ć* (u metajeziku): *treću*, *tretji*, *cvjetju*, *metje*, *bitjah*, *počestjujući*, *čestje*
	dj, *gj* = *đ*: *mladjan*, *izvadjaju*, *Gjuragj*, *Magjar*	*dj*, *gj* = *đ*: *gradjanin*, *grozdje*, *gjuro*, *gjurgjevo* *dž* samo u turcizmima: *džigerica*, *džak*, *džamija*	*dj*, *gj* = *đ* (u metajeziku): *medju*, *izmedju*, *groždje*, *orudje*, *gjumber*

NORMA ZAGREBAČKE FILOLOŠKE ŠKOLE			
	Veber, *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871.)	Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)	Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)
pravopis	morfonološki: „U hèrvatskom se jeziku (...) rěči pišu etimologički po pravilih slovničkih." (str. 19)	morfonološki, a *načelom* se *blagoglasja* služe „Srbi, posebice je to vidljivo već kod imena njihove nacionalnosti *(sèrb)* umjesto pridjeva *sèrbski* kojega izvode pišu *srpski*, umjesto *od-ići* rabe *otići* itd." (str. 8)	morfonološki (u metajeziku): *obće*, *iztraže*, *prolazka*, *nuždno*, *obširniju*, *podpun*, *uzporedno*, *razstavlja*, *redka*, *težko*
fonologija i fonetika	dugi je odraz *jata* fonem, dvoglasnički i jednosložni: „Glasnik **ě** izgovara se u dugih slovkah kano **ie** (dva glasa), a u kratkih kano **je**, ali tako da se **j** obaška čuje;" (str. 4)	dugi je odraz *jata* fonem, dvoglasnički i jednosložni: „Koriste [Ilirci] još *e* kao dvostruki glas s ˇ prijeglasom ě, koji ima dva različita glasa; u dugim ga slogovima izgovaraju kao *ie* ujedno, a u kratkim slogovima kao *je* (...)" (str. 1)	dugi je odraz *jata* fonem, dvoglasnički: „Ta se glasica može izreći kao *e*, kao *i*, kao *je*, jer dva glasa ima. – Zato se zove *dvoglas*." (str. 6)
morfologija	imenični genitiv množine sa *h*: *jelenah*, *ženah*, *stvarih*	imenični genitiv množine sa *h*: *šaranah*, *poljah*, *učiteljah*, *koritah*, *stvarih*	imenični genitiv množine sa *h* (u metajeziku): *riečih*, *glasicah*, *stavakah*, *ženah*
	nesinkretizirani nastavci u DLI mn.: D mn. *jelenom*, *ženam*, *stvarim* L mn. *jelenih*, *ženah*, *stvarih* I mn. *jeleni*, *ženami*, *stvarmi*	nesinkretizirani nastavci u DLI mn.: D mn. *šaranom*/*učiteljem*, *koritom*/*poljem*, *klupam* L mn. *šaranih*/*učiteljih*, *koritih*/*poljih*, *klupah* I mn. *šarani*/*učitelji*, *koriti*/*polji*, *klupami*	nesinkretizirani nastavci u DLI mn. (u metajeziku): D mn. *prama ljudem* L mn. *u riečih*, *u povojih*, *u stavcih* I mn. *s rječmi*, *s brojnici*
	dvojina: *dva kralja*, *dva mosta*	dvojina: *dva šarana*, *dva korita*, *dva učitelja*, *dva polja*	dvojina: *dva papka*, *dva jelena*, *dva noža*, *dva ključa*
	zanaglasni A jd. *ju* osobne zamjenice *ona*	zanaglasni A jd. *ju* osobne zamjenice *ona*	zanaglasni A jd. *je* osobne zamjenice *ona* (u metajeziku)
sintaksa padeža	*prama*, *prema* + D	*prama*, *prema* + D	*prama+ D* (u rečeničnim primjerima): *prama ljudem*

Iz usporedbe se triju slovnica – Veberove i dviju Mihalovićevih – zaključuje da su razlike među njima većim dijelom slovopisne naravi. Za razliku od Vebera Mihalović tek u drugoj gramatici umjesto znaka tzv. rogatoga *e* (*ě*) na mjestu i dugoga i staroga jata bilježi nekoliko slovnih rješenja: *ě*/*ie*/*je*. Slovni znak *ě* na mjestu staroga jata u *Kratkoj slovnici* bilježi uz tumačenje dvoglasnika (*dvoglasca*) u hrvatskom jeziku:

> „Napisat ću vam njekoliko riečih na tablu *děd*, *sěd*, *slěp*, *rěč*, *sněg*, dobro motrite hoćete li koju izmed poznatih glasicah u njih naći? (...) Ta se dakle glasica može izreći kao *e*, kao *i*, kao *je*, kao *ie*, jer dva glasa ima. – Zato se zove dvoglas." (*KS*, 6).

U metajeziku ga pretežito bilježi dvoslovima *ie*/*je* neovisno o duljini sloga; tek u dvjema riječima – *Cvětje* (8), *odliěno* (13) – metajezično bilježi i tzv. rogato *e* (*ě*). Kako je pak predmet opisa i metajezik u toj gramatici isti – hrvatski – može se uočiti i veći broj ostvaraja refleksa jata (*trieba* (5), *njekoliko* (5) / *niekoliko* (7), *pried* (12), *sriednjem* (15), *vrjemenu* (21), *sledeći* (6), *reč* (7), *cela* (8), *detco* (10), *razumiti* (6, 26), *viditi* (9), *trpiti* (26)), dok se takvi primjeri u gramatičkom dijelu *Praktične ilirske gramatike* (s mađarskim kao metajezikom) ne pronalaze.

Druga je pak slovna razlika u Mihalovićevim gramatikama, a u odnosu na slovnice zagrebačke filološke škole, pa i Veberovu, razvidna u nebilježenju popratnoga mukloga *è* uz slogotvorni /*r*/. Valja podsjetiti da će

> „kod zagrebačkih slovničara to (...) obilježje prvi normativno propisati Adolfo Veber Tkalčević trećim izdanjem *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (1876.), i to dvije godine nakon Mihálovicsa. Time i dosadašnje isticanje Veberova prvenstva među slovnicama zagrebačke filološke škole u napuštanju dvoslova *èr* za slogotvorni /*r*/ ipak treba pripisati Mihálovicsu." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 118–119).

O rečenom svjedoči i druga Mihalovićeva gramatika – *Kratka slovnica* – objavljena godinu dana poslije *Praktične ilirske gramatike*, ali i godinu prije spomenutoga trećega izdanja Veberove slovnice. No važno je napomenuti kako Mihalović poznaje i tradiciju bilježenja mukloga *è* uz slogotvorni /*r*/ pa u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* zapisuje:

> „Kao poluglas ga rabi više pisaca, s obrnutim dijakritikom *è*. Najnoviji ga pisci pak izostavljaju kao suvišnoga. Ovi prijašnji rabe ga na sredini sloga, ispred samoglasnika *r*, p*. vèrt*, kért; *hèrt*, agár; *kèrv*, vér; *cèrn*, fekete itd. Ovi posljednji ispuštaju ga kao suvišnoga, tako da nastaje: *vrt*, *hrt*, *krv*,

crn; i to je pravilno, jer se ove riječi stvarno bez glasa *e* moraju kratko izgovarati." (*PIG*, 1).[164]

Slično pojašnjenje daje i u *Kratkoj slovnici*:

„Koje su glasice u sljedećih riečih: *smrt*, *vrt*, *hrt*, *krt*. (...) To se *e* neizgovara, zato se i nepiše. – Da bi pak tko htio pisati, bez pogrieške može ovako pisati : *smèrt*, *vèrt*, *hèrt*, *kèrt*. – To je è zabjeleženo (?) krivom šibicom, i zove se *poluglas* ili *muklo*." (*KS*, 6).[165]

No bez obzira na dane napomene Mihalović se u objema gramatikama odlučuje za bilježenje slogotvornoga /*r*/ bez popratnoga mukloga *e*.

U *Praktičnoj* se *ilirskoj gramatici* otklanja od Veberove *Slovnice hèrvatske za srednja učilišta* i u bilježenju dvoslova *dž* za fonem /*ǯ*/; navodi ga među složenim suglasnicima te ga uspoređuje s bliskim glasom mađarskoga suglasničkoga sustava:

„*dž*. – kao u mađarskome dzs, primjerice *džigerica*, máj; *džak*, zsák; *džamija*, mecset." (*KS*, 3).[166]

Valja pak istaknuti da fonem /*ǯ*/ nije izvan okvira zagrebačkih slovnica s obzirom na to da ga s jedne strane u popisu suglasnika bilježi Vjekoslav Babukić u *Ilirskoj slovnici* (Tafra, 2013: 142) pa je „uz već navedeni utjecaj mađarskoga slovnoga sustava Mihálovicsu (...) mogla biti poznata i Babukićeva slovnica." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 131). S druge pak strane Mihaloviću je moglo biti poznato i ilirsko bilježenje dvoslova *dž* u turcizmima *džigerica*, *pendžer*, *sindžir*, *uzendžia*, popisanima na kraju prvoga godišta *Danice* u *Sbirci někoji rěčih, koje su ili u gornjoj ili dolnjoj Ilirii pomanj e poznane* (Tafra, 2013: 143) s obzirom na vrlo žive veze bačkih preporoditelja s ilircima u matičnoj zemlji.

Na jezičnoj je razini otklon od norme zagrebačke filološke škole vidljiv tek u bilježenju zanaglasnoga akuzativa jednine zamjenice *ona* koji u *Kratkoj slovnici* Mihalović u metajeziku bilježi kao *je* usuprot zagrebačkom obliku *ju* kakav je, između ostaloga, normirao u svojoj prvoj gramatici, *Praktičnoj*

164 U izvorniku: „Mint félhangot használja több író, megfordított ékezettel *è*. A legújabb irók azonban mint feleslegest kihagyják. Használtatik az előbbieknél a szótag közepén *r* mássalhangzó előtt, p. *vèrt*, kert; *hèrt*, agár; *kèrv*, vér; *cèrn*, fekete stb. Az utóbbiaknál azonban mint felesleges kihagyatik s lesz: *vrt*, *hrt*, *krv*, *crn*; s ez helyesen van, mert e szavak valóban az *e* hang nélkül röviden kell kimondani."

165 Na kraju napomena o bilježenju slogotvornoga /*r*/ Mihalović zadaje učenicima vježbu: „Napišite mi šest riečih poluglasom, i iste rieči bez glasice." (*KS*, 6).

166 U izvorniku: „*dž.* mint a magyarban dzs. p. *džigerica*, máj; *džak*, zsák; *džamija*, mecset."

ilirskoj. No kako u *Kratkoj slovnici* Mihalović ne donosi sklonidbeni uzorak zamjenice *ona*, to se o njezinu akuzativnom zanaglasnom obliku *je* može zaključiti tek iz autorova metajezika i danih rečeničnih primjera za vježbu. U svim je pak ostalim jezičnim pojedinostima Mihalović svojim gramatičkim priručnicima prepoznatljiv predstavnik zagrebačke filološke škole.

4. ZAKLJUČAK

Ivan Mihalović kao istaknuti bajski preporoditelj svojim je jezikoslovnim (gramatičkim i rječničkim) priručnicima te brojnim prijevodnim čitankama popunio zamjetnu prazninu koja je nakon dualističkoga uređenja habsburškoga carstva postojala u hrvatskim školama u ugarskom dijelu Podunavlja. Objavljene samo u godini dana razmaka *Praktična ilirska gramatika* i *Kratka slovnica* baštinile su hrvatska jezična obilježja kako su ih u svojim slovnicama baštinile i zagrebačke na hrvatskom etničkom prostoru druge polovice 19. stoljeća. Premda metajezično i namjenom posve različite Mihalovićeve gramatike opisuju isti jezični sustav – hrvatski – te su opisom i propisom bitnim sastavnim dijelom hrvatske gramatikologije i gramatikografije 19. stoljeća. Objavljenim priručnicima Mihalović upotpunjuje mađarsku sastavnicu hrvatske jezikoslovne povijesti te istodobno potvrđuje da su autori izvan hrvatskih granica uvijek djelovali kao dio svojega, hrvatskoga, naroda i kulture te vrlo angažirano prinosili očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća.

HORVÁT NYELVTAN JÓZSEFA MARGITAIJA

1. UVOD

Među gramatikama i gramatičarima hrvatskoga jezika izvan granica Trojednice malo je onih o kojima je hrvatska jezikoslovna filologija i mađarska slavistika dosada bar dijelom progovorila. Među tima malobrojnima zapaženo je mjesto u povijesti hrvatskoga jezika, njegova gramatikografskoga odsječka, dobila upravo *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitaija, redovnoga profesora Državne učiteljske škole u Čakovcu.[167] Među prvima je o toj gramatici pisao Ernest Barić (2000: 37–41; 2001: 319–323; 2006: 165–186) ukazujući na Margitaijevo svjesno i sustavno upućivanje u bilješkama uz određena gramatička poglavlja i na dijalektne pojedinosti[168] pa bi se njegova gramatika, da nije napisana na mađarskom jeziku, mogla okvalificirati kao jedna od prvih diferencijalnih gramatika hrvatskoga jezika (Barić, 2001: 320). Uvrštena je i u *Povijest hrvatskih gramatika* (Ham, 2006: 123–124) u kojoj je, između ostaloga, istaknuto i to da je autor „prepoznao posebnost hrvatskoga jezika i afirmirao ga i izvan hrvatskih granica, i to u doba kada je hrvatskim vukovcima jezikoslovna pobjeda bila na dohvat ruke (…)" (Ham, 2006: 124). Taj zaključni osvrt na Margitaijevu *Horvát Nyelvtan*, kao i prethodno navedena Baraćeva znanstvena priopćenja o dijalektnim napomenama u gramatici, temeljen je na prvom izdanju gramatike. Gramatika je pak pod istim naslovom objavljena još jednom na samom kraju 19. stoljeća, a dvaput i početkom dvadesetoga što ju čini najizdavanijom gramatikom hrvatskoga s mađarskim metajezikom izvan granica Trojednice. Osim prvoga izdanja Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* dosada je opisano još samo njezino ponovljeno drugo izdanje (1901.)[169]

[167] Osim Margitaijeve zapaženije je mjesto u jezikoslovnoj kroatistici dobila još jedino istoimena gramatika mađarskoga slavista Mihálya Munkácsyja s početka 20. stoljeća na koju je prvi upozorio Ernest Barić (2006: 165–186), a mjesto joj iste godine u *Povijesti hrvatskih gramatika* određuje i Ham (2006: 173–174).

[168] Barić (2001: 320) ističe da iako Margitai nigdje „izrijekom ne navodi da je riječ o međimurskoj kajkavštini, na temelju bogatog dijalektološkog materijala što ih sadrže ove bilješke nije dvojbeno na koju jezičnu sredinu misli autor."

[169] Riječ je o ponovljenom izdanju *Horvát Nyelvtan* iz 1895. kako je razvidno na koricama (vanjskim i unutarnjim) gramatike.

(usp. Čipanj Banja, 2016); ono je pokazalo da je gramatika ostala „vjernom zastupnicom zagrebačke filološke škole" (Čipanj Banja, 2016: 59) i na početku novoga stoljeća. Ovdje se nastoji sveobuhvatnije opisati Margitaijev prinos hrvatskoj gramatikografiji, njegov odnos prema hrvatskom jeziku, usporedbom svih izdanja *Horvát Nyelvtan*.[170] Usporedba će se temeljiti na koncepcijskim i normativnim pomacima koje je gramatika imala, ako ih je imala, od njezina prvoga objavljivanja do posljednjega. S obzirom pak na to da je vrijeme Margitaijeva intenzivnijega jezikoslovnoga rada sociopolitički nesklono hrvatskom jezičnom prostoru, njegovo će se djelo(vanje) prije pogleda u ustroj i normativne zasade svih izdanja gramatičkoga priručnika postaviti u kontekst sociopolitičkih zbivanja krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj.

2. SOCIOPOLITIČKE USPUTNICE U HRVATSKOJ KRAJEM 19. STOLJEĆA

Osamdesete su godine 19. stoljeća obilježene nekolicinom hrvatsko-mađarskih sporova čije će se posljedice dijelom odraziti i na jezična zbivanja. No i pogled unazad, u revolucionarnu 1848. i vojnu intervenciju bana Josipa Jelačića nakon koje je 19. prosinca 1849. odlukom ministra unutarnjih poslova Međimurje, kao podžupanija Varaždinske županije, dodijeljeno Hrvatskoj (Kalšan, 2006: 214), pokazuje da su sporovi postojali i desetljećima prije.[171] Kada je riječ o Međimurju, njihove uzroke treba tražiti i u činjenici da je „zbog geografskog položaja [ono] (…) postalo posebno važno za mađarski dio Monarhije. U prvom redu odnosi se to na izgradnju željezničke pruge Budimpešta – Trst preko Međimurja" (Kalšan, 2006: 218) koja je u promet puštena 24. travnja 1860. Samo nepunu godinu dana poslije tog gospodarski i prometno važnoga događaja, nakon pada Bachova apsolutizma, vlast je u Međimurju „pod dramatičnim okolnostima" (Kalšan, 2006: 215) ponovno vraće-

[170] Svi se primjeri i navodi iz gramatike donose izvornim slovopisom i pravopisom, a prijevod je popraćen izvornikom.

[171] Samardžija (2004: 51–52) početke hrvatsko-mađarske političke napetosti smješta mnogo ranije, u godinu 1790., te ističe da će one, bez obzira na političke mijene, potrajati sve do kraja Austro-Ugarske Monarhije i da će u njima konstantnu ulogu imati jezično pitanje. Naime, „nakon što je Hrvatski sabor 12. svibnja 1790. pod predsjedanjem bana Ivana Erdödyja (1790.–1806.) zaključio da se ima osnovati zajednička hrvatsko-ugarska vlada, na zajedničkome saboru u Budimu mađarski su zastupnici već 11. lipnja 1790. započeli raspravu o položaju mađarskoga jezika zahtijevajući da se njime raspravlja i vodi saborski dnevnik koji bi tako vrijedio kao izvornik (…). U nastavku zasjedanja u saboru je iznesen prijedlog da se mađarski potpuno kao službeni uvede u sve urede u Hrvatskoj i Ugarskoj (…) čemu su se odlučno oduprijeli hrvatski ban Ivan Erdődy i zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac (…)" (Samardžija, 2004: 51). Vidi i: Šišić, 1962: 374–375; Samardžija, 2015: 13–15.

na Mađarima 12. ožujka 1861. pa je Međimurje pripojeno Zaladskoj županiji. Čak ni „Hrvatsko-ugarska nagodba potpisana 24. rujna 1868. godine uopće više ne spominje Međimurje" (Kalšan, 2006: 229), a i otvaranje mađarskih državnih pučkih škola u to vrijeme osobito se negativno odrazilo na hrvatski nacionalni, a onda i jezični identitet. Kalšan (2006: 229) navodi da je stožer mađarizaciji bila čakovečka Državna muška učiteljska škola, koja je postala nositeljem odnarođivanja i mađarizacije, a na kojoj će službovati i ravnateljevati i József Margitai. Sustavnu je mađarizaciju podupirao i dvojezični list *Muraköz – Međimurje* koji je počeo izlaziti 18. svibnja 1884., a kojemu je urednik također bio Margitai.[172] U kontekstu navedenih hrvatsko-mađarskih napetosti nekolicina će burnih događaja s kraja stoljeća posljedice imati i početkom novoga; riječ je o ozbiljnijim političkim sporovima „kojima je u podlozi bilo mađarsko ignoriranje nagodbom utvrđenih prava o hrvatskome kao službenome jeziku: osnivanje Dávidove škole (1880.), afera s grbovima (1882.), donošenje Zakona o pučkim školama (1888.) po kojem su se u Hrvatskoj i Slavoniji mogle otvarati i mađarske škole, uvođenje mađarskoga jezika kao obvezatnog predmeta (1894.), donošenje tzv. željezničke pragmatike" (Samardžija, 2014: 72) 1907. kojom je mađarski jezik postao službenim na željeznici u Hrvatskoj i Slavoniji (Kalšan, 2006: 161). Makkai (2004: 576) se slaže u tom da ni zadnje desetljeće hrvatsko-mađarskoga suživota nije moglo donijeti preokret u zaoštrenim hrvatsko-mađarskim odnosima:

> „Pokušaj proširivanja mađarskog jezika na štetu hrvatske autonomije (1907. XLIX. tc.), potpuno zanemarivanje hrvatskih zahtjeva prigodom aneksije Bosne i Hercegovine i zagrebački 'veleizdajnički proces' najavili su početak promjena prema krajnjem raskidu veza." (Makkai, 2004: 576–577).

U tim zaoštrenim hrvatsko-mađarskim odnosima Margitaijev je društveni, pedagoški i jezikoslovni rad s jedne strane obilježen i značajni(ji)m ostvarenjima i za hrvatski jezični identitet.

[172] Kalšan (2006: 230, bilješka 1) bilježi da je „prvi (…) broj tiskan u Nagykanizsi u tiskari Fischel Filipa, a svi ostali brojevi do 1. svjetskog rata u Čakovcu. (…) Prvo su izlazile tri puta mjesečno, a vremenom su postale tjednik. (…) Urednik hrvatskog dijela novina u prvo je vrijeme bio Franjo Glad, učitelj u Nedelišću." O jeziku hrvatskih kajkavskih tekstova u tim novinama za vrijeme Drugoga svjetskoga rata vidi: Blažeka, 2011: 19–34.

3. JÓZSEF MARGITAI (1854. – 1934.)

József Margitai, u hrvatskoj historiografiji i jezikoslovnoj filologiji ponajviše poznat kao ravnatelj „mađaronske" Državne muške učiteljske škole[173] (usp. Kalšan, V., Kalšan, J., 2012: 118–119; Dončec, 2018: 55), rođen je 9. ožujka 1854. u Črenšovcima (Cserencsócz, tadašnja Zaladska županija). Roditelji su mu 1857. godine preselili u Sveti Martin na Muri gdje mu je otac 1898. godine završio 50 godina dugu karijeru u nastavi.[174] Margitai je gimnaziju završio u Nagy-Kanizsi, pedagošku školu u Csurgóju (Čurgoj), građansku pedagošku školu u Budimpešti, a tečaj za nastavnika glazbe završio je u osobnom angažmanu. Završetkom školovanja stekao je kvalifikacije za učitelja u osnovnoj školi (1874. godine), nastavnika u građanskim školama (1875. godine) i nastavnika glazbe (1879. godine). Svoje je djelovanje počeo kao općinski učitelj 1873. godine u Čakovcu gdje je 1879. godine dobio mjesto nastavnika, a 1890. godine imenovan je ravnateljem škole. U Čakovcu je 1874. godine utemeljio orkestar kojemu je bio dirigentom do 1880., podučavao je zatvorenike u zatvoru kraljevskog suda (1873. – 1874.), sudjelovao je u utemeljenju jaslica, od 1874. do 1884. godine bio je tajnik građanskog društva, sudjelovao je u osnivanju dobrotvornog ženskog društva kojem je u razdoblju od 1876. do 1884. bio izvršni tajnik. U novinama *Muraköz – Međimurje* prikupljao je donacije za postavljanje spomenika Nikoli Zrinskom Čakovečkom koji se još i danas nalazi u Perivoju Zrinskih u Čakovcu.

Od 1880. godine svoje je djelovanje usmjerio na zaštitu prava mađarskoga stanovništva u Međimurju (Szinnyei: http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm), a aktivno je radio i na mađarizaciji nemađarskog stanovništava u Međimurju (Tegzes, 1978: 505). U slovenskom dijelu Međimurja još se početkom 19. stoljeća počela širiti ideja o tzv. vendskoj teoriji,[175] a slično njoj i među međimurskim Hrvatima širila se ideja o posebnom *međimurskom*

---

173 Upravo je s mjesta ravnatelja umirovljen 1908. godine.

174 Margitaijev je otac predavao na *međimurskom* jeziku što upućuje na dobro poznavanje toga idioma u obitelji. Ujedno i njihovo obiteljsko prezime Majhen (danas ga u Hrvatskoj nosi 490 osoba u 190 domaćinstava u središnjoj Hrvatskoj i Slavoniji), koje Szentiványi (1895) navodi kao Majhon, upućuje na moguće hrvatsko podrijetlo. Dončec (2018: 63, 64) navodi da se iznad „Svetoga Martina (…) uzdiže Kapleščak, gdje stoji kapela u čast Sv. Margite. Prema toj kapeli selo je dobilo mađarsko ime *Szentmargithegy*. Nije isključeno da je sin učitelja Majhna preuzeo ime Margitai/Margitaj po toj kapelici."

175 Vendska teorija o Slovencima u Ugarskoj teorija je „prema kojoj njihov jezik nije slovenski i nemaju ništa zajedničkoga s drugim Slovencima, koji žive na *drugom brijegu* Mure." (Dončec, 2018: 61).

jeziku koju je zastupao i aktivno promicao upravo Margitai;[176] na tom je jeziku pisao i prireĎivao prijevode s ciljem da se tzv. „dalmatinski jezik" koji ne razumiju ni učitelji ni učenici u Međimurju (Mandić, 2000: 121) istisne iz međimurskih škola kako bi otvorio put upoznavanju stanovništva s mađarskim jezikom. Potvrda za takvo planirano i osmišljeno provođenje politike odnarođivanja putem tzv. zakona o narodnostima[177] nalazi se i u tadašnjim izvještajima za ministarstva posebnih izaslanika, ali i u zakonima:

> „Kada je mađarsko Ministarstvo kulture s ciljem sprječavanja razvijanja hrvatskog nacionalnog identiteta među međimurskim Hrvatima u školama propisalo umjesto hrvatskog (ilirskog) književnog jezika međimurski hrvatski dijalekt, kao pomoć u tome József Margitai napisao je na međimurskom dijalektu abecedarij, čitanku za osnovne škole i pjesmaricu (Tegzes, 1978: 505).[178]

Margitai je objavljivao tekstove iz metodike nastave mađarskog jezika u školama u kojima mađarski nije nastavni jezik, djela usmjerena na metodiku nastave i odgoj budućih nastavnika, a osim toga poznat je i po izradi priručnika za uporabu u školama na hrvatskom jeziku (udžbenika, školskih katekizama, gramatike i rječnika). Od 1894. godine urednik je dvojezičnih novina *Muraköz – Međimurje* i *Međimurskog kolendara* od 1892. godine.

Margitaijev odnos prema procesu mađarizacije najučinkovitije je promatrati kroz prizmu njegovih osobnih odluka. Rođen je u danas slovenskom dijelu Međimurja s većinskim (vendskim) slovenskim stanovništvom pod prezimenom Majhen[179] koje je 1878. promijenio u Margitai, staro mađarsko prezime[180] s kraja 15. stoljeća iz Županije Bihar iz Sekela (današnja Rumunjska). Hrvatska ga je historiografija zapamtila kao Mađara i mađarona za što je često služilo potvrdom i njegovo nastavničko i savjetničko djelovanje

---

176 Dončec (2018: 65) navodi da je „Margitaj (…) svoj program o međimurskom jeziku započeo 1882. godine. Tada je izdao prvi dio svog udžbenika pod naslovom 'Muraközi horvát olvasókönyv' (Međmursko-hrvatska čitanka)." Zapravo, „Jezična inačica, koju Margitaj zove 'međimurskim', zaista u maloj mjeri predstavlja međimurski dijalekt. U većoj mjeri pokazuje jezičnu srodnost s kasnijim djelima kajkavskoga književnog jezika, koja su bila prožeta utjecajem hrvatskoga književnog jezika štokavske osnovice." (Dončec, 2018: 55).

177 U izvorniku: Nemzetiségi törvények.

178 U izvorniku: „Amikor a magyar kultúrminisztérium azzal a céllal, hogy megakadályozza a muraközi horvátok horvát nemzeti öntudatának fejlődését, az iskolákban a horvát irodalmi nyelv (illir) helyett a muraközi horvát dialektus használatát írta elő, ennek elősegítésére Margitai József muraközi nyelvjárásban készült ábécés könyvet, elemi iskolai olvasókönyvet és énekeskönyvet írt."

179 U mađarskim izvorima (usp. Szentiványi, 1895) prezime je zabilježeno kao *Majhon.*

180 Kod mađarizacije prezimena obično se uzimala inačica koja je doslovni prijevod stranog imena na mađarski jezik, ali su mnogi uzimali i postojeća, stara mađarska imena kako bi zvučala izvornije. Najpopularnija su bila ona s područja Erdelja (današnja Rumunjska). Za jedno se takvo odlučio i Margitai.

kojim je promicao važnost učenja mađarskog jezika i aktivno sudjelovao u odnarođivanju slovenskog i hrvatskog stanovništva u Međimurju (usp. Mandić, 2000; Mandić, 2005; Tegzes, 1978). No pojedini izvori daju drugu sliku o Margitaiju navodeći da je razlog odricanja svojega izvornoga podrijetla mogao biti i povođenje za tadašnjom mađarskom unutarnjom politikom, a što je dodatno prožimala i želja za društvenim uspjehom i priznanjem. Naime, u zbirci promijenjenih prezimena (Szentiványi, 1895: 155) podatak je da je godine 1878. učitelj iz Čakovca imena József[181] promijenio svoje prezime iz *Majhon* u *Margitai*. Osim njega na tom je popisu zabilježen još jedan *József Margitai*, kojemu je izvorno prezime njemačkog prizvuka *Grün* 1884. godine promijenjeno u Margitai dok je još bio dijete. Do kraja stoljeća prezime je zabilježeno kao mađarizirana inačica prezimena *Likavecz*, *Margitics* i *Millich* te je stoga malo vjerojatno da je, iako u historiografiji zapamćen kao „istaknuti mađaron", podrijetlom bio Mađar.[182] U predgovoru navedenom popisu promijenjenih imena „jedan od voditelja izbornog tijela Mađarskog heraldičkog i genealoškog društva"[183] (Szentiványi, 1895, s naslovnice, neobrojčano) koji je sastavljao popis navodi razloge promjenama prezimena, a među njima je i ovaj:

> „gospodin savjetnik Krachenfels isti učinak i popularnost nikada ne bi postigao da svoje prezime nije promijenio u Sziklai jer ovo prvo neprestano budi osjećaj neprijateljstva, nepovjerenja, a kada se promijeni, u svakome izaziva suprotne osjećaje." (Szentiványi, 1895: 2).[184]

Kakvo je ozračje vladalo u vezi s promjenom prezimena u mađarskom dijelu Monarhije za vrijeme i nakon vladavine Josipa II., razvidno je i u nastavku teksta:

> „ako netko konačno napusti svoju domovinu i novu domovinu smatra svojom domovinom, a potomci mu još desetljećima poslije uživaju blagodati te iste domovine, po mom mišljenu griješe ako se ne žele odreći svoga prezimena jer bilo da koju društvenu poziciju zauzimaju, bilo da se trude

181 Ime *Josip* u slovenskom se dijelu Međimurja javljalo i kao *Jožef* i među slovenskim stanovništvom.

182 Valja istaknuti da je u 19. stoljeću mnogo primjera istaknutih ličnosti i hrvatskoga narodnoga preporoda koji su nosili strana imena, bili stranoga podrijetla, ali su se osjećali pripadnicima naroda s kojim su živjeli i među kojim su djelovali.

183 U izvorniku: „A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja."

184 U izvorniku: „a Krachenfels tanácsos úr, azt a hatást, népszerűséget soha nem fogná elérni, mint ha nevét Sziklaira változtatva írja, elseje folyton idegenkedést, bizalmatlanságot, átváltoztatva ellenben ellenkezőjét szüli mindenkiben."

ostvariti plemenite ciljeve, neprestano će pobuđivati osjećaj nepovjerenja i smatrat će se strancima." (Szentiványi, 1895: 2).[185]

Oni koji su se odvažili na taj korak i promijenili svoje prezime, s jedne su se strane veličali kao narodni junaci, a s druge ih se strane osuđivalo kao kukavice koji kradu izvorna mađarska imena velikana mađarskoga naroda ovisno o tome koliko su se snažno željeli stopiti s okolinom. Kada se želi potpuno prikriti stvarno podrijetlo i uzeti novi identitet, često se poseže za izvornim starim mađarskim prezimenima, što nije nailazilo na odobravanje voditelja izbornog tijela Mađarskog heraldičkog i genealoškog društva Szentiványija, o čemu možemo čitati i u predgovoru djelu *Opis prezimena u našem stoljeću*:

„što se tiče promjene prezimena, svi oni koji su imali u sebi dovoljno etičke samokontrole da se odvaže na taj korak, u svakom slučaju zaslužuju naklon najboljih od najboljih što domovina može dati, ali ne mogu prešutjeti svoje mišljenje jer potpuno krivim smatram ovo nastojanje onih koji uzimaju postojeća, živuća prezimena, pritom ne mislim da su im nekako naštetili, ali bez dvojbe naštetili su samima sebi jer su ovime dali mjesta sumnjama da bi ikada bili u stanju svojim postupcima dati takav sjaj svom imenu kakvo je imalo ono koje su uzeli?" (Szentiványi, 1895: 2).[186]

Tima pripada i Margitai uzevši povijesno prezime iz povijesnog dijela mađarskoga govornoga područja, kneževine Erdelj (pokrajina Sekel) u današnjoj Rumunjskoj. I danas se smatra da je sve što dolazi iz Erdelja, posebice ono što je sekelskog[187] podrijetla izvorno mađarsko.

Margitaijevo je djelovanje u međuratnom razdoblju također obilježeno jačanjem mađarskoga domorodstva u Međimurcima s obzirom na to da je, prema njegovu mišljenu, Međimurje dio Ugarske (Dončec, 2018: 66). Podatak

185 U izvorniku: „ha valaki hazáját végképen elhagyja, új hazáját ismeri tulajdonkép hazájának, utódjai évtizedeken át élvezik annak jotéteményeit, nézetem szerint vétkeznek, ha nevükhöz ragaszkodnak, mert bármily társadalmi állást foglalnak is el, bármily üdvös intézkedések megvalósítására is törekedjenek, folyton bizalmatlanságot keltenek s idegeneknek tekintetnek."

186 U izvorniku: „Mi a névváltozást illeti, az ország szine-java előtt mindenesetre kalapemelést érdemelnek mindazokók, kik annyi erkölcsi önuralommal birtak, önnönmagukon azt megvalósítani, nem hallgathatom el azonban azt a nézetemet és hibásnak tartom e nemzeti törekvést azok részéről, kik létező, élő családneveket vettek fel, nem mintha azoknak ártottak volna, de kétségkívül ártottak önnönmaguknak, mert egyúttal kételyüknek adtak kifejezést, hogy felvett nevüknek egykoron hasonló fényt szerezni képesek lehettek volna-e?"

187 Mađari koji danas žive u Erdelju ili Transilvaniji (današnja Rumunjska) dijele taj teritorij povijesne kneževine na tri dijela: Erdély (unutar toga i Székelyföld ili Sekel), zatim Partium i Bánság ili Banovina.

da je bio imenovan savjetnikom za školstvo predsjednika Vlade u hrvatskim školama na jugu Mađarske, dužnost koju je obavljao upravo u međuratnom razdoblju, otkriva njegovo političko pozicioniranje. Visoki društveni status oslikava i udaja njegove kćeri za Farkasa Lajosa Boldogfalvija koji je bio podvornikom grofa Festeticha, o čemu izvještavaju i novine *Magyar Paizs* 12. listopada 1905. Nije zanemariva ni činjenica da ga je za djelovanje u procesu mađarizacije u Međimurju Vlada Mađarske 1905. nagradila Redom Franje Josipa. Umirovljen je 1908. godine.

Nakon umirovljenja od 1909. do 1913. savjetnikom je za nastavu Ureda predsjednika Julijanske akcije. U svojoj knjizi pod naslovom *Sudbina i nacionalna obrana Mađara u Hrvatskoj i Slavoniji i mađarsko-hrvatsko bratstvo*[188] (1918.) narativno opisuje utemeljenje Julijanske akcije u Budimpešti pod geslom očuvanja Mađara i obrane mađarskog identiteta u Hrvatskoj i Slavoniji. U tom je razdoblju Margitaijevo djelovanje usuprot onomu koje je obilježilo njegovo službovanje u školama u Međimurju; stavši u obranu mađarskog nacionalnog identiteta, Margitai je putovao Hrvatskom, Slavonijom, Dalmacijom, Bosnom i Hercegovinom i preostalim mađarskim zajednicama te novčano i profesionalno pomagao osnivati škole, motivirao ih na očuvanje jezika u državama u kojima su Mađari činili manjine. U navedenom djelu ističe da su julijanske škole često bile jedine koje su djelovale u pojedinim selima i naseljima pa su stanovnici drugih narodnosti upisivali svoju djecu upravo u njih kako bi i ona stekla obrazovanje neovisno o nastavnom jeziku. Njegova su se nastojanja tumačila kao način nametanja mađarskog jezika u školstvu u Hrvatskoj zbog čega mu domicilno stanovništvo često nije željelo prodati zemlju na kojoj bi gradio škole ili mu je uskraćivalo izdati sobu u kojoj bi boravio za rada u nekom selu i sl. Budući da su takvi razgovori zabilježeni samo Margitaijevim perom, teško je raspravljati o objektivnosti zapisa. Ipak sva iskustva koja opisuje u djelu nisu negativna te ih objašnjava kao posljedicu zavedenosti stanovništva krivim idejama i neznanjem o akciji otvaranja škola od koje bi „svi imali koristi" (Tegzes, 1978).

Nakon mirovnih ugovora u Trianonu veliki je dio mađarskog stanovništva ostao izvan matične domovine. Kako je situacija za njih postajala sve težom po pitanju očuvanja jezičnoga i nacionalnoga identiteta, mađarska je vlada nastojala putem pregovora omogućiti bolje uvjete za mađarsku

[188] U izvorniku: „A horvát- és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség."

manjinu očuvanjem jezika putem školstva i Crkve dajući ujedno veća prava narodnostima koje su ostale na mađarskom govornom području. Iako već dugo u mirovini, Margitai je kao iznimno priznat stručnjak za nastavu imao jednu od vodećih uloga i u tim procesima, a u mnogome će se posljedice njegova djelovanja osjetiti i danas u hrvatskoj zajednici u Mađarskoj (usp. Mandić, 2000; Mandić, 2005).

Budući da je Margitai iznimno dobro poznavao slovensko, srpsko i hrvatsko stanovništvo, jezik i kulturu, 10. veljače 1922. imenovan je savjetnikom za školstvo predsjednika Vlade i stručnim referentom za pitanje južnoslavenskih naroda kada je Vijeće ministara svojom odlukom od 10. veljače 1922. ukinulo Ministarstvo za narodnosna pitanja, a pitanja narodnosti u Mađarskoj stavilo pod ingerenciju Ureda predsjednika Vlade.[189] Tu je dužnost obnašao gotovo do kraja života, do 1933. godine. U tom je razdoblju više puta proputovao jug države i detaljno izvještavao predsjednika Vlade o viđenom i doživljenom. Arhivska građa[190] svjedoči o tome kako je Margitai u tom razdoblju učinio sve „kako bi Hrvati i Šokci koji već stoljećima tu žive i srcem i dušom postali Mađarima" (Tegzes, 1978: 458).[191] U „povjerljivom" izvještaju koji je osobno sastavio za tadašnji Ured predsjednika Vlade Mađarske stanje u hrvatskim školama opisuje ovisno o tome na kojem su stupnju prihvatili mađarski jezik. Kad bi naišao na neorganiziranost i neodlučnost, nikada nije pokušao organizirati obrazovanje na narodnosnom jeziku, već je promicao uvođenje c-modela prema kojem su učenici učili čitati, pisati i proučavali katekizam na materinskom jeziku,[192] a sve ostalo učilo se na mađarskom (Mandić, 2005: 33) ili bi potpuno zanemario potrebe stanovništva za obrazovanjem na materinskom jeziku.[193]

Margitaijev je cjelokupni društveni, pedagoški i jezikoslovni rad obilježen potrebom učenja i hrvatskoga i mađarskoga jezika. U predgovoru *Horvát Nyelvtan* (1885.) jasno navodi kako bi činovnici, učitelji i svi oni koji su

189 Margitai je bio lučonoša politike „razumijevanja i uvjeravanja" koju je propagirao tadašnji predsjednik Vlade Mađarske István Bethlen, ml. (Gernyeszeg, 8. listopada 1874. – Moskva, 5. listopada 1946.).

190 Arhiv Županije Baranja 81/1922. Povjerljivi dokumenti župana. Prijepis dokumenta za predsjednika Vlade broj 4626/1921 poslan ministru obrane.

191 U izvorniku: „...évszázadok óta itt élő sokac és horvát ajkú nép szívben és nyelvben magyarrá legyen."

192 Usp. primjerice zapise o selu Birjam u: Tegzes, 1978: 464–465.

193 Usp. primjerice zapise o Beremendu u: Tegzes, 1978: 462–463.

u kontaktu s hrvatskim narodom trebali znati hrvatski,[194] a u drugom izdanju *Magyar-horvát és horvát-magyar zsebszótár* (*Mađarsko-hrvatski i hrvatsko-mađarski džepni rječnik*)[195] (1908. [1901.]) navodi kako svojim djelom želi probuditi mađarski domorodni osjećaj u hrvatskome stanovništvu.[196] S jedne se strane čini kako Margitai propagira mađarizaciju među nemađarskim življem u Mađarskoj, a s druge strane piše o potrebi učenja hrvatskog jezika. Takvi se njegovi postupci mogu objasniti unutarnjom politikom Mađarske u dvadesetim godinama 20. stoljeća koju je diktirala vanjska politika i međunarodni odnosi. Mađarska je diplomacija upozoravala Vladu da se Mađarsku vidi kao državu koja uskraćuje prava svojim narodnostima za obrazovanjem i prakticiranjem vjere na materinskom jeziku. Budući da je „obrana nacionalnog identiteta" izvan trianonskih granica morala postati oštrija, Mađari su iskoristili narodnosna pitanja kako bi „kupili" bolje uvjete za milijune sunarodnjaka koji su ostali izvan trianonskih granica.

Margitaijeve privatne i profesionalne odluke oslikavaju ambicioznog i dobro organiziranog profesionalca koji je u vrijeme buđenja nacionalne svijesti u Europi zastupao tezu *Cuius regio, eius religio*, u našem slučaju *eius natio.* I sam je donio odluku o pripadnosti većinskom narodu i promjeni prezimena koja se rodila nakon niza odredbi i akcija mađarske vlade tijekom 19. stoljeća koje je osmislila i provodila po uzoru na carske odredbe o promjeni prezimena,[197] odnosno neposredno prije donošenja novih zakona o školstvu[198] kojim se regulirao nastavni jezik, ali i uvjeti zapošljavanja.

194 Usp.: „Ajánlom azért munkámat első sorban azon tanítóknak, jegyzőknek, lelkészeknek, megyei és állami tisztviselőknek, továbbá mindazoknak, akik hivatást éreznek magukban horvát, vagy más dél-szláv nyelvet beszélők közt működni!" (Margitai, 1885, iz Predgovora, neobrojčano). U prijevodu: „Svoje djelo preporučujem prvenstveno učiteljima, notarima, svećenicima, županijskim i državnim službenicima, nadalje svima onima koji u sebi osjećaju poziv djelovati među hrvatskim ili nekim drugim južnoslavenskim narodima."

195 Prvo je izdanje rječnika Margitai objavio 1887. – 1889.

196 Usp.: „a magyarországi horvátajkú nép minden vonalon tudatára ébredt annak, hogy a magyar nyelv ismeretére napról napra egyre nagyobb szükség van." (Margitai, 1908 [1901], iz Predgovora, neobrojčano). U prijevodu: „hrvatski se narod u svakom pogledu osvijestio da je poznavanje mađarskog jezika iz dana u dan sve potrebnije."

197 Odredbe od 13. studenoga 1814., 13. travnja 1815. i dr.

198 Zakon broj XVIII. iz 1879. godine.

4. *HORVÁT NYELVTAN* JÓZSEFA MARGITAIJA

4.1. Ustroj

Pogled u ustroj Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* pokazuje da je gramatika podijeljena na dva dijela:

> „U prvom dijelu gramatike (I. rész), koja je trebala poslužiti i kao udžbenik, ali je namijenjena i za osobnu uporabu, autor nakon Predgovora (Előszó) i Uvoda (Bevezetés) obrađuje Prostu (A tőmondat) i Proširenu rečenicu (A bővitett mondat), poprativši gramatičku građu u užem smislu, vježbama i prijevodima s hrvatskoga na mađarski i obrnuto. U drugom dijelu (II. rész) gramatike na 110 stranica (…) Margitai prikazuje Gramatički sustav hrvatskoga jezika (Rendeszeres nyelvtan), zatim slijedi poglavlje naslovljeno s Govorne vježbe (Beszédgyakorlatok) u kojem je sastavio u praktične svrhe 30 tematskih cjelina za jezične i govorne vježbe, a svoju slovnicu završava kraćim rječnikom (Szótar) kojim zapravo obuhvaća vokabular uvrštenih tema s adekvatnim prijevodom na mađarski jezik." (Barić, 2000: 37).

O razlozima takva ustroja gramatičkoga priručnika Margitai predgovorno zapisuje:

> „U prvom dijelu učenicima prvo dajem ona pravila koja su odmah na početku učenja potrebna ako netko želi naučiti pravilno pisati i govoriti na hrvatskom jeziku. Na drugom mjestu navodim praktične spoznaje koje su potrebne ako netko želi na hrvatskom jeziku iskazati svoje misli u jednostavnim neproširenim i proširenim rečenicama. – U drugom dijelu dopunio sam i sažeo sve naučeno, tj. sustavno navodim sva gramatička pravila, ponavljam gradivo, a da se ono ne čini dosadnim učenicima. Osim toga pobrinut ću se i za jedan kratak hrvatsko-mađarski i mađarsko-hrvatski rječnik." (iz Predgovora, neobrojčano).[199]

[199] U izvorniku: „Az első részben először azon szabályokat közlöm a tanulóval, melyekre okvetlen szüksége van, ha horvátul helyesen akar olvasni és irni. Másodszor gyakorlatilag azon ismeretek, a melyekre szüksége van, ha gondolatait a tő- és bővített mondatok körében akarja horvátul kifejezni. – A második részben kiegészítem és összefoglalom a tanultakat, azaz : rendszerben közlöm az összes nyelvtani szabályokat és ismétlésekbe is bocsátkozom a nélkül, hogy unalmas volna a tanulóra nézve. Ezen kívül rövid horvát-magyar és magyar-horvát szótárról is fogok gondoskodni."

Iz navedenoga je ustroja gramatike razvidno da autor u jedan gramatički priručnik objedinjuje dva, više-manje, zasebna dijela koja su u nekim izdanjima razdvojena čak i posebnom naslovnicom i numeracijom[200] što je pretpostaviti i razlogom njezina dosadašnjega netočnoga datiranja. Naime, jezikoslovna kroatistika i mađarska slavistika prvo izdanje gramatike smješta u godinu 1884. (usp. Barić, 2000: 37 i dalje; Barić, 2001: 319 i dalje; Barić, 2006: 167; Ham, 2006: 123; Samardžija, 2014: 53) što je neprecizno – ta je godina upisana tek na naslovnici drugoga dijela priručnika (*Rendeszeres nyelvtan – Beszédgykorlatok*),[201] a na početnoj je naslovnici ukoričenja upisana 1885.[202] (slika 21) pa stvarno datiranje gramatike treba ipak pomaknuti u tu godinu. Ono što je također ostalo nerazjašnjeno utvrđivanje je točnoga broja izdanja gramatike. Pouzdano se može reći da se drugo izdanje pojavilo desetljeće poslije prvoga, 1895., a ponovljeno je 1901.[203] Podatak da je riječ o „trećem izdanju" nalazi se na naslovnici iz 1906.,[204] no ako se računa ponovljeno drugo izdanje iz 1901., gramatika je, zapravo, imala četiri ukoričenja. Ustrojem se u svim izdanjima koja su uslijedila nakon prvoga gramatika, kako je već naznačeno, nije znatnije mijenjala – ono što izdanja u tom pogledu razlikuje, redni su brojevi poglavlja koja se u ponekim izdanjima uz naslove (ne) izostavljaju, (ne) razdvajanje posebnom naslovnicom drugi dio priručnika od prvoga i njihova (ne) odvojena numeracija. Među izdanjima razvidna je još jedna razlika:

200 Drugi dio gramatičkoga priručnika odijeljen je posebnom naslovnicom (usp. *Horvát Nyelvtan. II. rész. Rendeszeres nyelvtan – Beszédgykorlatok. Tankönyvül és magánhasználatra*) i zasebnom numeracijom obaju dijelova u prvom (1885.) i posljednjem (1906.) izdanju. Drugo (1895.) i njegovo ponovljeno izdanje (1901.) nemaju zasebnu numeraciju dvaju dijelova, a ni naslovnicu na početku drugoga dijela zbog čega se doima da je riječ o prerađenim i proširenim izdanjima u odnosu na prethodna izdanja gramatičkoga priručnika.

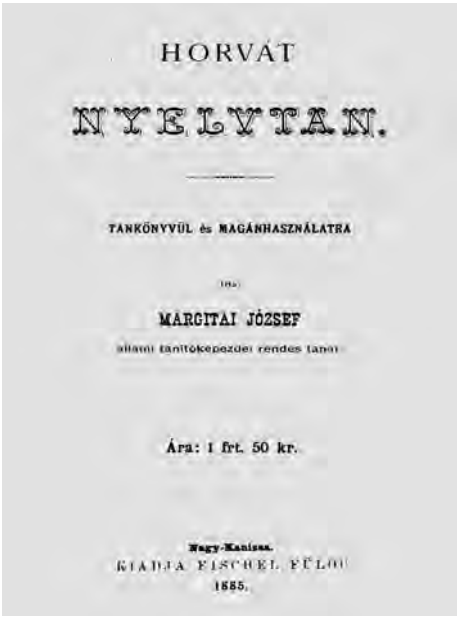
201 U prijevodu: *Gramatički sustav – Govorne vježbe*.

202 Obje su godine uz prvo izdanje Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* i u katalošком zapisu Nacionalne knjižnice Széchényi u Budimpešti. Usp.: Margitai József, *Horvát nyelvtan: tankönyvül és magánhasználatra*, Nagy-Kanizsa: Fischel, 1884-1885. (http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html, pristupljeno 22. siječnja 2019.).

203 Nacionalna knjižnica Széchényi kataloški ne bilježi ponovljeno drugo izdanje Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* iz 1901. godine, no autorice su ove knjige u posjedu navedenoga izdanja.

204 Usp.: „*Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*. III-ik kiadás, Nagykanizsa: Fischel Fülöp, 1906." (s naslovnice, neobrojčano).

autorovo je prezime u svim izdanjima, osim u ponovljenom drugom izdanju, bilježeno u inačici *Margitai*; izdanje iz 1901. bilježi ga u inačici *Margitay*.[205]

HORVÁT

NYELVTAN.

TANKÖNYVÜL és MAGÁNHASZNÁLATRA

írta

MARGITAI JÓZSEF

állami tanítóképezdei rendes tanár

Ára: 1 frt. 50 kr.

Nagy-Kanizsa.

KIADJA FISCHEL FÜLÖP

1885.

Slika 21. Naslovnica Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* (Nagy-Kanizsa, 1885.)

Iz svega navedenoga može se zaključiti da prvo izdanje gramatike valja pomaknuti godinu unaprijed, u 1885., jer je 1884., doduše, Margitai završio drugi dio priručnika, ali ga nikada nije zasebno otisnuo.[206] Gramatika je, koliko nam je do sada poznato, otisnuta četiri puta pri čemu je jedino u izdanju iz 1901. unutarnjom naslovnicom naznačeno da je riječ ovaj put o ponovljenom

[205] O razlozima različitoga bilježenja prezimena u inačici Margitay može se doznati iz djela Zoltána Szentiványija (1895: 11): „Sokan abban a véleményben vannak, hogy az 'y' végbetű nemességet jelez, pedig csatlakoznak, az csak kizárólag 'i' betűt jelent, melyet abban a korban végbetűnek írtak. Hogy véletlenül a nemesi osztály mind használja, igen természetes, hisz mint fentebb mondatott, a nemes osztály úgy szólván két századdal előbb használt nevet, a mikor végső 'i' betűt 'y'-nak irtak, nem csak neveknél, de minden szónál, a midőn pedig a polgári és jobbágyi osztály vett fel neveket, még pedig 'i'-vel végződött, az már csak úgy iratott is, valamint Erdélyországban a vég 'i' betű mindig 'i'-nek iratott és az ottani nemesi osztály mai napig is helyesen használja." U prijevodu: „Mnogi smatraju da je završno slovo 'y' znak za plemićko podrijetlo, no varaju se. Ono je isključivo znak za slovo 'i'. Naime, kao što je gore već rečeno, plemićke su se obitelji već dva stoljeća ranije koristile prezimenom kada se završno slovo 'i' pisalo kao 'y', i to ne samo kod prezimena, već kod svih riječi, a u vrijeme kada se građanstvo i kmetstvo počelo koristiti prezimenima koja su završavala na 'i', ovo se slovo na kraju riječi uvijek pisalo kao 'i'. U Transilvaniji završno slovo 'i' uvijek se pisalo kao 'i', a tamošnje ga plemićke obitelji do dana današnjega pravilno pišu."

[206] Slično je i s predgovorom: autor ga dovršava u „Csáktornyán, 1881. augusztus I." (iz Predgovora prvom izdanju, neobrojčano, u prijevodu: „U Čakovcu 1. kolovoza 1881."), no datiranje predgovornih redaka ne znači da je gramatika te godine i objavljena.

drugom izdanju iz 1895. Dva su joj izdanja vremenski pripadna 19. stoljeću, dva početku novoga stoljeća, što ju čini, kako smo uvodno naznačili, najizdavanijom gramatikom hrvatskoga s mađarskim metajezikom na prijelomu stoljeća. Ustrojem se iz izdanja u izdanje nije znatnije mijenjala – sadržajno ostajući u okvirima prvoga, tek su se poneka numeracijom stranica i/ili pojedinih poglavlja neznatno od njega udaljila pa se u nastavku prema prvom izdanju daje kraći koncepcijski i sadržajni pregled Margitaijeva priručnika.[207]

4.1.1. Gramatički sadržaji prvoga dijela priručnika

Osim predgovornih redaka Margitai prvom dijelu priručnika pridružuje sljedeća poglavlja: *Bevezetés* (*Uvod*), *A tőmondat* (*Jednostavna rečenica*) i *A bővitett mondat* (*Proširena rečenica*) (Margitai, 1885: 1–54).[208]

Uvodnim poglavljem Margitai obuhvaća kraće napomene o srodnosti među jezicima i narječjima, a potom fonološke i pravopisne činjenice vezane uz hrvatski jezik.[209] Kada je riječ o jezičnoj srodnosti, posebno valja istaknuti autorove tvrdnje o prostiranju tzv. *ilirskoga* jezika kojim se govori od Crnoga do Jadranskoga mora, a različito se naziva: *srpski*, *hrvatski*, *ilirski*, *srpsko-hrvatski*, *južnoslavenski*.[210] Ham (2006: 123) navodi da je navedene podatke Margitai „mogao (…) preuzeti iz same deklarativne sveslavenske zamisli zagrebačke škole, poglavito iz Fröhlichove gramatike, koju navodi kao jedno od svojih uporišta, i u kojoj su potpuno iste riječi kao i Margitaijeve; mogao je i zamisao o srpsko-hrvatskom preuzeti i od hrvatskih vukovaca u kojoj nije bila riječ o pukoj deklarativnosti nego o pravom uvjerenju." Činjenica pak da se i naslovom opredijelio za

---

207 S obzirom na to da je prvi od drugoga dijela priručnika u izdanju kojim se služimo u ovoj knjizi zasebno numeriran, uz primjere i navode iz prvoga dijela upisuje se uz broj stranice godina 1885., a uz drugi u uglatoj se zagradi uz 1885. upisuje i godina 1884. koja je upisana na unutarnjoj naslovnici drugog dijela priručnika.

208 Prvi dio gramatičkoga priručnika završava neobrojčanim *Sadržajem* (*Tartalom*).

209 Usp.: *Nyelvrokonsági viszonyok, nyelvjárás* (*Srodnost među jezicima, narječje*), *A szóhangok* (*Glasovi*), *Helyesirás* (*Pravopis*) (Margitai, 1885: 1–9).

210 Usp.: „A Fekete- és Adriai tenger között élő népek (a horvát-slavonok, a volt határőrvidékiek, a dalmátok, az egész tengermellék, a szirmiaiak, boszniaiak, hercegovinaiak, montenegróiaik, szerbek s.a.t.) eltekintve a különféle tájszólásoktól egy nyelvet beszélnek. E nyelvet különfélekép nevezték; szerbnek, horvátnak illyrnek, szerb-horvátnak, dél-szlávnak s.a.t." (Margitai, 1885: 2). U prijevodu: „Narodi što žive između Crnoga i Jadranskoga mora (Hrvati-Slavonci, stanovnici bivše Vojne krajine, Dalmatinci, cijelo Primorje, Bosanci, Hercegovci, Crnogorci, Srbi itd.) bez obzira na različite dijalekte govore jednim jezikom. Taj se jezik različito nazivao, srpski, hrvatski, ilirski, srpsko-hrvatski, južnoslavenski itd."

lingvonim *hrvatski*, kao i uzori na koje se predgovorno poziva,[211] jasno kazuje koji jezik u gramatici opisuje. Tomu u prilog ide i to da je hrvatski jezik i u kulturološkom smislu promatrao odvojenim od srpskoga zaključujući:

> „Međutim, kako se Hrvati – u usporedbi s ostalima ističu svojom književnošću, obrazovnim ustanovama te obrazovanošću općenito: jezik slavenskih naroda koji žive na spomenutim prostorima (osim jezika Srba) naziva se hrvatskim jezikom." (Margitai, 1885: 2).[212]

Svemu se može pridodati i autorovo dobro poznavanje i lučenje književnoga jezika od dijalekta, kao i činjenica da je kajkavski smatrao dijelom hrvatskoga jezika (usp. Barić, 2000: 38; Barić, 2001: 321) u vremenu kada se „u europskoj slavistici smatrao nehrvatskim govorom, slovenskim." (Ham, 2006: 124). Zaključiti je da je Margitai imao jasan stav o zasebnosti hrvatskoga jezika, i to u vremenu kada „nije bilo znanstveno prihvatljivo na europskoj slavističkoj pozornici isticati hrvatske i srpske razlike, nego ih promovirati." (Ham, 2006: 124).

Margitaijev (1885: 3–7) pogled u glasovni inventar hrvatskoga jezika vrlo je kratak – u gramatici je dana osnovna podjela glasova na samoglasnike i suglasnike, uspoređuje se njihov izgovor s mađarskim,[213] a takvih je kontrastivnih napomena i u isto tako nevelikom pravopisnom potpoglavlju;[214] njime je

---

211 Usp.: „Kötelességem megemlékezni azon munkákról, amelyek nyelvtanom megirása alkalmával tanulmányaim és kutatásaim alapjául szolgáltak. Ezek: 'Illirska slovnica' Fr. Volarić. Triest. 1854. 'Slovnica Hrvatska.' Veber. Zágráb. 1876. 'Grammatik' R. A. Frölich. Bécs. 1861. 'Grammatik' F. Gall. Zágráb. 1860. 'Grammatik' Klaić. Zágráb. 1867. 'Illir nyelvtan' Mihalovits F. 1874. 'Jačke F. Kurelac. Zágráb. 1871. és általam összegyűjtött és kéziratban levő 'Muraközi horvát népdalok.'" (Margitai, 1885, iz Predgovora, neobrojčano). U prijevodu: „Dužan sam spomenuti se onih radova, koji su mi poslužili kao temelj u proučavanju i istraživanju za pisanje svoje gramatike, a to su: 'Ilirska slovnica' Frana Volarića, Trst, 1854., 'Slovnica Hrvatska' Adolfa Vebera Tkalčevića, Zagreb, 1876., 'Grammatik' Rudolfa A. Frölicha, Beč, 1861., 'Grammatik' F. Galla, Zagreb, 1860., 'Grammatik' Klaića, Zagreb, 1867., 'Illir nyelvtan' Mihalovitsa F. 1874. 'Jačke Frana Kurelca', Zagreb, 1871., kao i moje sakupljene i za sada u rukopisu čuvane 'Međimurske hrvatske narodne pjesme'."

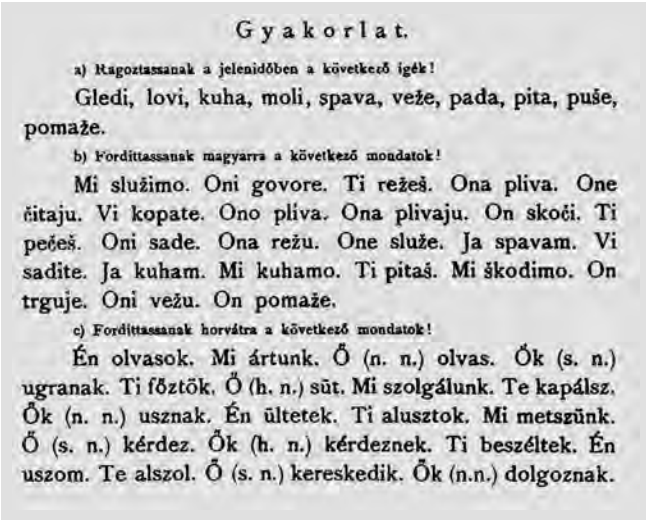
212 U izvorniku: „Mivel azonban a horvátok - összehasonlitván irodalmukat, tanintézeteiket a többivel - műveltségük által kiválnak: jelenleg az emlitett helyeken együtt élő szláv népek nyelvét (a szerbekét kivéve) horvát nyelvnek nevezik."

213 Razlozi su usporedbe s mađarskim glasovnim sustavom isključivo pragmatičke naravi – gramatika je namijenjena nehrvatskim, ponajprije mađarskim govornicima kojima u svladavanju hrvatskoga kao stranoga jezika uvelike olakšavaju kontrastivne napomene s mađarskim jezikom. Takvih je napomena i u ostalim gramatikama hrvatskoga s mađarskim metajezikom izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora, a koje su objavljene u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća (u Popovichevoj, Mihálovicsevoj, Ehrenhöferovoj i Vidovicsevoj) pa se Margitaijeva gramatika u tom smislu ne smatra nikakvim izuzetkom.

214 Usp.: „A horvát szavak helyesirására nézve ugyanazon főszabályok érvényesek, mint a magyarban." (Margitai, 1885: 7). U prijevodu: „Što se tiče pravopisa hrvatskih riječi, vrijede ista pravila kao i u mađarskom."

Margitai obuhvatio pravila pisanja vlastitih imena i prezimena i rastavljanja riječi na kraju retka.

Drugim je poglavljem (*A tőmondat* (*Jednostavna rečenica*)) prvoga dijela priručnika opisao osnovne činjenice vezane u jednostavnu rečenicu u hrvatskom jeziku. Riječ je, zapravo, o morfosintaksi hrvatskoga jezika usmjerenoj prije svega na opis sintaktičkih uloga koju imaju glagoli, imenice i pridjevi. Kako se „morfosintaktička podloga sintaktičkoga opisa ne samo za utvrđivanje sintaktičkih kategorija nego i rečeničnih odnosa" (Stolac, 2005: 254) prati u hrvatskim gramatikama od sredine 19. stoljeća, Margitaijev primijenjeni metodološki postupak u gramatici nije ničim izuzetak. Svako morfosintaktičko potpoglavlje Margitai sažima najbitinijim *Pravilom* (*Szabály*) vezanim uz opisanu jezičnu (sintaktičku) činjenicu, a na kraju donosi *Vježbe za prevođenje* (*Gyakorlat*). U pravilu su dvojezične i usmjerene prevođenju s hrvatskoga na mađarski i obratno. Donosimo (slika 22) primjer takvih vježba na kraju prvoga potpoglavlja *Az ige a (folyamatos) jelenidőben* (*Glagoli u (nesvršenom) prezentu*) (Margitai, 1885: 13):

Gyakorlat.

a) Ragoztassanak a jelenidőben a következő igék!

Gledi, lovi, kuha, moli, spava, veže, pada, pita, puše, pomaže.

b) Fordittassanak magyarra a következő mondatok!

Mi služimo. Oni govore. Ti režeš. Ona pliva. One čitaju. Vi kopate. Ono pliva. Ona plivaju. On skoči. Ti pečeš. Oni sade. Ona režu. One služe. Ja spavam. Vi sadite. Ja kuham. Mi kuhamo. Ti pitaš. Mi škodimo. On trguje. Oni vežu. On pomaže.

c) Fordittassanak horvátra a következő mondatok!

Én olvasok. Mi ártunk. Ő (n. n.) olvas. Ők (s. n.) ugranak. Ti főztök. Ő (h. n.) süt. Mi szolgálunk. Te kapálsz. Ők (n. n.) usznak. Én ültetek. Ti alusztok. Mi metszünk. Ő (s. n.) kérdez. Ők (h. n.) kérdeznek. Ti beszéltek. Én uszom. Te alszol. Ő (s. n.) kereskedik. Ők (n.n.) dolgoznak.

Slika 22. *Az ige a (folyamatos) jelenidőben* (*Glagoli u (nesvršenom) prezentu*)

Isti je metodološki postupak primijenjen i na opis *Proširene rečenice* (*A bővitett mondat*) u trećem, završnom poglavlju prvoga dijela gramatičkoga priručnika. U njemu se donosi opis članova rečeničnoga ustrojstva koji rečenicu i čine proširenom: atributa, objekta i priložne oznake pri čemu je zadržan morfosintaktički pristup u njihovu opisu. Sintaksi je padeža Margitai također

ustupio prostor pa je njegova *Horvát Nyelvtan* tek druga gramatika hrvatskoga s mađarskim metajezikom u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća koja ju cjelovitije uključuje u sintaktički opis – osim u Margitaijevoj naći će se i u Popovichevoj *Illir Nyelvtan* (Baja/Pest, 1863.).

Još dvije činjenice metodološki povezuju sintaktička poglavlja prvoga dijela gramatičkoga priručnika: prva je da uz jasno lučenje književnoga jezika od dijalekta, „gramatiku odlikuje ravnopravno tretiranje kajkavskoga idioma uz književni hrvatski" (Barić, 2001: 323) pa su Margitaijeve dijalektološke napomene česte u metajezičnom sloju gramatike. Primjerice, uz opis perfekta stoji i ova „Napomena: U nekim predjelima narod u konjugaciji jednine muškoga roda umjesto završetka *o* rabi završetak *l*. Stoga govori: *ja sam čital, ti si čital, on je čital*. U ostalom se podudara s naučenim." (Margitai, 1885: 16).[215] Barić (2000: 41) ističe da je oprimjerenjem jezičnih posebnosti međimurske kajkavštine Margitaijeva gramatika „vrijedan (…) prinos i hrvatskoj povijesnoj dijalektologiji, posebno kajkavskom narječju." Druga je pak poveznica sintaktičkih gramatičkih poglavlja vezana za kontrastivni opis pojedinih činjenica hrvatskoga jezičnoga sustava s mađarskim, o čemu je već bilo riječi i uz opis glasova i uz pravopisne napomene. Tako, primjerice, uz opis tvorbe futura prvog Margitai napominje:

> „(…) Hrvati pri tvorbi futura I. glagol stave u infinitiv te ga tako rabe u svakoj osobi – (kao u mađarskom); a kao pomoć pri tvorbi rabe prezent pomoćnoga glagola *hotěti* (akarni, fogni) (…)" (Margitai, 1885: 17–18).[216]

Slična je i napomena dana uz *Pridjeve u atributnoj ulozi* (*A tulajdonságnév mint jelző*):

> „Pridjev se pravilno sklanja kao pridjevni atribut kada u mađarskome jeziku ispred njega stoji član ili pokazna zamjenica. Npr. A hüvös szél fú. Hladn*i* větar puše. Ezen egészséges asszony. Ova zdrav*a* žena." (Margitai, 1885: 31).[217]

---

215 U izvorniku: „Jegyzet: Némely vidéken a nép a himnemü ragozás egyesszámában *o* helyett *l* végzetet használ. Azt mondja tehát: *ja sam čital, ti si čital, on je čital*. A többiben megegyezik a tanultakkal."

216 U izvorniku: „(…) a horvátok a jövőidőképzésénél az igét határozatlan alakba teszik és igy használják minden személyben – (ugy, mint a magyarban); kisegitőül pedig a *hotěti* (akarni, fogni) segédigének a jelenidejét használják; (…)"

217 U izvorniku: „Határozottan rendesen akkor ragoztatik a tulajdonságnév mint jelző, mikor a magyarban névelő vagy mutatónévmás áll előtte. P. o. A hüvös szél fú. Hladn*i* větar puše. Ezen egészséges asszony. Ova zdrav*a* žena."

U kontekstu namjene gramatike negovornicima hrvatskoga jezika kontrastivne su napomene i u sintaktičkim gramatičkim poglavljima isključivo pragmatičke naravi.

4.1.2. Gramatički sadržaji drugoga dijela priručnika

Drugi dio priručnika (slika 23), koji Margitai od prvoga odvaja novom naslovnicom, numeracijom i godinom, također sadrži tri poglavlja: *Rendszeres nyelvtan* (*Gramatički sustav*), *Beszédgyakorlatok* (*Govorne vježbe*) i *Szótár a beszédgyakorlatokhoz* (*Rječnik uz govorne vježbe*) (Margitai, 1885 [1884]: 3–108).[218]

HORVÁT
NYELVTAN.
II. RÉSZ
RENDSZERES NYELVTAN. — BESZÉDGYAKORLATOK.
TANKÖNYVÜL ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA.
írta
MARGITAI JÓZSEF
Ára 80 kr.
Nagy-Kanizsa, 1884.

Slika 23. Naslovnica drugog dijela Margitaijeve *Horvát Nyelvtan*

Gramatički sustav obuhvaća devet poglavlja morfološkoga sadržaja i jedno sintaktičkoga. Morfološki je opis usmjeren promjenjivim (imenice, pridjevi, brojevi, zamjenice, glagoli) i nepromjenjivim (prilozi, prijedlozi, veznici i čestice) vrstama riječi. Ispred svakoga poglavlja Margitai donosi osnovno jezikoslovno nazivlje vezano uz gramatičke činjenice koje su predmetom

[218] Na kraju su još samo neobrojčani *Pogovor* (*Zárszó*), *Sadržaj* (*Tartalom*) i *Tiskarske pogrješke* (*Sajtóhibák*).

opisa pojedinoga poglavlja, i to na mađarskom i hrvatskom jeziku. Evo kako to čini (slika 24) na početku opisa *Imenica* (*A főnév*) (Margitai, 1885 [1884]: 3):

I.

A főnév.

— Neme, ragozása, alkotása. —

Nyelvtani fogalmak.

Főnév	samostavnik	tulajdonítóeset	padež dateljni
nem	spol	tárgyeset	padež tužiteljni
hímnem	mužki spol	hivóeset	padež zvateljni
nőnem	ženski spol	helyetjel. eset	padež mêstni
semlegesnem	srêdnji spol	eszköztjel.eset	padežtvoriteljni
szám	broj	ragozás	sklanjanje
egyesszám	jednobroj	gyök	koren
többesszám	višebroj	képző	tvorka
kettősszám	dvobroj	szóalkotás	tvorenje rêčih
eset	padež	szóképzés	izvadanje rêčih
alanyeset	padež imeniteljni	szóösszetétel	sastavljanje rêčih
sajátítóeseset	padež roditeljni		

Slika 24. Gramatičko nazivlje u Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan* na početku poglavlja o imenicama

Takav je metodološki postupak stupačnoga dvojezičnoga popisivanja gramatičkih naziva posebnost Margitaijeve gramatike s obzirom na to da sve prethodnice kao i sljednice *Horvát Nyelvtan* izvan granica Trojednice hrvatsko gramatičko nazivlje upisuju uzgredice tek u metajezični sloj gramatike pa je Margitaijeva i nazivoslovno vrelo, i to ponajprije hrvatskoga morfološkoga nazivlja.

I u drugom dijelu priručnika kao i u prvom Margitai uz opis književnoga jezika donosi dijalektne napomene. Barić (2000: 39) ističe da je dosljednost primjene postupaka navođenja dijalektnih oblika uz književne detaljnije i sustavnije upravo u drugom dijelu gramatike pa se takve napomene mogu naći uz opis gotovo svake vrste riječi. Primjerice, uz genitiv množine imenica muškoga roda Margitai domeće:

> „U nekim se predjelima, osobito u narodu, kod tvorbe II. padeža u množini umjesto nastavka *-ah* uzima nastavak *-ov* odnosno *-ev* ili se jednostavno i ne uzima. Tada posljednji slog izgovaraju razvučeno. Npr. *golub* (galamb),

> *golubov* ili *golub* (II. padež množine); *nož* (kés), *nožev* ili *nož* (II. padež množine)." (Margitai, 1885 [1884]: 8).[219]

Nadalje, „Margitai donosi niz primjera s nepostojanim a u književnome jeziku (sajam, kotao, otac, vetar, lonac) no iste primjere navodi i u mjesnome obliku: sejem, kotel, otec, veter, lonec (…)" (Barić, 2000: 39). Dakako, i u ovom dijelu gramatičkoga priručnika neizostavne su kontrastivne napomene hrvatskoga s mađarskim oblicima pa su, primjerice, glagolski prilozi sadašnji i prošli uspoređeni s oblicima mađarskoga jezika pri čemu su napomene temeljene ovaj put na različitosti uspoređenih jezičnih sustava:

> „Priložni oblici glagola u mađarskome jeziku odgovaraju mađarskim prilozima vremena, uzroka i načina; hrvatski se jezik koristi prošlim i sadašnjim priložnim oblicima glagola koji se u mađarskome jeziku ne mogu izraziti." (Margitai, 1885 [1884]: 47).[220]

Premda su sintaktički sadržaji bili pretežiti u prvom dijelu gramatike, Margitai im i u opisu *Gramatičkoga sustava hrvatskoga jezika* ustupa prostor. Doduše, tek njegovim završnim, desetim potpoglavljem naslovljenim *Mondattan* (*Sintaksa*) najprije uvodno ponavljajući dio sadržaja o jednostavnoj i proširenoj rečenici iz prvoga dijela gramatičkoga priručnika, a potom izlažući osnovne jezične (sintaktičke) činjenice o sklapanju rečenica (*mondatalkotás*), kongruenciji (*szóegyeztetés*), rekciji (*szóvonzat*) te redu riječi (*szórend*). I uz opis navedenih činjenica hrvatskoga jezika kontrastivno upućuje na sličnosti i razlike dvaju jezičnih sustava:

> „Sklapanje se složenih rečenica u hrvatskome jeziku ni po čemu ne razlikuje od mađarskoga. Ako učenik i naiđe na neku razliku, razlog je tomu red riječi, kongruencija i rekcija riječi. Onomu koji je ovladao tvorbom jednostavnih i proširenih rečenica povezivanje ili sjedinjavanje većeg broja rečenica neće predstavljati nikakav problem." (Margitai, 1885 [1884]: 57).[221]

Drugo je poglavlje drugoga dijela Margitaijeve gramatike naslovljeno *Beszédgyakorlatok* (*Govorne vježbe*). Tekstovi su *Govornih vježba* isključivo na

---

219 U izvorniku: „Némely vidéken, különösen a nép a többesszám II. esete képezésénél az *ah* végzet helyett *ov*, *ev*, végzetet vesznek fel, vagy pedig a végzeteket egyszerüen elhagyják. Ez esetben az utolsó szótagot megnyujtva mondják ki. P. o. golub (galamb), golubov vagy golub (t. sz. II. es.): nož (kés), nožev, vagy nož (több. sz. II. es.)"

220 U izvorniku: „A magyarban az ige határozói alakjai az idő-, ok- és módhatározóknak felelnek meg; a horvát jelen és multidejü határozói alakokat használ, melyek a magyarban nem fejezhetők ki."

221 U izvorniku: „A horvát összetett mondatok szerkesztése semmiben sem különbözik a magyarétól. Ha talál a tanuló némi különbséget, azt a horvát szórend, szóegyeztetés és szóvonzat okozza. Aki a tő- és bővitett mondat alkotásával tisztában van, annak több mondat összekapcsolása, vagy összevonása semmi nehézséget sem fog okozni."

hrvatskom jeziku, a jedino su naslovi u većini dvojezični, mađarski i hrvatski. Podijeljeni su u 13 semantičkih grozdova,[222] tematski vrlo raznolikih:[223]

> I. *A taneszközök.* (*Učila*), II. *A házi butorok.* (*Pohižtva*), III. *Az edények.* (*Posudje*), IV. *A táplálék.* (*Hrana*), V. *A ruha.* (*Ruho*), VI. *Az épületek.* (*Sgrade*), VII. *A közlekedési eszközök.* (*Vozila*), VIII. *Az ember. Čověk*, IX. *Az eszközök és szerszámok* (*oružje*)., X. *Az idő* (*vrěme*)., XI. *A pénz* (*novac*) *és a mérték* (*měra*)., XII. *Az állatok*. *Životinje.*, XXII. *Biline.*

Svaki grozd obuhvaća nekoliko kraćih tekstova.[224] U većini su pisani književnim jezikom i odrazom su jezične norme u gramatičkom dijelu priručnika, a tek rijetko pojedini su tekstovi, ili samo odlomci, dani na *medjimurskom* jeziku[225] kao što potvrđuje i vježba (slika 25) naslovljena *A szekér (kola.)* (Margitai, 1885 [1884]: 76) čije početne odlomke donosimo:

17. A szekér (kola.)

Poljodelavec jako treba kola. On na njih vozi drva iz šume, seno i žito iz polja. Kola vlečeju konji, voli ili pak krave. I osla sam več videl vu kola zapreženoga.

Kola su iz vnogo falatah sastavljena. Gledajmo pojedine děle kolah Ona imaju četiri kotače. Kotači su s železnimi šinjami okovani. Ima i takvih kolah, koja nisu okovana. Kotači se vrtiju okolo osi. Obedvě osi su svorom skup svezani. Na obedve osi ležiju dva oplena a na njih su odedvě lojtre. Lojtre drže ručice, a podpiraju vupore. Zavori i ljunki su zato, da kotači i vupori doli neopadneju, Na kolih napred i odzaj su šraglje. Kadkada i koša pleteju za kola, da nikaj van neopadne Céla kola za ige i rud vleče marha, koja je ili vu jarem ili vu hame zapřežena Na dobro napravljenih kolah ima vnogo željeza; ali takva kola su i jaka i vnogo terha moreju nositi. — Svaka kola nisu jednako velika. Lehka kola za putovanje se kočija zove. Kočija je kožom pokrita Kočija ima krov. Na kočiji je spreda kozlić (bok). Na kozliću sědi kočijaš. Osi kolah i kočijah moraju se mazati kolomazom, da na škriplju.

Slika 25. Početni odlomci 17. govorne vježbe *A szekér (kola.)* u Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan*

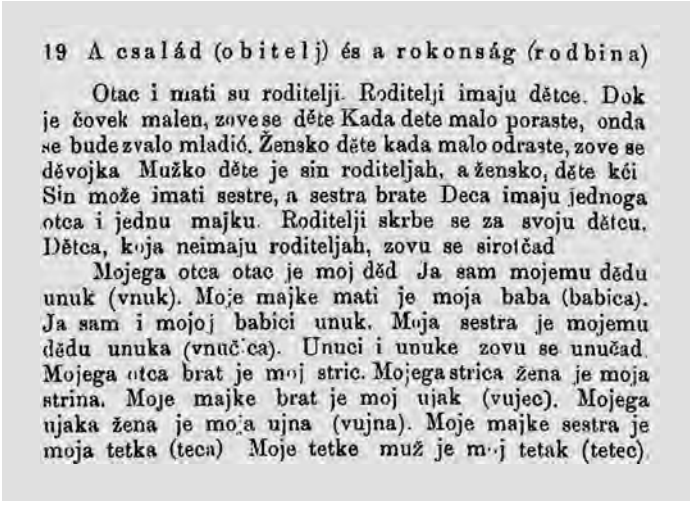
[222] Nakon XII. grozda pogrješno je numeracijom sljedeći (ujedno i posljednji grozd) određen kao XXII.

[223] Svi se naslovi tematskih grozdova donose u inačici u kojoj su upisani u gramatici pa otuda i pravopisna nesustavnost u njihovu bilježenju.

[224] Jedino IX., X., XI. i posljednji dvanaesti grozd (pogrješno određen kao XXII.) imaju po jedan duži tekst. Oni nemaju glavni naslov oko kojega se okuplja veći broj kraćih tekstova, već je naslov teksta ujedno i naslov grozda.

[225] Usp. primjerice 17. tekst *A szekér (kola.)* (Margitai, 1885 [1884]: 76) i početni odlomak 13. teksta *Az étel (jestvina)* (Margitai, 1885 [1884]: 70).

Margitai je i u tom dijelu priručnika, poglavito u tekstovima govornih vježba koji su pisani književnim jezikom,[226] sinonimično uz standardnojezičnicu upisivao i njezinu dijalektnu istovrijednicu.[227] Izdvajamo rečenične primjere (slika 26) koji to potvrđuju, a vezani su uz obitelj i rodbinske veze opisane u 19. tekstu govornih vježba (Margitai, 1885: [1884]: 78):

19 A család (obitelj) és a rokonság (rodbina)

Otac i mati su roditelji. Roditelji imaju dětce. Dok je čovek malen, zove se děte Kada dete malo poraste, onda se bude zvalo mladić. Žensko děte kada malo odraste, zove se děvojka Mužko děte je sin roditeljah, a žensko, děte kći Sin može imati sestre, a sestra brate Deca imaju jednoga otca i jednu majku. Roditelji skrbe se za svoju dětcu. Dětca, koja neimaju roditeljah, zovu se sirotčad

Mojega otca otac je moj děd Ja sam mojemu dědu unuk (vnuk). Moje majke mati je moja baba (babica). Ja sam i mojoj babici unuk. Moja sestra je mojemu dědu unuka (vnučica). Unuci i unuke zovu se unučad. Mojega otca brat je moj stric. Mojega strica žena je moja strina. Moje majke brat je moj ujak (vujec). Mojega ujaka žena je moja ujna (vujna). Moje majke sestra je moja tetka (teca) Moje tetke muž je moj tetak (tetec).

Slika 26. Početni odlomci 19. govorne vježbe *A család (obitelj) és a rokonság (rodbina)* u Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan*

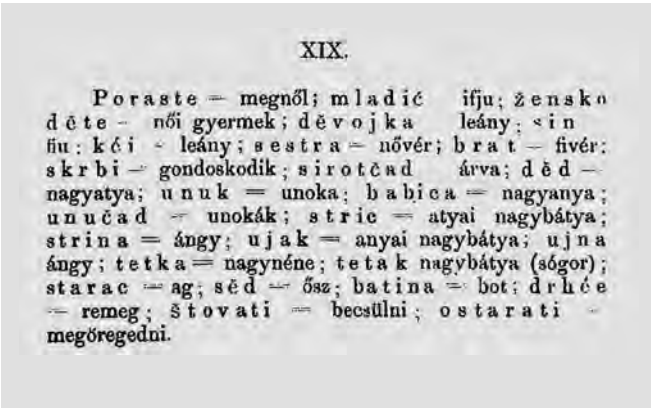
I u posljednjem poglavlju naslovljenom *Szótár a beszédgyakorlatokhoz* (*Rječnik uz govorne vježbe*) Margitai primjenjuje slično načelo „koje po prilici glasi ovako: uzimanje u obzir lokalnih jezičnih posebnosti sastavni je dio učinkovite nastave i učenja hrvatskoga jezika. Poradi toga u razmjerno velikom broju uz oblike na hrvatskom književnom jeziku u zagradi navodi i mjesnu (međimursku) hrvatsku inačicu, tek nakon toga slijedi odgovarajuća mađarska riječ" (Barić, 2000: 40) pa „sklonost i tolerancija mađarskoga kroatista prema lokalnom idiomu posebno dolazi do izražaja u području leksika." (Barić, 2000: 40). Dodajmo tomu još i to da rječnički dodatak nije abecedni, već je podijeljen u cjeline označene rednim brojevima (trideset ih je) koje prate istim rednim brojevima označene tekstove prethodnoga poglavlja,[228] a čime se olakšava snalaženje pri razumijevanju i/ili prevođenju. Primjerice, za 19.

226 Takvih je u cijelosti pisanih tekstova 28 od ukupno 30.

227 O sinonimičnosti u tekstovima Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* vidi sljedeće poglavlje knjige.

228 Razlika je jedino u vrsti brojke: tekstovi su označeni rednim arapskim brojkama, a rječnički je dodatak razdijeljen rimskima.

tekst, čije smo ulomke donijeli (slika 26), rječnički XIX. dodatak (slika 27) bilježi ove lekseme:

XIX.

Poraste = megnől; mladić ifju; žensko dĕte = női gyermek; dĕvojka leány; sin fiu; kći = leány; sestra = nővér; brat = fivér; skrbi = gondoskodik; sirotčad árva; dĕd = nagyatya; unuk = unoka; babica = nagyanya; unučad = unokák; stric = atyai nagybátya; strina = ángy; ujak = anyai nagybátya; ujna ángy; tetka = nagynéne; teta k nagybátya (sógor); starac = ag; sĕd = ősz; batina = bot; drhće = remeg; štovati = becsülni; ostarati = megöregedni.

Slika 27. Rječnički dodatak uz 19. govornu vježbu u Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan*

Ne treba smetnuti s uma da su rječnički dodatci sastavni dijelovi gramatika hrvatskoga s mađarskim metajezikom u ugarskom dijelu Podunavlja (usp. Popovich, 1863: 138–227; Mihalovics, 1874: 187–249; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 214–274) pa se i tom činjenicom Margitaijeva gramatika koncepcijski posvema uklapa u oblikovanje gramatičkih priručnika izvan granica Trojednice druge polovice 19. stoljeća.

4.2. Normativni pomaci

Margitai gramatiku objavljuje u vrijeme kada je na tlu Trojednice već zabilježena smjena filoloških škola, zagrebačke školom hrvatskih vukovaca. No unatoč tomu „normira prema zagrebačkoj normi (iako u padežnom modelu preuzima vukovsku razdiobu imenica prema rodu, a ne zagrebačku razdiobu prema G jd.) pa se zagrebačka obilježja dosljedno potvrđuju" (Ham, 2006: 123) kako je razvidno i iz sljedećega tabličnoga prikaza zagrebačkih[229] i jezičnih obilježja prvoga izdanja Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* (tablica 10):

[229] Tablični se prikaz obilježja zagrebačke norme donosi prema Ham, 2006: 70.

Tablica 10. Usporedba obilježja zagrebačke filološke škole s normativnim obilježjima Margitaijeve *Horvát Nyelvtan*

	norma zagrebačke filološke škole	József Margitai, *Horvát Nyelvtan* (Nagy-Kanizsa, 1885.)
gramatički model	imenične se sklonidbe dijele prema nastavku u G jd.	„a) U pogledu sklonidbe, hrvatske se imenice mogu svrstati u tri skupine. U I. skupinu spadaju imenice muškoga roda koje završavaju suglasnikom, a osim njih i imenice srednjega roda. U II. skupinu spadaju imenice muškoga i ženskoga roda koje završavaju samoglasnikom *a*. U III. skupinu spadaju imenice ženskoga roda koje završavaju suglasnikom." (Margitai, 1885 [1884]: 5)[230]
	lokativ je šesti padež, instrumental sedmi	„Lokativ se još naziva i šestim padežom. (…) Instrumental se još naziva i sedmim padežom." (Margitai, 1885: 46, 51)[231]
nazivlje	slovnica, samostavnik, pridavnik, brojnik, zaime, spol, osobno zaime, glagolj, glagoljna osoba, prošlo vrieme, predlog...	samostavnik, pridavno ime, brojno ime (brojnik), zaime, spol, osobno zaime, glagolj, prošlo vrěme, predlozi…
slovopis	*tj*, *ć* = *ć*	„Hrvatsko se *ć* izgovara kao mađarsko *ty*; npr. *moć* (tehetség). – Hrvatsko *tj* zvuči isto kao i *ć*. Međutim, valja napomenuti kako se *ć* može rabiti svugdje, a *tj* samo u izvedenih riječi čiji korijen završava na *-t*; npr. *bratja* (barátok), korijen *brat*. (...)" (Margitai, 1885: 5)[232]
	do 1876. *jat* se bilježi kao *ě*; samoglasni *r* kao *er* od 1876. *jat* se bilježi kao *ie*, *je*, samoglasni *r* kao *r*	„Mi ćemo u ovom djelu s obzirom na njegov opći cilj pisati slovo ě." (Margitai, 1885: 5)[233] „Glas *è* je muklo slovo ; prije se koristilo ispred suglasnika *r* u sredini onih riječi u kojima je poslije slova *r* stajalo više suglasnika. Moderni autori izostavljaju *è* kao suvišno slovo. Npr. *krv* (vér), *hrt* (agár)." (Margitai, 1885: 5)[234]

230 U izvorniku: „*a)* Ragozás tekintetében a horvát főnevek három osztályba soroztatnak. Az I. osztályba azon himnemü főnevek tartoznak, a melyek mássalhangzón végződnek és ezeken kivül a semlegesnemüek. A II. osztályba tartoznak az *a* hangzón végződő nő- és himnemü főnevek. A III. osztályba tartoznak a mássalhangzón végződő nőnemü főnevek."

231 U izvorniku: „A helyet jelentő eset hatodik esetnek is neveztetik. (…) Az eszközt jelentő eset hetedik esetnek is neveztetik."

232 U izvorniku: „A horvát *ć* ugy ejtetik ki mint a magyar *ty*; p. o. *moć* (tehetség). – A horvát *tj* is ugy hangzik, mint a horvát *ć*. – Megjegyzendő azonban, hogy a *ć* mindenütt használható, a *tj* csak azon származtatott szavak közepén, melyeknek tője *t*-vel végződik; p. o. *bratja* (barátok), tője *brat*. (…)."

233 U izvorniku: „Mi e munkában tekintettel annak általános czéljára – az ě betüt fogjuk használni."

234 U izvorniku: „Az è hangtalan betü ; régebben az *r* mássalhangzó előtt oly szavak közepén használták, a melyeknél az *r*-et több mássalhangzó követte. A legujabb irók az è-t mint felesleges betüt kihagyták. P. o. *krv* (vér), *hrt* (agár) e.h. *vèrt*, *hèrt*".

	norma zagrebačke filološke škole	József Margitai, *Horvát Nyelvtan* (Nagy-Kanizsa, 1885.)
pravopis	morfonološki (prema Babukićevu načelu: *Piši za oči, govori za uši*)	„'Piši riječi onako kako ih pravilno izgovaraš!' (…) 'Piši prema načelima sklonidbe i tvorbe riječi!' (…) 'Piši prema usvojenoj navici!'" (Margitai, 1885: 7)[235]
morfologija	u imeničnom G mn. bilježi se *h*: G mn. jelen-*ah*, konj-*ah*, sel-*ah*, žen-*ah*, stvar-*ih*	u imeničnom G mn. bilježi se *h*: G mn. -*ah* -*ih*
	u DLI mn. nesinkretizirani su nastavci: D mn. jelen-*om*, konj-*em*, sel-*om*, žen-*am*, stvar-*im* L mn. jelen-*ih*, konj-*ih*, sel-*ih*, žen-*ah*, stvar-*ih* I mn. jelen-*i*, konj-*i*, sel-*i*, žen-*ami*, stvar-*mi*	u DLI mn. nesinkretizirani su nastavci: D mn. -*om*/-*em* -*am* -*im* L mn. -*ih* -*ah* I mn. -*i* -*ami* -*mi*
	DI. dv. u svih imenica s nastavcima -*ima*, -*ama*: jelen-*ima*, konj-*ima*, sel-*ima*, žen-*ama*, stvar-*ima*	DI dv. -*ima* -*ama*
	zanaglasni A jd. zamjenice *ona* glasi *ju*	zanaglasni A jd. zamjenice *ona* glasi *ju*
	pravilan raspored navezaka u zamjenično-pridjevnoj sklonidbi: G jd. sam-*oga*; žut-*oga* D jd. sam-*omu*; žut-*omu* L jd. sam-*om*; žut-*om* I jd. sam-*im*; žut-*im*	pravilan raspored navezaka u zamjenično-pridjevnoj sklonidbi: G jd. -*oga* D jd. -*omu* L jd. -*om* I jd. -*im*
	preporuka o sklonjivosti brojeva *dva*, *oba*, *tri*, *četiri*; u brojeva *dva* i *oba*, *dvije* i *obje* razlikuje se rod: *dvaju* i *dviju*, *dvama* i *dvjema*	„Među glavnim brojevima posebnu sklonidbu imaju brojevi 1. 2. 3. i 4, a od njih jedan i dva imaju posebnu sklonidbu za sva tri roda, a tri i četiri, suprotno od ostalih glavnih brojeva imaju jednu sklonidbu za sva tri roda." (Margitai, 1885 [1884]: 21)[236]
	glagolski pridjevi sadašnji i prošli posebna su sklonjiva vrsta participa: *prikazujuća slika*, *prikazujuće slike*...	glagolski pridjevi sadašnji i prošli posebna su sklonjiva vrsta participa: *kopajući (a, e – i, e, a), (kapáló)* *kopavši (a, e – i, e, a), (kapált)*
	futur egzaktni: *bit ću kopao*	futur egzaktni: *bit ću kopao (la, lo) kapálandok*

235 U izvorniku: „'Ird a szavakat ugy, amint azokat helyesen kimondod!' (…) 'Irj a ragozás és szóképzés törvényei szerint!' (…) 'Irj a bevett szokás szerint!'"

236 U izvorniku: „A tőszámnevek közül az 1. 2. 3. és 4 önálló ragozással birnak és közülök a jedan és dva nak mind a három nemre külön-, a tri és četiri nek s a többi tőszámnévnek ellenben mind a három nemre egyféle ragozása van."

Margitai, dakle, prvim izdanjem *Horvát Nyelvtan* ostaje u okvirima zagrebačkih slovnica pri čemu normativni propis dijelom usklađuje s Veberovim trećim izdanjem *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* ([3]1876.) na koje se i sam predgovorno poziva. Naime, s obzirom na to da je Veber u tom izdanju slovnice unio dvije slovopisne promjene – „umjesto rogatoga *e*, umjesto *ě*, Veber piše u dugom slogu *ie*, a u kratkom *je* (umjesto *dĕte*, *dĕteta*, sada je *diete*, *djeteta*); umjesto *èr* piše *r* bez popratnoga mukloga *è*" (Ham, 2006: 94) – pri čemu „svoja normativna rješenja usklađuje sa sebi suvremenom jezičnom praksom" (Ham, 2006: 94), Margitai ipak u gramatiku unosi tek jednu slovopisnu izmjenu: bilježenje slogotvornoga /*r*/ bez popratnoga mukloga *è*, a ostavlja bilježenje odraza jata tzv. rogatim *e* (*ě*). Ipak, svjestan je suvremene (književne) prakse pa u gramatici napominje: „U hrvatskoj književnosti trenutno se umjesto *ě* piše *ie* odnosno *je*." (Margitai, 1885: 4–5).[237] Svjestan je i drugih pomaka zabilježenih u književnim tekstovima pa, primjerice, ostajući i pri dvama slovnim rješenjima za fonem /*ć*/ (bilježenje dvoslovom *tj* i jednoslovom *ć*), ipak upozorava na sebi suvremenu praksu: „Zapamtimo da najnoviji pisci slovo *tj* ne rabe kao samostalan suglasnik, već umjesto njega rabe *ć* koji se isto izgovara neovisno o tome završava li riječ na *t* ili ne." (Margitai, 1885: 6).[238]

Pogled u ostala izdanja gramatike otkrivaju da su i ona u okvirima zagrebačkih slovnica pa se opća obilježja zagrebačke norme u gramatici prepoznaju i na početku 20. stoljeća (usp. Čipanj Banja, 2016: 42–58). U drugom (i ponovljenom) izdanju gramatike Margitai (1901 [1895]: 7) tako izostavlja u popisu samoglasnika *è* pa onda izostaje i napomena da je riječ o muklome znaku.[239] Druge uočene razlike između prvoga i drugoga (i ponovljenoga) izdanja ne zadiru u normativni propis, već se tiču manjih izmjena i/ili izostavljanja opisa vezanog uz kakvu jezičnu činjenicu. Primjerice, u prvom izdanju Margitai (1885: 7) donosi i popis ćiriličnih slova kojima se služe Srbi,[240] a izostavlja ga u drugom (i ponovljenom) izdanju gramatike (usp. Margitay, 1901 [1895]: 9). U drugom dijelu gramatike jedna je promjena u *Govornim vježbama*: tekst *A pénz (novac) és a mérték (měra)* neznatno je izmijenjen jer

237 U izvorniku: „A horvát irodalomban jelenleg *ie*-t és *je*-t irnak *ě* helyett."

238 U izvorniku: „Jegyezzük meg, hogy a legujabb irók a *tj*-t nem használják mint önálló mássalhangzót, hanem helyette a vele hangra nézve egyenlő *ć*-t használják, akár végződik a szó *t*-vel akár nem."

239 Usporedi napomenu u prvom izdanju gramatike: „Az è jegynek nincs hangja." (Margitai, 1885: 4). U prijevodu: „Znak è nema glasa."

240 Usp.: „Azok számára, kik a szerbek (ráczok) irását is meg akarják tanulni, ide irjuk a cyrill betüket:" (Margitai, 1885: 7). U prijevodu: „Onima koji žele naučiti i srpska slova, ovdje donosimo i ćirilična slova:"

je opis *desetice*, odnosno 'kovanice od deset krajcara', zamijenjen opisom forinte (usp. Margitay, 1901 [1895]: 128).

Treće je, ujedno i posljednje izdanje gramatike, unijelo nešto više promjena, ali ni one nisu izvan korica zagrebačkih slovnica. Slovopisno u tom izdanju Margitai na mjestu tzv. rogatoga *e* (*ě*) bilježi *ie* za dugi jat, odnosno *je* za kratki pa se tom činjenicom razlikuje i popis i opis glasova u fonološkom gramatičkom poglavlju (usp. Margitai, 1906: 7–10).[241] Međuotvorničko je *j* uneseno u primjere toga izdanja,[242] kratkoj je množini u nekim primjerima zagradom pridružena i duga[243] ili je u potpunosti zamijenjena dugom,[244] oblici su zamjenica *nekoji* i *netko* zamijenjeni s *njekoji* i *njetko* (Margitai, 1906: 33), sufiks *-telj* zamijenjen je u primjerima sufiksom *-lac* za vršitelja radnje,[245] manje je tvorbenih, fonoloških, morfoloških i leksičkih dijalektnih obilježja,[246] ispravljena je pokoja tiskarska pogrješka, a ponovno su i neki rečenični primjeri, poglavito u *Govornim vježbama*, neznatno izmijenjeni.[247] Sve to upućuje na zaključak da je Margitaijeva *Horvát Nyelvtan* čuvala zagrebačka obilježja izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora znatno duže negoli je to bio slučaj sa slovnicama unutar njezinih granica koja su se

241 U skladu s navedenom slovopisnom promjenom, dakako, u tom su izdanju izmijenjeni i svi primjeri. Isto tako, pokoji je ekavizam iz prvoga i drugoga (i ponovljenoga) izdanja zamijenjen jekavizmom. Usp.: „Selo je gorelo." (Margitai, 1885: 20; Margitay, 1901 [1895]: 20) / „Selo je gorjelo." (Margitai, 1906: 23), *sused* (Margitay, 1901 [1895]: 35) / *susjed* (Margitai, 1906: 45). Ekavski odraz jata u gramatici, pretpostaviti je, dijalektno je obilježje navedenih primjera, a kako u treće izdanje gramatike Margitai općenito unosi manje dijalektnih obilježja, to su i primjeri ekavskoga odraza u tom izdanju rjeđi. Usp.: *govoreči*, *putujuči* (Margitay, 1901 [1895]: 63), *govoreći*, *putujući* (Margitai, 1906: 78).

242 Usp.: *prijatelj*, *neprijatelj* (Margitai, 1906: 25, 27).

243 Usp.: „Kralji, (kraljevi), zapoviedaju." (Margitai, 1906: 27).

244 Usp.: „*Petri su muži*." (Margitay, 1901 [1895]: 101) / „*Petri su muževi*." (Margitai, 1906: 127).

245 Usp.: *laskatelj* (Margitay, 1901 [1895]: 34) / *laskavac* (Margitai, 1906: 41).

246 To se posebice odnosi na zamjenu dijalektnog sufiksa *-ec* književnim *-ac* (usp. „Trgovec nemože prodati." (Margitay, 1901 [1895]: 31) / „Trgovac nemože prodati." (Margitai, 1906: 38)), bilježenje glagolskoga pridjeva radnoga u muškom rodu jednine s provedenom vokalizacijom (usp. „Učenik je učil računati." (Margitay, 1901 [1895]: 31) / „Učenik je učio računati." (Margitai, 1906: 38)), provođenje sibilarizacije u D jd. imenica ž. r. (usp. „Pavel se raduje knjigi." (Margitay, 1901 [1895]: 103) / „Pavel se raduje knjizi." (Margitai, 1906: 129)) te na zamjenu pokojega leksičkoga dijalektizma standardnojezičnicom (usp. *beteštvo* (Margitay, 1901 [1895]: 36) / *bolest* (Margitai, 1906: 43), *potlě* (Margitay, 1901 [1895]: 37) / *poslje* (Margitai, 1906: 44), *tmica* (Margitay, 1901 [1895]: 39) / *tmina* (Margitai, 1906: 47), *škarje* (Margitay, 1901 [1895]: 43) / *škare* (Margitai, 1906: 53)) itd. Izmjene su i u antroponimiji: „Pavel je marljiv učenik." (Margitay, 1901 [1895]: 29) / „Pavao je mrljiv (!) učenik." (Margitai, 1906: 34), „Štefek je na me gledao." (Margitay, 1901 [1895]: 42 / „Stjepko (Štefek) je na me gledao." (Margitai, 1906: 50).

247 Usp.: „U krevet je pokrivač (poplon)." (Margitay, 1901 [1895]: 111) / „U krevet je pokrivač (poplun)." (Margitai, 1906: 139), „Cipeli su laglji (lažeši) nego čižme." (Margitay, 1901 [1895]: 117) / „Cipele su laglje (lažeše) nego čižme." (Margitai, 1906: 147), „Parobroda para vozi." (Margitay, 1901 [1895]: 121) / „Parobroda para tjera." (Margitai, 1906: 152), „Novčić je kovan (zlejan) od bakra (kufra)." (Margitay, 1901 [1895]: 128) / „Novčić je kovan (liven) od bakra (kufra)." (Margitai, 1906: 161) itd.

normativnim upadima hrvatskih vukovaca počela napuštati upravo u desetljeću objavljivanja prvoga izdanja Margitaijeve gramatike.

5. ZAKLJUČAK

Premda je Margitaijeva *Horvát Nyelvtan* jedna od rijetkih gramatika hrvatskoga s mađarskim metajezikom druge polovice 19. stoljeća koja je u povijesti hrvatske gramatikografije do danas dobila svoje mjesto, nastojale smo rasvijetliti još neke dosada manje opisane, ali važne pojedinosti vezane uz nju.

Prva je uz datiranje njezina prvoga izdanja. Drugi dio gramatičkoga priručnika *Rendszeres nyelvtan – Beszédgyakorlatok* (*Gramatički sustav – Govorne vježbe*) Margitai jest napisao 1884., ali ga je uz prvi dio objavio godinu dana poslije pa je prvo izdanje iz 1885., a ne iz 1884. kako je navodila dosadašnja jezikoslovna kroatistika i mađarska slavistika.

Drugo do sada otvoreno pitanje o broju izdanja Margitaijeve gramatike ovdje je također upotpunjeno. Gramatika je imala četiri izdanja, drugo joj je izdanje (1895.) ponovljeno 1901., a posljednje je otisnuto 1906. pa *Horvát Nyelvtan* brojnošću izdanja nadilazi sve druge gramatike hrvatskoga pisane mađarskim jezikom ne samo 19. već i 20. stoljeća.

Uporaba lingvonima *hrvatski* već u naslovu gramatike jasno naznačuje jezik koji joj je predmetom opisa. Normativni pomaci koje Margitai unosi u svako sljedeće izdanje *Horvát Nyelvtan* nakon 1885. rubni su i ne utječu na pripadnost gramatike zagrebačkoj filološkoj školi. Uz uporabljeni lingvonim i autorovo jasno lučenje hrvatskoga jezika od njemu bliskih, posebice srpskoga, potom predgovorno pozivanje na hrvatske gramatičke uzore te isticanje posebnosti međimurske kajkavštine dokazuju da je gramatika značajan prinos hrvatskoj jezikoslovnoj, a ne samo gramatikografskoj povijesti 19. i 20. stoljeća.

SINONIMIČNOST U TEKSTOVIMA *HORVÁT NYELVTAN* JÓZSEFA MARGITAIJA

1. UVOD

Gramatički su priručnici hrvatskoga jezika, otisnuti na tlu Trojednice, do kraja 19. stoljeća izgubili strukturne dijelove kojima su se naslanjali na gramatičarsku djelatnost prethodnoga, 18. stoljeća (usp. Ptičar, 1990; Kolenić, 1998). Rečeno se odnosi ponajprije na konverzacijske i rječničke dodatke pa su gramatike do kraja stoljeća svedene samo na opis gramatičkih sastavnica jezika (usp. Brlobaš, 2015: 462). Pogled pak u strukturu gramatičkih priručnika otisnutih izvan hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora, u ugarskom dijelu Podunavlja, pokazuje da su gramatički priručnici hrvatskoga s mađarskim metajezikom, i to ponajprije iz pragmatičkih razloga, takve dijelove uvrštavali u gramatičke priručnike od samih početaka hrvatske gramatikografije na mađarskom jeziku, od Popovicheve *Illir Nyelvtan* (Baja, 1863.) do posljednje devetnaestostoljetne, one Ehrenhöferove i Vidovicseve (*Horvát Nyelvtan*, Budapest, 1897.).

Tom se metodološkom okviru pridružuje i Margitaijeva *Horvát Nyelvtan* (Nagy-Kanizsa, 1885.), jedinstvena jedino po tom što je u odnosu na ostale gramatike hrvatskoga s mađarskim metajezikom na mađarskom (etničkom i jezičnom) prostoru dvama izdanjima zakoračila i u novo, 20. stoljeće.[248] Ipak, i ta su izdanja (iz 1901. i 1906.) sadržajno ostala u okvirima izdanja gramatike iz 1885. godine: u prvom dijelu Margitai, kako je razvidno iz predgovornih napomena, daje osnovna pravila za početno učenje hrvatskoga jezika te gramatički opis jednostavne neproširene i proširene rečenice, a u drugom

[248] Usp.: Margitay, József, 1901.: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, II. kiadás, Nagykanizsa: Kiadja Fischel Fülöp Könyvkereskedése; Margitai, József, 1906.: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, III-ik kiadás, Nagykanizsa: Kiadja Fischel Fülöp Könyvkereskedése.

dijelu donosi gramatički sustav hrvatskoga jezika.[249] Govorne su vježbe sadržajno pripadne prvom izdanju gramatike, njezinu drugom dijelu, pa se unose u svako sljedeće izdanje *Horvát Nyelvtan*, sve do 1906. kada je gramatika posljednji put objavljena.[250] One će biti i predmetom analize.[251] Riječ je o pretposljednjem poglavlju gramatičkoga priručnika[252] koje autor upotpunjuje kontekstualno uklopljenim sinonimnim leksemima otkrivajući leksičko bogatstvo hrvatskoga jezika kao rezultat njegova povijesnoga razvoja (usp. Turk, 1996: 63–79; Tafra, 2005: 214). S obzirom na to da će se opisati sinonimija kao leksička pojava na razini teksta, uvodno valja terminološki razgraničiti pojmove vezane uz sinonimiju i sinonimičnost.

2. TEORIJSKI I METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

U razumijevanju se istoznačnosti (sinonimije) kao semantičke kategorije u leksikologiji pronalaze različita polazišta ovisno o kriterijima koji se uzimaju u obzir za njezino određivanje. Uspoređujući teorijske pristupe sinonimiji, Glušac (2018: 206) izdvaja jedan od najučestalijih: „Kriterijem se za

[249] Usp.: „Svoju gramatiku podijelio sam na dva dijela. U prvom dijelu učenicima prvo dajem ona pravila koja su odmah na početku učenja potrebna ako netko želi naučiti pravilno pisati i govoriti na hrvatskom jeziku. Na drugom mjestu navodim praktične spoznaje koje su potrebne ako netko želi na hrvatskom jeziku iskazati svoje misli u jednostavnim neproširenim i proširenim rečenicama. – U drugom dijelu dopunio sam i sažeo sve naučeno, tj. sustavno navodim sva gramatička pravila, ponavljam gradivo, a da se ono ne čini dosadnim učenicima. Osim toga pobrinut ću se i za jedan kratak hrvatsko-mađarski i mađarsko-hrvatski rječnik." (Margitai, 1885., iz Predgovora, neobrojčano). U izvorniku: „Nyelvtanomat két részre osztom. Az első részben először azon szabályokat közlöm a tanulóval, melyekre okvetlen szüksége van, ha horvátul helyesen akar olvasni és irni. Másodszor gyakorlatilag azon ismereteket, a melyekre szüksége van, ha gondolatait a tő- és bővített mondatok körében akarja horvátul kifejezni. – A második részben kiegészítem és összefoglalom a tanultakat, azaz : rendszerben közlöm az összes nyelvtani szabályokat és ismétlésekbe is bocsátkozom a nélkül, hogy unalmas volna a tanulóra nézve. Ezen kivül rövid horvát-magyar és magyar-horvát szótárról is fogok gondoskodni."

[250] Na koricama je izdanja *Horvát Nyelvtan* iz 1906. naznačeno da je riječ o trećem izdanju. Usp.: Margitai, József, 1906.: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, III. kiadás, Nagykanizsa: Kiadja Fischel Fülöp Könyvkereskedése. No s obzirom na to da je 1901. ponovljeno drugo izdanje iz 1895., riječ je o četirima ukoričenjima gramatike.

[251] Svi se primjeri i navodi donose izvornim slovopisom i pravopisom prema izdanju gramatike iz 1885. godine, a prijevod se uz izvornik redovito donosi. S obzirom na to da je drugi dio priručnika od prvoga odvojen zasebnom naslovnicom, na kojoj je upisana godina 1884., i zasebnom numeracijom, uz primjere i navode govornih vježba uz godinu izdanja 1885. u uglatoj se zagradi upisuje 1884. godina.

[252] Posljednje je poglavlje *Szótár a beszédgyakorlatokhoz* (*Rječnik uz govorne vježbe*). Rječnički dodatak nije abecedni, već je podijeljen u cjeline označene rednim brojevima (trideset ih je) koje prate istim rednim brojevima označene tekstove prethodnoga poglavlja, a čime se olakšava snalaženje pri razumijevanju i/ili prevođenju. U rječnik Margitai također upisuje pokoji sinonimni par, a u njemu se pojavljuje tek jedan koji nije zabilježen i u govornim vježbama. Usp.: „dan svih svetih (sesveti) = mindenszentek napja" (Margitai, 1885 [1884]: 103).

određivanje sinonimije vrlo često uzima kontekstualna zamjenjivost, tj. podudarnost riječi po značenju i po uporabi, no vrlo je mali broj riječi koji se mogu smatrati pravim (apsolutnim, potpunim) sinonimima."[253] Ništa manje nije sporan ni naziv *bliskoznačnost* (*bliskosinonimija*) na što upućuje Tafra (2005: 222) izdvajajući tri vrste semantičkih odnosa među riječima na koje se rečeni naziv odnosi: „sinonimičnost među pojedinim značenjima višeznačnica, zatim sinonimičnost među riječima koje nisu zamjenjive u svim kontekstima zbog semantičkih i sintaktičkih zapreka u njihovoj leksičkoj spojivosti, ali i sličnost ili bliskost značenja pojedinih riječi." U prvom bi i drugom slučaju, ističe Tafra, bilo riječi o sinonimiji, a treći bi slučaj, koji se u nas najčešće smatra bliskoznačnošću, valjalo odrediti kao kvazisinonimija. I dok Tafra (1995: 18) uvjetom sinonimičnosti smatra semantičko podudaranje i mogućnost upotrebe jedne riječi (sinonima) umjesto druge, Petrović (2005: 13) terminološki polazi od razgraničenja pojma *sinonimije* (kao pojave u sustavu, na paradigmatskoj razini) od pojma *sinonimičnosti* (kao pojave u kontekstu, na sintagmatskoj razini) iz čega proizlazi da sinonimija pretpostavlja odnos među jedinicama u leksiku, a sinonimičnost njihov odnos na razini teksta.[254] Kako će se u nastavku promatrati leksičke jedinice u govornim vježbama Margitaijeve *Horvát Nyelvtan*, i to one koje autor smatra kontekstualno zamjenjivima, govorimo o *aktualnoj kontekstnoj istoznačnosti* (usp. Petrović, 2005: 132). Upravo se takav odnos semantičke identičnosti naziva *sinonimičnim*, odnosno *sinonimičnošću*: „Dva su izraza sinonimična kada u konkretnom kontekstu i u izvanjskoj situaciji obuhvaćaju isti ili bliski potencijalni sadržaj, a njihov se mogući odnos primatelju iskazuje jezičnom intencijom te tekstno relevantne obavijesti." (Petrović, 2005: 133). Naše će korpusno istraživanje obuhvatiti konkretnu aktualizaciju sinonima u kontekstu (dakle sinonimičnost), a izostat će proučavanje sinonimije kao odnosa među jezičnim jedinicama u sustavu. Razlog neproučavanju sinonimije kao leksičke pojave u sustavu leži ponajprije u činjenici da je do izdanja Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* objavljena tek nekolicina važnijih teorijskih rasprava o sinonimima, i to iz pera Vinka Pacela,[255] u kojima autor uspostavlja terminološke granice između izonima i sinonima te sinonimije u književnom jeziku i tzv. međudijalektne sinonimije (Petrović, 2005: 122). Tomu treba pridodati činjenicu da

253 O kriterijima određivanja sinonimije kao semantičke kategorije vidi i: Zgusta, 1991: 88, 89; Babić, 1966; Babić, 1990: 260; Samardžija, 1995: 17–19; Mihaljević, 2001: 191–208; Bičanić i dr., 2013: 305–306.

254 Petrović (2005: 134) posebno ističe kako navedeno ne znači da se u kontekstu sinonimija i sinonimičnost ne mogu presijecati i preklapati, no ne moraju se poistovjećivati.

255 Pacelovi su prilozi *Iz hrvatske sinonimike* objavljeni 1867. u nekoliko brojeva časopisa *Dragoljub*.

hrvatska leksikografija 19. stoljeća do izdanja Margitaijeva gramatičkoga priručnika još nije iznjedrila opće objasnidbene jednojezičnike kao ni posebne (sinonimne) rječnike koji bi ponudili uvid (i) u leksičku sinonimiju navedena razdoblja.[256]

Uz sve navedeno nužno je odrediti još jednu metodološku ogradu ovomu radu; naime, kako je jedan od uvjeta valjana opisa sinonimije nemiješanje dijakronije i sinkronije (Tafra, 2005: 218), sinonimija se u sinkronijskom presjecištu vremena nastanka Margitaijeva gramatičkoga priručnika metodološki neće uspoređivati ni sa sinonimijom u leksičkom sustavu suvremenoga hrvatskoga jezika. Stoga je metodološki opravdano ekscerpiranoj građi iz korpusa pristupiti isključivo s gledišta sinonimičnih odnosa među leksičkim jedinicama u tekstu.

3. KORPUS

Iz Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* ekscerpirat će se sinonimične jedinice koje su zabilježene u tekstovima pretposljednjega poglavlja *Beszédgyakorlatok* (*Govorne vježbe*) (str. 5–91). U njima je 299 leksema koji ulaze u sinonimičan odnos, bilo da tvore sinonimičan par ili niz. Svi su tekstovi govornih vježba u gramatici dani na hrvatskom jeziku, a jedino su naslovi (pretežito) dvojezični, mađarski i hrvatski. Podijeljeni su u trinaest semantičkih grozdova,[257] tematski raznolikih. U većini su pisani književnim jezikom i odrazom su jezične norme dane u drugom dijelu priručnika (*Gramatički sustav*), a tek

256 Rečeno ne umanje leksikografski zamah zabilježen u Trojednici u 19. stoljeću. U prvim je desetljećima 19. stoljeća iznimno važnu ulogu u popuni hrvatskoga leksika imao njemačko-hrvatski dvojezičnik Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića *Deutsch-ilirisches Wörterbuch* (Zagreb, 1842.), a od pedesetih godina „traje iznimno plodna terminološka djelatnost Bogoslava Šuleka okrunjena jednim dvojezičnikom i dvama vrijednim terminološkim djelima: trojezičnim rječnikom znanstvenoga nazivlja i imenikom botaničkoga nazivlja." (Samardžija, 1997: 178).

257 Usp.: I. *A taneszközök.* (*Učila*), II. *A házi butorok.* (*Pohištva*), III: *Az edények.* (*Posudje*), IV. *A táplálék.* (*Hrana*), V. *A ruha.* (*Ruho*), VI. *Az épületek.* (*Sgrade*), VII. *A közlekedési eszközök.* (*Vozila*), VIII. *Az ember. Čověk*, IX. *Az eszközök és szerszámok* (*oružje*)., X. *Az idő* (*vrěme*)., XI. *A pénz* (*novac*) *és a mérték* (*měra*)., XII. *Az állatok*. *Životinje.*, XXII. *Biline*. Razvidno je da je nakon XII. grozda pogrješno numeracijom sljedeći (ujedno i posljednji) određen kao XXII. Grozdovi označeni rednim brojkama IX., X., XI. i XXII. sadrže samo po jedan duži tekst. Oni nemaju glavni naslov oko kojega se okuplja veći broj kraćih tekstova, već je naslov teksta ujedno i naslov grozda.

su rijetko pojedini tekstovi, ili samo odlomci, dani na *međimurskom* jeziku.[258] Govorne vježbe sadrže glavninom hrvatski opći (općeuporabni) leksik, a strukovno je nazivlje tek u ponekim tekstovima.[259]

Leksičke su jedinice koje ulaze u sinonimične odnose najčešće jednorječnice, leksemi (usp. *okvir (rama)*, *polupati (poterti)*). U pisanim se tekstovima u sinonimičan odnos stavljaju leksem i sintagma (usp. *pročelje (prva i zadnja stran)*, *zadak (zadnja stran)*), potom primjeri u kojima je prvi član sintagmatski ustrojen (usp. *stolarski stol (blanjača)*, *državni grb (kruna)*) te jedan rečenično ustrojen (usp. *koliko je na uri (koja je doba)*). Sinonimični su nizovi u odnosu na parove također zastupljeni tek pokojim primjerom (usp. *svećenik (pop, redovnik)*, *četka (kefa, ličaljka)*, *čekić (kladivac, hamar)*).

Sinonime aktualizirane u kontekstu Margitai većinom nalazi među imenicama, rjeđe među pridjevima, glagolima i prijedlozima. Pretežu primjeri leksičke (raznokorijenske) sinononimičnosti (usp. *košulja (rubača)*, *četka (kefa)*), ali su korpusno potvrđene i istokorijenske (gramatičke, tvorbene) leksičke jedinice koje ulaze u sinonimičan odnos (usp. *děo (děl)*, *prsluk (pruslek)*, *gaćevice (gaćnice)*).

U abecednom su popisu koji slijedi uključene sve sinonimične jedinice, neovisno o tom je li riječ o leksičkim ili tvorbenim sinonimima aktualiziranima u kontekstu. Analiza sintagmatskih i leksičkih osobitosti sinonimičnih jedinica u tekstovima Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* bit će dana nakon abecednoga popisa.

---

258 Lingvonim *međimurski* jezik odnosi se na onaj idiom koji su Međimurci upotrebljavali i nakon 1861. kada je padom Bachova apsolutizma Beč popustio ultimatumu Mađara i predao im hrvatsko Međimurje. „Mađarski je jezik u Međimurju postao službeni, uveden je u sve urede, sudstvo, škole, a bilo je pokušaja da se uvede i u crkvu. Mađari su godinama bez uspjeha nastojali Međimurje otrgnuti od Zagrebačke nadbiskupije i pripojiti ga mađarskoj nadbiskupiji u Szombathelyu. Svjesni da Međimurci nisu Mađari, rano su iskonstruirali takozvani 'međimurski narod' i 'međimurski jezik'." (Kalšan, 2006: 268–269). Tim su idiomom pisani 17. tekst *A szekér (kola.)* (Margitai, 1885 [1884]: 76) i početni odlomak 13. teksta *Az étel (jestvina)* (Margitai, 1885 [1884]: 70). O *međimurskom* jeziku u 19. stoljeću te pokušaju njegove revitalizacije u godinama Drugoga svjetskoga rata vidi: Blažeka, 2011: 19–34; Dončec, 2018: 55–82; Bunjac, Stevanović, Vegh, 2013: 67–164.

259 Usp. sljedeće tekstove govornih vježba: 17. *A szekér (kola)*, 20. *Az ember foglalkozása (zanimanje čověka)*, 21. *Az iparosok (rukotvorci)*, 22. *Az eszközök és szerszámok (oružje).*

4. ABECEDNI POPIS SINONIMIČNIH JEDINICA U TEKSTOVIMA MARGITAIJEVE *HORVÁT NYELVTAN*

Abecedni popis sinonimičnih jedinica ekscerpiranih iz građe sadrži naglašenu natuknicu koju čini sinonimičan par/niz. Jedna naglašena natuknica obuhvaća lekseme koje autor sinonimično upotrebljava u istom značenju, uključujući i one koji se samo slovno razlikuju. Hijerarhijski dominantan sinonimičan leksem onaj je koji autor rabi na prvom mjestu u rečeničnoj potvrdi te je po njemu određen početak natukničkoga zapisa. Kod sinonimičnoga niza u natukničkoj obradi poštivalo se načelo dominantnoga leksema za prva dva člana niza, a ostali su dani slijedom kako ih autor rabi u rečeničnoj potvrdi/potvrdama. Sinonimični leksemi među imenicama bilježe se u nominativu, pridjevni se navode u obliku m. r. jd., a glagolski u infinitivu. Članovi su sinonimičnih parova/nizova u abecednom popisu odvojeni zarezom, a stvarni asindetski i/ili sindetski način njihova tekstnoga povezivanja vidljiv je u potvrdi iz korpusa koja slijedi nakon leksikografske definicije. Iza značenja koje se utvrđuje za natuknički sinonimični par/niz dana je pokrata za izvor iz kojega se prilagođeno i/ili skraćeno značenje preuzima.[260] Ako je pokrata izostala, znači da je značenje natuknice određeno prema potvrdi ili prema značenju mađarske istovrijednice ako je leksem zabilježen u *Rječniku uz govorne vježbe* (*Szótár a beszédgyakorlatokhoz*) (Margitai, 1885 [1884]: 92–108). Navodi se samo ono značenje koje je kontekstualno potvrđeno u građi. Zagradom se iza potvrda bilježi broj stranice s koje su preuzete.

[260] ARj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, JAZU;HJP – *Hrvatski jezični portal* (http://hjp.znanje.hr/); RPSGMD – *Rječnik preloške skupine govora međimurskoga dijalekta*; RVKG – *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*.

arak, arkuš jedinica za mjeru papira, komad za pisanje od dva lista, četiri stranice (HJP), *To zovemo arak (arkuš).* (66)

baba, babica majčina majka ili očeva majka (HJP), *Moje majke mati je moja baba (babica).* (78)

bačva, lagva posuda za tekućine, osobito za vino ili rakiju, obično drvena, uobručena (HJP), *Bačve (lagve) pravi bačvar (pintar).* (80)

bačvar, pintar onaj koji izrađuje bačve (HJP), *Dežicu načinio je bačvar (pintar)*. (70)

bakar, kufar kovina crvenkaste boje (HJP), *Šrpinja je načinjena od lima (pleha) ili bakra (kufra)*. (69)

bara, mlaka voda koja se zadržava u udubljenju na površini zemlje (HJP), *U bari (mlaki) je stoječa voda.* (72)

bazga, bezg grmolika biljka s grozdastim bijelim cvjetovima i crnim bobicama (HJP), *Bazga (bezg), malina (himber), ribiz, ogrozd, lëska, šipak neimaju samo jedno stablo nego jih imaju više, zato se zovu grmlje.* (91)

bĕli, pocinjen prevučen kovnom prevlakom, galvaniziran, *Lonac je bĕli (pocinjen)*. (69)

bodež, bajonet vrsta sječiva s dvije oštrice i širokom drškom (HJP), *Vojnik ima pušku, sablju i bodež (bajonet).* (79)

boja, farba dojam što ga na oko ostavljaju različita zračenja od kojih se sastoji svjetlost (HJP), *Papir je bĕle boje (farbe)*. (66)

bolestnik, betežnik onaj koji je bolestan (HJP), *Na krevetu se bolestnici (betežniki) počivaju.* (68)

boltan, sveden zasvođen, *Strop je u pivnici boltan (sveden).* (75)

borba, branje berba (HJP), *Onda je borba (branje).* (84)

bradva, širočka tesarska sjekira široke oštrice, tesla (HJP), *Kolari i tesari trebaju bradvu (širočku).* (82)

bradvičast, hrapav neravan (HJP), *Plod je bradvičast (hrapav).* (91)

brašno, melja, samljeto žito prah od samljevena zrna žita (HJP), *Kolači prave se od pšeničnog, ječmenog, hrženog i hajdinskog brašna (melje).* (71); *Samljeto žito (melja) pada u mučnjak.* (80)

bravar, špoljar onaj koji izrađuje brave (HJP), *Ključeve pravi bravar (špoljar).* (80)

brčić, mustač duge dlake na njušci nekih životinja (HJP), *Na gornjoj čeljusti (lalavki) ima brčiće (mustače).* (89)

cĕdilo, mosor stvar ili naprava kroz koju se što cijedi (HJP), *Sgrušeno mlĕko metne se u cĕdilo (mosor).* (71)

cěvnica, sara gornji dio čarape koji obuva list noge (HJP), *Čarapa (štonfa) ima nožnicu i cěvnicu (saru).* (74)

cipelar, šoštar, postolar, čižmar onaj koji izrađuje obuću (HJP), *Cipelu šiva cipelar (šoštar).* (74); *Čižmu šiva postolar (čižmar).* (74); *Obuću pravi nam postolar (šoštar)*. (80)

crnilo, tinta tekućina za pisanje perom (HJP), *Kada pišemo, onda trebamo crnilo (tintu)*. (66)

čamac, čun malo plovilo koritasta oblika (HJP), *Preko vode vozimo se u čamcu (čunu)*. (77)

čaporak, noktić svaka izraslina na vrhovima prstiju ruku i nogu (HJP), *Na prstih ima čaporke (noktiće).* (88)

čarapa, štonfa pleteni ili platneni dio obuće koji obuva i štiti stopalo do koljena (HJP), *Čarapa (štonfa) ima nožnicu i cěvnicu (saru).* (74)

čaša, kupica posuda iz koje se pije (HJP), *Ovo je čaša (kupica), ono je staklenka*. (70)

čavlić, klinac, cvek, usje metalni šiljasti predmet s glavicom za pričvršćivanje (HJP), *Na podplatu i peti čižme su zabiti čavlići (klinci, cveki).* (74); *Kvaki su spojeni usju (čavlićem).* (82)

čekić, kladivac, hamar ručno oruđe s (najčešće) drvenom drškom i posebno oblikovanim vršnim dijelom za zabijanje čavla i sl. (HJP), *Čavlje zabijamo čekićem (kladivcem, hamrom).* (82)

čeljust, lalovka, lalavka koštani dijelovi glave u kojima su usađeni zubi (HJP), *U ustih je jezik, gornja i donja čeljust (lalovka)*. (77); *Na gornjoj čeljusti (lalavki) ima brčiće (mustače).* (89)

čen, fal jeftin (RVKG), *Olovka je čena (fal).* (66)

češljugar, štiglic ptica pjevica šarenih boja (HJP), *Češljugar (štiglic) ima sve što i druge ptice.* (88)

četka, kefa, ličaljka pomagalo (za čišćenje, ribanje itd.) kojemu su na plosnatu podlogu usađene čvrste dlake i sl. (HJP), *Hlače, haljinac, prsljuk i šešir treba četkom (kefom) izkefati (osnažiti)*. (73); *Zidar treba zidarsku žlicu, kladivac, daščicu, olovnicu i četku (kefu, ličaljku).* (81)

četvrtak, botuš kovanica od četiri krajcara, *To je četvrtak (botuš).* (84)

črěpar, ciglar proizvođač crijepa (HJP), *Črěp dělaju črěpari (ciglari) od zemlje.* (74)

dan mrtvih, dušni dan spomen svih vjernih mrtvih, obilježava se 2. studenoga, *Dan po svesvetih je dan mrtvih ili dušni dan.* (84)

daščica, šindla daska kojom se pokrivaju kuće (HJP), *Ima kućah pokritih sa slamom, trstikom ili s daščicami (šindlom).* (74–75)

děo, děl ono što je izvađeno iz cjeline (HJP), *Prvi děo (děl) je napravljen iz drva, drugi je načinjen od lima (pleha).* (66)

desetica, seksar kovanica od deset krajcara, *Ovdě je desetica (seksar).* (84)

dežica, žbanja drvena posuda za tekućinu, *Ovdě je dežica (žbanja).* (70)

drvenjara, brvnjata kuća od drvene građe (HJP), *Tesar děla kuće drvenjare (brvnjate).* (80)

držak, črenja drška (HJP), *Nož ima nožku (klingu) i držak (črenju).* (81)

držalo, sěkirisće drška, mjesto gdje se može uhvatiti kod nošenja (RPSGMD), *U luknju se utakne držalo (sěkirisće).* (82)

državni grb, kruna simboličan znak plemićkih i vladarskih porodica, gradova i država (HJP), *Na jednoj strani novčića vidimo dvě grane i napis, na drugoj državni grb (krunu).* (84)

duboko, gliboko u dubinu, tako da se zahvati u dubinu (HJP), *Korěnje jabuke siže duboko (gliboko) u zemlju.* (91)

dućan, štacun, dučan trgovina, prodavaonica (HJP), *Ploču kupio sam u dućanu (štacunu)*. (65); *Šrpinju možemo kupiti u dučanu (štacunu).* (69)

dukat, cekin starinski zlatnik (HJP), *Ovo je dukat (cekin).* (84)

dužnica, strana granična površina nekog tijela ili granična crta neke površine (HJP), *Krevet ima pročelje (prva i zadnja stran), dužnice (strane), pod i noge.* (67)

dvoživac, vodozemac razred kralježaka, živi i na kopnu i na vodi, diše škrgama i plućima (HJP), *Žaba, kača, gušter (kuščar) mogu živeti u vodi i na zemlji, zato zovu se : dvoživci ili vodozemci.* (89)

džep, žep ušiven ili našiven dio na odjeći predviđen za odlaganje sitnijih predmeta ili za ukras (HJP), *Na strani s lěva i desna nalaze se džepovi (žepi).* (73)

gaćevica, gaćnica nogavica na gaćama, *Gače imadu dvě gaćevice (gaćnice)*. (74)

gibanica, zlěvka pita, savijača (HJP), *Iz melje prave se još kolači i gibanice (zlěvke).* (71)

gladilo, hoblić stolarski alat za obradu drva, za postizanje ravne površine i odnošenje suviška pri uglavljivanju (HJP), *Kolar treba sěkiru, siročku, pilu, gladilo (hoblić), svedre male i velike.* (80)

gorak, žuhak koji ima okus pelina (HJP), *Pivo je gorko (žuhko).* (72)

gospodar, jašilac jahač (HJP), *Konj nosi svoga gospodara (jašilca).* (86)

grana, svrža, kita dio stabla koji raste uz debla (HJP), *Krošnja ima mnogo granah (svržih, kitah).* (91)

grljak, grlo suženi dio boce (HJP), *Staklenka ima i grljak (grlo)*. (70)

grom, strěla električno pražnjenje između oblaka i zemlje popraćeno praskom i svjetlosnom pojavom (munjom) (HJP), *Na zemlju udara grom (strěla).* (83)

gunja, kutina dunja (HJP), *Voćke su : kruška, trešnja, višnja, šljiva, breskva, oskoruš, gunja (kutina), orah, kestenj (kostanj), smokva (figa), lemuna (lemonia), narandja (pomorandja).* (91)

gušić, žibić mlado guske, guščić (HJP), *Iz guskine jajah izležu se gušići (žibići).* (87)

gušter, kuščar livadna gušterica (RPSGMD), *Žaba, kača, gušter (kuščar) mogu živeti u vodi i na zemlji, zato zovu se : dvoživci ili vodozemci.* (89)

haljinac, kaput odjevni predmet, nosi se preko druge odjeće (npr. preko odijela), za zaštitu od hladnoće (HJP), *Evo je haljinac (kaput).* (73)

hodnik, ganjak uzak i izdužen prolaz za ulaz u kuću (HJP), *Ona si napravi gnjezdo pod krovom u hodniku (ganjku) ili u komori i štali.* (88–89)

holda, hlajdina jednogodišnja biljka iz porodice dvornika, uzgaja se radi jestivih škrobnih sjemenki (HJP), *Raž (hrž), ječam (ječmem), zob, proso, holda (hajdina) je takodjer žito.* (90)

hraniti, krmiti davati hranu životinji, *Krmače hranimo (krmimo) u kotcu*. (86)

hrušt, hrušć kukac kornjaš (HJP), *Hrušt (hrušć) hrani se lišćem i cvěćem*. (90)

izkefati, osnažiti očetkati (HJP), *Hlače, haljinac, prsljuk i šešir treba četkom (kefom) izkefati (osnažiti)*. (73)

izsušiti, razsušiti učiniti suhim, ukloniti vodu ili vlagu (HJP), *Dežica izsuši (razsuši) se na vetru i na suncu.* (70)

jastučnica, vanjkušica navlaka za jastuk (HJP), *Na jastuke navlačimo navlake ili jastučnice (vanjkušice)*. (68)

jastuk, vanjkuš podloga na kojoj počiva glava za vrijeme odmora i spavanja (HJP), *Pod glavu mećemo jastuke (vanjkuše)*. (68)

ječam, ječmem jednogodišnja žitarica jednostavna klasa s dugim

resama (HJP), *Raž (hrž), ječam (ječmem), zob, proso, holda (hajdina) je takodjer žito.* (90)

jova, jalša stablo iz porodice breza, joha (HJP), *Hrast, bukva, lipa, javor, breza, jablan, jova (jalša), vrba i bor su drva.* (91)

juha, čorba tekuće jelo koje se priprema tako što se u vodi kuha meso, riba ili povrće (HJP), *Juha (čorba) je žutkasta*. (71)

kalup, kopito postolarska alatka (RVKG), *Postolar treba iglu, kladivac, šilo, navlačilo (klešće), kalup (kopito) i klince.* (80)

kanarinac, kanarac ptica pjevica iz porodice zeba (RVKG), *Kanarinac (kanarac) je žute boje kao zlato*. (88)

kavez, krletka mala žičana, pletena i sl. nastamba za držanje ptica (HJP), *Slavulja drže ljudi u kavezu (krletki), da jim lěpo pjeva.* (88)

kazalo, cajger kazaljka na satu (HJP), *Na uri ima kazalo (cajger) i brojeve.* (83)

kazniti, kaštigovati izreći kaznu za prijestup, povredu pravila, krađu itd. (HJP), *Sudac kazni (kaštiguje) zle ljude*. (80)

kestenj, kostanj stablo iz porodice bukava (HJP), *Voćke su : kruška, trešnja, višnja, šljiva, breskva, oskoruš, gunja (kutina), orah, kestenj (kostanj), smokva (figa), lemuna (lemonia), narandja (pomorandja).* (91)

kiša, dežd, deždj oborina u obliku vodenih kapi (HJP), *Iz oblakah pada kiša (dežd).* (83); *Krov je zato, da u kuću necuri kiša (deždj) sněg.* (75)

klesar, štamnicar koji se bavi obrađivanjem kamena do gotova oblikovana proizvoda (HJP), *Kamenite stolove pravi klesar (štamicar).* (67)

klupa, sědalo predmet koji služi za sjedenje više osoba (HJP), *Někoja željezničkа kola neimaju klupah (sědalah)*. (77)

kobasica, klobasa crijevo nadjeveno sjeckanim mesom (HJP), *Od mesa krmače pravimo i kobasice (klobase).* (86)

kola, vagon željeznička kola za prijevoz putnika ili robe (HJP), *Za parovozom vidimo mnogo željezničkih kolah (vagonah)*. (77)

koliko je na uri (koja je doba) koliko je sati, *Kazala kažu koliko je na uri (koja je doba).* (83)

kolešce, kotačić vrsta zupčanika (HJP), *U uri ima mnogo kolešcah (kotačićah).* (83)

kolěvka, zibka ležaj za smještaj i njegu djeteta (HJP), *Stol, stolac, klupa, krevet, ormar, podnožac, kolěvka (zibka) i kovčeg (ladica) nalaze se u sobi (hiži) i zovu se posobje ili pohižtvo.* (68)

kolovoz, august osmi mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sěčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

koraba, koloraba vrsta povrća iz porodice krstašica (HJP), *I bob, kelj, krastavci i koraba (koloraba) kuhaju se za varivo.* (71)

košnica, pčelinjak, volnjak izgrađena nastamba za pčele (HJP), *Pčele stanuju u košnici (pčelinjaku, volnjaku).* (90)

košulja, rubača odjevni predmet, gornje rublje za gornji dio tijela (HJP), *Evo je košulja (rubača).* (74)

kovan, zlejan koji je izrađen kovanjem (HJP), *Novčić je kovan (zlejan).* (84)

kovčeg, ladica klizni pretinac u stolu ili drugom kojem komadu pokućstva (HJP), *Stol, stolac, klupa, krevet, ormar, podnožac, kolěvka (zibka) i kovčeg (ladica) nalaze se u sobi (hiži) i zovu se posobje ili pohižtvo.* (68)

kozlić, bok sjedalo na kočiji, *Na kočiji je spreda kozlić (bok).* (76)

kožica, plovaljka koža koja se razvila između prstiju životinja, služi za plivanje, *Prsti̇či zarašćeni su tankom kožicom (plovaljkom).* (86)

krastavac, ugorka, vugorek vrtno povrće iz porodice bundeva (HJP), *Umak pravi se od luka, češnjaka, hrena i od krastavcah (ugorkah).* (71); *Ovo je krastavac (vugorek).* (91)

kreda, krajda komad sedimentne stijene kojim se piše i crta po školskoj ploči (HJP), *Na tablu pišemo kredom (krajdom)*. (65)

krevet, postelja dio pokućstva koji služi za ležanje, spavanje (HJP), *Ovo je krevet (postelja).* (67)

krmača, svinja, krmak domaća životinja iz porodice dvopapkara nepreživača (HJP), *To je krmača (svinja).* (86); *Pljeve trebaju se za krmke (svinje).* (90)

krošnja, svržje gornji dio stabla koji čine grane bez debla (HJP), *Jabuka ima korěnje, stablo, krošnju (svržje) i plod*. (91)

kruh, hljeb uskislo pečeno tijesto (HJP), *Kruh (hljeb) ima koru i sredinu*. (71)

krunica, perjanica, pernica čuperak od perja na glavi ptice, *Někoje ševe imaju na glavi krunicu ili perjanicu (pernicu).* (88)

kuća, hiža zgrada koja ima zidove i krov i služi za stanovanje (HJP), *Kuća (hiža) ima iz vana zidove, vrata, prozore, krov i dimnjak.* (74)

kuhač, sokač kuhar (HJP), *Glad je najbolji kuhač (sokač).* (72)

kukac, buba jedinka iz skupine malih životinja člankastih nogu, bez kralježnice (HJP), *Pčela, osa, stršen (sršen), muha, mrav, hrušć, i metulj neimaju krvi nego běli sok, a zovu se kukci ili bube.* (90)

kukuruz, kuruza žitna biljka iz porodice trava visoke snažne stabljike, plod mu je žuto zrnje na klipovima (HJP), *U kukuružnjak spravljamo kukuruz (kuruzu).* (76)

kukuružnjak, kuružnjak gospodarska zgrada gdje se drži stočna hrana (HJP), *Poljag kuće na dvoru je žitnica, staja (štala), kolnica i kukuružnjak (kuružnjak).* (76)

kušati, koštati uzeti, uzimati jelo, probati (HJP), *Jezikom kušamo (koštamo).* (78)

kvake, nožići dvokraki dio na škarama kojim se reže (HJP), *Škare imaju kvake (nožiće) i držke.* (82)

laglji, lažeši komparativ od *lak* (HJP), *Cipeli su laglji (lažeši) nego čižme*. (74)

lěčiti, vračiti (koga) njegom i lijekom otklanjati bolest, činiti da tko ozdravi (HJP), *Lěčnik (doktor) lěči (vrači) bolestnike*. (79)

lěčnik, doktor onaj koji prema zakonu ima pravo liječenja (HJP), *Lěčnik (doktor) lěči (vrači) bolestnike*. (79)

lěk, vračtvo sredstvo kojim se suzbija bolest (HJP), *Lěčnik prepiše za bolestnika lěk (vračtvo)*. (79)

lěkarna, apoteka mjesto gdje se stručno priređuju i prodaju lijekovi (HJP), *Lěkarnik je u lěkarni (apoteki)*. (79)

lěkarnik, patikar onaj koji radi u ljekarni (HJP), *Lěk priredjuje (napravi) lěkarnik (patikar).* (79)

lemuna, lemonia limun (HJP), *Voćke su : kruška, trešnja, višnja, šljiva, breskva, oskoruš, gunja (kutina), orah, kestenj (kostanj), smokva (figa), lemuna (lemonia), narandja (pomorandja).* (91)

lepir, metulj leptir (RVKG), *Lepir (metulj).* (90)

lěstve, lojtre pomagalo za penjanje i silaženje (HJP), *Na nahižje može se iti i po lěstavah (lojtrah).* (76)

lik, kip figura u obrisju (HJP), *Na desetici je s jedne strane kraljev lik (kip).* (84)

lim, pleh tanka ploča kovine (HJP), *Prvi děo (děl) je napravljen iz drva, drugi je načinjen od lima (pleha).* (66)

lipanj, juni šesti mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sěčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

listopad, oktober deseti mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sěčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

lupina, bělina kora, *Plod jabukov ima zelenu lupinu (bělinu).* (91)

lupiti, lušćiti odvajati zrnje s kukuruznog klipa (HJP), *Dozrěla kuruza se lupi (lušći).* (90)

magarac, osel dugouha domaća životinja za nošenje tereta (HJP), *Pas, mačka, konj, krava, vol, magarac (osel), ovca, koza i krmača zovu se četveronožne životinje*. (87)

malina, himber voćni grm iz porodice ruža (HJP), *Bazga (bezg), malina (himber), ribiz, ogrozd, lěska, šipak neimaju samo jedno stablo nego jih imaju više, zato se zovu grmlje.* (91)

manji, menjši komparativ od *mal* (HJP), *Cipela je manja (menjša) od čizme*. (74)

mekan, mehak mek (HJP), *Tabla nije běla, niti okrugla, niti mekana (mehka)*. (65)

metati, denuti stavljati, polagati (HJP), *Na slamnjaču metne (dene) se blazina*. (68)

mezimac, malić, mali prst mali prst (HJP), *Prsti se zovu : palac, kazitelj, srednji prst, prstenjak, mezimac ili malić (mali prst).* (78)

mlěčnjak, stulica posuda za mlijeko, *Mlěko se ulije u mlěčnjake (stulice).* (71)

močilnica, vědrica kanta (RPS-GMD), *Tesar uzicu namoči u močilnicu (vědricu).* (81)

mrav, mravlja sitan kukac opnokrilac iz porodice mrava, gradi mravinjake (HJP), *Mrav (mravlja) živi u mravinjaku.* (90)

nadplat, oglav gornji dio čizme, cipele, *Čizma i cipela imaju nadplat (oglavi), podplati i pete.* (74)

nakovač, hampuš nakovanj (RVKG), *U kovačnici je měh, nakovač (hampuš) i mnogo kladivcah i klěšćah.* (80)

narandja, pomorandja zimzeleno vrtno ili plantažno stablo iz porodice rutvica (HJP), *Voćke su : kruška, trešnja, višnja, šljiva, breskva, oskoruš, gunja (kutina), orah, kestenj (kostanj), smokva (figa), lemuna (lemonia), narandja (pomorandja).* (91)

nastelja, nastir slama što se baca (stelje) pod stoku u staji i na kojoj stoka počiva (HJP), *Slama treba se za nastelju (nastir)*. (90)

navlačilo, klešće postolarska kliješta, *Postolar treba iglu, kladivac, šilo, navlačilo (klešće), kalup (kopito) i klince*. (80)

navlaka, jastučnica, vanjkušica navlaka za jastuk (HJP), *Na jastuke navlačimo navlake ili jastučnice (vanjkušice)*. (68)

nit, konac nešto što je tanko i po izgledu kao konac (HJP), *U uho se navadja nit (konac).* (82)

novčić, krajcar sitan novac, stoti dio forinte (HJP), *Ovo je novčić (krajcar.)* (84)

nožić, penecil deminutiv od *nož* (HJP), *Guskinje pero se nožićem (penecilom) prireže.* (66)

nožka, klinga oštrica noža (RPSGMD), *Nož ima nožku (klingu) i držak (črenju).* (81)

njuška, nos organ njuha i jedan od dišnih organa u životinja (HJP), *Pas ima na glavi dva uha, dva oka, jednu gubicu i njušku (nos).* (85)

obitelj, familia temeljna društvena jedinica zasnovana na zajedničkom životu užeg kruga srodnika, obično roditelja i njihove djece (HJP), *Otac, mati, děd i děca zovu se obitelj (familia).* (78)

obod, oblavak vanjski dio šešira koji ga obavija kružno (HJP), *Šešir ima těme (gornji děl), obod (oblavak) i krila.* (73)

obradjivati, obdělavati raditi na zemlji poljodjelske radove, *Poljodělci obradjuju (obdělavaju) zemlje.* (79)

obuća, obutelj sve što se obuva, obuhvaća stopalo (HJP), *Čarape oblačimo na noge, zato se zove obuća (obutelj).* (74)

odělo, oděća ono što se nosi preko rublja, što služi za odijevanje i za oblačenje (HJP), *Sve što na sebe oblačimo, zove se odělo ili oděća.* (78)

ognjište, komen mjesto u kući na kojem se loži otvorena vatra (HJP), *U kuhinji je ognjište (komen), kotlenka i počnica.* (75)

ogrlić, golir ovratnik (HJP), *Haljinac ima ogrlić (golir), poprsnicu (prednju stran), polednjak (zadnju stran) i rukave.* (73)

okvir, rama naprava koja okružuje, učvršćuje kakav predmet (HJP), *Ploča ima okvir (ramu).* (65)

olovka, plajvas sredstvo za pisanje i crtanje na papiru (HJP), *Na papir pišemo olovkom (plajvasom*). (66)

opanak, bočkor kožnata obuća koju izrađuje majstor opančar (HJP), *Nekoji ljudi nose opanke (bočkore).* (74)

opeka, cigla, opoka građevni materijal dobiven pečenjem gline (HJP), *Stěne su sazidane od opeke (cigla) i kamena.* (75); *Zidar zidje kuću od opoke (cigla) i kamena.* (81)

opiti se, pijan biti napiti se (HJP), *Od vina moći se je opiti (pijan biti).* (72)

osim, izvan u značenju izuzimanja (HJP), *Osim (izvan) vina pije se i rakija (žganica).* (72)

osětilo, ćutilo jedno od pet urođenih mogućnosti čovjeka da uspostavi fizički odnos s okolinom (vid, sluh, okus, opip, miris) (HJP), *Očima, ušima, nosom, jezikom i prsti osećamo, zato jih zovemo osětila ili ćutila.* (78)

oštrac, oštra stran oštra strana predmeta (HJP), *List ima oštrac (oštru stran).* (82)

otrovan, čemeran koji sadrži otrov (HJP), *Ima kačah i otrovnih (čemernih).* (89)

ožujak, martiuš treći mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sěčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

pandža, nokat, škrampla, papak, pažla rožnata izraslina na vrhovima životinjske šape (HJP), *Na nogah ima pandže (nokta).* (85); *Na nogah ima pandže (škrample)*. (87); *Na noguh ima krava papke (pažle)* (86)

parcov, štakor rod glodavaca iz porodice miševa (HJP), *Lasica lovi miševe i parcove (štakore).* (87)

parovoz, mašina lokomotiva, *Kola na željeznici vozi parovoz (mašina)*. (76)

pasulj, grah jednogodišnja biljka iz porodice leptirnjača (HJP), *Krastavac, zelje, šalata, rotkva (povrtnica), mrkva, koraba (koloraba), cikla, repa, pasulj ili grah, grašak, luk, češnjak i dinja sade se u vrt, zato jih zovemo povrće (povrtelje).* (91)

patka, raca vodena ptica široka plosnata kljuna, kratka vrata, s opnama za plivanje (HJP), *Ovo je patka (raca).* (86)

pelud, cvětni prah žuti prah koji se nalazi u prašniku biljaka i koji oplođuje biljku (HJP), *Pčela nosi u košnicu pelud (cvětni prah).* (90)

pěnica, strnadka ptica strnadica (RPSGMD), *Pěnica (strnadka) zna lěpo pěvati.* (88)

pěst, pěstnica stisnuta, zatvorena šaka (HJP), *Ako šaku sgrčimo, onda smo načinili pěst (pěstnicu).* (78)

petlja, panta šarka koja drži vrata (RPSGMD), *Bravar pravi i klěšče, lokote, rešetke, petlje (pante) i zasunje*. (80)

pilnjak, raška turpija (HJP), *Bravar treba měh, nakovalo, kladivce, klěšće, pilnjake (raške) i druge stvari.* (80)

pipati, šlatati doticati prstima (HJP), *Prsti pipamo (šlatamo).* (78)

pisalica, kamenček pisaljka (HJP), *Na ploču pisalicom (kamenčekom) pišemo.* (65)

plesti, štrikati rukom, pomoću igle, kukice ili strojem sastavljati po pravilima vunu ili konac (HJP), *Čarape pletu (štrikaju) ženske od vune ili konca.* (74)

ploča, tablica, tabla plosnati komad ravne površine (HJP), *To je ploča (tablica).* (65); *Stol ima jednu ploču (tablu)*. (66)

plovka, peraja organ ribe koji služi za plivanje i zadržavanje ravnoteže (HJP), *Riba ima po tělu plovke (peraje)*. (89)

pobojadisan, pofarban, pomalan prebojen (u što) (HJP), *Držalo je pobojadisano (pofarbano)*. (66); *Ima i pobojadisanih (pomalanih) stěnah*. (75)

pobojadisati, pofarbati prebojiti (u što) (HJP), *Olovka je pobojadisana (pofarbana).* (66)

podrum, pivnica prostorija ispod razine zemlje (HJP), *Pod kućom je podrum (pivnica).* (75)

pokrivač, poplon dio opreme kreveta koji se stavlja preko plahte (HJP), *U krevetu je pokrivač (poplon).* (68)

polednjak, zadnja stran dio odjeće koji pokriva leđa (HJP), *Haljinac ima ogrlić (golir), poprsnicu (prednju stran), polednjak (zadnju stran) i rukave.* (73)

polupati, potreti razbiti (HJP), *Ploča se može polupati (potreti)*. (65)

poprsnica, prednja stran prednji dio odjevnog predmeta, prednjica (HJP), *Haljinac ima ogrlić (golir), poprsnicu (prednju stran), polednjak (zadnju stran) i rukave.* (73)

posobje, pohižtvo namještaj (HJP), *Stol, stolac, klupa, krevet, ormar, podnožac, kolěvka (zibka) i kovčeg (ladica) nalaze se u sobi (hiži) i zovu se posobje ili pohižtvo.* (68)

povrće, povrtelje razne biljke, obično vrtne koje se sirove ili kuhane upotrebljavaju kao osnovna hrana ili prilog jelu (HJP), *Krastavac, zelje, šalata, rotkva (povrtnica), mrkva, koraba (koloraba), cikla, repa, pasulj ili grah, grašak, luk, češnjak i dinja sade se u vrt, zato jih zovemo povrće (povrtelje).* (91)

praviti, dělati, raditi izrađivati (HJP), *Pero se pravi (děla) u tvronici (fabriki)*. (66); *Na klupah pišemo i radimo (dělamo)*. (67)

pregrada, predĕl zid, stjenka koja dijeli u dva dijela predmet (HJP), *U ormaru ima više pregradah (predělah).* (68)

prirediti, napraviti pripraviti, *Lĕk priredjuje (napravi) lĕkarnik (patikar).* (79)

prnja, canjak dronjak (HJP), *Papir pravi se od prnja (canjkov)*. (66)

pročelje, prva i zadnja stran prednja i stražnja strana čega, *Krevet ima pročelje (prva i zadnja stran), dužnice (strane), pod i noge.* (67)

propovědaonica, prodikalnica povišeno mjesto u crkvi s kojega svećenik govori vjernicima (HJP), *Svećenik propověda (prodekuje) na propovědaonici (prodikalnici).* (79)

propovědati, prodekivati držati propovijedi (HJP), *Svećenik propověda (prodekuje) na propovědaonici (prodikalnici).* (79)

prosinac, december dvanaesti mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sĕčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

prozor, oblok otvor u zidu kuće kroz koji ulazi svjetlo ili zrak (HJP), *Ovo je strop, tu su stĕne, u stĕnah su prozori (obloki) i vrata.* (75)

prsluk, pruslek dio muške i ženske odjeće i nošnje bez ovratnika i rukava koji pokriva prsa i pleća (HJP), *Ovo je prsluk (pruslek).* (73)

pruževina, gumielastika elastična guma koja se može rastezati (HJP), *Cipela ima s leva i sdesna pruževinu (gumielastiku).* (74)

puce, gumb pločica, obično okrugla, koja prolazi kroz rupicu (tkanine, kože i sl.) i zakapča (HJP), *Na poprsnici su puceta (gumbi) i zapučci (luknje).* (73)

puziti, plaziti gmizati (HJP), *Kača puzi (plazi) po zemlji.* (89)

raditi, dĕlati obavljati posao (HJP), *U sobi radimo (dĕlamo), jedemo, počivamo i spimo*. (75)

radnik, dĕlavni dan radni dan u tjednu, *Oni dani, koje radimo, zovu se radnici ili dĕlavni dani.* (83)

rakija, žganica alkoholno piće dobiveno destilacijom provrele fermentirane komine, voća, biljaka ili žitarica (HJP), *Osim (izvan) vina pije se i rakija (žganica).* (72)

razni, svakojak svakakav (HJP), *Na stolu možemo razne (svakojake) poslove obavljati.* (67)

razlupati, poterti kruti ili tvrdi predmet razbiti tako da ostane neupotrebljiv (HJP), *Tanjir i zděla se lahko razlupa (potere).* (70)

razvući, raztegnuti učiniti dužim (HJP), *Nekoji stolovi daju se razvući (raztegnuti).* (67)

raž, hrž jednogodišnja biljka iz porodice trava, uzgaja se radi zrna za krušno brašno (HJP), *Raž (hrž), ječam (ječmem), zob, proso, holda (hajdina) je takodjer žito.* (90)

rilo, gubica svinjska njuška (RVKG), *Krmača ima rilo (gubicu).* (86)

rodjaci, rodbina ukupnost onih s kojima je tko u srodstvu (HJP), *Stric, strina, ujak, ujna, tetak i teta zovu se rodjaci ili rodbina.* (78)

rotkva, povrtnica dvogodišnja zeljasta biljka iz porodice krstašica (HJP), *Krastavac, zelje, šalata, rotkva (povrtnica), mrkva, koraba (koloraba), cikla, repa, pasulj ili grah, grašak, luk, češnjak i dinja sade se u vrt, zato jih zovemo povrće (povrtelje).* (91)

rujan, september deveti mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sěčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

rupa, rupica, luknja otvor u nečemu ili kroz nešto (HJP), *Školske klupe imaju rupe (luknje)*. (67); *Stalak ima rupice (luknje) i kline*. (65)

saonik, sanjak u snijegu utrt put za saonice (HJP), *U saonicah se sanjčemo po saoniku (sanjaku).* (77)

sdrobiti, samljeti razmrviti, usitniti (HJP), *Žrvanj žito sdrobi (samelje)*. (81)

sěčanj, januar prvi mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sěčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

sgrušiti se, usiriti se zgusnuti se, usiriti se (HJP), *Na toplom městu se mlěko sgruši (usiri).* (71)

skorupnjak, rapedla posuda za skorup (ARj), *Na steni je polica s lonci i skorupnjaci (s rapedlami.)* (75)

skup, drag koji ima visoku cijenu (HJP), *Šrpinja je skupa (draga).* (69)

slador, cukor, šećer kristalizirani organski kemijski spoj iz skupine ugljikohidrata (HJP), *U mlěko mećemo i sladora (cukora).* (72); *Kilogramom važe se meso, sol, melja, šećer (cukor), kava i druge tvrde stvari*. (85)

slavulj, slaviček ptica slavuj (RPSGMD), *To je slavulj (slaviček).* (88)

slěd, renga, haring vrsta morske ribe, sleđ (HJP), *Riba je : šaran, štuka (ščuka), som, slěd (renga, haring) i. t. d.* (89)

služkinja, dekla kućna pomoćnica (HJP), *U kuhinji rade (dělaju) kuharice i služkinje (dekle).* (75)

smokva, figa voćka iz porodice dudova (HJP), *Voćke su : kruška, trešnja, višnja, šljiva, breskva, oskoruš, gunja (kutina), orah, kestenj (kostanj), smokva (figa), lemuna (lemonia), narandja (pomorandja).* (91)

soba, hiža prostorija u stanu, kući ili zgradi (HJP), *Stol, stolac, klupa, krevet, ormar, podnožac, kolěvka (zibka) i kovčeg (ladica) nalaze se u sobi (hiži) i zovu se posobje ili pohižtvo.* (68)

spona, klampfa tesarska skoba (RPSGMD), *Tesar treba pilu, širočku, vedre, spone (klampfe) i uzicu (dretu).* (81)

spreda, naprvo s prednje strane, na prednjoj strani (HJP), *Zadak je odzada a vrata su spreda (naprvo).* (68)

spužva, špondja lagana porozna tvar koja se dobiva od spužve i kojoj je svojstvena velika sposobnost upijanja tekućine (HJP), *Tablu spužvom (špondjom) brišemo*. (65)

sredina, mehka čest, mehki děl dio podjednako udaljen od krajeva ili rubova (HJP), *Sredina ili mehka čest (mehki děl) je u sredini.* (71)

srpanj, juli sedmi mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sěčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

stabljika, kocen tvrda stabljika zelja (RVKG), *Nad korěnom je debela stabljika (kocen).* (91)

staja, štala gospodarska zgrada u kojoj se drže goveda (HJP), *Poljag kuće na dvoru je žitnica, staja (štala), kolnica i kukuružnjak (kuružnjak).* (76)

stolarski stol, blanjača stol na kojem stolar obrađuje drvo, *Stolar treba pilu, gladilo, svědre, kladivac, klešće i stolarski stol (blanjaču)*. (80)

stršen, sršen veliki kukac, opnokrilac iz porodice osa (HJP), *Pčela, osa, stršen (sršen), muha, mrav, hrušć, i metulj neimaju krvi nego běli sok, a zovu se kukci ili bube.* (90)

stuba, štenga vodoravno položena ploča kao dio konstrukcije ili građevne kombinacije za svladavanje prostora u visinu hodanjem (HJP), *Od prizemlja na prvi ili drugi kat idemo stubami (štengami).* (75–76)

studeni, november jedanaesti mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: séčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

stugač, obručnjak bačvarska i tesarska alatka u vidu ukoso brušenog noža s dvije drške, služi za skidanje kore s drveta i za tesanje dasaka za bačve (RVKG), *Bačvar treba pilu, gladilo i stugač (obručnjak).* (80)

sunjica, kišta ladica (HJP), *Stol ima sunjicu (kištu).* (66)

svećenik, pop, redovnik crkvena osoba koja je primila sakrament koji joj daje pravo da vrši obrede i obavlja crkvene službe (HJP), *Svećenik (pop, redovnik) čita svetu misu*. (79)

svibanj, maj peti mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: séčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

sviralica, žvegla frula, pištaljka (RVKG), *U torbi ima kruha, sira i svoju sviralicu (žveglu)*. (79)

šareni, pisani koji je u više boja, raznobojan, ukrašen (HJP), *Čarapa je bela, ali ima i modrih i šarenih (pisanih) čarapah.* (74)

šešir, škrljak dio odjeće koji pokriva glavu (HJP), *To je šešir (škrljak).* (73)

šeširdjija, klobučar obrtnik koji izrađuje šešire (HJP), *Šešir načinio je šeširdjija (klobučar).* (73)

ševa, škorjanec mala poljska ptica pjevica iz porodice ševa (HJP), *Ševa (škorjanec) može visoko letěti.* (88)

šiljak, špic vrlo oštar vrh (HJP), *Pero ima dva šiljka (špice)*. (66)

šiljast, špičast zaoštren u šiljak (HJP), *Zaoštrena olovka je šiljasta (špičasta)*. (66)

šivarica, švelja krojačica (HJP), *Slamnjaču šiva šivarica (švelja).* (68)

šrpinja, ponjoa lonac, *Tu je šrpinja (ponjoa).* (69)

štuka, ščuka slatkovodna riba grabljivica (HJP), *Riba je : šaran, štuka (ščuka), som, slěd (renga, haring) i. t. d.* (89)

šupljika, luknja rupa (RVKG), *Spužva ima šupljike (luknje)*. (65)

taman, kmičan koji je bez svjetla, mračan (HJP), *Pivnica je tamna (kmična)*. (75)

tanji, tenjši komparativ od *tanak* (HJP), *Desetica je tanja (tenjša) od novčića*. (84)

tanjir, pladanj stolna plitka posuda šireg ruba iz kojeg se jede (HJP), *Ovo je tanjir (pladanj) a ovo je zděla.* (69)

tavan, nahižje potkrovlje (HJP), *Nad sobom je tavan (nahižje).* (75)

těme, gornji děl gornji dio šešira (HJP), *Šešir ima těme (gornji děl), obod (oblavak) i krila.* (73)

tesar, cimerman onaj koji obrađuje drvo tesanjem, drvodjelac (HJP), *Tesar (cimerman) děla krovove.* (80)

tetak, tetec tetin muž (HJP), *Moje tetke muž je moj tetak (tetec).* (78)

tetka, teca majčina sestra (HJP), *Moje majke sestra je moja tetka (teca).* (78)

tjědan, sedmica vrijeme od sedam uzastopnih dana, brojeći od ponedjeljka do nedjelje (HJP), *Tjedan zove se i sedmica.* (83)

tračnica, šinja jedan od dva čelična paralelna dijela željezničke pruge (HJP), *Željeznica ide po željeznih tračnicah (šinjah).* (77)

travanj, april četvrti mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: sěčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

trešnja, črešnja šumsko drvo ili voćka (HJP), *Ima rakije i od trešnjah (črešnjah) žgane*. (72)

truga, grot komora (HJP), *Mlinar žito siplje u trugu (grot).* (81)

tuči, biti kucati (HJP), *Ura tuče (bije).* (83)

tukac, puran mužjak krupne peradi (*Meleagris gallopavo*) (HJP), *Ovo je tukac (puran).* (87)

tvor, tvorac zvijer iz porodice kuna, luči sekret neobična zadaha kao obrambeno sredstvo (HJP), *Ovo je tvor (tvorac).* (88)

tvornica, fabrika veće proizvodno poduzeće (HJP), *Pero se pravi (děla) u tvronici (fabriki).* (66)

ugljevje, vuglenje ugalj, *Za parovozom su kola za ugljevje (vuglenje).* (77)

ujak, vujec majčin brat (HJP), *Moje majke brat je moj ujak (vujec).* (78)

ujna, vujna ujakova žena (HJP), *Mojega ujaka žena je moja ujna (vujna).* (78)

ulašten, politiran učiniti da se što lašti, da postojeći sjaj dođe do izražaja (HJP), *Stol može biti i ulašten (politiran).* (67)

umak, sos posebno pripremljen i začinjen tekući dodatak jelu (HJP), *Govedinu jedemo s umakom (sosom).* (71)

unuk, vnuk sin sina ili kćeri, prema djedu i baki (HJP), *Ja sam mojemu dědu unuk (vnuk).* (78)

unuka, vnučica kći sina ili kćeri, prema djedu i baki (HJP), *Moja sestra je mojemu dědu unuka (vnučica).* (78)

uskrs, vuzem blagdan koji se svetkuje kao dan Kristova uskrsnuća (HJP), *U proleću je cvetnica, veliki tjedan i uskrs (vuzem).* (83)

ušenac, uš na cvěću kukac koji napada vinovu lozu (HJP), *Mrav jede sok i ušence (uši na cvěću).* (90)

uzica, dreta uzica od pletene pređe (RPSGMD), *Tesar treba pilu, širočku, vedre, spone (klampfe) i uzicu (dretu).* (81)

užinac, vojčica uže, *Na držku je užinac (vojčica).* (82)

varivo, čušpaiz, smok gusta juha (HJP), *S govedinom jede se i varivo (čušpaiz) ili smok.* (71)

veljača, február drugi mjesec u godini (HJP), *Meseci se zovu: séčanj (januar), veljača (február), ožujak (martiuš), travanj (april), svibanj (maj), lipanj (jun), srpanj (jul), kolovoz (august), rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december).* (84)

vlak, cug kompozicija od više željezničkih vagona koje vuče lokomotiva (HJP), *Kad parovoz vuče mnogo željezničkih kolah to zovemo vlak (cug).* (77)

vlat, stabalce stabljika, struk biljke (HJP), *Pšenica ima koren, vlat (stabalce) lišće i klas.* (90)

voće, sad plodovi voćaka (HJP), *Drvo, koje ima plod za jesti, zove se voćka (sadovno drěvo), a njegov plod voće (sad).* (91)

voćka, sadovno drěvo stablo na kojem raste voće (HJP), *Drvo, koje ima plod za jesti, zove se voćka (sadovno drěvo), a njegov plod voće (sad).* (91)

vojnik, soldat onaj koji služi u vojsci (HJP), *Vojnici (soldati) imaju jednaku oděću.* (79)

vrpca, pantlek dugi, uski komad tkanine i sl. koji služi u razne svrhe, za vezanje, kao ukras i sl. (HJP), *Na obodu nalazi se vrpca (pantlek).* (73)

začepiti, zateknuti zatvoriti čepom (HJP), *Staklenku je moći začepiti (zateknuti).* (70)

zadak, zadnja stran zadnji dio čega (HJP), *Ovdě je zadak (zadnja stran), ovdě su vrata, ovdě su noge, ovo su mu strane.* (68)

zakopčati, zakapčiti pričvrstiti (HJP), *Pucetom se haljinac zakopča (zakapči).* (73)

zakrećati, napinjati odstupiti znatno od uzetog smjera, obično pod većim kutom (HJP), *Drvec zakrećemo (napinjemo) pilu.* (82)

zanatnik, rukotvorac, meštar onaj koji je izučio zanat, majstor, obrtnik (HJP), *Krojač, šoštar, kovač, špoljar, kolar, pintar, tesar, zidar, mlinar i pekar zovu se zanatnici ili rukotvorci (meštri).* (81)

zaobljen, okrugljast koji je obao, loptast (HJP), *Strane su zaobljene (okrugljaste).* (69)

zaoštriti, špičiti (što) učiniti oštrim ili oštrijim (HJP), *Olovku možemo nožđem zaoštriti (špičiti).* (66)

zapučak, luknja rupica na reveru kaputa ili kostima (HJP), *Na poprsnici su puceta (gumbi) i zapučci (luknje).* (73)

zavojak, torbica čahura ličinke kukca (HJP), *Gusěnice se zaviju u zavojak (torbicu)*. (90)

zec, zajec divlja životinja iz reda glodavaca, porodica zečeva s dugim zadnjim nogama i dugim ušima (HJP), *Zec (zajec), jelen, košuta, srnac živu takaj po šumah ali ne jedu meso drugih živinah, nego hrane se travom.* (88)

zmija, kača gmaz bez nogu koji se kreće puzeći (HJP), *Ovo je zmija (kača).* (89)

zrnje, košćica koštica (RVKG), *U jabuki je zrnje (košćice).* (91)

zvečiti, zvoniti proizvoditi zvonjavu, ječati poput zvona, odzvanjati, odjekivati (HJP), *Da četvrt forintaču bacimo na tla, onda bi zvečila (zvonila) kao desetica i dvaděsetica*. (84)

ždrebe, cujzek mlado konja (HJP), *Mlado konjče zovemo ždrebe (cujzek).* (86)

željeznička kola, vagoni prijevozno sredstvo na tračnicama za prijevoz robe ili putnika (HJP), *Za parovozom vidimo mnogo željezničkih kolah (vagonah).* (77)

žito, žitak žitarica iz porodice trava (HJP), *Pšenica je žito (žitak).* (90)

5. SINTAGMATSKE OSOBITOSTI MEĐU SINONIMIČNIM JEDINICAMA U TEKSTOVIMA MARGITAIJEVE *HORVÁT NYELVTAN*

Uspostavljanje sinonimičnih odnosa u tekstu „poglavito ovisi o značenju koje jedinica dobiva u određenom kontekstu, u okružju s drugim elementima" (Petrović, 2005: 171) pa se na sintagmatskoj razini očituje različitim načinima povezivanja sinonimičnih elemenata koji ulaze u takav odnos. Sinonimični su elementi u razgovornim vježbama Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* povezani asindetski i sindetski.

5.1. Asindetsko povezivanje sinonimičnih jedinica

Povezivanje sinomičnih jedinica bez posredstva gramatikaliziranih elemenata prevladava u govornim vježbama Margitaijeva gramatičkoga priručnika. Riječ je o jukstapozicijskom[261] (asindetskom) povezivanju leksičkih elemenata pri čemu se sinonimični elementi u tekstu javljaju u asindetskome nizu. Od načina takvoga povezivanja sinonimičnih elemenata uz pomoć različitih interpunkcijskih znakova – zareza, zagradâ, kose crte i crtice (usp. Petrović, 2005: 172) – korpusnim je istraživanjem najčešće zabilježeno povezivanje zagradom:

Na poprsnici su puceta (gumbi) i zapučci (luknje). (73)

Nož ima nožku (klingu) i držak (črenju). (81)

U torbi ima kruha, sira i svoju sviralicu (žveglu). (79)

Ura tuče (bije). (83)

Ima rakije i od trešnjah (črešnjah) žgane. (72)

U proleću je cvetnica, veliki tjedan i uskrs (vuzem). (83)

Kao što je iz primjera razvidno, zagrada se kao asindetska veza u govornim vježbama javlja među leksičkim elementima koji ulaze u sinonimičan par. Zarez se pak kao drugi način asindetskog vezivanja u prikupljenom korpusu javlja zajedno uz zagradu ako leksički elementi ulaze u sinonimični niz:

Krošnja ima mnogo granah (svržih, kitah). (91)

[261] Pod jukstapozicijom Pranjković (2002: 110) podrazumijeva svako neeksplicitno, negramatikalizirano povezivanje sintaktičkih jedinica. Ovdje se naziv rabi u navedenom značenju.

Zidar treba zidarsku žlicu, kladivac, daščicu, olovnicu i četku (kefu, ličaljku). (81)

Čavlje zabijamo čekićem (kladivcem, hamrom). (82)

Riba je : šaran, štuka (ščuka), som, slěd (renga, haring) i. t. d. (89)

S obzirom na to da u govornim vježbama ne pretežu sinonimični nizovi, a zarez se javlja kao veza samo u takvim slučajevima, jasno je zašto je rjeđa asindetska veza od zagrade.

5.2. Sindetsko povezivanje sinonimičnih jedinica

Osim u asindetskom nizu sinonimični se elementi u govornim vježbama Margitaijeve *Horvát Nyelvtan* povezuju i veznikom, i to isključivo veznikom *ili* koji u rečenici izriče alternativnost sadržaja. Sinonimične su s tim veznikom koordinirane jedinice kada dva izraza označuju istog referenta pa u tom slučaju veznik *ili* upućuje na veliku sličnost sa značenjski identičnim jedinicama u asindetskim vezama (Petrović, 2005: 176):

Stol, stolac, klupa, krevet, ormar, podnožac, kolěvka (zibka) i kovčeg (ladica) nalaze se u sobi (hiži) i zovu se posobje ili pohižtvo. (68)

Stric, strina, ujak, ujna, tetak i teta zovu se rodjaci ili rodbina. (78)

Krastavac, zelje, šalata, rotkva (povrtnica), mrkva, koraba (koloraba), cikla, repa, pasulj ili grah, grašak, luk, češnjak i dinja sade se u vrt, zato jih zovemo povrće (povrtelje). (91)

Sve što na sebe oblačimo, zove se odělo ili oděća. (78)

Oni dani, koje radimo, zovu se radnici ili dělavni dani. (83)

Kada u sinonimičan odnos ulaze tri leksička elementa, prikupljeni je korpus potvrdio da su dva elementa povezana zagradom, a jedan veznikom *ili* pri čemu sindetsko povezivanje može biti između prvih dvaju ili zadnjih dvaju elemenata:

Krojač, šoštar, kovač, špoljar, kolar, pintar, tesar, zidar, mlinar i pekar zovu se zanatnici ili rukotvorci (meštri). (81)

Prsti se zovu : palac, kazitelj, srednji prst, prstenjak, mezimac ili malić (mali prst). (78)

S govedinom jede se i varivo (čušpaiz) ili smok. (71)

Takvim se načinom povezivanja uspostavlja strukturna veza među sinonimičnim elementima koja istodobno upućuje i na nizanje i na istovrijednost članova niza.

6. LEKSIČKE OSOBITOSTI SINONIMIČNIH JEDINICA U TEKSTOVIMA MARGITAIJEVE *HORVÁT NYELVTAN*

Dok je značajka sinonima u leksiku njihova pripadnost istoj vrsti riječi i istome sustavu odnosno podsustavu, na sintagmatskoj razini u sinonimične odnose mogu ulaziti i jedinice koje ne pripadaju uvijek istome podsustavu pa prostorno, vremenski, stilski i socijalno obilježeni leksemi u tekstu mogu biti sinonimični (Petrović, 2005: 180). Zasebnu pozornost osobito zaslužuje opis njihova podrijetla, a ostali će navedeni paradigmatski podsustavi kojima mogu pripadati sinonimične jedinice u tekstu ostati izvan istraživačkih okvira.[262]

6.1. Podrijetlo sinonimičnih jedinica

Pogled u etimologiju leksičkih jedinica koje ulaze u sinonimične odnose ovoga korpusnoga istraživanja pokazuje prije svega velik broj naslijeđenih hrvatskih riječi koje potječu iz praslavenskoga i/ili staroslavenskoga jezika.[263] Pritomu prednjače primjeri u kojima oba člana sinonimičnoga para pripadaju izvornom hrvatskom leksiku:[264]

Nekoji stolovi daju se razvući (raztegnuti). (67)

Slamnjaču šiva šivarica (švelja). (68)

U ormaru ima više pregradah (predělah). (68)

Strane su zaobljene (okrugljaste). (69)

[262] Istraživačka pozornost neće biti usmjerena opisu sinonimičnih jedinica u govornim vježbama ovisno o njihovu pripadanju podsustavima kao što su dijalektizmi, žargonizmi, kolokvijalizmi i/ili vulgarizmi, a kako im pristupa Petrović (2005: 180–196) na temelju provedene korpusne analize temeljene na suvremenim tekstovima, ponajprije stoga jer takvo promatranje obilježenih leksema u Margitaijevim tekstovima, a s gledišta njihova sinkronijskoga presjecišta, premašuje okvire ovoga istraživanja.

[263] Podrijetlo je sinonimičnih jedinica obuhvaćenih ovim korpusnim istraživanjem preuzeto s internetske rječničke baze *Hrvatski jezični portal* (http://hjp.znanje.hr/).

[264] Dodajmo tomu da je od ukupnoga broja leksema ekscerpiranih iz građe, kojima je bilo moguće utvrditi podrijetlo prema *Hrvatskom jezičnom portalu* (http://hjp.znanje.hr/), čak za njih 198 potvrđeno praslavensko ili staroslavensko podrijetlo.

Dakako, utjecaj je drugih kultura i jezika s kojima je hrvatski narod i jezik tijekom prošlosti bio u dodiru vidljiv i u leksičkim jedinicama koje ulaze u sinonimičan odnos. Stoga je i uporaba posuđenica uz izvorne hrvatske riječi jedna od najčešćih leksičkih osobitosti među sinonimičnim jedinicama u kontekstu (Petrović, 2005: 182) što je potvrdilo i ovo istraživanje. Radi preglednosti tablično (tablica 11) donosimo primjere posuđenica s navođenjem njihova podrijetla pri čemu je leksik jezika davaoca potvrđen kao drugi član sinonimičnoga para u rečeničnim primjerima govornih vježba.[265]

Tablica 11. Primjeri posuđenica među sinonimičnim jedinicama govornih vježba Margitaijeve *Horvát Nyelvtan*

jezik	posuđenica	primjer
njemački	luknja	*Školske klupe imaju rupe (luknje).* (67)
	špičast	*Zaoštrena olovka je šiljasta (špičasta).* (66)
	špic	*Pero ima dva šiljka (špice)*. (66)
	tinta	*Kada pišemo, onda trebamo crnilo (tintu).* (66)
	cukor	*U mléko mećemo i sladora (cukora).* (72)
	štrikati	*Čarape pletu (štrikaju) ženske od vune ili konca.* (74)
turski	čorba	*Juha (čorba) je žutkasta*. (71)
	kefa	*Hlače, haljinac, prsljuk i šešir treba četkom (kefom) izkefati (…)* (73)
	čižmar	*Čižmu šiva postolar (čižmar).* (74)
	panta	*Bravar pravi i klešče, lokote, rešetke, petlje (pante) i zasunje*. (80)
talijanski	kupica	*Ovo je čaša (kupica), ono je staklenka*. (70)
	soldat	*Vojnici (soldati) imaju jednaku oděću.* (79)
	kaštigovati	*Sudac kazni (kaštiguje) zle ljude*. (80)
	kaput	*Evo je haljinac (kaput).* (73)
mađarski	betežnik	*Na krevetu se bolestnici (betežniki) počivaju.* (68)
	ugorka vugorek	*Umak pravi se od luka, češnjaka, hrena i od krastavcah (ugorkah).* (71); *Ovo je krastavac (vugorek).* (91)
	sokač	*Glad je najbolji kuhač (sokač).* (72)
	oblok	*Ovo je strop, tu su stěne, u stěnah su prozori (obloki) i vrata.* (75)
	pantlek	*Na obodu nalazi se vrpca (pantlek).* (73)
	bočkor	*Nekoji ljudi nose opanke (bočkore).* (74)
francuski	bajonet	*Vojnik ima pušku, sablju i bodež (bajonet).* (79)
	sos	*Govedinu jedemo s umakom (sosom).* (71)

265 Prvi je član sinonimičnoga para u svim izdvojenim primjerima pripadan izvornom hrvatskom leksiku što se u tablici neće posebno navoditi.

Posebno mjesto među sinonimičnim jedinicama u kontekstu imaju internacionalizmi latinskoga ili grčkoga podrijetla; jezični ih korisnici i danas jedva opažaju kao strane riječi zbog čega su „takvi (…) slučajevi u pravilu sinonimni i izvan konteksta pa se može reći da su i sinonimni i sinonimični" (Petrović, 2005: 182). Margitai ih, kao i u prethodnim primjerima posuđenica, u rečeničnim primjerima donosi uz hrvatske riječi što znači da u sinonimičnom paru prednost ipak daje domaćoj riječi. Rečeno će potvrditi i izdvojeni primjeri internacionalizama u tablici 12. Promotreni u kontekstu jezičnoga purizma primjeri se sinonimičnih parova u kojima je prednost dana domaćoj riječi (usp. Turk, 1996: 68; Bičanić i dr., 2013: 321–322; Samardžija, 2004: 196–201) mogu smatrati autorovim marom oko čistoće hrvatskoga jezika.

Tablica 12. Primjeri internacionalizama među sinonimičnim jedinicama govornih vježba Margitaijeve *Horvát Nyelvtan*

internacionalizam	primjer
tablica, tabla	*To je ploča (tablica).* (65); *Stol ima jednu ploču (tablu).* (66)
doktor	*Léčnik (doktor) léči (…).* (79)
januar	*Meseci se zovu: sěčanj (januar) (…)* (84)
april	*Meseci se zovu: (…) travanj (april) (…)* (84)
maj	*Meseci se zovu: (…) svibanj (maj) (…)* (84)
jun	*Meseci se zovu: (…) lipanj (jun) (…)* (84)
juli	*Meseci se zovu: (…) srpanj (jul) (…)* (84)
august	*Meseci se zovu: (…) kolovoz (august) (…)* (84)

Manji je broj primjera u kojima je drugi član sinonimičnoga para posuđenica izravno preuzeta iz latinskoga jezika bez prilagodbe sustavu hrvatskoga jezika kao jezika primaoca:

Meseci se zovu: (…) rujan (september), listopad (oktober), studeni (november), prosinac (december). (84)

Otac, mati, děd i děca zovu se obitelj (familia). (79)

Takvih je primjera neprilagođenih posuđenica u istraženom korpusu i izvan internacionalizama, a odnose se na primjere u kojima su leksičke jedinice koje ulaze u sinonimičan odnos izravno preuzete iz mađarskoga jezika:

Meseci se zovu: (…) veljača (február), ožujak (martiuš) (…) (84)

Na kraju valja se osvrnuti i na one sinonimične parove u kojima su oba člana posuđenice. Takvih je primjera u korpusnom istraživanju najmanje.

U tom se slučaju potvrdilo da su leksičke posuđenice koje ulaze u sinonimičan odnos podrijetlom najčešće iz turskoga, njemačkoga, talijanskoga i mađarskoga jezika, dakle iz onih jezika s kojima je hrvatski i povijesno gledano najčešće bio u kontaktu.[266]

Tablica 13. Primjeri leksičkih posuđenica među sinonimičnim jedinicama govornih vježba Margitaijeve *Horvát Nyelvtan*

sinonimični parovi leksičkih posuđenica	primjer	
turcizam i germanizam	boja, farba	*Papir je běle boje (farbe)*. (66)
	pobojadisan, pofarban	*Držalo je pobojadisano (pofarbano)*. (66)
turcizam i talijanizam	dučan, dućan, štacun	*Ploču kupio sam u dućanu (štacunu)*. (65); *Šrpinju možemo kupiti u dučanu (štacunu).* (69)
turcizam i hungarizam	jastuk, vanjkuš	*Pod glavu mećemo jastuke (vanjkuše)*. (68)
	jastučnica, vanjkušica	*Na jastuke navlačimo navlake ili jastučnice (vanjkušice)*. (68)

7. ZAKLJUČAK

Margitaijeva *Horvát Nyelvtan* najizdavanija je gramatika hrvatskoga s mađarskim metajezikom na mađarskom (etničkom i jezičnom) prostoru. Vrijeme kada ju Margitai prvi put objavljuje, a osmo je to desetljeće 19. stoljeća, na hrvatskom se (etničkom i jezičnom) prostoru već bilježi smjena filoloških škola (zagrebačke školom hrvatskih vukovaca). Sociopolitičkim razlozima tada potaknute jezične promjene na hrvatskom tlu neće se odraziti na gramatičke priručnike izvan njezinih granica. Stoga Margitaijeve govorne vježbe svojim leksičkim slojem na kraju 19. i početkom novoga, 20. stoljeća, ostaju na zasadama zagrebačke filološke škole. Analiza je sinonimičnosti u tekstovima govornih vježba gramatičkoga priručnika *Horvát Nyelvtan* pokazala autorovo iznimno poznavanje leksičkoga blaga hrvatskoga jezika, njegov puristični odnos prema tom istom jeziku kada je u pitanju davanje prednosti izvornim hrvatskim leksemima pred posuđenicama.

[266] Ovdje ćemo upozoriti samo na značajnije radove koji tematiziraju status posuđenica u hrvatskom jeziku (usp. Nyomárkay, 1984; Sočanac i dr.: 2005), ponajprije germanizama (usp. Puškar, 2010: 129–141; Dragičević, 2005: 85–113) i hungarizama (usp. Hadrovics, 1985; Dürrigl, 1988: 97–99; Nyomárkay, 1989; Nyomárkay, 2000; Stolac, 1997: 249–257; Gulešić, 1998: 255–261; Žagar-Szentesi, 2005: 51–84, Žagar-Szentesi, 2009: 69–84; Frančić, 2015: 229–239).

S pravom se može reći da je Margitaijev gramatički priručnik i govornim vježbama čuvao hrvatski jezični identitet izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora čak i kasnijim izdanjima, uključujući i ona objavljena u prvim desetljećima 20. stoljeća kada se hrvatski narod (opet) našao pred nimalo lakim zadatkom da u izmijenjenom političkom, društvenom i komunikacijskom kontekstu ponovno o jezičnoj čistoći i pravilnosti kako bi očuvao vlastitu opstojnost.

HORVÁT NYELVTAN ALADÁRA EHRENHÖFERA I RÓKUSA VIDOVICSA

1. MAĐARSKA SASTAVNICA HRVATSKE GRAMATIKOLOGIJE I GRAMATIKOGRAFIJE 19. STOLJEĆA

Mađarska je sastavnica hrvatske gramatikologije i gramatikografije do danas u filologiji ostala nedovoljno istraženom zbog čega su gramatike hrvatskoga pisane na mađarskom jeziku ostale na rubu hrvatsko-mađarskih (i mađarsko-hrvatskih) identitetskih prožimanja. Tafra (2012: 370), primjerice, od triju mađarskih sastavnica hrvatske jezikoslovne povijesti – grafijsko-orftografske, leksikografske i gramatikološke – upravo gramatikološku smatra nedovoljno istraženom, a Meršić i Vegh (2013: 344) razlog tomu vide u činjenici da u povijesti i mađarskoga i hrvatskoga književnoga jezika tradicija pisanja hrvatskih gramatika mađarskim jezikom zaostaje za pisanjem na drugim uglednijim jezicima, ponajprije latinskom, talijanskom i njemačkom. Tu će oskudnost posredno potvrditi i dosadašnji pregledi povijesti hrvatskih gramatika koji prve gramatike hrvatskoga na mađarskom bilježe od druge polovice 19. stoljeća pa popisi, uglavnom, započinju gramatikom *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitayja (Nagy-Kanizsa, 1885.).[267] Među prvima je o važnosti te gramatike pisao Ernest Barić (2001: 319–323) opovrgavajući mogućnost da se, s obzirom na ustroj i namjenu, radi o običnoj vježbenici hrvatskoga jezika na mađarskom jeziku za Mađare (Barić, 2006: 169); riječ je o cjelovitom gramatičkom priručniku koji se jezičnim opisom, propisom i nazivljem naslanja na priručnike koji su mu prethodili. Toj se tradiciji priklanja

[267] Naslov gramatike bilježimo u prijevodnoj inačici *Hrvatska gramatika*. *Hrvatska* je *gramatika* imala još tri izdanja. Drugo je izdanje otisnuto 1895., ponovljeno je još jednom 1901. godine, a posljednje je iz 1906. Ponovljenim se izdanjem gramatike služimo u knjizi. Stoga uz izvor navodimo godinu 1901., a u uglatoj zagradi 1895. kao stvarnu godinu tiskanja drugoga izdanja gramatike. Autorovo prezime bilježimo kao Margitay jer je u toj inačici i na naslovnici ponovljenoga izdanja iz 1901. godine. Uz primjere u zagradi navodimo broj stranice s koje se preuzimaju. Sve navode prijevodno bilježimo, a izvorni (mađarski) tekst donosimo u bilješci izvornim slovopisom i pravopisom. Naslovi se poglavlja gramatike navode izvorno, a prijevod se donosi u zagradi.

i gramatika Jánosa Mihálovicsa *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.),[268] u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*,[269] koja je prethodila Margitayjevoj. I ta je gramatika

> „pouzdanim dokazom da su se prekogranični (...) autori druge polovice 19. st. izravno uključivali u nacionalne tijekove oblikovanja književnoga jezika naslanjajući se na hrvatske (poslije)preporodne (jezične) graditelje moderne hrvatske nacije." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 252).

I dok je navedena Mihálovicseva gramatika našla svoje mjesto i u dosadašnjim bibliografskim ustustavljivanjima bunjevačko-šokačke (književne i jezične) djelatnosti (Kujundžić, 1969; Bara, Žigmanov, 2011), a odnedavno i u jezikoslovnim radovima (Mlikota, Baraban, Aleksa-Varga, 2016: 111–127; Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 121–145; Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 251–303), drugi je njegov gramatički priručnik – *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*[270] (Baja, 1875.) – tek dijelom malobrojnih popisa (Samardžija, 2014: 49) i opisa (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 65–92).

Navedeni je kratak pregled do danas popisanih i opisanih gramatika hrvatskoga na mađarskom jeziku druge polovice 19. stoljeća potvrdio dosadašnju oslonjenost mađarske sastavnice hrvatske jezikoslovne povijesti na svega dva gramatičara i tri gramatička priručnika koji ni brojem do sada popisanih izdanja ne pokazuju ukupan ili bar približno točan prinos jednoga (mađarskoga) jezikoslovlja drugomu (hrvatskomu) ali i obrnuto. Stoga i *Horvát Nyelvtan* (Budapest, 1897.)[271] Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa,[272]

---

268 Ovdje se služimo pretiskom navedene gramatike u izdanju Ogranka Matice hrvatske u Osijeku, Osijek, 2016. Stoga se svi primjeri/navodi iz gramatike preuzimaju iz toga izvora, u zagradi se uz primjere/navode donosi broj strance s koje su preuzeti. Sve navode prijevodno bilježimo, a izvorni (mađarski) tekst donosimo u bilješci izvornim slovopisom i pravopisom. Naslovi se poglavlja gramatike navode izvorno, a prijevod se donosi u zagradi.

269 Ovdje Mihálovicsevu gramatiku bilježimo u navedenoj prijevodnoj inačici. O ostalim prijevodnim inačicama naslova vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 251, bilješka 2.

270 Mihálovicseva je gramatika objavljena s tiskarskom pogrješkom u naslovu. Naime, na naslovnici piše *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih* a ne *pučkih*.

271 Ovdje gramatiku bilježimo u prijevodnoj inačici *Hrvatska gramatika*. Uz primjere/navode preuzete iz *Hrvatske gramatike* u zagradi navodimo broj stranice s koje se preuzimaju. Sve navode u radu prijevodno bilježimo (osim u dijelu *Vježbe za prevođenje i prilozi*), a izvorni (mađarski) tekst donosimo u bilješci izvornim slovopisom i pravopisom. Naslovi se poglavlja gramatike navode izvorno, a prijevod se donosi u zagradi.

272 Imena se i prezimena autorā donose u inačici kakva je na naslovnici gramatike. No zanimljivo je istaknuti da se u gramatici bilježe i ponašena. Naime, u popisu *Keresztnevek, melyek horvátban a magyar elnevezéstől eltérnek* (*Vlastita imena na hrvatskom jeziku koja odudaraju od mađarskog*) (153) ime *Aladár* ponašeno je u *Vladimir*, a *Rókus* u *Rok*.

do sada nepoznata i u starijoj i u novijoj hrvatskoj jezikoslovnoj filologiji, ali i mađarskoj slavistici, tek treba dobiti svoje mjesto u povijesti hrvatske gramatikologije i gramatikografije. Ovaj rad nastoji biti prinosom boljem poznavanju mađarske sastavnice hrvatske jezikoslovne povijesti pogledom u ustroj, namjenu, normativni propis i opis Ehrenhöferova i Vidovicseva gramatičkoga priručnika. S obzirom na to da su priručniku prethodile *Praktična ilirska gramatika* Jánosa Mihálovicsa (1874.) i *Hrvatska gramatika* Józsefa Margitayja (1901. [1895.]), obje također otisnute izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora druge polovice 19. stoljeća,[273] u radu se usporedbom nastoji dati odgovor na pitanje u kojoj se mjeri priručnik naslanja na priručnike koji su mu prethodili.

2. *HRVATSKA GRAMATIKA* ALADÁRA EHRENHÖFERA I RÓKUSA VIDOVICSA

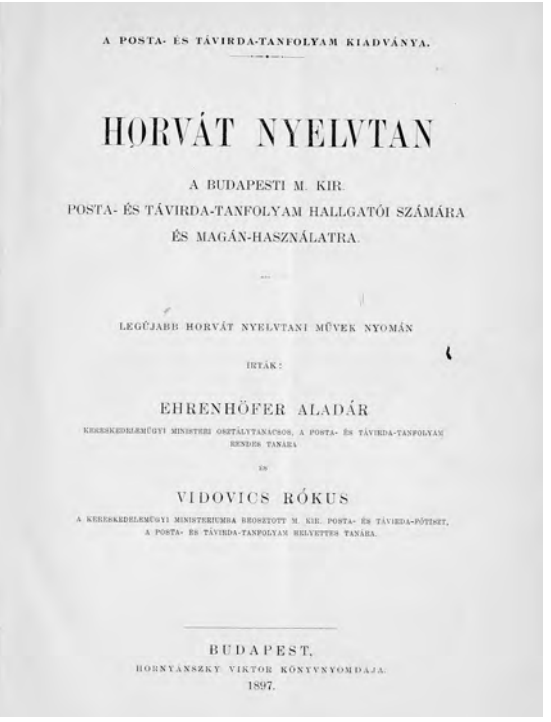
Hrvatska gramatika Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa namijenjena je, kako je razvidno s njezine naslovnice (slika 28), „polaznicima tečaja mađarske kraljevske pošte i brzojavnice i za samostalnu uporabu".[274] Gramatiku su potpisale istaknute ličnosti budimpeštanskoga političkoga i društvenoga života – Aladár Ehrenhöfer, savjetnik ministra trgovine te redovni nastavnik tečaja pošte i brzojavnice, i Rókus Vidovics, zaposlenik ministarstva trgovine, stariji časnik mađarske kraljevske pošte i brzojavnice i zamjenski nastavnik tečaja pošte i brzojavnice.[275] Osim navedenih podataka o samim autorima na naslovnici se može pronaći i onaj da je gramatika „nastala na tragu najnovijih gramatičkih djela"[276] što je trebalo potvrditi slijeđenje norme kakva je u hrvatskih gramatika na hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru krajem 19. stoljeća, a o čemu će se više podataka moći naći na predgovornim stranicama gramatike.

273 Iz usporedbe se izuzima Mihálovicseva *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih* jer je, kako je razvidno i iz njezina naslova, riječ o gramatičkom priručniku namijenjenom početnim razredima *pučkih učiona* pa je gramatičkim sadržajima podređena navedenoj svrsi.

274 U izvorniku: „A budapesti M. Kir. Posta és Távirda-tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra."

275 U izvorniku: „Ehrenhöfer Aladár kereskedelemügyi ministeri osztálytanácsos, a Posta- és Távirda-tanfolyam rendes tanára és Vidovics Rókus: A Kereskedelemügyi Ministériumba beosztott M. Kir. Posta- és Távirda-főtiszt, a Posta- és Távirda-tanfolyam helyettes tanára."

276 U izvorniku: „Legújabb horvát nyelvtani művek nyomán".

A POSTA- ÉS TÁVIRDA-TANFOLYAM KIADVÁNYA.

HORVÁT NYELVTAN

A BUDAPESTI M. KIR.
POSTA- ÉS TÁVIRDA-TANFOLYAM HALLGATÓI SZÁMÁRA
ÉS MAGÁN-HASZNÁLATRA.

LEGÚJABB HORVÁT NYELVTANI MŰVEK NYOMÁN

IRTÁK:

EHRENHÖFER ALADÁR

KERESKEDELEMÜGYI MINISTERI OSZTÁLYTANÁCSOS, A POSTA- ÉS TÁVIRDA-TANFOLYAM RENDES TANÁRA

ÉS

VIDOVICS RÓKUS

A KERESKEDELEMÜGYI MINISTERIUMBA BEOSZTOTT M. KIR. POSTA- ÉS TÁVIRDA-FŐTISZT, A POSTA- ÉS TÁVIRDA-TANFOLYAM HELYETTES TANÁRA.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.
1897.

Slika 28. Naslovnica *Horvát Nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa

Gramatika se pojavljuje pred kraj stoljeća kada se na hrvatskom jezičnom prostoru dogodilo više političkih promjena od kojih su neke imale utjecaj na društveni položaj hrvatskoga jezika (Samardžija, 2014: 73). Na nov su položaj hrvatskoga utjecale ponajprije nagodbene odredbe – zakonski članak I – 1868., poznatiji kao Hrvatsko-ugarska nagodba. Naime, nakon sklapanja Nagodbe i pravnog rješenja hrvatskoga pitanja gospodarski i državni prometni poslovi dospjeli su pod nadležnost peštanskoga ministarstva (Majdán, 2013: 100, 107). Tako § 9. Nagodbe ozakonjuje da se u svim:

> „kraljevinam krune ugarske zajednički poslovi (...) brzojavi, pošte, željeznice, luke, brodarstvo i one državne ceste i rieke, koje se kraljevine Ugarske i kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije jednakim načinom tiču." (navedeno prema Artuković, 2010: 154–155).

Nagodbeni članci nadalje reguliraju i to da zajednički ugarsko-hrvatski zakoni i drugi propisi koji su donošeni u Budimpešti na mađarskom jeziku, a da bi se mogli provoditi u Trojednici, moraju biti prevedeni na hrvatski. S druge se pak strane mađarskim službenicima, kojima hrvatski jezik nije materinski,

nametnuo komunikacijski problem, a onda i potreba njegova rješavanja – učenje i podučavanje hrvatskoga jezika. O tome autori u predgovoru gramatike zapisuju:

> „Bliski politički odnosi koji stoljećima vežu mađarski i hrvatski narod, nadalje sve one okolnosti, poput toga da je na području Hrvatsko-Slavonske države u svim službenim tijelima i uredima, tako i u pošti i dalekopisnici, službeni jezik hrvatski, učinili su potrebnim podučavanje hrvatskoga jezika kao redovnog predmeta na tečaju pošte i dalekopisnice. S ciljem uspješnoga učenja i podučavanja njegova ekselencija mađarski kraljevski ministar odredio je pisanje prikladnog udžbenika, a našom knjigom zadovoljavamo toj odredbi." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 2).[277]

Da je nepoznavanje hrvatskoga jezika otežavalo rad činovničkim službenicima, potvrđuje i Artuković (2010: 155) podatkom da od ukupno zaposlenih željezničkih činovnika na mađarskim državnim željeznicama (655) njih 42 % nije uopće znalo hrvatski, a tek je 12 % imalo hrvatski kao materinski jezik. Iz navedenoga proizlazi kako jezik putnika na željeznici, koja je tada bila jedino moderno sredstvo prijevoza i prometa, nije znalo 42 % osoblja koje je s tim putnicima dolazilo u kontakt. Priručnici poput Ehrenhöferova i Vidovicseva stoga nastaju iz potrebe rješavanja problema ponajprije poslovne komunikacije, premda priručnik može poslužiti „i široj zajednici koja želi učiti hrvatski jezik".[278] Naglašena pragmatička strana priručnika nije osamljena u postnagodbeno doba pa je dijelom i drugih gramatičkih priručnika hrvatskoga na mađarskom druge polovice 19. stoljeća; Mihálovics, primjerice, u predgovoru svoje *Praktične ilirske gramatike*, između ostaloga, ističe kako će od priručnika posebnu korist imati oni koji rade u uredima s ovim nacionalnostima ili planiraju neke državne poslove (iz Predgovora, neobrojačno).[279] Sličan je podatak i na naslovnici ponovljenoga drugoga izdanja Margitayjeve *Hrvatske gramatike* – gramatika služi „za školsku i osobnu upotrebu" (s naslovnice, neobrojčano).[280] Sve navedeno potvrđuje veliku

[277] U izvorniku: „Azon szoros politikai viszony, mely a magyar és horvát testvérnemzetet századok óta összefűzi, továbbá azon körülmény, hogy Horvát-Szlavonországok területén az összes közös hatóságok és hivataloknak, tehát a posta- és távirdahivataloknak is, hivatalos nyelve a horvát nyelv : szükségessé tette a budapesti posta- és távirdatanfolyam a horvát nyelvnek rendes tárgyként való tanítását. A tanítás, valamint a tanulás sikere érdekében a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr ő nagyméltósága megfelelő tankönyv megírását elrendelvén, ezen rendeletnek jelen könyvünkkel teszünk eleget."

[278] U izvorniku: „a horvát nyelvet tanulni vágyó nagy közönségnek".

[279] U izvorniku: „Különös hasznát veszik azok, akik e nemzetiségek közt hivataloskodnak, vagy csak hivatalt vállalni akarnak."

[280] U izvorniku: „Tankönyvül és magánhasználatra".

potrebu za priručnicima hrvatskoga jezika izvan hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora habsburškoga carstva, a koji će nehrvatskim, poglavito mađarskim, govornicima omogućiti brzo i jednostavno učenje jezika.

2.1. Ustroj

Kako bi priručnik bio „pogodan za samostalnu uporabu te da svatko bez pomoći nastavnika samo upornim učenjem može samostalno svladati i naučiti hrvatski jezik" (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: IV),[281] građa je na 303 stranice teksta[282] razložena u poglavlja i cjeline kako slijedi:

Első rész (*Prvi dio*). Szó- és mondattan. (*Znanost o riječima i sintaksa*)[283]

Második rész. (*Drugi dio*)

I. Fordítási gyakorlatok. (*Vježbe za prevođenje*)

II. A fordítási gyakorlatokban előforduló ismeretlen szók. (*Nepoznate riječi koje se pojavljuju u vježbama za prevođenje*)

Függelék. (*Prilozi*)

Szótár. (*Rječnik*)

I. A mindennapi életben leghasználatosabb szók gyűjteménye. (*Zbirka najčešćih riječi iz svakodnevne uporabe*)

II. Magyar-horvát és horvát-magyar posta, távirda és távbeszélő szakszótár. (*Mađarsko-hrvatski i hrvatsko-mađarski stručni rječnik pošte, dalekopisnice i telefonije*)

Olvasmányok. (*Tekstovi za čitanje*)

Iz ustroja se priručnika može zaključiti da donosi i više od opisa gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika. Sličan se raspored građe može pronaći u priručnicima hrvatskoga na mađarskom koji su prethodili Ehrenhöferovu i Vidovicsevu, a kojima je cilj isti – omogućiti lako i jednostavno usvajanje hrvatskoga

281 U izvorniku: „magán-használatra is alkalmas s belőle szorgalmas tanulás mellett bárki tanár nélkül is elsajátíthatja, megtanulhatja a horvát nyelvet."

282 *Tartalom* (*Sadržaj*) (299–301) i *Sajtóhibák* (*Tiskarske pogrješke*) (302–303) nalaze se na kraju priručnika i ovdje se navode kao njegovi dijelovi, ali nisu predmetom opisa.

283 Pod nazivom *szótan* u mađarskom jeziku podrazumijevamo opis jezika koji dijelom pokriva ono što u hrvatskom opisu jezika pokriva dijelom morfologija, dijelom tvorba riječi i jednim dijelom leksikologija. Zato je u ovom kontekstu najpreciznije govoriti o *znanosti o riječima*. Mađarska je jezikoslovna terminologija zbog tipoloških razlika nešto drugačija u odnosu na indoeuropske jezike.

kao stranoga jezika. Mihálovics stoga u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* gramatičkom dijelu priručnika

> „uz morfološka poglavlja (...) dodaje i Vježbe (dvostupačne hrvatske i mađarske rečenične primjere), Pojašnjenja riječi (hrvatskih na mađarski jezik, uporabljenih u Vježbama) i Zadatke za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski jezik ili obratno)" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 125),

a priručnik ima i *Ilir-Magyar gyökszó-tár* (*Ilirsko-magjarski korijenski rječnik*) (Mihálovics, 1874 [2016]: 187–249) koji je, iste godine kada i gramatika, i samostalno otisnut u Kaloči. Margitayjeva pak *Hrvatska gramatika* također je više od gramatike jer i ona uz gramatičke činjenice hrvatskoga jezika ima i rečenične primjere za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski i obrnuto) te *Beszédgyakorlatok* (*Govorne vježbe*) (Margitay, 1901 [1895]: 108–134) i *Szótár a beszédgyakorlatokhoz* (*Rječnik uz govorne vježbe*) (Margitay, 1901 [1895]: 135–147). Stoga se Ehrenhöferov i Vidovicsev gramatički priručnik ustrojem, zapravo, naslanja na priručnike koji su mu izvan granica Trojednice prethodili.

2.2. Gramatički dio jezikoslovnoga priručnika

Gramatički dio Ehrenhöferova i Vidovicseva priručnika obaseže gotovo trećinu knjige. Gramatičke činjenice hrvatskoga jezičnoga sustava razložene su u fonološka, morfološka i sintaktička poglavlja, odnosno unutar poglavlja većega broja paragrafa. U dvama se kratkim paragrafima uvodnoga poglavlja navode još i pravopisne pojedinosti – 6. § donosi obrazloženje pravopisnih načela (tzv. *etimološkoga* i *fonološkoga*) uz napomenu o pisanju „slova ć",[284] a 7. § tri temeljna pravila o pisanju velikoga početnoga slova. I gramatike prethodnice Ehrenhöferovoj i Vidovicsevoj s mađarskim metajzikom imaju sličan raspored gramatičke građe; Mihálovics, primjerice, gramatičkim dijelom svojega priručnika „obuhvaća fonologiju, pravopisna pitanja, morfologiju, tvorbu i sintaksu hrvatskoga jezika" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 267–268), uostalom kao i Margitay (1901 [1895]: 7–48).

Uspoređeni gramatički priručnici hrvatskoga pisani mađarskim jezikom nemaju strogo razdijeljen gramatički opis jezičnih činjenica prema

[284] To što nazivljem autori ne razlikuju slovo od glasa, dio je nazivoslovne interferencije i drugih slovničara druge polovice 19. stoljeća. Usp.: Brlobaš, Horvat, 2006: 50; Brlobaš, 2008: 174.

gramatičkim razinama. Mihálovics (1874 [2016]: 16) nakon opisa morfoloških imeničnih kategorija, a prije opisa pojedinih imeničnih sklonidaba, umeće potpoglavlje *Valami az igékről* (*Nešto o glagolima*) donoseći prezentsku paradigmu. Da su ga u tomu vodili pragmatički razlozi, dade se razabrati iz napomene:

> „Da bi učenik već kod sklonidbe imenica mogao prevoditi rečenice, smatram dobrim glagole koji izražavaju radnju predstavljati u izjavnoj rečenici u prezentu." (Mihálovics, 1874 [2016]: 16).[285]

I Margitay u *Hrvatskoj gramatici* raspored gramatičke građe prilagođuje onima kojima je gramatika namijenjena pa, primjerice, u poglavlju *A tőmondat* (*Jednostavna rečenica*) (Margitay, 1901 [1895]: 12–27) uz morfološke činjenice vezane uz promjenjive riječi donosi i potpoglavlja o njihovoj sintaktičkoj ulozi. Ehrenhöfer i Vidovics u gramatici čine isto – morfološkom poglavlju dodaju paragrafe sintaktičkoga sadržaja: *Az egyszerű mondatról* (*O jednostavnim rečenicama*) (12. §) te *Tagadó és kérdő mondatok* (*Niječne i upitne rečenice*) (25. §) ističući i u predgovoru kako je takav raspored građe „pogodan za samostalnu uporabu te da svatko bez pomoći nastavnika samo upornim učenjem može samostalno svladati i naučiti hrvatski jezik." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: IV).[286]

Još je jedna bitna metodološka odrednica obilježila gramatike hrvatskoga na mađarskom, a odnosi se na poredbeni opis hrvatskoga ponajprije s mađarskim jezičnim sustavom, a u ponekim priručnicima i s jezičnim sustavima s kojima je hrvatski u bližoj ili daljoj prošlosti bio tješnje povezan – s njemačkim i latinskim posebice. Takvih je napomena i u Ehrenhöferovoj i Vidovicsevoj gramatici:

> „Izgovor hrvatskih slova većinom se podudara s mađarskim izgovorom izuzev: *A*, *a* koje se izgovara kao latinsko i njemačko *a*; *C*, *c* odgovara mađarskom cz; *Č*, *č* jednako je i kao mađarsko cs; *Ć*, *ć* jednako je mađarskom ty, a prvo nazivamo tvrdim, a drugo mekim (…)" (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 3),[287]

---

285 U izvorniku: „Hogy a tanuló már a nevek ejtegetésénél mondatokat fordíthasson, jónak láttam a cselekvő igéket a jelentő mód jelen idejében eleve ismertetni."

286 U izvorniku: „…magán-használatra is alkalmas s belőle szorgalmas tanulás mellett bárki tanár nélkül is elsajátíthatja, megtanulhatja a horvát nyelvet."

287 U izvorniku: „A horvát betűk kiejtése többnyire a magyar használattal megegyez, kivévén: *A*, *a*, mely úgy ejtetik ki, mint a latin és német *a*; *C, c* megfelel a magyar cz-nek; *Č*, *č* egyenlő a magyar cs-vel; *Ć*, *ć* pedig egyenlő a magyar ty-vel és az első keménynek, az utóbbi lágynak neveztetik;"

ali i u Mihálovicsevoj (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 126) dok su u Margitayjevoj usporedbom obuhvaćeni samo hrvatski i mađarski jezik.[288] Uz jednostavnost iznošenja gramatičkih pravila kojima se olakšava učenje hrvatskoga jezika kao stranoga, česti poredbeni opisi jezičnih činjenica u gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku također su izrazito pragmatičke naravi.

O normativnom se propisu u Ehrenhöferovoj i Vidovicsevoj gramatici, posredno, može doznati iz predgovornih stranica u kojima, pozivajući se na svoje normativne uzore (Mažuranića, Vebera, Vitanovića i Divkovića), autori posebno izdvajaju ona jezična obilježja kojih se, zapravo, u gramatici neće pridržavati. S obzirom na to da se predgovorom izdvojena obilježja (fonološki pravopis, izostanak dvojine, imenični genitiv množine bez završnoga *h*, sinkretizirani množinski padežni oblici u genitivu, dativu i lokativu) prepoznaju kao obilježja (prijemaretićevskih) hrvatskih vukovskih gramatika, zapaziti je da će normativnim propisom autori slijediti slovničare zagrebačke filološke škole. To, uostalom, čine i gramatičari prethodnici Ehrenhöfera i Vidovicsa, Mihálovics u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* i Margitay u *Hrvatskoj gramatici*. Razlike su među uspoređivanim gramatikama, zapravo, neznatne i ne utječu na pripadnost gramatika navedenoj školi. Naime, i Mihálovics i Margitay još uvijek odraz staroga jata bilježe tzv. rogatim *e* (*ě*), a ne dvoslovima *ie*/*je* kao što to čine Ehrenhöfer i Vidovics, premda poznaju i bilježenje navedenim dvoslovima. Mihálovics *ě* daje jednosložnu izgovornu vrijednost jer navodi da se u dugim slogovima izgovara „kao cjelina *ie*, a kratkim slogovima kao *je*. p. *vrěme vrieme*, idő ; *děte diete*, gyermek;- *dělo djelo*, tett, cselekedet ; *město mjesto*, hely." (Mihálovics, 1874 [2016]: 1–2).[289] Margitay (1901 [1895]: 8) pak napominje kako Hrvati

> „Umjesto slova *ě*, rabe i *ie* i *je*. U dugim slogovima pišu *ie*; npr. *děte-diete* (gyermek;) - a *je* u kratkim slogovima; npr. *běliti-bjeliti* (fehériteni). – U hrvatskoj književnosti trenutačno se umjesto *ě* piše *ie* odnosno *je*."[290]

[288] Usp. opis hrvatskoga samoglasničkoga sustava: „Hrvatski samoglasnici po izgovoru odgovaraju mađarskima, osim samoglasnika *a* koji zvuči kao mađarsko *á*.". U izvorniku: „Hangjaik megegyeznek a magyar magánhangzók hangjaival, kivévén az *a* betüjét, mely ugy hangzik, mint a magyar *á*." (Margitay, 1901 [1895]: 7).

[289] U izvorniku: „(…) mint *ie* egy tagban, rövid szótagban mint *je*. p. *vrěme vrieme*, idő; *děte diete*, gyermek; - *dělo djelo*, tett, cselekedet; *město mjesto*, hely."

[290] U izvorniku: „Az *ě* betü helyett *ie*-t és *je*-t is használnak. Az *ie*-t hosszu szótagokban irják; p. o. *děte-diete* (gyermek;) - a *je*-t rövid szótagokban; p. o. *běliti-bjeliti* (fehériteni). – A horvát irodalomban jelenleg *ie*-t és *je*-t irnak *ě* helyett."

Uporabom su dvoslova *ie*/*je* na mjestu staroga jata Ehrenhöfer i Vidovics, zapravo, normativni propis uskladili s uporabom, ali i s trećim izdanjem Veberove *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* ([3]1876.) u kojoj je, uz navedenu slovnu promjenu, i slogotvorni /*r*/ bilježen bez popratnoga mukloga *è*. No kako navedeno slovno rješenje za slogotvorni /*r*/ dvije godine prije Vebera unosi Mihálovics (1874 [2016]: 1) u *Praktičnu ilirsku gramatiku*, pretpostaviti je da su takvo slovno rješenje autori mogli preuzeti i od Mihálovicsa. Margitay (1901 [1895]: 8) u *Hrvatskoj gramatici* također ne bilježi popratno *e* uz slogotvorni /*r*/, a iz napomene dane u toj gramatici razvidno je da autor poznaje i tradiciju njegova bilježenja:

> „Valja spomenuti kako se prije upotrebljavao i mukli glas *è* ispred suglasnika *r* na sredini riječi u kojima se iza suglasnika *r* nalazilo više suglasnika. Danas se *è*, kao suvišan glas, izostavlja. Npr. *krv* (vér), *hrt* (agár)."[291]

Ehrenhöfer i Vidovics nadalje pojednostavljuju slovni sustav i time što za fonem /*ć*/ nemaju dva slovna znaka, *tj*. i *ć*, već samo *ć*. Mihálovics (1874 [2016]: 3–4) i Margitay (1901 [1895]: 8) za fonem /*ć*/ imaju oba slovna znaka kao što ga, uostalom, imaju i slovnice zagrebačke filološke škole (usp. Ham, 2006: 70). No Margitay (1901 [1895]: 9) i uz fonem /*ć*/ napominje:

> „Zapamtimo da najnoviji pisci slovo *tj* ne rabe kao samostalan suglasnik, već umjesto njega rabe *ć* koji se izgovara jednako neovisno o tome završava li riječ na *t* ili ne."[292]

Dvoslove *dj* i *gj* za fonem /*đ*/ bilježe svi uspoređivani gramatičari (Mihálovics, 1874 [2016]: 3; Margitay, 1901 [1895]: 8; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 3), a dvoslov *dž* u turcizmima *džigerica*, *džak*, *džamija* bilježi samo Mihálovics (1874 [2016]: 3).

Na morfološkoj razini Ehrenhöfer i Vidovics zadržavaju podjelu imeničnih sklonidaba prema nastavku u genitivu jednine koju od zagrebačkih slovničara preuzima i Mihálovics (1874 [2016]: 15), no ne i Margitay – on će imenice dijeliti prema rodu (usp. Margitay, 1901 [1895]: 51) pa se gramatičkim

---

[291] U izvorniku: „Megemlitendő, hogy régebben az *è* hangtalan betüt is használták, még pedig az *r* mássalhangzó előtt oly szavak közepén, a melyeknél az *r*-et több mássalhangzó követte. Manapság az *è*-t mint felesleges betüt kihagyják. P. o. *krv* (vér), *hrt* (agár)"

[292] U izvorniku: „Jegyezzük meg, hogy a legujabb irók a *tj*-t nem használják mint önálló mássalhangzót, hanem helyetette a vele hangra nézve egyenlő *ć*-t használják, akár végződik a szó *t*-vel, akár nem."

modelom ponajviše i udaljuje od zagrebačkih slovnica. Naime, u vrijeme kada Margitay, Ehrenhöfer i Vidovics objavljuju svoje gramatičke priručnike na hrvatskom se etničkom i jezičnom prostoru bilježi smjena filoloških škola, zagrebačke s vukovskom. Margitay tek gramatičkim modelom potvrđuje navedene mijene, dok se u ostalim jezičnim obilježjima, a tako je i kod ostalih uspoređivanih gramatičara, smjena škola ipak ne bilježi. Zaključiti je stoga da su krajem 19. stoljeća

> „izvanjezični razlozi znatno manje utjecali na normativne priručnike izvan hrvatskih granica jer unutar njih upravo sociopolitičke prilike hrvatski jezik već tada počinju usmjeravati drugim i bitno drugačijim normizacijskim putovima." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 126).

Ponovljeno drugo izdanje Margitayjeve *Hrvatske gramatike* (1901.) također je potvrdom da su zagrebačka obilježja izvan zagrebačkoga središta čuvana u preksripitvnim djelima i na početku novoga, 20. stoljeća.

2.3. Vježbe za prevođenje i prilozi

Drugi dio Ehrenhöferova i Vidovicseva priručnika razložen je na dva poglavlja: u prvom poglavlju donose se *Fordítási gyakorlatok* (*Vježbe za prevođenje*) (97–108), a u drugom *A fordítási gyakorlatokban előforduló ismeretlen szók* (*Nepoznate riječi koje se pojavljuju u vježbama za prevođenje*) (109–124).

Vježbe za prevođenje obuhvaćaju četrdeset i šest kraćih, rednim brojevima odijeljenih odlomaka rečeničnih primjera/tekstova za prevođenje s mađarskoga jezika na hrvatski i obrnuto. Autori paragrafima iznad skupina tekstova za prevođenje upućuju na gramatičke dijelove priručnika u kojima se opisuje određena činjenica hrvatskoga jezičnoga sustava. Evo početnih primjera vježba za prevođenje s mađarskoga na hrvatski i obrnuto:

2. Fordítás.
(12–13. §)

Ja radim. – Ona moli. – Ono leti. – Mi vičemo. – Ti plačeš. – Vi plivate. – Oni putuju. – One pjevaju. – Gledamo. – On pleše. – Mi usmjerivamo. – Vi pomažete. – Ti prevadjaš. – Oni lažu. – Vi spavate. – Ono vidi. – One hode. – Ona šuti. – Ja govorim. – Vi pišete. – Oni čitaju. – Mi učimo. (97).

3. Fordítás.

A postamester hivatalnok. – A szolga dolgozik. – A kutya ugat. – A tehén bőg. – A szarvas fut. – Horvátország királyság. – A sas madár. – Ő főnök. – A galamb repül. – A pásztor alszik. – A nap süt. – A hold világít. – A ló állat. – Miklós tanuló. – Anna leány. – Zágráb város. – Az asszony beszél. – Az ezüst fém. – A kocsis dohányzik. – A postatiszt utazik. – A csikó nyerít.

Osim primjera svakodnevne komunikacije autori donose i primjere poslovne komunikacije:

Očekujete li Vi list ili brzojavku ? (99)

Ja preuzimam zamotke, ti odpravljaš doznačnice, ona pako upisuje medjunarodne zamotke. (102)

Kérem azt a csomagot felvenni, itt a szállítólevél is. (155)

Tiszt: Adják ide a kézbesítő könyvecskéket, hogy beirjam a pénzes anyagot. – Úgy! – most vegyék a szállítóleveleket és ajánlott küldeményeket és jegyezzék e könyvecskébe frissen, hogy a kiindítással ne késsünk. (158)

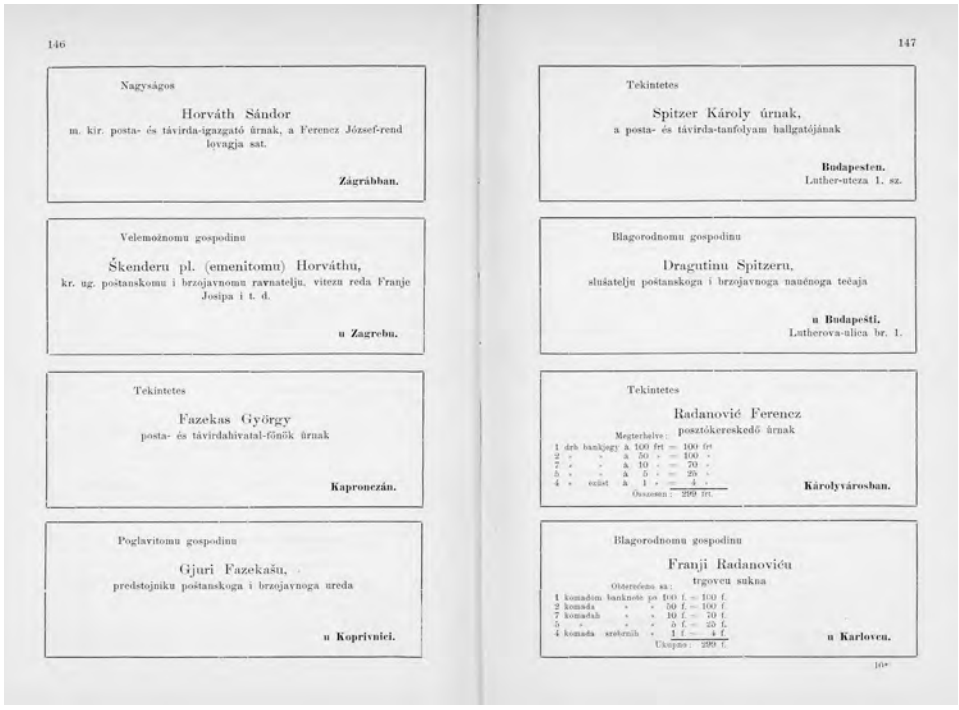
Kako bi olakšali prevođenje rečeničnih primjera, autori u drugom poglavlju donose popis nepoznatih riječi koje se pojavljuju u vježbama. Stupačno popisani leksemi obrojčani su na isti način kao i tekstovi za prevođenje. Natuknička je strana popisanih leksema dijelom mađarska, dijelom hrvatska, što ovisi o tom traži li se u prethodnom poglavlju prijevod s mađarskoga na hrvatski ili obrnuto. Takve su vježbe za prevođenje s rječničkim popisima koji ih prate sastavnim dijelom i Margitayjeva (1901 [1895]: 107–147) priručnika; njegov treći dio, naslovljen *Beszédgyakorlatok* (*Govorne vježbe*), sadrži trideset kraćih tekstova za prevođenje s hrvatskoga na mađarski jezik sa *Szótár a beszédgyakorlatokhoz* (*Rječnikom uz govorne vježbe*) u kojem se rednim brojevima upućuje na poredak prethodno danih prijevodnih vježba.

Pretposljednju cjelinu priručnika čine *Függelék* (*Prilozi*) (125–211) kojima su obuhvaćeni sljedeći sadržaji:

1. obrasci konverzacije u poštanskoj i dopisničkoj službi: molbe, izvješća i ostali pisani oblici, popisi imena, država i gradova Monarhije na hrvatskom jeziku koja odstupaju od mađarskog naziva, nazivi za mađarske i hrvatsko-slavonske državne, zemaljske, županijske, gradske, općinske i vjerske institucije i vijeća te ostale institucije i urede na

mađarskom i hrvatskom jeziku, dostojanstvenici, časnici, službenici, naslovi i adrese;

2. primjeri svakodnevne komunikacije koji uključuju nazive godišnjih doba, mjeseca, dana, većih blagdana i datuma te popis vlastitih imena na hrvatskom jeziku koja odudaraju od mađarskog;
3. primjeri razgovora iz poštanske i brzojavne službe, razgovori na telefonu i u svakodnevnom životu.

146

Nagyságos

Horváth Sándor

m. kir. posta- és távirda-igazgató úrnak, a Ferencz József-rend lovagja sat.

Zágrábban.

Velemožnomu gospodinu

Škenderu pl. (emenitomu) Horváthu,

kr. ug. poštanskomu i brzojavnomu ravnatelju, vitezu reda Franje Josipa i t. d.

u Zagrebu.

Tekintetes

Fazekas György

posta- és távirdahivatal-főnök úrnak

Kapronczán.

Poglavitomu gospodinu

Gjuri Fazekašu,

predstojniku poštanskoga i brzojavnoga ureda

u Koprivnici.

147

Tekintetes

Spitzer Károly úrnak,

a posta- és távirda-tanfolyam hallgatójának

Budapesten.
Luther-uteza 1. sz.

Blagorodnomu gospodinu

Dragutinu Spitzeru,

slušatelju poštanskoga i brzojavnoga naučnoga tečaja

u Budapešti.
Lutherova-ulica br. 1.

Tekintetes

Radanović Ferencz

posztókereskedő úrnak

Megterhelve:

1 drb bankjegy à 100 frt = 100 frt
2 „ „ à 50 „ = 100 „
7 „ „ à 10 „ = 70 „
5 „ „ à 5 „ = 25 „
4 „ ezüst à 1 „ = 4 „

Összesen: 299 frt.

Károlyvárosban.

Blagorodnomu gospodinu

Franji Radanoviću

trgovcu sukna

Obterećeno sa:

1 komadom banknote po 100 f. = 100 f.
2 komada „ „ 50 f. = 100 f.
7 komadah „ „ 10 f. = 70 f.
5 „ „ „ 5 f. = 25 f.
4 komada srebrnih „ 1 f. = 4 f.

Ukupno: 299 f.

u Karlovcu.

16*

Slika 29. Primjeri oslovljavanja u poštanskoj komunikaciji

Taj je dio priručnika dvojako oblikovan: molbe, izvješća i ostali pisani oblici u priručniku doneseni su na način da je mađarski primjer administrativnoga teksta pisan s lijeve stranice priručnika, a prijevod na hrvatski s desne.[293] Ostali pak obrasci konverzacije stupačno su oblikovani tako da je lijevi stupac mađarski, a desni, prijevodni, hrvatski. Navedenim se prilozima Ehrenhöferova i Vidovicseva *Hrvatska gramatika* sadržajno i ponajviše razlikuje od

293 Takav je način ustroja dvojezičnih hrvatsko-mađarskih administrativnih tekstova narušen samo u dijelu *IV. Méltóságok, tisztviselők, hivatalnokok, czímzések és levélczímek* (*Dostojanstvenici, časnici, službenici, naslovi i adrese*) (144) u kojem dvojezični primjeri slijede jedan ispod drugoga.

gramatika hrvatskoga na mađarskom koji su joj prethodili jer ih ne sadrže ni Mihálovicseva ni Margitayjeva.

2.4. Opći i strukovni rječnik

Hrvatska gramatika Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa sadrži i *Szótár* (*Rječnik*) (215–274). Leksikografski je dodatak priručniku razložen u dva poglavlja. Prvim, naslovljenim *A mindennapi életben leghasználatosabb szók gyűjteménye* (*Zbirka najčešćih riječi iz svakodnevne uporabe*), obuhvaćen je popis najčešćih riječi iz svakodnevnoga života. Poglavlje je dvostupačno ustrojeno s mađarskim natukničkim leksemom (po dva stupca na stranici) kojemu je pridružena hrvatska leksička istovrijednica. Građa u tom rječniku nije abecedno popisana, već je raspoređena dijelom prema vrstama riječi (imenice, pridjevi i glagoli),[294] s tim da su imenice razložene u semantičkim grozdovima kako potvrđuju i početni primjeri u popisu imenica – *A természetről* (*O prirodi*):

Isten, Bog.	*Levegő, zrak.*
Leny, biće.	*Víz, voda.*
Világ, sviet.	*Tűz vatra, oganj.*
(...)	*(...)*

Drugim je rječničkim poglavljem obuhvaćen stručni leksik razložen u dva abecedna rječnička popisa s mađarskim, odnosno hrvatskim natukničkim leksemom: *Magyar-horvát rész – Magjarsko-hrvatski dio* (247–261) i *Horvát-magyar rész – Hrvatsko-magjarski dio* (261–274). Donosimo nekoliko početnih primjera leksikografske obrade slova *A* mađarsko-hrvatskoga, odnosno hrvatsko-mađarskoga dijela strukovnoga rječnika:

294 Navedeni metodološki postupak razdiobe rječničke građe autori ipak ne slijede dosljedno pa se, primjerice, u popisu imenica pronalaze i glagoli. Usp.: „Öltözködni, oblačiti se, odievati se." (219).

295 Uz stupačno popisane primjere iz *Rječnika* ne bilježi se broj stranice s koje se preuzimaju.

Magyar-horvát rész. – Magjarsko-hrvatski dio.

A, Á.

Aczél = ocao, nado, čelik.
Aczétoll = ocalno pero.
Adag = dio, porcija.
Alapkönyv = temeljna knjiga.
Alkalmazás = namještenje, služba.
Alkalmazkodás = ravnanje.

Horvát-magyar rész. – Hrvatsko-magjarski dio.

A.

Ambulantna pošta = mozgó posta.
Amerikanska vrećna ključanica = amerikai zsákzár.
Amerikanska zaporna vreća = amerikai záros zsák.
Analiza = vegybontás.
Arak obračuna = leszámoló-év.
Astatička igla = iránytalan delejtű.
Ažija = árkelet, árkelet-pótlék.

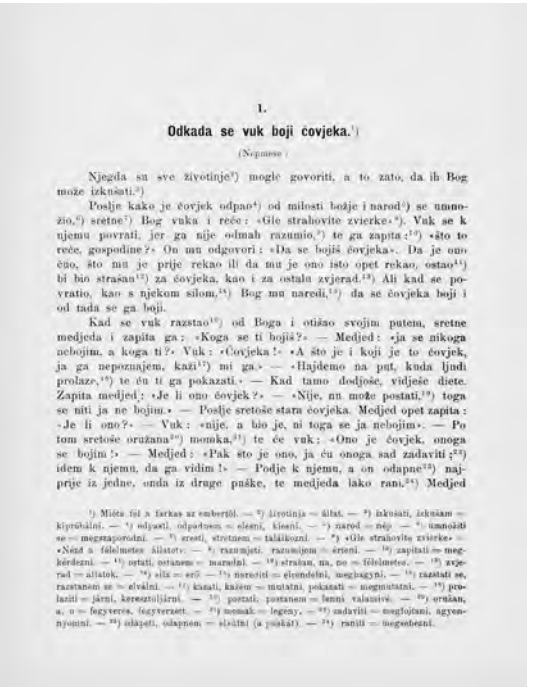
Rječnički će dodatak priručniku imati i Mihálovicseva *Praktična ilirska gramatika*, ali će u njoj uz opći *Ilir-Magyar-gyökszó-tár* (*Ilirsko-mađarski korijenski rječnik*) biti i dva onomastička dodatka: abecedni popis muških i ženskih imena te zemljopisnih naziva s mađarskim prijevodnim ekvivalentima (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 286–299). Zaključiti je da su rječnički dodatci sastavnim dijelovima gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku, a svrha im je olakšati učenje hrvatskoga kao stranoga jezika.

2.5. Tekstovi za čitanje

Završna je cjelina Ehrenhöferova i Vidovicseva priručnika naslovljena *Olvasmányok* (*Tekstovi za čitanje*) (275–298) (slika 30), a čine ju osam izabranih tekstova hrvatske proze i poezije[296] te jedan biografski zapis o Petru Preradoviću. Valja napomenuti da se izborom proznih i pjesničkih tekstova

[296] Od osam je književnih tekstova jedan prozni tekst narodne priče i jedan narodne pjesme. Ostali su tekstovi autorski.

uvrštenih u priručnik Ehrenhöfer i Vidovics posve izdvajaju od gramatičkih priručnika hrvatskoga na mađarskom koji su im prethodili.

1.

Odkada se vuk boji čovjeka.[1])

(Negmese.)

Njegda su sve životinje[2]) mogle govoriti, a to zato, da ih Bog može iznkšati.[3])

Poslje kako je čovjek odpao[4]) od milosti božje i narod[5]) se umnožio,[6]) sretne[7]) Bog vuka i reče: «Gle strahovite zvierke».[8]). Vuk se k njemu povrati, jer ga nije odmah razumio,[9]) te ga zapita:[10]) «što to reče, gospodine?» On mu odgovori: «Da se bojiš čovjeka». Da je onu čuo, što mu je prije rekao ili da mu je ono isto opet rekao, ostao[11]) bi bio strašan[12]) za čovjeka, kao i za ostalu zvjerad.[13]) Ali kad se povratio, kao s njekom silom,[14]) Bog mu naredi,[15]) da se čovjeka boji i od tada se ga boji.

Kad se vuk razstao[16]) od Boga i otišao svojim putem, sretne medjeda i zapita ga: «Koga se ti bojiš?» — Medjed: «ja se nikoga nebojim, a koga ti?» Vuk: «Čovjeka!» «A što je i koji je to čovjek, ja ga nepoznajem, kaži[17]) mi ga.» — «Hajdemo na put, kuda ljudi prolaze,[18]) te ću ti ga pokazati.» — Kad tamo dodjoše, vidješe diete. Zapita medjed: «Je li ono čovjek?» — «Nije, nu može postati,[19]) toga se niti ja ne bojim.» — Poslje sretoše staru čovjeka. Medjed opet zapita: «Je li ono?» — Vuk: «nije, a bio je, ni toga se ja nebojim». — Po tom sretoše oružana[20]) momka,[21]) te će vuk: «Ono je čovjek, onoga se bojim!» — Medjed: «Pak što je ono, ja ću onoga sad zadaviti;[22]) idem k njemu, da ga vidim!» — Podje k njemu, a on odapne[23]) najprije iz jedne, onda iz druge puške, te medjeda lako rani.[24]) Medjed

[1]) Miéta fél a farkas az embertől. — [2]) állatja = állat. — [3]) iknsati, izkušam = kipróbálni. — [4]) odpasti, odpadnem = elesni, kiesni. — [5]) narod = nép. — [6]) umnožiti se = megszaporodni. — [7]) sresti, stretnem = találkozni. — [8]) «Gle strahovite zvierke» = «Nézd a félelmetes állatot». — [9]) razumjeti, razumijem = érteni. — [10]) zapitati = megkérdezni. — [11]) ostati, ostanem = maradni. — [12]) strašan, na, no = félelmetes. — [13]) zvjerad = állatok. — [14]) silu = erő. — [15]) naredi = elrendelni, megparancsolni. — [16]) razstati se, razstanem se = elválni. — [17]) kazati, kažem = mutatni, pokazati = megmutatni. — [18]) proći = járni, keresztüljárni. — [19]) postati, postanem = lenni valamivé. — [20]) oružan, a, o = fegyveres, fegyverzett. — [21]) momak = legény. — [22]) zadaviti = megfojtani, agyonnyomni. — [23]) odapeti, odapnem = elsütni (a puskát). — [24]) raniti = megsebezni.

Slika 30. Početna stranica *Tekstova za čitanje* u *Hrvatskoj gramatici* Ehrenhöfera i Vidovicsa

Autori su u predgovoru priručnika istaknuli da je namjena navedenih tekstova višestruka – služe kao vježba za čitanje i prevođenje, ali i kao ugodno štivo. Kako su svi tekstovi doneseni na jeziku kojim su i pisani – hrvatskom – a namijenjeni su Mađarima, autori su i ovom cjelinom posebnim metodološkim postupkom nastojali prilagoditi priručnik korisnicima; naime, u podrubnim se napomenama donosi prijevod hrvatskih riječi na mađarski jezik uporabljenih u određenome tekstu, i to na način da se čitatelj, pri prijevodu ili vježbi čitanja, brojčanom oznakom danom uz pojedine riječi u tekstu odmah upućuje na mađarsku leksičku istovrijednicu u podrubnoj napomeni.

Većina je tekstova, kao što je već istaknuto, autorska; navedeni su ulomci iz djela hrvatskih realista – Vjekoslava Klaića, Josipa Eugena Tomića, Augusta Šenoe,[297] Jovana Sundečića i Ivana Mažuranića. Autori nisu naveli izvore iz

297 Šenoino je ime navedeno u mađarskoj inačici: *Agostontól*.

kojih preuzimaju ulomke pa jezičnim obilježjem tekstovi, pokatkad, ne slijede normativne preporuke u gramatičkom dijelu priručnika. Najizrazitije je to u ulomku trećega pjevanja *Smrti Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića, a što se potvrđuje usporedbom s izvornikom objavljenim u *Iskri* 1846. godine:[298]

***Iz trećeg pjevanja „Smrti Smail-Age Čengijića"* (*Horvát Nyelvtan*, 1897.)**	**Mažuranić, *Smèrt Čengić-age* (*Iskra*, 1846.)**
„Podiže se četa mala	„Podiže se četa mala
Na Cetinju Gore **Crne**.	Na Cetinju Gore **cèrne**.
Malena je, ali hrabra.	Malena je, ali hrabra.
U njoj jedva sto **junaka ;**	U njoj jedva sto **junakah.**
Ne **junaka** biran**ieh**	Ne **junakah** biran**ijeh**
Po obličju ni **ljepoti**,	Po obličju ni **liepoti**,
Već po **srcu** junačkome **;**	Već po **sèrcu** junačkome**.**
Kojino će udariti	Kojino će udariti
Ne na deset**,** da uteče,	Ne na deset da uteče,
Nego na dva**,** da ih sieče ;	Nego na dva da ih sieče ;
Kojino će umrijeti	Kojino će umrijeti
Za **krst** častni i slobodu zlatnu. (...)" (294)	Za **kèrst** častni i slobodu zlatnu. (...)" (192)

Iz usporedbe je razvidno da se početni retci *Čete* u *Hrvatskoj gramatici* od teksta izvornika razlikuju:

a/ na slovopisnoj razini: slogotvorni /*r*/ bez popratnoga mukloga *è*, dvoslov *je* na mjestu dvoslova *ie*

b/ na pravopisnoj razini: odstupanja u pisanju velikoga/maloga slova te u bilježenju pravopisnih i rečeničnih znakova

c/ na gramatičkoj razini: imenični genitiv množine bilježen bez završnoga *h*, neuklonjeni zijev u genitivu množine pridjevne sklonidbe.

298 Sva su isticanja u ulomku Mažuranićeva teksta autorica ovoga rada.

Navedene intervencije u Mažuranićev tekst, ali i u tekstove ostalih autora, pokazuju dijelom obilježja hrvatskih prijemaretićevskih vukovskih gramatika. Tim normativnim mijenama unesenima u tekstove za čitanje gramatički priručnik ostaje na tragu, kako autori ističu, najnovijih gramatičkih djela, od kojih su se ipak ogradili u gramatičkom propisu jer nepotrebno kompliciraju gramatiku i otežavaju učenje onima kojima hrvatski nije materinski jezik (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: IV). Jezičnim su obilježjima stoga izabrani tekstovi dijelom usuprot kodificiranoj normi u gramatičkom dijelu priručnika.

3. ZAKLJUČAK

Ehrenhöferov i Vidovicsev priručnik ustrojem se i normativnim propisom nastavlja na niz hrvatskih gramatika pisanih mađarskim jezikom koje u posljednjim desetljećima 19. stoljeća bivaju otisnute izvan granica Trojednice.

Jezičnim obilježjima gramatika je sljednica zagrebačke filološke škole unatoč vremenu u kojem je otisnuta. Naime, u to se vrijeme na području Trojednice bilježe sve izrazitiji upadi hrvatske vukovske norme u jezični propis, pa i u gramatičko nazivlje, dok Ehrenhöferova i Vidovicseva ostaje u okvirima zagrebačke norme druge polovice 19. stoljeća. Tek posljednjom cjelinom – *Tekstovima za čitanje* – manjim dijelom ne slijedi kodificiranu (zagrebačku) normu druge polovice stoljeća. No upravo ta cjelina gramatičkoga priručnika potvrđuje činjenicu da su sociopolitički razlozi na hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru počeli usmjeravati književni jezik bitno drugačijim normizacijskim putovima.

Vrijednost je priručnika možda ponajviše vidljiva u dvjema činjenicama: prva pokazuje metodološki jasno organiziranu gramatičku građu u kojoj autori nastoje učenje hrvatskoga jezika negovornicima istoga učiniti što jednostavnijim. Druga pak leži u činjenici da bez obzira na mijene filoloških škola koje zahvaćaju normativne priručnike unutar granica Trojednice, Ehrenhöferova i Vidovicseva *Hrvatska gramatika*, kao i Mihálovicseva i Margitayjeva, nastavlja naravni tijek razvoja hrvatskoga jezika oslanjajući se na hrvatsku jezičnu tradiciju.

HORVÁT NYELVTAN ALADÁRA EHRENHÖFERA I RÓKUSA VIDOVICSA – PRINOS HRVATSKOJ GRAMATIKOGRAFIJI 19. STOLJEĆA

1. UVODNO O MAĐARSKOJ SASTAVNICI HRVATSKE GRAMATIKOGRAFIJE 19. STOLJEĆA

Mađarska se sastavnica hrvatske gramatikografije može pratiti od druge polovice 19. stoljeća kada se bilježe prve jednojezične gramatike hrvatskoga pisane mađarskim metajezikom (Meršić, Vegh, 2013: 344). Jedna je od prvih do sada poznatih takvih gramatika, otisnutih izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora, *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Jánosa Mihálovicsa (Baja, 1874.),[299] u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*.[300] Na nju je među prvima upozorio Ernest Barić (2001: 319–323) pridružujući ju nizu „ilirskih gramatika" (Barić, 2006: 174) kojemu, uostalom, pripada i njezino drugo izdanje (1881.) (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2106: 113–114).[301] Istom nizu pripada i druga Mihálovicseva gramatika – *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih* (Baja, 1875.)[302] – pa je zaključiti kako su obje „baštinile (…) hrvatska jezična obilježja kako su ih u svojim slovnicama baštinile i zagrebačke slovnice na hrvatskom etničkom prostoru druge polovice 19. stoljeća." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 89). I premda su obje Mihálovicseve gramatike otisnute prije *Horvát Nyelvtan* (Nagy-Kanizsa, 1885.)[303] Józsefa Margitaija, upravo je Margitaijeva jedina među gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku 19. stoljeća uvrštena u *Povijest hrvatskih gramatika* (usp.

299 U okviru znanstveno-istraživačkoga projekta *Hrvatsko-mađarski jezikoslovni dodiri u drugoj polovici 19. stoljeća* (UNIOS IZIP-2014-26) objavljen je pretisak Mihálovicseve gramatike, a u izdanju Ogranka Matice hrvatske u Osijeku. Vidi: Mihálovics, 1874 [2016].

300 O ostalim prijevodnim inačicama naslova gramatike vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 251.

301 O Mihálovicsevoj *Praktičnoj ilirskoj gramatici* vidi i: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 251–303; Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 121–145.

302 Gramatika je otisnuta s tiskarskom pogrješkom u naslovu. Naime, na naslovnici piše *učionah pučnih*, a ne *pučkih*.

303 U prijevodu *Hrvatska gramatika* kako ju dalje i rabimo.

Ham, 2006: 123–124).[304] Iz navedenoga se može zaključiti da je dosadašnji popis i opis

> „gramatika hrvatskoga na mađarskom jeziku druge polovice 19. stoljeća potvrdio dosadašnju oslonjenost mađarske sastavnice hrvatske jezikoslovne povijesti na svega dva gramatičara i tri gramatička priručnika koji ni brojem do sada popisanih izdanja ne pokazuju ukupan ili bar približno točan prinos jednoga (mađarskoga) jezikoslovlja drugomu (hrvatskomu) ali i obrnuto" (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 403).

Stoga upravo gramatika Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa *Horvát Nyelvtan* (Budapest, 1897.), u prijevodu *Hrvatska gramatika*,[305] tek odnedavna poznata u hrvatskoj jezikoslovnoj filologiji i mađarskoj slavistici (usp. Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 402–416), upotpunjuje još uvijek nedovoljno istraženu mađarsku sastavnicu hrvatske jezikoslovne (gramatikografske) povijesti druge polovice 19. stoljeća.

Valja istaknuti da su sve gramatike hrvatskoga na mađarskom jeziku, pa i Ehrenhöferova i Vidovicseva, izrazito pragmatičke naravi: nastaju iz potrebe učenja hrvatskoga jezika nehrvatskih (ponajprije mađarskih) govornika.[306] Riječ je o gramatičkim priručnicima u širem smislu riječi jer osim opisa jezičnih (gramatičkih) činjenica hrvatskoga jezika donose, između ostaloga, i vježbe za prevođenje i rječničke popise.[307] Dosadašnji je (i jedini) opis Ehrenhöferova i Vidovicseva priručnika obuhvatio njegov ustroj, namjenu,

---

304 Novija istraživanja potvrđuju da je Margitayjeva *Hrvatska gramatika* imala još dva izdanja – drugo je izdanje iz 1895., ponovljeno je 1901., a posljednje je otisnuto 1906. Ovdje se služimo ponovljenim drugim izdanjem. Autorovo prezime bilježimo u inačici *Margitay* kako je i na naslovnici izdanja iz 1901.

305 U toj će se prijevodnoj inačici bilježiti naslov gramatike. Navodi iz *Hrvatske gramatike* prijevodno će se bilježiti u tekstu rada, a izvorni će se (mađarski) tekst izvornim slovopisom i pravopisom donositi u zagradi i(li) u podrubnoj napomeni.

306 S obzirom na to da su i Ehrenhöfer i Vidovics bili poštanski državni službenici (Ehrenhöfer je savjetnik ministra trgovine te redovni nastavnik tečaja pošte i brzojavnice, a Vidovics zaposlenik ministarstva trgovine, stariji časnik mađarske kraljevske pošte i brzojavnice i zamjenski nastavnik tečaja pošte i brzojavnice), a što je razvidno iz podataka danih na naslovnici gramatike, priručnik je ponajprije namijenjen „polaznicima tečaja mađarske kraljevske pošte i brzojavnice i za samostalnu uporabu" (s naslovnice, neobrojčano). U izvorniku: „A budapesti M. Kir. Posta és Távírda-tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra."

307 Ehrenhöferov se i Vidovicsev priručnik od ostalih gramatičkih priručnika hrvatskoga na mađarskom jeziku razlikuje ustrojem jer osim prijevodnih vježba i rječničkih popisa sadrži i *Tekstove za čitanje* (*Olvasmányok*) kojima je namjena višestruka: „početnicima služe kao vježba za čitanje, a naprednima za vježbu prijevoda, ali ujedno mogu služiti i kao ugodno štivo." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: IV). U izvorniku: „...kezdőknek olvasási gyakorlatul, a haladottabbaknak pedig fordításul és kellemes olvasmány gyanánt szolgálhatnak." Tako strukturirane gramatike razlikuju se od gramatika otisnutih na tlu Trojednice na kraju 19. stoljeća jer „priručnici koji su uključivali rječničke, dijaloške i književne sadržaje, ali i opis osnova pravopisa, do kraja stoljeća svojevrsnim prijelazom isključivo u opis gramatičkih sastavnica jezika u potpunosti su izgubile navedene strukturne dijelove" (Brlobaš, 2015: 462).

normativni propis i opis, ali u odnosu na gramatičke priručnike hrvatskoga na mađarskom jeziku koji su mu prethodili – Mihálovicsev (1874.) i Margitayjev (1901. [1895.]) (usp. Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 402–416). Izostala je pak usporedba *Hrvatske gramatike* s hrvatskom gramatičkom normom kakva je na hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru krajem 19. stoljeća. Naime, Ehrenhöfer i Vidovics gramatiku objavljuju na samom kraju stoljeća kada se na hrvatskom nacionalnom prostoru počinju bilježiti vukovski upadi u normativni propis i opis pa je razložno propitati u kojoj mjeri priručnik (ne) slijedi hrvatsku jezičnu normu unutar Trojednice tim više što su autori već na naslovnici istaknuli da je gramatika „nastala na tragu najnovijih gramatičkih djela".[308]

2. METODOLOGIJA I CILJEVI

S obzirom na to da podatak na naslovnici Ehrenhöferova i Vidovicseva gramatičkoga priručnika tek daje naslutiti uzore na čijim temeljima počiva normativni propis i opis, o njima se više podataka pronalazi u predgovoru *Hrvatske gramatike*; autori ondje ističu da su se

> „Za vrijeme pisanja ove knjige služili (…) sljedećim hrvatskim gramatičkim djelima: A n t u n M a ž u r a n i ć : *Slovnica Hrvatska*. A d o l f o V e b e r : *Slovnica Hrvatska*. J o s i p V i t a n o v i ć : *Gramatika hrvatskoga jezika*. M i r k o D i v k o v i ć : *Oblici*." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: IV).[309]

Iz popisanih se uzora može razabrati da normativni propis i opis u *Hrvatskoj gramatici* počiva na temeljima zagrebačke filološke škole ugrađene u Mažuranićev i Veberov gramatički propis premda se među popisanima nalazi i Vitanovićev gramatički priručnik, u kojem se već bilježi „ponešto ustupaka sve proširenoj vukovskoj normi" (Ham, 2006: 118), i Divkovićev u kojem se i znatnije prepoznaju obilježja prijemaretićevskih hrvatskih vukovskih gramatika.[310] Ono što autori uz popisane uzore ipak nisu naveli, to je kojim su se izda-

[308] U izvorniku: „Legújabb horvát nyelvtani művek nyomán".

[309] U izvorniku: „Könyvünk megírásánál a következő horvát nyelvtani műveket használtuk: A n t u n M a ž u r a n i ć : *Slovnica Hrvatska*. A d o l f o V e b e r : *Slovnica Hrvatska*. J o s i p V i t a n o v i ć : *Gramatika hrvatskoga jezika*. M i r k o D i v k o v i ć : *Oblici*."

[310] Ham (2006: 132) pod tim nazivom podrazumijeva hrvatske gramatike koje su „zadržavale (...) iz hrvatske tradicije toliko da budu prepoznatljivo hrvatske, a iz vukovštine primale toliko da budu pretežito vukovske." Riječ je o gramatikama nastalima u posljednjim desetljećima 19. stoljeća, objavljenima prije *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899.) Tome Maretića. O gramatikama Mirka Divkovića vidi i: Smajić, 2006.

njem gramatika služili. Naime, Mažuranićeva je *Slovnica hèrvatska za gimnazije i realne škole*[311] imala četiri izdanja (Zagreb, 1859., [2]1861., [3]1866., [4]1869.) koja su „prema autorovim riječima u predgovorima izdanja (…) objavljena s pojedinim promjenama, popravcima i dodatcima" (Brlobaš, 2008: 170), no to „su uglavnom neznatne promjene u odnosu na sam sadržaj gramatičkoga opisa" (Brlobaš, 2008: 170). Kako Ehrenhöfer i Vidovics naslov Mažuranićeve slovnice svojevoljno bilježe bez popratnoga mukloga *è* uz slogotvorni /*r*/ (*hrvatska*, a ne *hèrvatska*), ne može se sa sigurnošću tvrditi ni da su se služili posljednjim, trećim, izdanjem Veberove *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (Zagreb, [3]1876.)[312] u kojem je, između ostaloga, uvedena takva slovna promjena. Vitanovićeva je pak *Gramatika hrvatskoga jezika za školu i samouke*[313] u kratkom vremenu imala čak četiri izdanja (Osijek, 1880., [2]1882., [3]1888., [4]1891.) – kojim su se izdanjem služili autori *Hrvatske gramatike*, također nije navedeno, no valja istaknuti kako se jezični sustav u svim četirima izdanjima *Gramatike hrvatskoga jezika* „još uvijek (…) u svojim bitnim obilježjima prepoznaje kao sustav zagrebačke filološke škole" (Mlikota, 2016: 361) s obzirom na to da su ustupci hrvatskoj vukovskoj normi, i to mahom tek u četvrtom izdanju, većim dijelom samo nazivoslovni (Mlikota, 2016: 359–360). Nije navedeno ni izdanje Divkovićevih *Oblika hrvatskoga jezika za srednje škole*[314] (Zagreb, [2]1887., [3]1890., [4]1894., [5]1895.),[315] premda su sva četiri izdanja, kronološki gledano, od svih gramatika uzora najbliža vremenu objavljivanja *Hrvatske gramatike*. Stoga je i pretpostaviti da se normativni pomaci i u Ehrenhöferovu i Vidovicsevu priručniku bar donekle bilježe onako kako se bilježe u gramatičkim priručnicima u posljednjem desetljeću 19. stoljeća na tlu Trojednice. Ipak, od nekih se vukovskih normativnih pomaka autori dijelom i sami predgovorno ograđuju:

> „Smatramo potrebnim na kraju naglasiti da smo novosti iz najnovijih gramatika, poput: – da se umjesto dosad primjenjivanog analitičkog načina pisanja, koji je ujedno bliži i mađarskom pravopisu, u njima primjenjuje **fonetski** pravopis, tj. upotrebljavaju pravopis koji je potpuno u skladu s izgovorom, iz čega proizlazi da **dvojinu uopće** ne koriste, a i u **II. padežu množine nema 'h'**; u **III., VI.,** i **VII.** padežu množine u prvoj i trećoj deklinaciji isti je nastavak '**ima**', a kod druge deklinacije tvore se nastavkom

311 Dalje naslov kratimo u *Slovnica hèrvatska*.

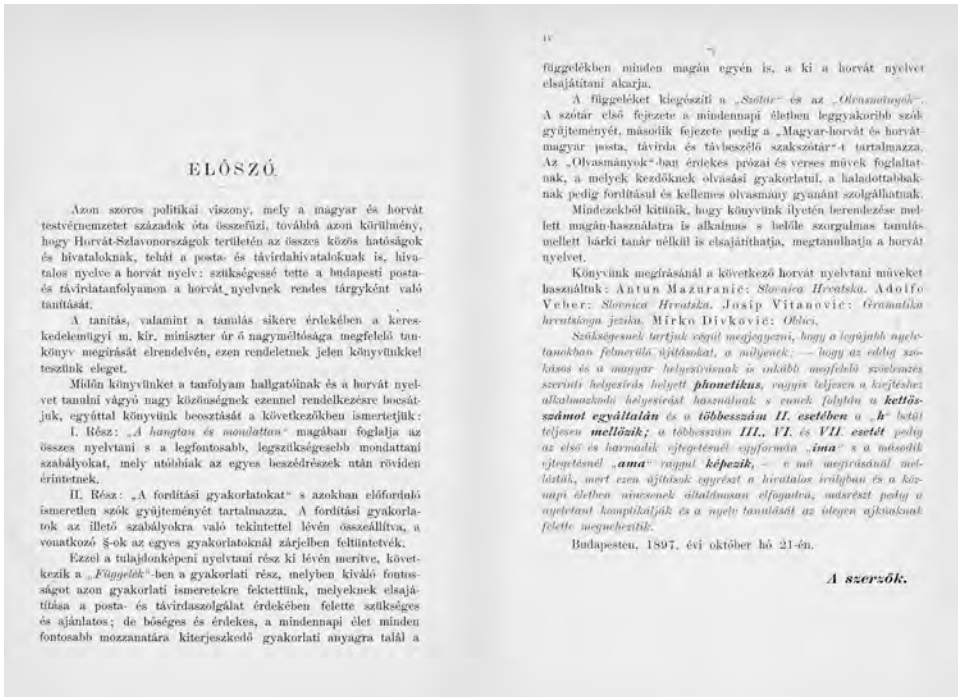
312 Dalje naslov kratimo u *Slovnica hrvatska*.

313 Dalje naslov kratimo u *Gramatika hrvatskoga jezika*.

314 Dalje naslov kratimo u *Oblici.*

315 Prvo je izdanje *Oblika* objavljeno u Zagrebu 1879. godine, a naslovljeno je *Hrvatske gramatike I. dio. Oblici*. (Ham, 2006: 136–137; Brlobaš, 2015: 434) pa je, zapravo, riječ o ukupno pet izdanja iste gramatike s dvjema inačicama naslova.

'**ama**', – potpuno zanemarili kod pisanja ovog djela jer s jedne strane ove novine nisu općeprihvaćene u široj javnosti, a s druge pak kompliciraju gramatiku i otežavaju učenje onima kojima hrvatski nije materinski jezik" (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: IV).[316]

ELŐSZÓ.

Azon szoros politikai viszony, mely a magyar és horvát testvérnemzetet századok óta összefűzi, továbbá azon körülmény, hogy Horvát-Szlavonországok területén az összes közös hatóságok és hivataloknak, tehát a posta- és távirdahivatalokuak is, hivatalos nyelve a horvát nyelv: szükségessé tette a budapesti posta- és távirdatanfolyamon a horvát nyelvnek rendes tárgyként való tanítását.

A tanítás, valamint a tanulás sikere érdekében a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr ő nagyméltósága megfelelő tankönyv megirását elrendelvén, ezen rendeletnek jelen könyvünkkel tesztünk eleget.

Midőn könyvünket a tanfolyam hallgatóinak és a horvát nyelvet tanulni vágyó nagy közönségnek ezennel rendelkezésre bocsátjuk, egyúttal könyvünk beosztását a következőkben ismertetjük:

I. Rész: „*A hangtan és mondattan*" magában foglalja az összes nyelvtani s a legfontosabb, legszükségesebb mondattani szabályokat, mely utóbbiak az egyes beszédrészek után röviden érintetnek.

II. Rész: „A fordítási gyakorlatokat" s azokban előforduló ismeretlen szók gyüjteményét tartalmazza. A fordítási gyakorlatok az illető szabályokra való tekintettel lévén összeállítva, a vonatkozó §-ok az egyes gyakorlatoknál zárjelben feltüntetvék.

Ezzel a tulajdonképeni nyelvtani rész ki lévén meritve, következik a „*Függelék*"-ben a gyakorlati rész, melyben kiváló fontosságot azon gyakorlati ismeretekre fektettünk, melyeknek elsajátítása a posta- és távirdaszolgálat érdekében felette szükséges és ajánlatos; de bőséges és érdekes, a mindennapi élet minden fontosabb mozzanatára kiterjeszkedő gyakorlati anyagra talál a

függelékben minden magán egyén is, a ki a horvát nyelvet elsajátítani akarja.

A függeléket kiegészíti a „*Szótár*" és az „*Olvasmányok*". A szótár első fejezete a mindennapi életben leggyakoribb szók gyüjteményét, második fejezete pedig a „Magyar-horvát és horvát-magyar posta, távirda és távbeszélő szakszótár"-t tartalmazza. Az „Olvasmányok"-ban érdekes prózai és verses müvek foglaltatnak, a melyek kezdőknek olvasási gyakorlatul, a haladottabbaknak pedig fordításul és kellemes olvasmány gyanánt szolgálhatnak.

Mindezekből kitünik, hogy könyvünk ilyetén berendezése mellett magán-használatra is alkalmas s belőle szorgalmas tanulás mellett bárki tanár nélkül is elsajátíthatja, megtanulhatja a horvát nyelvet.

Könyvünk megirásánál a következő horvát nyelvtani müveket használtuk: Antun Mazuranić: *Slovnica Hrvatska*. Adolfo Veber: *Slovnica Hrvatska*. Josip Vitanović: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Mirko Divković: *Oblici*.

Szükségesnek tartjuk végül megjegyezni, hogy a legújabb nyelvtanokban felmerülő újításokat, a milyenek: — hogy az eddigi szokásos és a magyar helyesirásnak is inkább megfelelő szóelemzés szerinti helyesirás helyett **phonetikus**, *vagyis teljesen a kiejtéshez alkalmazkodó helyesirást használnak s ennek folytán a* ***kettősszámot egyáltalán*** *és a* ***többesszám II. esetében*** *a „**h**" betűt teljesen* **mellőzik;** *a többesszám* ***III., VI.*** *és* ***VII. esetét*** *pedig az első és harmadik ejtegetésnél egyformán „**ima**" s a második ejtegetésnél „**ama**" raggal* **képezik,** *– e mű megirásánál mellőztük, mert ezen újítások egyrészt a hivatalos irályban és a köznapi életben nincsenek általánosan elfogadva, másrészt pedig a nyelvtant komplikálják és a nyelv tanulását az idegen ajkúaknak felette megnehezítik.*

Budapesten, 1897. évi október hó 21-én.

A szerzők.

Slika 31. Predgovor gramatici *Horvát Nyelvtan*

Iz svega se navedenoga može pretpostaviti da je uz zagrebačka obilježja, bez obzira na navedene pravopisne i morfološke ograde, Ehrenhöferova i Vidovicseva *Hrvatska gramatika* mogla polučiti i još neka obilježja prijemaretićevskih hrvatskih (vukovskih) gramatika.[317] Koja i kolika bit će razvidno

316 U izvorniku: „Szükségesnek tartjuk végül megjegyezni, hogy a legújabb nyelvtanokban felmerülő újításokat, a milyenek: – hogy az eddigi szokásos és a magyar helyesírásnak is inkább megfelelő szóelemzés szerinti helyesírás helyett **phonetikus,** vagyis teljesen a kiejtéshez alkalmazkodó helyesírást használnak s ennek folytán a **kettősszámot egyáltalán** és a **többesszám II. esetében** a **'h'** betűt teljesen **mellőzik;** a többesszám **III., VI.** és **VII. esetét** pedig az első és harmadik ejtegetésnél egyformán '**ima**' s a második ejtegetésnél '**ama**' raggal **képezik, -** e mű megírásánál mellőztük, mert ezen újítások egyrészt a hivatalos irályban és a köznapi életben nincsenek általánosan elfogadva, másrészt pedig a nyelvtant komplikálják és a nyelv tanulását az idegen ajkúaknak felette megnehezítik."

317 Naime, ta su obilježja osobito razvidna u posljednjem dijelu gramatičkoga priručnika *Tekstovi za čitanje* (*Olvasmányok*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 275–298). Autori „nisu naveli izvore iz kojih preuzimaju ulomke pa jezičnim obilježjima tekstovi, pokatkad, ne slijede normativne preporuke u gramatičkom dijelu priručnika" (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 414).

usporedbom normativnoga propisa i opisa u *Hrvatskoj gramatici* s posljednjim izdanjem gramatičkih priručnika koji su navedeni kao normativni uzori. Usporedba s posljednjim izdanjem gramatika uzora temelji se na dvama razlozima: prvi je što su posljednja izdanja tek neznatno izmijenjena u odnosu na prethodna, a drugi što su vremenom objavljivanja najbliža objavljivanju *Hrvatske gramatike* pa se time opravdava i napomena autorā da je gramatika nastala na tragu najnovijih gramatičkih djela. Ako se izdvojenim jezičnim obilježjem posljednje izdanje ipak razlikuje od prethodnih, u analizi će se posebno upozoriti. Upozorit će se na ona obilježja kojima se normativni propis u *Hrvatskoj gramatici* razlikuje u odnosu na propis u gramatikama uzorima, bilo da su te razlike razvidne u pojedinačnim rješenjima gramatičara iste filološke škole (zagrebačke) ili je riječ o obilježjima kojima se filološke škole (zagrebačka i vukovska) razlikuju, a pripadaju jezičnim razinama koje su zajedničke svim gramatikama. Izdvojena će obilježja biti dana prema poretku opisa u *Hrvatskoj gramatici* s obzirom na to da autori u tome ne slijede ni jednu od gramatika na koje se predgovorno pozivaju.[318] Usporedbi će jezičnih obilježja prethoditi usporedba ustroja gramatičkoga dijela Ehrenhöferova i Vidovicseva priručnika s gramatikama uzorima.

3. USPOREDBA *HRVATSKE GRAMATIKE* S GRAMATIKAMA UZORIMA NA TLU TROJEDNICE

3.1. Ustroj gramatičkoga dijela priručnika

Gramatički dio Ehrenhöferova i Vidovicseva priručnika obaseže gotovo trećinu knjige. Gramatičke činjenice hrvatskoga jezičnoga sustava razložene su u fonološka (dijelom i fonetska) i morfološka poglavlja, odnosno unutar poglavlja većega broja paragrafa. U dvama se kratkim paragrafima navode i pravopisne pojedinosti – 6. § donosi obrazloženje pravopisnih načela (etimološkoga i fonološkoga) uz napomenu o pisanju slova ć, a 7. § obuhvaća tri temeljna pravila o pisanju velikoga početnoga slova. Samo je jedan paragraf, 25.,

318 Valja istaknuti da poredak opisa promjenjivih vrsta riječi (imenice, pridjevi, brojevi, zamjenice, glagoli) u *Hrvatskoj gramatici* posve odgovara poretku u gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku koji su joj prethodili, Mihálovicsevoj *Praktičnoj ilirskoj gramatici* (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 268) i Margitayjevoj *Hrvatskoj gramatici* (1901 [1895]: 50–91) pa se može pretpostaviti da je Ehrenhöferu i Vidovicsu bio poznat i rad gramatičara izvan Trojednice.

sintaktičkoga sadržaja: *Niječne i upitne rečenice* (*Tagadó és kérdő mondatok*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 25–26) pojašnjene su na kraju opisa imeničnoga sustava, a prije opisa pridjeva. Uz opis je imenica dana i prezentska paradigma jesnoga i niječnoga oblika glagola *biti*,[319] a uz brojeve i primjeri sprezanja glagola u perfektu.[320] Donošenje pojedinosti glagolskoga sustava unutar opisa sklonidbenih vrsta izrazito je pragmatičke naravi, što potvrđuju i drugi gramatički priručnici hrvatskoga na mađarskom jeziku, primjerice Mihálovicseva *Praktična ilirska gramatika* (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 135). Ustrojem je *Hrvatska gramatika* u odnosu na gramatike uzore najbliža Divkovićevim *Oblicima* kojima je pripadna fonologija i fonetika hrvatskoga jezika (u domeni raspodjele glasova i naglasnoga sustava) te morfologija promjenjivih vrsta riječi, premda *Hrvatska gramatika*, a za razliku od *Oblika*, donosi i morfologiju nepromjenjivih vrsta riječi. U *Hrvatskoj gramatici* dakle izostaje tvorbeni opis koji sadrže i Mažuranićeva (1869: 108–133) i Veberova (1876: 82–92) slovnica,[321] a nema ni sintaktičkoga uvrštenoga u Veberov (1876: 93–206) i Vitanovićev (1891: 83–124, 134–180) normativni priručnik. Ono što je svim uspoređivanim gramatikama zajedničko u strukturi osnovne su pravopisne napomene koje će, uostalom, i biti dijelom gramatičkih priručnika na tlu Trojednice sve do kraja 19. stoljeća (Brlobaš, 2015: 462).

3.2. Slovopisna, fonološka, fonetska i pravopisna rješenja

Uvodnim (*Bevezetés*) poglavljem Ehrenhöferove i Vidovicseve (1897: 3–6) *Hrvatske gramatike* obuhvaćene su fonološke i fonetske činjenice hrvatskoga jezičnoga sustava svedene na popis i opis glasova, glasovnih promjena i napomena o hrvatskom naglasnom sustavu, a dvama paragrafima i kratke pravopisne pojedinosti – *Pravilno pisanje riječi* (*A szók helyesírása*) i *Veliko početno slovo* (*Nagy kezdőbetűk*).

Autori u *Hrvatskoj gramatici* pojmovno ne razlikuju *slovo* od *glasa* pa navode da „U hrvatskom pismu ima 30 slova" (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 3)[322]

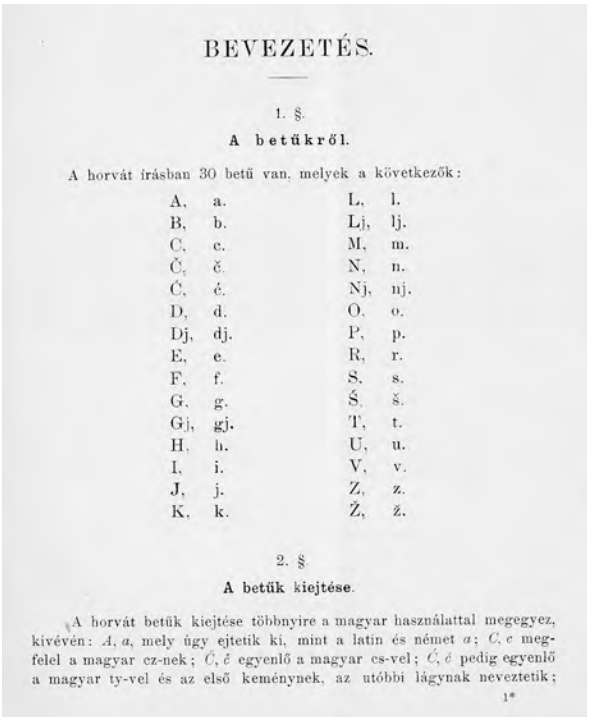
[319] Usp. 24. §: „'Biti' = lenni, konjugacija pomoćnog glagola u izjavnom načinu sadašnjeg vremena. Izjavni način. – Sadašnje vrijeme. (Potvrdni oblik.) (Negacijski oblik.) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 25). U izvorniku: „'Biti' = lenni, segédige ragozása a jelentő mód jelen időben. Jelentő mód. – Jelen idő. (Állító alak.) (Tagadó alak.)"

[320] Usp. 44. §: „Svršena sadašnjost (prošlost) glagolskih oblika" (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 39–41). U izvorniku: „Az igék végzett jelen (mult) ideje."

[321] Veber je tvorbeni opis strukturirao u odnosu na Mažuranićev (Brlobaš, 2015: 448).

[322] U izvorniku: „A horvát írásban 30 betű van (...)."

čiji se „izgovor (…) većinom podudara s mađarskim izgovorom" (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 3).[323] Takva nazivoslovna interferencija u hrvatskoj gramatičkoj literaturi postoji do druge polovice 19. stoljeća kada se u gramatikama pojmovi *glas* i *slovo* pretežno razlikuju (Brlobaš, Horvat, 2006: 50–51), no u gramatičkim priručnicima hrvatskoga na mađarskom jeziku i dalje ostaju neizdiferencirani (usp. Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 273).

BEVEZETÉS.

1. §.

A betűkről.

A horvát irásban 30 betű van, melyek a következők:

A,	a.	L,	l.
B,	b.	Lj,	lj.
C,	c.	M,	m.
Č,	č.	N,	n.
Ć,	ć.	Nj,	nj.
D,	d.	O,	o.
Dj,	dj.	P,	p.
E,	e.	R,	r.
F,	f.	S,	s.
G,	g.	Š,	š.
Gj,	gj.	T,	t.
H,	h.	U,	u.
I,	i.	V,	v.
J,	j.	Z,	z.
K,	k.	Ž,	ž.

2. §.

A betűk kiejtése.

A horvát betük kiejtése többnyire a magyar használattal megegyez, kivévén: *A, a*, mely úgy ejtetik ki, mint a latin és német *a*; *C, c* megfelel a magyar cz-nek; *Ć, ć* egyenlő a magyar cs-vel; *Ć, ć* pedig egyenlő a magyar ty-vel és az első keménynek, az utóbbi lágynak neveztetik;

1*

Slika 32. Početni paragrafi *Uvoda*

U paragrafu *Podjela slova* (*A hangok felosztása*) dana je osnovna podjela glasova na *samoglasnike* (*magánhangzók*) i *suglasnike* (*mássalhangzók*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 4). Popisom samoglasnika nije obuhvaćen dvoglasnik *ie* čiji opis daju Mažuranić (1871: 4),[324] Veber (1876: 6) i Vitanović (1891: 2), a tek je iz primjera razvidno da ga u gramatici autori u tom slovnom rješenju bilježe na mjestu dugoga jata, dok na mjestu kratkoga bilježe *je*.[325] Divković (1895: 5) će među *Samoglasnicima staroga slavenskoga jezika*

323 U izvorniku: „kiejtése többnyire a magyar használattal megegyez (…)."

324 Mažuranić ga u *Slovnici hèrvatskoj* slovno bilježi tzv. rogatim *e* (*ě*).

325 Usp.: *rieč*, *zvier*, *nesviest*, *pripoviest*, *čovjek*, *mjesec*, *sjeme* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 10–11).

također opisati *jat*, ali će ga slovno bilježiti *ije*/*je* prihvaćajući za dugi odraz jata vukovsko rješenje, a ne ostajući pri zagrebačkom koje je u *Oblicima* bilježio do četvrtoga, pretposljednjega, izdanja (1894.) (Smajić, 2006: 207). U suglasničkom sustavu za fonem /đ/ u skladu sa slovničarima zagrebačke filološke škole, Mažuranićem (1869: 30) i Veberom (1876: 21), ali i Vitanovićem (1891: 3), autori bilježe dva slovna znaka, *dj* i *gj*, te ga izgovorno uspoređuju s mađarskim glasom bilježenim *gy* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 4). Ne navode distribucijsku razliku navedenih dvoslova u domaćih, odnosno tuđih riječi[326] kakva je dana u gramatikama na koje se predgovorno pozivaju.[327] Suglasnički je sustav pojednostavljen s obzirom na to da za fonem /ć/ nemaju dva slovna znaka *ć* i *tj*, baš kao ni Vitanović (1891: 2) ni Divković (1895: 3), već samo *ć* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 4). Ni slogotvorni /*r*/ ne bilježe dvoslovom *er*,[328] kao što ga, uostalom, na tlu Trojednice ne bilježe gramatički priručnici od Veberova (1876: 5– 6) trećega izdanja *Slovnice hrvatske*.[329]

Istim, uvodnim, poglavljem obuhvaćena je i artikulacijsko-akustična razdioba glasova kojom je dana podjela suglasnika „prema govornim organima"[330] (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 4) što odgovara podjeli u gramatikama uzorima.[331] Toj je podjeli, pa uzoru na Mažuranića (1869: 5), dodana i podjela suglasnika na

„1. meke: c, č, ć, š, ž, j (ponekad i **r**);

2. tvrde: ostali." (Ehrenhöfer – Vidovics 1897: 4) suglasnike.[332]

---

326 Da je ipak uporaba dvoslova *dj* i *gj* u skladu sa zagrebačkom normom, dijelom se može razabrati iz naslova rječničkih poglavlja priručnika (usp. *Magjarsko-hrvatski dio* (*Magyar-horvát rész.*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 247), *Hrvatsko-magjarski dio* (*Horvát-magyar rész.*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 261)) kao i iz hrvatskih rečeničnih primjera vježba za prevođenje. Usp.: „Jedna trećina stanovnikah su Magjari (…)" (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 102), „(…) ona pako upisuje medjunarodne zamotke." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 105).

327 Divković (1895: 14) u *Oblicima* fonem /đ/ bilježi jednoslovom *đ* te navodi da je takvo bilježenje tek odnedavno „uvedeno u hrvatsko pisanje" pa se „još i danas rado piše gj, Gj". Stoga takvo bilježenje dopušta u imenima (*Gjurgjevac*, *Gjuro*, *Gjurgjević*) dok se ne ustali novo slovno rješenje uvedeno Brozovim *Hrvatskim pravopisom* (1893.).

328 Usp.: *smrt*, *četvrt*, *brv*, *krv*, *drvo*, *vrt* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 10–11).

329 Zanimljivo je pripomenuti da dvije godine prije Vebera to slovno rješenje ima Mihálovics u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* (Baja, 1874.), otisnutoj izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora. Vidi: Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 118–119.

330 U izvorniku: „beszélő szerveink szerint".

331 Usp.: Mažuranić, 1869: 4–5; Veber, 1876: 7; Vitanović, 1891: 2; Divković, 1895: 11.

332 U izvorniku: „1. lágyak: c, č, ć, š, ž, j (némelykor az **r** is);
2. kemények: a többiek."

Naglasne su napomene u *Hrvatskoj gramatici* svedene samo na mjesto naglaska u jednosložnih, dvosložnih, trosložnih i višesložnih riječi[333] pa izostaje mogućnost usporedbe s naglasnim sustavom u gramatikama na koje se autori predgovorno pozivaju. Takve su uzgredne napomene i pravopisne kao što je, uostalom, već i navedeno, a uzgredan je i pregled *Glasovnih promjena* (*Hangváltozás*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 4–5) s obzirom na to da su mahom oprimjerene padežnim oblicima imenica i pridjeva.

Iz opisa je uvodnoga poglavlja *Hrvatske gramatike* razvidno da autori na opisanim razinama slijede zagrebačke uzore – Vebera s obzirom na slovna rješenja za dugi odraz jata (*ie*) i slogotvorni /*r*/ (*r*), a Mažuranića s obzirom na razdiobu glasova. Tek se izostavljanjem dvoslova *tj* za fonem /*ć*/ u ovom dijelu gramatičkoga priručnika prepoznaje i hrvatska vukovska sastavnica (usp. Ham, 2006: 127).

3.3. Morfologija promjenjivih vrsta riječi

Autori su se već predgovorno, kao što je istaknuto, u sklonidbi promjenjivih vrsta riječi ogradili od „novosti iz najnovijih gramatika" koje se tiču izostavljanja dvojine, nebilježenja završnoga *h* u G mn. imenične sklonidbe te novoštokavskoga množinskoga padežnoga sustava jer takve „novine nisu općeprihvaćene u široj javnosti" što dijelom normativnim propisom doista potvrđuju i Vitanović i Divković. Vitanović, primjerice, u *Gramatici hrvatskoga jezika* novoštokavske sinkretizirane množinske nastavke u DLI donosi tek u zagradi iz čega je razvidno da je staroštokavskim nastavcima dana prednost (Mlikota, 2016: 357), a Divković, koji u sklonidbenim paradigmama navodi samo novoštokavske nastavke, u bilješkama ipak domeće:

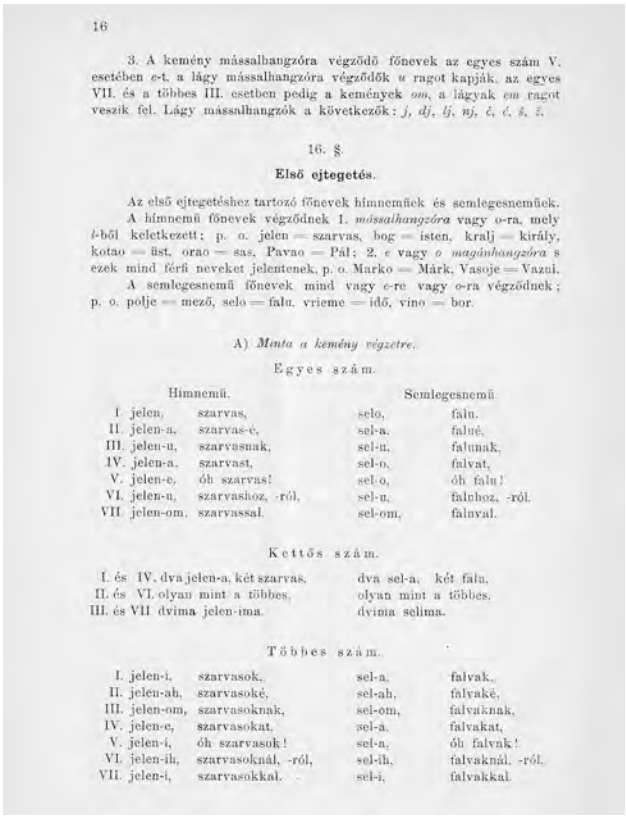
> „Taj se padež [dativ – istaknule autorice] izjednačio s instr. množine, te ima nastavak -*ima*. Pored toga govore se i oblici za dat. s nastavkom -*im*, n. pr. *stvarim*, za lokat. s nastavkom -*ih*, n. pr. *stvarih*, a za instr. s nastavkom -*mi*, n. pr. *stvarmi*. Pretežniji su oblici s nastavkom -*ima*." (Divković, 1895: 36).[334]

Ostala pak navedena pojedinačna rješenja od kojih se Ehrenhöfer i Vidovics ograđuju već su dijelom gramatičkoga propisa i Vitanovićeva i Divkovićeva te

[333] Usp.: „Prilikom čitanja naglasak je redovito: na *jednosložnim* riječima na *tom jednom*, kod *dvosložnih* riječi na *drugom* slogu, kod *trosložnih* i *višesložnih* riječi pada na *treći slog*." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 5). U izvorniku: „Az olvasásnál a hangsúly rendszerint: az *egyszótagú* szavaknál *erre*, a *kétszótagú* szavaknál a *második* szótagra, *három* és *több* szótagú szavaknál a *harmadik* szótagra esik."

[334] Usp. i ostale *Bilješke k padežima* uz sklonidbene riječi u *Oblicima*.

su izrazitije obilježje hrvatske vukovske norme s kraja stoljeća. Tim će, hrvatskim vukovskim, obilježjima biti pripadna i podjela imeničnih sklonidaba u pet vrsta prema nastavku u N jd. koju Ehrenhöfer i Vidovics ipak ne preuzimaju od Vitanovića (1891: 14) i Divkovića (1895: 18–19).[335]

16

3. A kemény mássalhangzóra végződő főnevek az egyes szám V. esetében *e*-t, a lágy mássalhangzóra végződők *u* ragot kapják, az egyes VII. és a többes III. esetben pedig a kemények *om*, a lágyak *em* ragot veszik fel. Lágy mássalhangzók a következők: *j, dj, lj, nj, ć, ć, š, ž.*

16. §

Első ejtegetés.

Az első ejtegetéshez tartozó főnevek hímneműek és semlegesneműek.

A hímnemű főnevek végződnek 1. *mássalhangzóra* vagy *o*-ra, mely *l*-ből keletkezett; p. o. jelen = szarvas, bog = isten, kralj = király, kotao = üst, orao = sas, Pavao = Pál; 2. *e* vagy *o magánhangzóra* s ezek mind férfi neveket jelentenek, p. o. Marko = Márk, Vasoje = Vazul.

A semlegesnemű főnevek mind vagy *e*-re vagy *o*-ra végződnek; p. o. pólje = mező, selo = falu, vrieme = idő, vino = bor.

A) *Minta a kemény végzetre.*

Egyes szám.

	Hímnemű.		Semlegesnemű.
I.	jelen,	szarvas,	selo, falu.
II.	jelen-a,	szarvas-ć,	sel-a, falué,
III.	jelen-u,	szarvasnak,	sel-u, falunak,
IV.	jelen-a,	szarvast,	sel-o, falvat,
V.	jelen-e,	óh szarvas!	sel-o, óh falu!
VI.	jelen-u,	szarvashoz, -ról,	sel-u, falhoz, -ról.
VII.	jelen-om,	szarvassal.	sel-om, faluval.

Kettős szám.

I. és IV.	dva jelen-a, két szarvas,	dva sel-a, két falu,
II. és VI.	olyan mint a többes,	olyan mint a többes,
III. és VII.	dvima jelen-ima.	dvima selima.

Többes szám.

I.	jelen-i,	szarvasok,	sel-a, falvak,
II.	jelen-ah,	szarvasoké,	sel-ah, falvaké,
III.	jelen-om,	szarvasoknak,	sel-om, falvaknak,
IV.	jelen-e,	szarvasokat,	sel-a, falvakat,
V.	jelen-i,	óh szarvasok!	sel-a, óh falvak!
VI.	jelen-ih,	szarvasoknál, -ról,	sel-ih, falvaknál, -ról.
VII.	jelen-i,	szarvasokkal.	sel-i, falvakkal.

Slika 33. Sklonidbeni sustav (*I. deklinacija*)

S druge pak strane Mažuranićevi (1869: 52) nastavci *-ieh* i *-iem* (uz nastavke *-ih* i *-im*) u sklonidbi određenih pridjeva više nisu dijelom Veberova (1876: 48) normativnoga propisa,[336] također ni Ehrenhöferova i Vidovics-

[335] Usp. danu podjelu imenica u *Hrvatskoj gramatici* prema nastavku u G jd.: „Imenice se u hrvatskom jeziku dekliniraju na tri načina prema čemu razlikujemo tri deklinacije. Kojoj deklinaciji pripada koja imenica, može se odrediti prema obliku genitiva jednine koji kod I. deklinacije završava na *-a*, kod II. na *-e*, kod treće na *-i*." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 14). U izvorniku: „A horvát főnevek háromféleképen ejtegettetnek, mihezképest három ejtegetést is különböztetünk meg. Melyik ejtegetéshez tartozik valamely főnév, azt az egyes szám sajátító esetéből tudhatjuk meg, mely az I. ejtegetésnél *a*-ra, a II-iknál *e*-re, a III-iknál *i*-re végződik."

[336] Veber (1871: 47) ih ne navodi ni u prvom izdanju svoje slovnice.

eva (1897: 27), premda ih u *Gramatici hrvatskoga jezika* u sklonidbenoj paradigmi (u zagradama) opet ima Vitanović,[337] a i Divković (1895: 46) u *Oblicima* oblike „*žutijem*, *žutijeh*, *vrućijem*, *ljućijeh*" također smatra dopustivima. U odnosu pak na Mažuranića (1869: 53) koji i u stupnjevanju pridjeva ima dvostruke oblike (*jačji*/*jači*, *dražji*/*draži*, *brz*/*bržji* itd.), u ostalim se gramatikama uzorima takvi dvostruki oblici više ne pronalaze,[338] a nema ih ni *Hrvatska gramatika* (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 29–32).

Veberov će se normativni propis u odnosu na Mažuranićev dijelom razlikovati i u sklonidbi glavnih brojeva s obzirom na to da, za razliku od Mažuranića (1869: 58–59), više ne propisuje sklonidbu brojeva od pet pa nadalje,[339] a tako je i u Vitanovića (1891: 42), Divkovića (1895: 52), ali i Ehrenhöfera i Vidovicsa (1897: 34–36).

U zamjeničnom se sustavu, između ostaloga, *Hrvatska gramatika* kao sljednica zagrebačkih gramatičkih uzora prepoznaje i normiranjem zanaglasnoga A jd. zamjenice *ona* u obliku *ju* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 42) dok gramatičari prijeloma norme, Vitanović (1891: 33) i Divković (1895: 45), za isti zanaglasni akuzativ imaju dvostruke oblike *ju*/*je*.[340] I u ostalim će se (sklonidbenim) pojedinostima zamjeničnoga sustava Vitanovićeva i Divkovićeva gramatika prepoznati kao gramatika prijemaretićevskih hrvatskih (vukovskih) obilježja, a Ehrenhöferova i Vidovicseva i ovdje ostaje zagrebačkih obilježja kakva su u Veberovoj *Slovnici hrvatskoj*. Tako se, primjerice, i u Veberovu (1876: 45) i Ehrenhöferovu i Vidovicsevu (1897: 47) normativnom propisu više ne pronalaze Mažuranićeve (1869: 67) dvostrukosti u zamjenica (*tko*/*gdo*, *što*/*ča*), a nemaju ih ni Vitanović (1891: 32) ni Divković (1895: 40).

U glagolskom je sustavu *Hrvatska gramatika* (slika 34) također naslonjena na Veberov (1876: 56–77) normativni propis u kojem više nema Mažuranićeva (1869: 91) futura za neizvjesnost: *ako*/*kada uzkupujem. Hrvatska gramatika* u glagolskom sustavu čuva obilježja zagrebačke filološke škole koja se u nekim prijemaretićevskim hrvatskim (vukovskim) gramatikama već

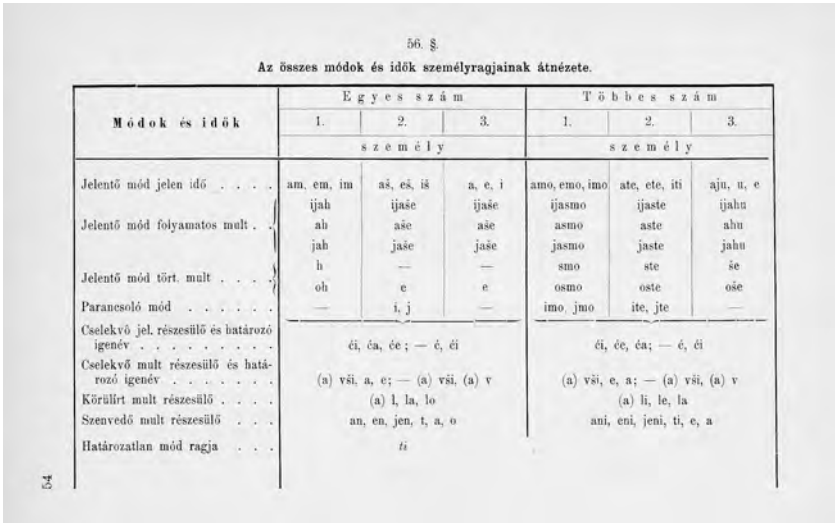
337 Usp.: „Oblik ' ž u t i e h' u 2. pad. množine pridjeva s tvrdim dočetnim suglasnikom, zatim 'ž u t i e m' u 7. pad. jednine i 3., 6. i 7. pad. množine ostanci su s t a r e z a m j e n i č n e s k l o n i t b e pridjeva." (Vitanović, 1891: 37).

338 Usp.: Veber, 1876: 50–52; Vitanović, 1891: 38–40; Divković, 1895: 49–52.

339 Usp. Veberovu (1876: 53) napomenu: „(…) No buduć da se takovim dekliniranjem glavni brojnici pomrsuju u rečenih padežih s rednimi, to se za razliku u novijem jeziku, osobito štokavskom, glavni brojnici, počam od p e t, drže svuda za nesklonive samostavnike (…)".

340 Zanaglasni A jd. zamjenice *ona* Vitanović u prvim trima izdanjima *Gramatike* bilježi u skladu sa zagrebačkom normom, a tek u četvrtom izdanju normira dvostruke zanaglasne oblike. No u metajeziku i u tom izdanju uvijek rabi oblik *ju* (Mlikota, 2016: 358).

prestaju bilježiti. Primjerice, u glagolskom je sustavu i *buduće prošlo vrieme* (*futurum exactum*): *bit ću kupovao* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 52, 67) koje bilježe slovnice zagrebačke filološke škole,[341] zadržava ga još uvijek i Vitanović (1891: 76) u *Gramatici hrvatskoga jezika*, ali ne više i Divković (1895: 85) u *Oblicima*.

56. §.

Az összes módok és idők személyragjainak átnézete.

Módok és idők	Egyes szám			Többes szám		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.
	személy			személy		
Jelentő mód jelen idő	am, em, im	aš, eš, iš	a, e, i	amo, emo, imo	ate, ete, iti	aju, u, e
Jelentő mód folyamatos mult.	ijah	ijaše	ijaše	ijasmo	ijaste	ijahu
	ah	aše	aše	asmo	aste	ahu
	jah	jaše	jaše	jasmo	jaste	jahu
Jelentő mód tört. mult	h	—	—	smo	ste	še
	oh	e	e	osmo	oste	oše
Parancsoló mód	—	i, j	—	imo, jmo	ite, jte	—
Cselekvő jel. részesülő és határozó igenév	ći, ća, će; — ć, ći			ći, će, ća; — ć, ći		
Cselekvő mult részesülő és határozó igenév	(a) vši, a, e; — (a) vši, (a) v			(a) vši, e, a; — (a) vši, (a) v		
Körülírt mult részesülő	(a) l, la, lo			(a) li, le, la		
Szenvedő mult részesülő	an, en, jen, t, a, o			ani, eni, jeni, ti, e, a		
Határozatlan mód ragja	ti					

54

Slika 34. Pregled glagolskih vremena i načina

I u morfologiji se promjenjivih vrsta riječi, zaključiti je, Ehrenhöferov i Vidovicsev gramatički priručnik naslanja na normativni propis zagrebačke filološke škole prepoznatljiv u Veberovim normativnim rješenjima iz *Slovnice hrvatske*, a ta rješenja većim dijelom još uvijek nastavlja i Vitanović četvrtim izdanjem *Gramatike hrvatskoga jezika*. Divkovićevi će *Oblici* (i) petim izdanjem potvrditi znatnije ustupke hrvatskoj vukovskoj normi.

4. ZAKLJUČAK

Vrijeme objavljivanja Ehrenhöferove i Vidovicseve *Hrvatske gramatike* vrijeme je smjena filoloških škola na tlu Trojednice. U tom se međurazdoblju, kako ga određuje Branka Tafra (1995: 167), „s jedne strane napušta ilirski tip književnoga jezika, a s druge strane jača ‘češći’ tip književne novoštokavštine

341 Usp.: Mažuranić, 1869: 91; Veber, 1876: 72–73.

i fonološko pravopisno načelo." (Tafra, 1995: 167). Ipak, gramatike hrvatskoga na mađarskom jeziku otisnute krajem 19. stoljeća izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora, kojima pripada i Ehrenhöferova i Vidovicseva *Hrvatska gramatika*, ne bilježe navedene promjene što pokazuje da su

> „izvanjezični razlozi znatno manje utjecali na normativne priručnike izvan hrvatskih granica jer unutar njih upravo sociopolitičke prilike hrvatski jezik već tada počinju usmjeravati drugim i bitno drugačijim normizacijskim putovima." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 126).

Na takav zaključak upućuje i usporedba jezičnih obilježja *Hrvatske gramatike* s normativnim uzorima na koje se autori predgovorno pozivaju. Normativnim propisom *Hrvatska* je *gramatika* najbliža Veberovoj *Slovnici hrvatskoj* koji tek osuvremenjuje pokoja Mažuranićeva rješenja. Podatak na naslovnici da je gramatika „nastala na tragu najnovijih gramatičkih djela" odnosio se, pretpostaviti je, upravo na posljednja dva navedena gramatička uzora, na Vitanovića i Divkovića, jer su vremenski njihova gramatička djela najbliža objavljivanju *Hrvatske gramatike*. Riječ je o prijemaretićevskim hrvatskim (vukovskim) gramatikama od kojih Ehrenhöfer i Vidovics preuzimaju (i time nastavljaju) ona jezična obilježja koja su i dalje prepoznatljivo zagrebačka. Tako je u *Hrvatskoj gramatici* znatno više istih normativnih rješenja danih (i) u Vitanovićevoj *Gramatici hrvatskoga jezika* negoli u Divkovićevim *Oblicima* s obzirom na to da su ustupci hrvatskoj vukovskoj normi u Divkovića ipak izrazitiji. Divkovićevim je *Oblicima* Ehrenhöferov i Vidovicsev gramatički dio priručnika najbliži sadržajem s obzirom na to da mu je pripadna fonologija i fonetika te morfologija (i) promjenjivih vrsta riječi, a ne sadrži poglavlja sintaktičkoga i tvorbenoga sadržaja.

Osim Mažuranića, Vebera, Vitanovića i Divkovića u *Hrvatskoj gramatici* drugi gramatički uzori nisu navedeni. No kako je ustroj pojedinih (morfoloških) poglavlja sličan ustroju u gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku, Mihálovicsevoj (1874., ^{2}1881.) i Margitayjevoj (1901. [1895.]), čije je objavljivanje prethodilo *Hrvatskoj gramatici*, pretpostaviti je da su autorima mogli bili poznati i normativni priručnici izvan Trojednice. Svi oni otisnuti izvan hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora normativnim propisom na kraju 19. stoljeća nastavljaju naravni tijek razvoja hrvatskoga standardnoga jezika i upotpunjuju mađarsku sastavnicu njegove jezikoslovne povijesti.

JEZIK ADMINISTRATIVNO-POSLOVNIH TEKSTOVA U GRAMATIČKOM PRIRUČNIKU EHRENHÖFERA I VIDOVICSA *HORVÁT NYELVTAN*

1. UVOD

Mađarska je sastavnica hrvatske gramatikografije odnedavno upotpunjena i opisom gramatičkoga priručnika Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa *Horvát Nyelvtan*[342] (Budapest, 1897.) (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 402–416; Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2017: 49–68) koji je uz gramatiku *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*[343] (Baja, 1874., [2]1881.) Ivana Mihalovića[344] (usp. Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 11–127; Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 251–303; Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 121–145) i *Horvát Nyelvtan*[345] (Nagy-Kanizsa, 1885.) Józsefa Margitaija (usp. Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 402–416) potvrdio obilježja zagrebačke filološke škole u gramatičkim priručnicima hrvatskoga na mađarskom jeziku otisnutima izvan granica Trojednice.[346]

Hrvatska se *gramatika* od navedenih gramatika pisanih mađarskim jezikom (Mihalovićeve i Margitaijeve) ipak razlikuje, i to (ponajviše) ustrojem: dok ostale uz gramatičke činjenice hrvatskoga jezika donose i rečenične

342 U prijevodu *Hrvatska gramatika* kako se dalje i upotrebljava. Uz primjere/navode preuzete iz *Hrvatske gramatike* u zagradi navodimo broj stranice s koje se preuzimaju. Sve navode prijevodno bilježimo, a izvorni (mađarski) tekst donosimo u bilješci izvornim slovopisom i pravopisom. Naslovi se gramatičkih poglavlja i manjih cjelina donose dvojezično, na hrvatskom i mađarskom jeziku.

343 U prijevodu *Praktična ilirska gramatika*. O ostalim prijevodnim inačicama naslova gramatike vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 251.

344 Autorovo ime i prezime bilježimo u kroatiziranom obliku kako se, uostalom, većinom i navodi u literaturi. O ostalim inačicama autorova imena i prezimena koje su potvrđene na koricama otisnutih djela vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 122.

345 U prijevodu *Hrvatska gramatika*.

346 Ta je činjenica tim važnija ako se uzme u obzir da je u desetljeću objavljivanja *Hrvatske gramatike* unutar Trojednice već zabilježena smjena filoloških škola (zagrebačke školom hrvatskih vukovaca). „Ta činjenica potvrđuje i to da su izvanjezični razlozi znatno manje utjecali na normativne priručnike izvan hrvatskih granica jer unutar njih upravo sociopolitičke prilike hrvatski jezik već tada počinju usmjeravati drugim i bitno drugačijim normizacijskim putovima." (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 126).

primjere za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski i obrnuto), razgovorne vježbe i rječničke popise,[347] Ehrenhöferova i Vidovicseva sadrži i tekstove književno-umjetničkoga[348] te administrativno-poslovnoga stila. Ti potonji potvrdom su ponajprije pragmatičke strane priručnika o kojoj autori predgovorno bilježe:

> „Bliski politički odnosi koji stoljećima vežu mađarski i hrvatski narod, nadalje sve one okolnosti, poput toga da je na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije u svim službenim tijelima i uredima, tako i u pošti i dalekopisnici, službeni jezik hrvatski, učinili su potrebnim podučavanje hrvatskoga jezika kao redovnog predmeta na tečaju pošte i dalekopisnice. S ciljem uspješnoga učenja i podučavanja njegova ekselencija mađarski kraljevski ministar odredio je pisanje prikladnog udžbenika, a našom knjigom zadovoljavamo toj odredbi." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: III).[349]

Gramatika je stoga i namijenjena ponajprije „polaznicima tečaja mađarske kraljevske pošte i brzojavnice i za samostalnu uporabu",[350] a valja istaknuti da su joj i autori mađarski državni službenici – Aladár Ehrenhöfer savjetnik je ministra trgovine te redovni nastavnik tečaja pošte i brzojavnice,[351] a Rókus Vidovics zaposlenik ministarstva trgovine, stariji časnik mađarske kraljevske pošte i brzojavnice i zamjenski nastavnik tečaja pošte i brzojavnice.[352] Potreba za izrazito pragmatičkim gramatičnim priručnicima osobito je naglašena u postnagodbeno doba jer su upravo nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe i pravnog rješenja hrvatskoga pitanja gospodarski i

---

347 Mihalovićevoj je pak *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* i u prvom (1874.) i u drugom (1881.) izdanju pridodan u Kaloči (1874.) samostalno otisnut *Ilir-Magyar gyökszó-tár* (*Ilirsko-magjarski korijenski rječnik*). O rječničkom dijelu Mihalovićeva gramatičkoga priručnika vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 286–299.

348 Riječ je o tekstovima „kojima je namjena višestruka: 'početnicima služe kao vježba za čitanje, a naprednima za vježbu prijevoda, ali ujedno mogu služiti i kao ugodno štivo.'" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2017: 52).

349 U izvorniku: „Azon szoros politikai viszony, mely a magyar és horvát testvérnemzetet századok óta összefűzi, továbbá azon körülmény, hogy Horvát-Szlavonországok területén az összes közös hatóságok és hivataloknak, tehát a posta- és távirdahivataloknak is, hivatalos nyelve a horvát nyelv : szügségessé tette a budapesti posta és távirdatanfolyam a horvát nyelvnek rendes tárgyként való tanítását. A tanítás, valamint a tanulás sikere érdekében a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr ő nagyméltósága megfelelő tankönyv megírását elrendelvén, ezen rendeletnek jelen könyvünkkel teszünk eleget."

350 S naslovnice, u izvorniku: „A budapesti M. Kir. Posta és Távírda-tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra."

351 S naslovnice, u izvorniku: „Kereskedelemügyi ministeri osztálytanácsos, a posta- és távirda-tanfolyam rendes tanára".

352 S naslovnice, u izvorniku: „A Kereskedelemügyi Ministeriumba beosztott M. Kir. Posta- és Távirda-főtiszt, a posta- és távirda-tanfolyam helyettes tanára".

državni prometni poslovi dospjeli pod nadležnost peštanskoga ministarstva (Majdán, 2013: 100, 107). Stoga „Priručnici poput Ehrenhöferova i Vidovicseva (…) nastaju iz potrebe rješavanja problema ponajprije poslovne komunikacije" (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 405) čemu, između ostaloga, i služe u priručnik uvršteni dvojezični (mađarski i hrvatski) obrasci konverzacije u poštanskoj i dopisničkoj službi te primjeri molbi, izvješća, dopisa i drugih administrativnih tekstova koje autori obuhvaćaju dijelom gramatičkoga poglavlja *Prilozi* (*Függelék*). Oni su i predmetom jezične analize u ovom radu.

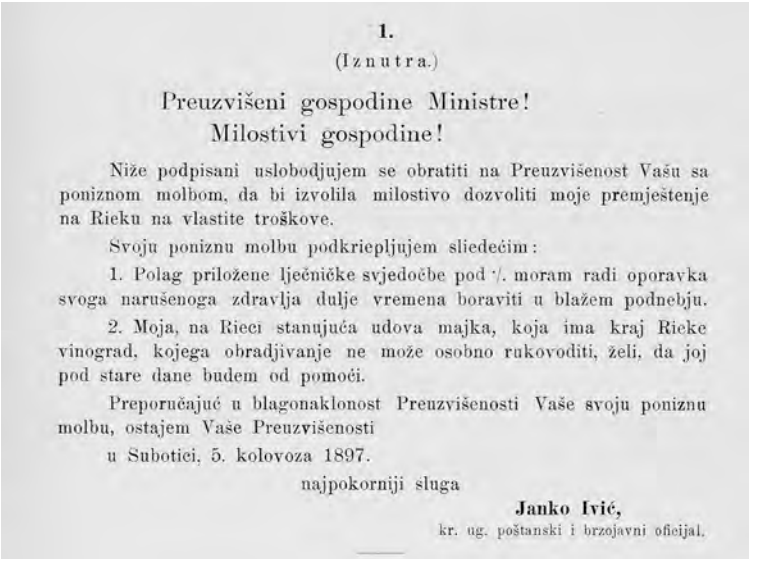
2. KORPUS

Administrativno-poslovni tekstovi u *Prilozima* (*Függelék*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 125 –211) u *Hrvatskoj gramatici* dani su poslije primjera *Vježba za prevođenje* (*Fordítási gyakorlatok*) i njima pridruženim *Nepoznatim riječima koje se pojavljuju u vježbama za prevođenje* (*A fordítási gyakorlatokban előforduló ismeretlen szók*), a prije *Rječnika* (*Szótár*).

Na nešto manje od stotinu stranica gramatičkoga priručnika *Prilozima* su obuhvaćeni sljedeći sadržaji:

I. *Molbe, izvješća i ostali pisani oblici*. (*Kérvények, jelentések és egyéb fogalmazványok*.)

Tekstovi obuhvaćeni navedenim naslovom odnose se na molbe poštanskih i brzojavnih službenika (slika 35) najčešće upućenih kraljevskom ugarskom poštanskom i brzojavnom ravnateljstvu i kraljevskom ugarskom ministru trgovine radi premještaja u novu službu, odobrenja dopusta, traženja novčane potpore zbog težeg imovinskog stanja i sl., a pridodani su i primjeri pisanja priznanice, odnosno potvrde o primitku novca, obveznice i preporuke za posao. *Kratka* pak *soabćenja* (*Rövid közlemények*) obuhvaćaju sažete obrasce izvješća o pojedinim propustima u poštanskom poslovanju, primjerice uz neisporuku pošiljke na traženu adresu, nedospijeće tražene povratnice, nepriznavanje vjerodostojnosti potpisa na priloženoj povratnici, o traženim uvjetima preuzimanja pošiljke i sl. Svi su primjeri molbi, izvješća i ostalih pisanih oblika dani dvojezično, na mađarskom i hrvatskom jeziku, a *Kratka* su *saobćenja* i stupačno oblikovana s polaznim mađarskim stupcem.

1.

(Iznutra.)

Preuzvišeni gospodine Ministre!
Milostivi gospodine!

Niže podpisani uslobodjujem se obratiti na Preuzvišenost Vašu sa poniznom molbom, da bi izvolila milostivo dozvoliti moje premještenje na Rieku na vlastite troškove.

Svoju poniznu molbu podkriepljujem sliedećim:

1. Polag priložene liječničke svjedočbe pod ·/. moram radi oporavka svoga narušenoga zdravlja dulje vremena boraviti u blažem podnebju.

2. Moja, na Rieci stanujuća udova majka, koja ima kraj Rieke vinograd, kojega obradjivanje ne može osobno rukovoditi, želi, da joj pod stare dane budem od pomoći.

Preporučajuć u blagonaklonost Preuzvišenosti Vaše svoju poniznu molbu, ostajem Vaše Preuzvišenosti

u Subotici, 5. kolovoza 1897.

najpokorniji sluga

Janko Ivić,
kr. ug. poštanski i brzojavni oficijal.

Slika 35. Primjer molbe

II. *Ona imena država i gradova Monarhije na hrvatskom jeziku koja odstupaju od mađarskog naziva, s posebnim naglaskom na Mađarsku i Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Nekoliko inozemnih glavnih gradova. Županije Kraljevine Hrvatske i Slavonije*. (*Monarchiánk országai és városainak horvát nyelvben a magyartól eltérő elnevezése, különös tekintettel Magyarország és Horvát-Szlavonországra. Néhány külföldi főváros. Horvát-Szlavonország vármegyéi*.)

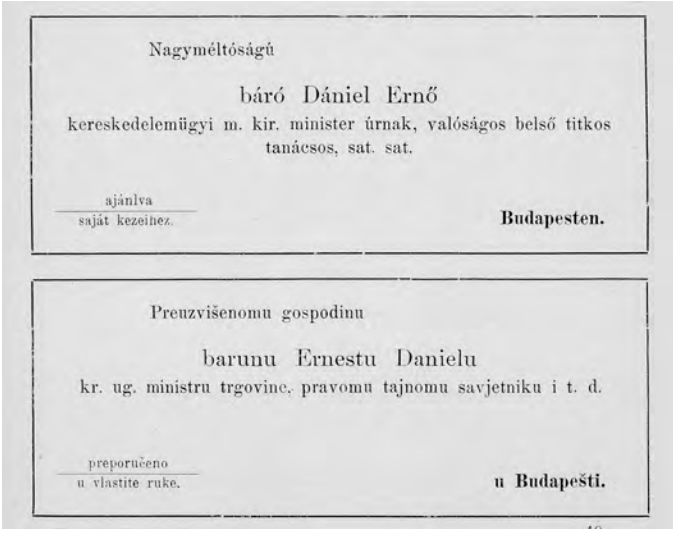
Tim su naslovom obuhvaćeni popisi toponima; mađarskim je nazivima gradova, manjim dijelom nazivima gradskih četvrti i država, pridružen hrvatski naziv (npr. *Bécs*, *Beč*; *Varasd*, *Varaždin*; *Zágráb*, *Zagreb*; *Eszék felső-város*, *Osiek gornji grad*; *Eszék alsó-város*, *Osiek doljnji grad*; *Magyarország*, *Ugarska*; *Austria*, *Austrija*). U stupačne su (mađarske i hrvatske) popise uvršteni i nazivi županija na mađarskom i hrvatskom jeziku (npr. *Varasd vármegye*, *županija varaždinska*; *Zágráb vármegye*, *županija zagrebačka*).

III. *Nazivi za mađarske i hrvatsko-slavonske zemaljske, županijske, općinske i vjerske institucije i vijeća te ostale institucije i urede na mađarskom i hrvatskom jeziku*. (*A magyar- és a horvát-szlavonországi állami, országos, megyei, városi, községi és egyházi hatóságok, hivatalok és közegek, valamint egyéb hivatalok és intézetek magyar- és horvátnyelvű elnevezése*.)

Riječ je o abecednom popisu mađarskih naziva institucija i državnih službenika, kao i različitih drugih institucija i titula (škola, tvornica, sudbenih, vojnih i vjerskih ureda, vjerskih dostojanstvenika), kojima su pridruženi hrvatski prijevodni ekvivalenti (npr. *Adóhivatal*, *Porezni ured*; *Alispán*, *Podžupan*; *Polgári iskola*, *Gradjanska škola*; *Püspök*, *Biskup*; *Püspöki szentszék*, *Duhovni stol*).

IV. *Dostojanstvenici, časnici, službenici, naslovi i adrese*. (*Méltóságok, tisztviselők, hivatalnokok, címzések és levélczímek.*)

I pod ovim su naslovom stupačno popisani dvojezični (mađarski i hrvatski) nazivi dostojanstvenika (npr. *Király*, *kralj*; *királynő*, *kraljica*; *császár*, *car*, *cesar*; *császárnő*, *carica*), časnika (npr. *főherczeg*, *nadvojvoda*; *főherczegnő*, *nadvojvodkinja*; *herczeg*, *vojvoda*; *herczegnő*, *vojvodkinja*; *gróf*, *grof*; *grofnő*, *grofica*) i službenika (npr. *altiszt*, *podčinovnik*; *levélhordó*, *listonoša*; *tanár*, *profesor*), a dani su i dvojezični obrasci naslovljavanja (adresiranja) poslovnih pisama u poštanskoj i brzojavnoj službi (slika 36).

Nagyméltóságú

báró Dániel Ernő

kereskedelemügyi m. kir. minister úrnak, valóságos belső titkos tanácsos, sat. sat.

ajánlva
saját kezeihez.

Budapesten.

Preuzvišenomu gospodinu

barunu Ernestu Danielu

kr. ug. ministru trgovine, pravomu tajnomu savjetniku i t. d.

preporučeno
u vlastite ruke.

u Budapešti.

Slika 36. Primjer dvojezičnoga adresiranja poslovnih pisama u poštanskoj i brzojavnoj službi

V. *Godina, godišnja doba, mjeseci, blagdani, veći datumi, datumi*. (*Év, évszakok, hónapok, napok, nagyobb ünnepek, keltezések.*)

Uz prijevod mađarske riječi *év* ('godina') stupačno su u ovom dijelu *Priloga* popisni mađarski nazivi godišnjih doba, dana u tjednu i vjerskih blagdana s hrvatskim prijevodnim ekvivalentima. Potpoglavljem su obuhvaćeni i primjeri pisanja datuma s oznakama mjesta na mađarskom i hrvatskom jeziku.

VI. *Vlastita imena na hrvatskom koja odudaraju od mađarskog*. (*Keresztnevek, melyek horvátban a magyar elnevezéstől eltérnek.*)

Kako je i iz naslova dijelom razvidno, riječ je o abecednom dvostupačnom dvojezičnom imenaru. Popisano je 61 mađarsko ime[353] kojemu je pridružena hrvatska inačica (npr. *Ágoston*, *Augustin*; *Alajos*, *Vjekoslav*; *Aladár*, *Vladimir*).

VII. *Razgovori*. (*Beszélgetések.*)

Riječ je o najopsežnijem potpoglavlju *Priloga*, a sadrži dvostupačne (mađarske i hrvatske) tekstove sadržajno razdijeljene u četiri cjeline:

A) Iz poštanske službe (*A postaszolgálatból*) konverzacijski su tekstovi (20 tekstova) kojima se oprimjeruje komunikacija među poštanskim službenicima i/ili strankama, primjerice daje se primjer *Primanja poštanske doznačnice* (*Postautalvány-felvétel*), *Primanja zamotakah* (*Csomagfelvétel*), *Odpravka pošte* (*Posta elindítása*) i sl.

B) Iz brzojavne službe potječući uredovni razgovori kod stroja. – *Uredovne, službene i privatne brzojavke* (*A távirdai szolgálatból eredő hivatalos beszélgetések a gépnél.* – *Hivatalos, szolgálati és magántáviratok*) konverzacijski su tekstovi (25 tekstova) među brzojavnim službenicima vezani uz poslove prometovanja vlakova te primjeri pisanja brzojava (slika 37).

Táviratok.	**Brzojavke.**
1.	
145. sz. 5/10. feladott Joanović Péternek Zágráb, Zrinyi-tér 5. szóló távirata kézbesíthetlen, czímzett nem lakik ott.	Brzojavka br. 145. od 10/5. na Petra Joanovića, Zagreb, Zrinjski trg 5. ne može se uručiti, naslovnik ne stanuje ondje.
2.	
219. sz. a. 6/10. feladott dr. Milinković Péternek szóló távirata kézbesíthetlen, czímzett elutazott.	Brzojavka br. 219. od 10/6. na Dra Petra Milinkovića ne može se uručiti, naslovnik je odputovao.

Slika 37. Dvojezični primjeri pisanja brzojava

[353] Ako se uzme u obzir da su dva mađarska imena zabilježena u dvjema inačicama: *András* (*Endre*) i *István* (*Pista*), ukupan je broj imena u imenaru 63.

C) Razgovori na telefonu (*Beszélgetések a távbeszélőn*) odnose se na 5 kraćih konverzacijskih tekstova među strankama i poštanskim službenicima.

D) Iz svagdanjega života (*A mindennapi élet köréből*) konverzacijski su tekstovi kojima su obuhvaćeni primjeri *Pozdrava i počasti* (*Köszöntések és megtiszteltetések*), razgovori *S nepoznatim posjetiteljem* (*Idegen látogatóval*), *S poznatim posjetiteljem* (*Ismerős látogatóval*) i sl. Takvih je obrazaca konverzacije 24.[354]

Kako je predmetom ovoga rada jezična analiza administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici*, korpusom tekstova obuhvaćeni su oni koji su pripadni navedenom funkcionalnom stilu, dakle:

1. tekstovi I. skupine u *Prilozima*: *Molbe, izvješća i ostali pisani oblici*
2. tekstovi IV. skupine u *Prilozima*: *Dostojanstvenici, časnici, službenici, naslovi i adrese*, i to primjeri naslovljavanja (adresiranja) poslovnih pisama u poštanskoj i brzojavnoj službi[355]
3. tekstovi triju cjelina (*A*, *B*, *C*) VII. skupine u *Prilozima*: *Razgovori*.

Ostali dijelovi jezičnoga priručnika bit će uzeti u obzir ako su bitni za usporedbu s obilježjima administrativno-poslovnih tekstova.

3. METODOLOGIJA I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Jezičnom će analizom biti obuhvaćeni hrvatski administrativno-poslovni tekstovi, a mađarska će se inačica teksta navoditi samo ako je utjecaj mađarskoga jezika razvidan za opisanu jezičnu činjenicu. Analiza će se provesti na slovopisnoj, pravopisnoj, fonološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini. Toj će deskriptivnoj, pa potom i analitičkoj metodi kojoj je cilj utvrditi jezična obilježja administrativno-poslovnih tekstova uvrštenih u *Hrvatsku gramatiku*, dijelom biti pridružena i poredbena jer će se u radu ponajprije donijeti dvije usporedbe:

354 Dok su svi konverzacijski obrasci obuhvaćeni *Razgovorima* dvostupačni s mađarskim stupcem kao polaznim, posljednji je, 24. u cjelini *Iz svagdanjega života*, naslovljen *Nepromjenjivi izrazi* (*Változatlan szólásmódok*) s hrvatskim polaznim stupcem, a obuhvaća frazeologizme koji se osim na hrvatskom daju i na mađarskom jeziku. Usp.: *Govori u vjetar.* (*Levegőbe beszél.*), *Hoda kao muha bez glave.* (*Jár-kel mint a fejnélküli légy.*), *Vuče se kao magla bez vjetra.* (*Vonszolja magát, mint a köd szél nélkül.*).

355 Iz te se skupine iz analize izostavljaju stupačni popisi naziva službenika i dostojanstvenika.

1. usporedba jezičnih obilježja hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* s jezičnom normom danom u gramatičkom dijelu priručnika
2. usporedba jezičnih obilježja hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* s jezikom hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova na tlu Trojednice u drugoj polovici 19. stoljeća.

Cilj je prve usporedbe pokazati u kojoj su mjeri administrativno-poslovni tekstovi u *Hrvatskoj gramatici* odrazom jezične norme u gramatičkom dijelu priručnika,[356] a drugoj potvrditi stilsku (ne)ujednačenost administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* s tekstovima iste stilske pripadnosti otisnutima unutar granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora druge polovice 19. stoljeća.[357] U obama će se slučajevima usporedbom ukazati samo na ona obilježja administrativno-poslovnih tekstova koja se razlikuju ili s obzirom na tekstove iste stilske pripadnosti unutar granica Trojednice ili s obzirom na propisanu normu u gramatičkom dijelu priručnika. Pritom treba istaknuti da će iz usporedbe s gramatičkim propisom u *Hrvatskoj gramatici* biti izuzeta sintaktička, leksička i stilska obilježja administrativno-poslovnih tekstova s obzirom na to da ona nisu dijelom Ehrenhöferova i Vidovicseva normativnoga propisa, ali će ih biti moguće usporediti s tekstovima iste stilske pripadnosti u Trojednici. Uzme li se u obzir i činjenica da su obilježja administrativnoga stila u hrvatskom standardnom jeziku iscrpnije opisana (usp. Kovačević, Badurina, 2001; Silić, 2006; Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005; *Jezični priručnik Coca-Cole*, 2012; Turk, 2013; Blagus Bartolec, 2017) u odnosu na obilježja hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u Trojednici 19. stoljeća, a što je do sada najobuhvatnije dala Rezo (2015:

356 Pitanje je usklađenosti jezičnih obilježja administrativno-poslovnih tekstova s normativnim propisom u gramatičkom dijelu priručnika tim važnije ako se uzmu u obzir *Tekstovi za čitanje* (*Olvasmányok*) koje autori donose na kraju priručnika. Naime, „Autori nisu naveli izvore iz kojih preuzimaju ulomke pa jezičnim obilježjem tekstovi, pokatkad, ne slijede normativne preporuke u gramatičkom dijelu priručnika." (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 414). Razložno je propitati odnosi li se ista tvrdnja i na administrativno-poslovne tekstove.

357 Ta će usporedba ponajprije biti oslonjena na istraživanje koje je provela Rezo (2015: 357–401). Njezino je istraživanje obuhvatilo hrvatske administrativno-poslovne tekstove u 19. stoljeću, no ipak „Korpus tekstova za analizu jezika administrativno-poslovnih tekstova 19. stoljeća većinom čine izvori objavljeni u drugoj polovici stoljeća. To je i razumljivo jer se otada hrvatski jezik razvija intenzivnije nakon što je postao službenim jezikom u Saboru od 1847., a zatim je uveden u škole, urede i druge javne službe." (Rezo, 2015: 367). Stoga se i rezultati njezina istraživanja ipak u velikoj mjeri mogu usporediti s korpusom tekstova administrativno-poslovnoga stila u *Hrvatskoj gramatici* koja je izvan granica Trojednice otisnuta krajem 19. stoljeća.

357–401),[358] ovaj će rad biti prinos upoznavanju stilskih obilježja tekstova i izvan njezinih granica što je u okviru funkcionalne jezične stilistike ostalo neistraženo.

4. JEZIČNA OBILJEŽJA ADMINISTRATIVNO-POSLOVNIH TEKSTOVA U *HRVATSKOJ GRAMATICI*

4.1. Slovopis

Slovna su rješenja hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* tek manjim dijelom različita u odnosu na hrvatske tekstove iste stilske pripadnosti na tlu Trojednice druge polovice 19. stoljeća.

Fonem /*ć*/ redovito je u korpusu bilježen jednoslovom *ć* (usp. *obterećuju* (136),[359] *vreću* (156), *priobćenje* (157), *uplaćenih* (167), *plaćen* (186)) dok se na tlu Trojednice u administrativno-poslovnim tekstovima bilježi i jednoslovom (češće) i dvoslovom *tj* (Rezo, 2015: 368). Međutim, valja istaknuti da Ehrenhöfer i Vidovics i u gramatičkom dijelu priručnika pojednostavljuju suglasnički sustav „s obzirom na to da za fonem /*ć*/ nemaju dva slovna znaka *ć* i *tj*, (…) već samo *ć*" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2017: 59) pa je navedeno slovno rješenje i u administrativno-poslovnim tekstovima u skladu s normativnim propisom.

Fonem /*đ*/ pretežito se slovno bilježi kao *dj* (usp. *potvrdjujem* (133), *uredjenje* (154), *medjunarodnom* (165), *odredjen* (174)), a dvoslov je *gj* zabilježen samo u imenima, osobnim (*Gjuro* (131)) i zemljopisnim (*Gyulafalvi* (175)).[360] Ono što nije dio normativnoga propisa Ehrenhöferova i Vidovicseva priručnika, a nije ni dijelom hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u Trojednici, dvoslov je *dž* za fonem /*dž*/, doduše potvrđen jednim primjerom u korpusu, u primjeru *džep* (176). Dvoslov *dž* u turcizmima od hrvatskih gramatika na mađarskom bilježi Mihalović (1874 [2016]: 3) u *Praktičnoj ilirskoj*

358 O administrativno-poslovnom stilu 19. stoljeća vidi i: Mamić, 1981; Mlikota, 2011; Samardžija, 2011. O hrvatskom pravnom nazivlju u drugoj polovici 19. stoljeća vidi osobito: Mamić, 1999; Mamić, 2004.

359 Uz primjere se iz korpusa bilježi samo broj stranice s koje se preuzimaju.

360 Takva je razdioba uporabe dvoslova *dj* (u domaćih riječi) i *gj* (u tuđih riječi i imenima) razvidna i iz hrvatskih rečeničnih primjera vježba za prevođenje. Vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2017: 59.

gramatici: *džigerica*, *džak*, *džamija* pa je pretpostaviti da je u drugoj polovici 19. stoljeća bio u uporabi u ugarskom dijelu Podunavlja.[361]

U korpusu je nadalje refleks jata bilježen dvoslovima – *ie* za dugi, *je* za kratki: *liečnika* (129), *siečnja* (133), *obaviest*, *uslijed* (153), *vjerno* (133), *mjesto* (134), *uvjetom* (135), uz poneka odstupanja: *usljed* (131), *riešenje* (153). Takvo je bilježenje refleksa jata tek dijelom usuprot tekstovima s kraja stoljeća i na tlu Trojednice jer „jat realiziraju kao *ije* i *je* (…), ali i kao *ie* za duge slogove" (Rezo, 2015: 368). Naime, prema izlučenim primjerima iz izvora uporabljenih za analizu jezika hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova na tlu Trojednice razvidno je da se u *Pravilima Društva Hrvatska mensa academica* u Zagrebu objavljenima 1898. godine, dakle samo godinu dana nakon *Hrvatske gramatike*, dugi jat i ondje bilježi kao *ie*, a da se troslov *ije* bilježi tek u tekstovima zadnje godine stoljeća – u *Zakonima o uređenju Sveučilišta* (1900.) i u *Pravilima Društva hrvatskih književnika* (1900.).

Slogotvorni je /*r*/ beziznimno bilježen bez popratnoga mukloga *è*: *brzojavne* (133), *crveni* (135), *svršeno* (189) dok u hrvatskim tekstovima administrativno-poslovnoga stila u Trojednici do potkraj stoljeća „prevladava dvoslov < èr >, ponekad bez nadslovka (…)", ali ipak s „vremenom se popratni vokal gubi" (Rezo, 2015: 369).

Za hrvatske je tekstove navedenoga stila na tlu Trojednice znakovito i mjestimično bilježenje udvojenih slova „i u tuđim i u domaćim riječima (npr. *kassu*, *cessara*, *Sissku*, *Jellačić*)" (Rezo, 2015: 369). U korpusu tekstova u *Hrvatskoj gramatici* takvo je bilježenje samo u uzviku *Hallo*, u tekstovima kojima se bilježe *Razgovori na telefonu* (*Beszélgetések a távbeszélőn*) u poštanskoj i brzojavnoj službi, što može biti utjecajem mađarskoga jezika s obzirom na to da je u mađarskim tekstovima oglašivanje na početku telefonskoga razgovora zabilježeno na isti način.[362]

U korpusu je zabilježeno i preuzimanje mađarskih nadslovnih znakova (i) u hrvatskim inačicama imena gradova (usp. *Temišvár*, mađ. *Temesvár* (190), *Cegléd*, mađ. *Czegléd* (156)),[363] no ipak nedosljedno (usp. *Temišvar*, mađ. *Temesvár*) (186). Zabilježena su i fonetizirana imena gradova (usp. *Šorkšar*,

[361] Tomu treba dodati i činjenicu da „fonem /ž/ nije izvan okvira zagrebačkih slovnica s obzirom na to da ga (…) u popisu suglasnika bilježi Vjekoslav Babukić u *Ilirskoj slovnici* (Tafra, 2013: 142)" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 89).

[362] Usp.: „*Predplatnik*: Hallo! *Središte*: Hallo! središte.", u mađarskom tekstu: „*Előfizető*: Halló ! *Központ*: Halló ! központ." (188).

[363] Isto je i u nekih osobnih imena i prezimena: *Faragó* (169), *Fréderic* (170), *Fehér* (188).

mađ. *Sorksár*), a neki i kao ponašenice (egzonimi): *Pariz*, mađ. *Páris* (162), *Beč*, mađ. *Bécs* (172), *Bruselj*, mađ. *Brüssel* (170).

4.2. Pravopis

Na pravopisnoj je razini u korpusu administrativno-poslovnih tekstova zamijećeno nekoliko dvostrukosti koje se u prvom redu odnose na pisanje niječnice uz glagol; u korpusu prevladava nesastavljeno pisanje (usp. *ne znam* (154), *ne mogu*, *ne smijemo*, *ne može* (155)), a primjeri sastavljenoga pisanja rjeđe su zabilježeni (usp. *neće* (135), *neću* (162), *neprekoračite* (154), *nezna* (184)). Usporedi li se pisanje niječnice uz glagol s tekstovima iste stilske pripadnosti na tlu Trojednice, razvidno je da se niječnica uglavnom ondje piše sastavljeno – takvo je pisanje potvrđeno i na kraju istraživanoga razdoblja, „u nekim tekstovima redovito: *nebijahu*, *nebudu*, *nemogu*, *nezahtieva* (Di)." (Rezo, 2015: 370).[364] Zanimljivo je da Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 57–62) u gramatičkom dijelu priručnika, uz primjere glagolskih paradigma, redovito niječnicu bilježe također sastavljeno uz glagol pa je pretežito nesastavljeno pisanje u administrativno-poslovnim tekstovima obilježjem navedena stila.

Druga je pravopisna dvostrukost, u sličnom omjeru kao i kod bilježenja niječnice uz glagol, zamijećena u pisanju priloga; u korpusu prevladava nesastavljeno pisanje (usp. *do sada* (154, 190), *za sigurno* (169), *s početka*, *na pamet* (158), *u istinu* (169), *od onda* (171), *Od prilike*, *u napred* (172), *u ostalom* (174), *malo prije* (179), *na večer* (183), *prije podne*, *poslie podne* (184), *s mjesta* (191)), a primjeri su sastavljenoga pisanja doista izolirani (usp. *naskoro* (156), *bezdvojbeno* (171), *podnipošto* (176), *dosada* (179)). No za razliku od bilježenja niječnice uz glagol takvo je (nesastavljeno) pisanje tijekom cijeloga 19. stoljeća potvrđeno i u administrativno-poslovnim tekstovima u Trojednici (usp. Rezo, 2015: 370–372). Iznimno se sastavljeno pisanje u korpusu potvrdilo i uz druge vrste riječi, i to:

- zamjenične prednaglasnice s naglašenom riječju: *toćemo* (162)
- glagola s čestičnom zanaglasnicom: *Jeli* (155), *Bili* (190)

364 Izvor u kojem je Rezo (2015: 397) potvrdila redovito bilježenje sastavljenoga pisanja niječnice uz glagol objavljen je 1884., a riječ je o *Pravilima družtva inžinira*; *Poslovnik družtva inžinira i arkhitekata u Zagrebu*. S obzirom na godinu objavljivanja *Pravila* i *Poslovnika*, razvidno je da je sastavljeno pisanje niječnice uz glagol na tlu Trojednice prevladavalo i desetljeće prije objavljivanja *Hrvatske gramatike*.

- glagolskih oblika: *možebiti* (155).[365]

Svi su navedeni primjeri sastavljenoga pisanja navedenih vrsta riječi izvan normativnih okvira *Hrvatske gramatike* (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 26, 50 i dalje).[366]

Kada je riječ o pisanju velikoga slova, korpus je potvrdio bilježenje takvim slovom osobnih i posvojnih zamjenica (i uz riječi iz počasti) za 2. i 3. l. mn.:[367]

…što opažate Vi? (131)

U Vašoj malo prije danoj brzojavci… (179)

...ostajem Vaše Preuzvišenosti… najpokorniji sluga. (127)

Ostajem s osobitim počitanjem Poglavitosti Vaše. (131)

…naredbom Njegove Preuzvišenosti… (133)

Njegova Presvjetlost gospodin ravnatelj predsjednik umoljava (…) (189)

Preuzvišeni gospodine Ministre! (127)

Od pravopisnih je znakova zamijećena nesustavnost u pisanju točke iza rednoga broja, odnosno njezina bilježenja i iza glavnoga broja:

U Velikom Varadinu, 10 listopada 1897. (133)

U Koprivnici, 31. prosinca godine 1897. (133)

Javljanje izmedju 7 i 8 ure na večer. (183),

…jer je naslovnik u Mesničkoj ulici br. 24. sasvim nepoznat. (187)

U mojoj kući Gajeva ulica br. 40. je buknula vatra, molim zovite odmah vatrogasce. (191)

Brzojavka br. 145. od 10/5. na Petra Joanovića… (183)

Usporedi li se način bilježenja glavnih i rednih brojeva brojkama u gramatičkom dijelu priručnika, u poglavlju *Brojnici* (*Számnevek*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 34–37) razvidno je bilježenje točke samo iza rednih brojeva pa je zaključiti da su mnogi ovdje navedeni primjeri iz korpusa

365 U korpusu je zabilježeno i odvojeno pisanje glagolskih oblika: „Može biti je pao na zemlju." (167).

366 Pregledani su i rečenični primjeri u dijelu gramatičkoga priručnika *Prijevodne vježbe* (*Fordítási gyakorlatok*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 97–108); ondje je tek jedan primjer pisanja prednaglasnice sastavljeno s naglašenom riječju. Usp.: „Kada ću biti kod svojih roditeljah, doći ću i ktebi." (105).

367 Je li takvo bilježenje u skladu s normativnim propisom u gramatičkom dijelu priručnika, ne može se zaključiti iz pravila o pisanju *Velikoga i maloga slova* (*Nagy kezdőbetűk*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1987: 6).

administrativno-poslovnih tekstova usuprot propisu te se mogu smatrati obilježjem navedena stila.

Pisanje je zareza većinom iza surečenica u složenoj i višestruko složenoj rečenici:

A sad podjite, jer je već vrieme. (157)

- *Primjećujem iznova, da ja nisan duhana naručio.* (175)

U vlastitom Vas interesu opominjem, da službu u svem točno vršite, jer imadem strogi nalog, da Vas nadzirem, te da u slučaju najmanjega propusta proti Vam discipliniranim putem postupam. (154)

Kako su pravopisne pojedinosti u *Hrvatskoj gramatici* svedene tek na dva kratka paragrafa – „6. § donosi obrazloženje pravopisnih načela (etimološkoga i fonološkoga) uz napomenu o pisanju slova *ć*, a 7. § obuhvaća tri temeljna pravila o pisanju velikoga početnoga slova" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2017: 56) – pisanje se zareza u korpusu tekstova ne može usporediti s propisom.

4.3. Fonologija

Na fonološkoj je razini u korpusu administrativno-poslovnoga stila zabilježeno nekoliko primjera jekavskih alternacija: *njekoliko* (161, 172), *nješto* (176), *njetko* (180). Takve su alternacije dijelom i administrativno-poslovnih tekstova u Trojednici (usp. Rezo, 2015: 374) i Ehrenhöferova i Vidovicseva (1897: 48–49, 90) normativnoga propisa. Neprovođenje druge palatalizacije u imenica ženskoga roda u dativu i lokativu jednine (usp. *slugi* (156, 175), *u ruki* (163), *u novčarki* (169), *na daski* (179)) također je u skladu s administrativno-poslovnim tekstovima u Trojednici (usp. Rezo, 2015: 375), ali ne i s gramatičkim propisom u *Hrvatskoj gramatici* jer je ondje propisano da imenice na *g*, *h*, *k* u trećem i šestom padežu mijenjaju navedene suglasnike u *z*, *s*, *c*: *knjiga – knjizi*, *muha – musi*, *ruka – ruci*; [368] u korpusu je tek jedan zabilježeni primjer alternirane osnove: *u brzojavci* (179).

[368] Usp. u izvorniku: „1. A ga, ha, ka végzetű főnevek az egyes szám III. és VI. esetében a
g-t *z*-re
h-t *s*-re,
k-t *c*-re váltaztatják át; p.o.
knjiga = könyv, III. és VI. esete : knjizi,
muha = légy, III. és VI. esete : musi,
ruka = kéz, III. és VI. esete : ruci." (22).

U skladu je s morfonološkim pravopisom nebilježenje jednačenja glasova[369] (usp. *priobćiti*, *odpravljena*, *razpituje* (134), *obterećuju* (136), *podpisanu* (156), *sbrojiti* (157), *uručbe* (157)), a ne bilježi se ni ispadanje suglasnika (usp. *zamotci* (158), *otcu*, *otca* (165), *mjestne* (171), *listnici* (173)). Na tlu se Trojednice ipak „Potkraj razdoblja jednačenja (…) češće zapisuju (…)" (Rezo, 2015: 377).

Izoliranim se pak mogu smatrati fonetske alternacije skupa *sp/šp* u riječima stranoga podrijetla u primjerima *korespodencije* (160, 161), *korešpodenciju* (156), *korešpondirati* (180, 181) te bilježenje šćakavskoga odraza praslavenske skupine **stj* (> *šć*) u primjeru *prepušćam* (175). Pokriveno *r* nalazimo u potvrdama *zaprieke* (158), *pogrieške*, *pogriešku* (159) što dijelom odgovara primjerima na tlu Trojednice (usp. Rezo, 2015: 377).[370]

4.4. Morfologija

U tekstovima su potvrđeni stari nesinkretizirani morfemi u D, L i I mn. (usp. D mn.: *dužnostim* (154), *tužbam* (154), *proti propisom* (171); L mn.: *na zamotcih* (157), *u forintih i novčićih* (162), *u notah* (164), *u francih*, *u brojevih i slovih* (165); I mn.: *s novci* (155), *slovi* (176), *medju stupovi* (181)). Sinkretizirani se morfemi u D, L i I mn. u administrativno-poslovnim tekstovima na tlu Trojednice bilježe već od 60-ih godina 19. st.,[371] a premda i Ehrenhöfer i Vidovics (1897: IV) predgovorno upozoravaju da „u najnovijim gramatikama (…) u **III., VI.,** i **VII.** padežu množine u prvoj i trećoj deklinaciji isti je nastavak '**ima**', a kod druge deklinacije tvore se nastavkom '**ama**'",[372] navedene normativne pomake ipak ne unose u gramatički propis niti se bilježe u administrativno-poslovnim tekstovima. Slično je i s dočetkom *-h* uz nastavački morfem *-a*, koji je u G mn. označivao duljinu – u hrvatskim se administrativno-poslovnim tekstovima na tlu Trojednice „tek u nekolicini

369 Uz neprovođenje jednačenja po zvučnosti u primjeru priloga *Sbilja* (170) u istraživanom je korpusu samo jednim primjerom isti prilog bilježen i s provedenim jednačenjem: *zbilja* (169). Prilog *zbilja* među načinske priloge Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 91) bilježe u gramatičkom dijelu priručnika.

370 Uz *ie* na tlu su Trojednice na tom mjestu bilježeni i *ě* i *je*: *potrěbovati*, *povrjede* (Rezo, 2015: 377).

371 Usp. primjere i izvore u: Rezo, 2015: 378–379, 397–399.

372 U izvorniku: „(…) a legújabb nyelvtanokban (…) a többeszám **III., VI.** és **VII. esetét** pedig az első és harmadik ejtegetésnél egyformán '**ima**' s a második ejtegetésnél '**ama**' raggal **képezik,**".

tekstova potkraj 19. stoljeća ne bilježi" (Rezo, 2015: 378), kako predgovorno i Ehrenhöfer i Vidovics navode za najnovije gramatičke priručnike, no u korpusu administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* još se uvijek redovito bilježi (usp. *odnošajah* (154), *kolah* (157), *zamotakah*, *komadah* (158), *nagradah* (160)).

U pridjevno-zamjeničnoj sklonidbi G jd. bilježen je dvojako: češće u dužem (usp. *poštanskoga brzojavnoga* (153), *susjednoga* (156), *jednoga*, *drugoga* (157), *jednoga uručenoga* (168), *istoga* (173)) i rjeđe u kraćem obliku (usp. *veleslavnog generalnog* (129), *brzojavnog* (153), *preporučenog* (173)). Kraći oblici genitiva jednine nisu normativno određeni u *Hrvatskoj gramatici* (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 28).

Zanaglasni je akuzativ jednine zamjenice *ona* u korpusu bilježen također dvojako: kao *ju* u skladu s normativnim propisom (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 42) i u nešto manjem broju primjera kao *je*; oblici *ju*/*je* katkada se izmjenjuju u istoj rečenici:

Dajte ju ovamo skupa s novci… (155)

…te ju ispravite… (155)

Zaključimo škontrovanu izjavu i podpišimo ju. (167)

- *Jest, ali Vam je još ne mogu uručiti jer sam ju istom jučer dobio…* (171)
- *Oprostite, zaboravio sam ju kod sebe, evo je u listnici, izvolite.* (173)
- *Evo je, zabilježio sam promjenu naslova.* (173)

Dajte ju ovamo, odmah ću ju izmieniti… (176)

…sam ću ju pozvati. (178)

Istraženi korpus administrativno-poslovnih tekstova na tlu Trojednice 19. stoljeća ne bilježi oblik *je* za navedeni zanaglasni zamjenični oblik (usp. Rezo, 2015: 379).

Dvojaki su i oblici odnosne zamjenice *koji* – uz takav normativno određen (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 47) korpusom je potvrđen i kraći *koj* koji je obilježjem i administrativno-poslovnih tekstova u Trojednici (usp. Rezo, 2015: 380):

…a ovdje su dva neuručiva novčana lista, koji se ne mogu uručiti… (168)

- *Polag dopisa, koji sam sada primio…* (190)

…te mu izplatiti iznos ovamo priložene doznačnice – koj iznos predstavlja od prodaje unišlu svotu… (137)

Čekajte jošte, moram uvezati još zamotak, koj sadržaje listareni materijal. (156)

Dajte, dakle ovamo novce, materijal, koj je preostao za sutra… (168)

Ista je zamjenica u akuzativu jednine muškoga roda potvrđena i u obliku *kojega* kad se odnosi na što neživo što je također izvan normativnih okvira (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 47), a takvih je primjera unutar stila i na tlu Trojednice (usp. Rezo, 2015: 380):

…ima kraj Rieke vinograd, kojega obradjivanje ne može osobno rukovoditi… (127)

…te dvogubka omota kojega je ovamo priložena. (135)

Kada je riječ o glagolskim oblicima, obilježjem su se administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* potvrdili dvojaki oblici futura prvoga – bez ispuštanja završnoga *-i* kad infinitiv na *-ti* dolazi prije oblika pomoćnoga glagola, kao i oblici njegova ispuštanja, a takva se dvostrukost potvrdila i u tekstovima iste stilske pripadnosti u Trojednici:

…škontrirati ćemo nadošlu listovnu poštu. (160)

…imati ćete u ruki obaviest o izplati. (163)

- *Biti će u redu.* (188)

…imati će čast… (189)

…doznat ćete za uspjeh... (166)

…dobit ćete zamotak bez pouzeća. (172)

…poslat ću naknadno. (173)

Bit će odmah. (178)

S obzirom na to da Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 67) u glagolskim paradigmama upisuju obje inačice futura prvoga glagola na *-ti* (usp. *kupovati ću*…/ *kupit ću*…), dvojako je pisanje zabilježeno u korpusu odrazom gramatičkoga propisa.

Izoliran je primjer tvorbe kondicionala prvoga aoristom glagola biti i infinitivom u primjeru:

Rado bih predati tri preporučena lista… (175)

što je utjecaj mađarskoga jezika.[373] Takva tvorba kondicionala prvoga usuprot je normativnom propisu u gramatičkom dijelu priručnika.[374] Rubno je potvrđena i uporaba kondicionala II. u jednostavnim rečenicama:

Vi bi bili morali preuzeće odmah potvrditi u bilanciji (razbroju) zamotakah. (158)

- *Bili bi ju mogli izdati i po telefonu;* (191)

U korpusu se, kao i na tlu Trojednice (usp. Rezo, 2015: 384), pronalaze glagolski prilozi sadašnji tvoreni bez završnoga *-i*: *opetujuć* (129), *ponavljajuć* (131), *sastavljajuć* (169), što nije usuprot ni normativnom propisu u gramatičkom dijelu priručnika (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 69).

Među nepromjenjivim je vrstama riječi znakovitije obilježje administrativno-poslovnih tekstova bilježenje prijedloga *s*/*sa* u objema inačicama. Ipak preteže bilježenje s popratnim vokalom neovisno o početnom glasu sljedeće riječi (usp. *sa poniznom molbom* (127), *sa ubilježbom* (159), *sa nečitljivim podpisom* (161), *sa strankami* (154), *sa željeznice* (156)) što je i obilježjem tekstova na tlu Trojednice (usp. Rezo, 2015: 381), ali ne i normativnoga propisa u *Hrvatskoj gramatici*; Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 85) distribucijski razgraničuju uporabu prijedloga *s*/*sa* navodeći da se popratni vokal bilježi samo ako sljedeća riječ započinje sa *s*, *š*, *z*.[375]

Izrazitijim je obilježjem administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* i uporaba veznika *nu*; u inačici *no* veznik se potvrdio samo jednim primjerom. Ispred veznika *nu*/*no* uvijek je zarez:

Još nisam dobio službene obaviesti, nu vaše riešenje od službe bit će mi dostatno. (153)

Materijal je u redu, nu zato ipak moram zapisnik predložiti ravnateljstvu. (160)

Nu budite tako dobri, kažite nam predavatelja i njegov stan. (161)

No, sad smo u redu! (176)

373 Usp.: „*F.:* Három ajánlott levelet és egy postautalványt kivánok feladni." (175).

374 Usp. paradigmu kondicionala prvoga u *Hrvatskoj gramatici*: *kupovao* (*la*, *lo*) *bih* (*bi*, *bi*), *kupovali* (*le*, *la*) *bismo* (*biste*, *bi*) (68).

375 Usp.: „Prijedlog *sa* koristi se samo ako iza njega slijedi riječ koja počinje sa s, š, z ili ž." (85). U izvorniku: „*Sa* előljáró csak akkor használtatik, ha utána s, š, z vagy ž-vel kezdődő szó következik."

Razlog češće potvrde veznika *nu* u korpusu može biti i njegovo bilježenje među *Veznicima* (*Kötszók*) u gramatičkom dijelu priručnika; oblik *no* ondje nije zabilježen (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 91).

Za razliku od administrativno-poslovnih tekstova u Trojednici u kojima je veznik *jer* češće zabilježen nego oblik *jerbo* (Rezo, 2015: 382), u korpusu tekstova *Hrvatske gramatike* oba su gotovo podjednako u uporabi:

…jerbo je na tovarnom listu napisan. (155)

…jerbo preporučnina s poštarinom skupa iznosi do 20 gramah 15 novčićah… (175)

A sada podjite, jer je već vrieme. (157)

…jer za dva lista plaća se po 20 novčićah… (76)

4.5. Sintaksa

Jedno je od izrazitijih sintaktičkih obilježja administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* uporaba bezličnih sintaktičkih ustrojstava. Prevladavaju bezlična sintaktička ustrojstva s glagolima *mora*/*može* + *se* + infinitiv kojima se izriče naredba i modalnost:

…mora se platiti pristojba jednoga lista… (161)

…jer se ista mora kao corpus delicti zapisniku priložiti. (162)

…mora se ovakov zamotak otvoriti i uručiti… (174)

Brzojavka za „Narodne Novine" može se predati i poslie 7 satih može se dalje vratiti. (185)

Zabilježeni su i primjeri obezličenja glagola *imati* i uz infinitiv kojega drugoga glagola:

…imala bi se platiti za posredovanje natrag… (173)

Danas ovdje predani preporučeni list br. 782/a. na Milana Jakobovića ima se vratiti. (187)

Rezo (2015: 387) ističe kako brojnost obezličenih sintaktičkih ustrojstava (i na tlu Trojednice) ne čudi s obzirom na karakter tekstova, a naravi su tekstova svojstvena i brojna pasivna ustrojstva. No dok u korpusu administrativno-poslovnih tekstova na tlu Trojednice prevladavaju pasivna ustrojstva s

izrečenim vršiteljem radnje, češće s prijedlogom *od* uz genitiv, rjeđe s prijedlogom *po* uz lokativ (Rezo, 2015: 389), u korpusu tekstova izvan njezinih granica češći je pasiv bez izrečenog vršitelja:

Zapisnik o učinu, sastavljen kod poštanskoga ureda u Požunu, dolje podpisanoga. (160)

Pošto je bio adresat pozvan, uzkratio je platiti globu… (162)

Brzojavka br. 341. od 11/4. je uručena. (184)

Ovdješnji brzojavni ured je današnjim danom zatvoren. (185)

Biljeg od 50 novčićah priljepljen. (186)

Zajedničko je sintaktičko obilježje hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova na tlu Trojednice i izvan njezinih granica smještanje glagola na kraj rečenice što je utjecaj latinske sintakse (Rezo, 2015: 85). Najveći je broj primjera u korpusu tekstova u *Hrvatskoj gramatici* s infinitivom na kraju rečeničnoga ustrojstva:

…što se uslobodjujem Poglavitosti Vašoj ovim do znanja staviti. (131)

…te nije hotio niti naslov predatelja kazati. (155)

- *Ostali dio pošiljke ću o podne po svom slugi dati odnieti.* (175)

Vodovi su dobri, molim 96. opeta neposredno spojiti i nadziratelja pruge kući poslati. (181)

U korpusu su tekstova *Hrvatske gramatike* zamijećena i neka sinonimična sintaktička ustrojstva: uz manji broj primjera izrične rečenice s veznikom *da* uz glagole htijenja koji izriču neko ograničenje njegovu slobodnu ostvarivanju (*morati* i *trebati*[376]) češće je potvrđena preobličena rečenica s infinitivom:

…mora da bude ovdje. (169)

…pak se moram držati propisah. (171)

…moram sutra platiti… (185)

…treba uručiti zamotak iz Sarajeva. (174)

Većim je brojem primjera potvrđena izrična rečenica s glagolom *htjeti* i veznikom *da* kada taj glagol služi kao pomoćni za tvorbu futura:

[376] Rezo (2015: 388) navodi da je ustrojstvo *treba* + *da* + prezent u korpusu potvrđeno samo dvama primjerima: *Na odborskoj sjednici treba da bude barem sedam odbornika*., *Narodni naš jezik treba da poslovnim postane* (…).

Predatelj neće da pristane na gore izraženu želju naslovnika… (135)

…hoćete da budete sigurniji… (164)

- *Ali ja neću da čekam.* (171)

… ne će da ju primi… (183)

Danas je takav „futur u hrvatskom književnom jeziku snažno obilježen stilskom vrijednosti pučke neposrednosti" (Katičić, 2002: 343), no u korpusu se tekstova *Hrvatske gramatike* gotovo jednakim brojem primjera nametnuo danas neutralnom ustrojstvu s običnim futurom tvorenim infinitivom glagola:

…te mislim, da ne ću dati povoda tužbam… (154)

Radije ću se pritužiti. (171)

- *Dakle, nipošto nećete izplatiti doznačnice?* (171)

Glagolski prilozi sadašnji i prošli u korpusu administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* zadržali su osim priložne i staru pridjevnu funkciju koja je, uostalom, potvrđena i u korpusu tekstova 19. stoljeća na tlu Trojednice (usp. Rezo, 2015: 389), a manjim su dijelom zabilježeni i u funkciji zavisne surečenice:

Moja, na Rieci stanujuća udova majka… (127)

Na gore spomenuti predmet odnoseća se povratnica… (134)

…na Vašem stolu nalazeće se manipulacionalne spise (izprave). (166)

Evo u mojoj blagajni nalazeći se novac… (167)

…imala bi platiti za posredovanje natrag uzeća pristojba. (173)

…listovne pošte, došavše iz Dévénya… (161)

Složena su sintaktička ustrojstva dakako obilježjem i administrativno-poslovnih tekstova izvan granica Trojednice. Vrlo su česte uzročne rečenice, najčešće povezane veznikom *pošto* u inverznom poretku surečenica, a nešto manjim brojem primjera i s veznicima *jerbo* i *jer* na početku zavisne surečenice:

Pošto ova pošiljka nije stigla na svoje odredište, umoljavam ured… (134)

Pošto se predatelj razpituje za gore spomenuti predmet, izvolite mi priobćiti datum kada je uručen. (134)

Pošto je naslovnik gore označenoga predmeta pod danim naslovom stana nepoznat, izvolite o tom obviestiti predavatelja. (135)

Pošto je bio adresat pozvan, uzkratio je platiti globu… (162)

…jer pošta jamči samo za vanjsku cijelost lista, pošto ga je u zatvorenom stanju preuzela od predavatelja. (170)

- *Dobro je, iznimice nadopuniti ću naslov, jerbo je na tovarnom listu napisan.* (155)

To je potrebno, jerbo preporučnina s poštarinom iznosi do 20 gramah 15 novčićah… (175)

…jer za dva lista plaća se po 20 novčićah… (176)

Uzročna sintaktička ustrojstava s veznikom *pošto* u administrativno-poslovnim tekstovima doista se mogu smatrati stilskim obilježjem – u *Hrvatskoj* su *gramatici* uzročnim veznicima određeni *bo*, *jerbo*, *jer* i složeni *jer da* i *budući da*, ali ne i *pošto*. Autori ga pridružuju vremenskim veznicima (usp. Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 91), a takva uporaba nije potvrđena u korpusu administrativno-poslovnih tekstova.

4.6. Leksik i stil

S obzirom na to da je Ehrenhöferov i Vidovicsev gramatički priručnik namijenjen ponajprije polaznicima tečaja mađarske kraljevske pošte i brzojavnice, leksik administrativno-poslovnih tekstova uvrštenih u *Hrvatsku gramatiku* obiluje poštanskim nazivima: *pošiljka*[377] (134), *poštanski ured* (134), *povratnica* (134), *doznačnica* (136), *predatnica* (155), *pošta* (156), *bilancije* (157), *preporučene pošiljke* (158), *poštanska tiskanica* (160), *brzojavna doznačnica* (163), *poštarina* (165) itd. Česti su i pravni nazivi poput *molba* (127), *globa*, *prekršaj*, *prihod* (160), *propisi*, *pristojba* (161), *zapisnik* (162), *izprave*, *upisnik* (167) i sl. U leksiku je administrativno-poslovnih tekstova od stranih riječi najviše latinizama: *korešpondirati*[378] (181), *diktirati* (157), *izolirati* (181), *korespondencija*/*korešpondencija* (160), *deponiran* (183), *reklamacija* (165) itd., a sintagmatski se preuzimaju i latinski (usp. *corpus delicti* (162)) i francuski (usp. *Lettre de valeur* (165), *poste restante* (161)) izrazi.

377 Svi će se primjeri imeničnih i pridjevnih leksema donositi u nominativu, a glagolski će biti navedeni u infinitivu.

378 U tom je obliku, pretpostaviti je, glagol preuzet prema njemačkom izgovoru glagola *korrespondieren*. Većina ovdje navedenih riječi latinskoga podrijetla preuzeta je preko njemačkoga jezika kao posrednika.

Obilježjem je leksika hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova uvrštenih u *Hrvatsku gramatiku* i velik broj kontaktnih sinonima; u ulozi pojačavanja osnovnoga značenja riječi zajedničko su obilježje s tekstovima na tlu Trojednice (usp. Rezo, 2015: 393). S obzirom na podrijetlo potvrđuju se u svim skupinama u kojima su zabilježeni i na tlu Trojednice (usp. Rezo, 2015: 393). Riječ je o sljedećim kombinacijama:

a) dvije hrvatske riječi: *spisi (izprave)* (166), *odpredieljenje (odredište)* (157), *sluga (podvornik)* (158), *uručbene (dostavne) knjige/knjižice* (158, 163), *pristojbe (preporučnina/osigurnina)* (165), *primitak (prihod)* (166), *uručbenina (dostavnina, dostavna pristojba)* (168), *brzojavka (brzojavnica)* (161), *nakrstni zavitak (nakrstnica)* (161), *pretinac pisaćega stola (stolnica)* (167)

b) hrvatska riječ/posuđena riječ: *spisi (dekret)* (153), *vreća (kesa)* (158), *potanko (detaljirano)* (167)

c) dvije posuđenice: *porto (poštarina)* (158)

Međutim, potvrđeni su i primjeri u kojima je uz posuđenu riječ hrvatska navedena na drugom mjestu (usp. *komad (ručnjak)* (157), *bilanca (razbroj)* (158), *reklamacije (potražbe)* (166)), a ta se skupina kontaktnih sinonima na tlu Trojednice ne potvrđuje u administrativno-poslovnim tekstovima 19. stoljeća.

Djelomice su s tekstovima na tlu Trojednice usporedivi i administrativizmi. Kako bi se izbjeglo ponovno imenovanje onoga o čemu je riječ, u administrativnom se stilu u Trojednici često upotrebljavaju pridjevi *isti/a/o*, *dotičan/a/o*, *naveden/a/o*, rjeđe i drugi, koji se potvrđuju i kao poimeničeni (Rezo, 2015: 395). U korpusu administrativno-poslovnih tekstova u *Hrvatskoj gramatici* najčešći je administrativizam pridjev *isti/a/o*:

- *Ostavite tamo obaviestnicu, te ga zamolite u istoj, da dodje ovamo u ured…* (164)

…morala se ista prodati… (136)

…te je na naslovnoj strani iste sa nečitljivim podpisom bilo ubilježeno… (161)

Nešto se manjim brojem primjera potvrdio i administrativizam *gornja*: *… nije preuzeo gornju pošiljku…* (136), *Iznos gornje doznačnice…* (136). Ipak, glede administrativizama u *Hrvatskoj gramatici* najvećim su brojem primjera potvrđeni prilozi *niže*, *dole*, *gore*: *Niže podpisani* (129, 133), *dole podpisani* (133), *Na gore spomenuti predmet* (134), *gore označenoga predmeta*

(135), *gore označena/opisana/spomenuta pošiljka* (135), *gore izražena želja* (135) što nije potvrđeno istraživanim korpusom na tlu Trojednice. Zanimljivo je pak da se pleonazmi potvrđeni u administrativno-poslovnom stilu na tlu Trojednice (usp. Rezo, 2015: 395) ne potvrđuju u korpusu tekstova iste stilske pripadnosti izvan njezinih granica.

5. ZAKLJUČAK

Analiza jezika administrativno-poslovnih tekstova uvrštenih u Ehrenhöferov i Vidovicsev gramatički priručnik potvrdila je s jedne strane u velikoj mjeri slijeđenje gramatičke norme, a s druge strane i veliku jezično-stilsku podudarnost s hrvatskim administrativno-poslovnim tekstovima na tlu Trojednice 19. stoljeća.

Odstupanja su u istraženom korpusu od normativnoga propisa u *Hrvatskoj gramatici* rubna i smatraju se obilježjem stila hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova izvan granica Trojednice, a potvrđena su na svim istraženim razinama:

- na slovnoj razini jednim primjerom bilježenja dvoslova *dž* za fonem /*dž*/ u primjeru *džep*
- izoliranim primjerima sastavljenoga pisanja prednaglasnica s naglašenom riječju
- bilježenjem točke iza glavnoga broja, odnosno nebilježenjem iza rednoga
- neprovođenjem druge palatalizacije u imenica ženskoga roda u D i L jd.
- bilježenjem zanaglasnoga akuzativa jednine zamjenice *ona* i u obliku *je*
- uporabom i kraćih genitivnih oblika u pridjevno-zamjeničnoj sklonidbi
- uporabom i akuzativnoga oblika *kojega* kada se zamjenica odnosi na što neživo
- distribucijskim nerazgraničenjem prijedloga *s*/*sa*
- uporabom veznika *pošto* u uzročnim rečenicama.

Manja odstupanja u korpusu od normativnoga propisa u *Hrvatskoj gramatici* potvrdom su da je i izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora 19. stoljeća administrativni stil, zapravo, „stil koji bi se trebao temeljiti na primjeni standardnojezične norme" (Blagus Bartolec, 2017: 286), odnosno,

riječ je o *knjiškome* tipu diskursa ako se promatra odnos prema standardnojezičnoj normi (Kovačević, Badurina, 2001: 27–28).

U odnosu na hrvatske administrativno-poslovne tekstove u Trojednici u 19. stoljeću istraženi je korpus tekstova u *Hrvatskoj gramatici* odstupanja potvrdio također manjim brojem primjera, i to:

- pojednostavljivanjem suglasničkoga sustava bilježenjem samo jednoslova *ć* za fonem /*ć*/, ne i dvoslova *tj*
- izoliranim primjerom bilježenja dvoslova *dž* za fonem /*dž*/ u primjeru *džep*
- nebilježenjem i troslova *ije* na mjestu dugoga refleksa jata
- pretežitim nesastavljenim bilježenjem niječnice uz glagol
- neprovođenjem jednačenja po mjestu tvorbe i zvučnosti
- nebilježenjem sinkretizma morfema u D, L, I mn.
- beziznimnim bilježenjem dočetnoga *-h* uz nastavak *-a* u G mn. imeničke sklonidbe
- prevladavanjem pasiva bez izrečenoga vršitelja radnje
- većim brojem izričnih ustrojstava s veznikom *da*
- posebnom skupinom kontaktnih sinonima u kojoj je uz posuđenu riječ dopisana i hrvatska (*komad (ručnjak)*).

S obzirom na metajezik *Hrvatske gramatike* očekivao bi se veći utjecaj mađarskoga jezika na stil hrvatskih tekstova, poglavito stoga što su svi administrativno-poslovni tekstovi u priručniku dvojezični. Međutim, mađarski se utjecaj potvrdio samo u primjerima:

- bilježenja udvojenih slova u uzviku *Hallo*
- preuzimanja mađarskih nadslovnih znakova (i) u hrvatskim inačicama naziva gradova
- izoliranim primjerom tvorbe kondicionala prvoga aoristom glagola *biti* i infinitivom.

Iz dane se analize nameće sljedeći zaključak: Ehrenhöferov i Vidovicsev gramatički priručnik administrativno-poslovnim je tekstovima, bez obzira na to što je otisnut izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora, baštinio obilježja hrvatskih tekstova iste stilske pripadnosti unutar granica Trojednice. Stoga se *Hrvatska gramatika* i korpusom istraženih tekstova, a ne samo gramatičkim propisom, potvrdila bitnom sastavnicom hrvatske jezikoslovne povijesti.

HRVATSKO-MAĐARSKA NAZIVOSLOVNA I ONOMASTIČKA PROŽIMANJA

HRVATSKO GRAMATIČKO NAZIVLJE U PRIRUČNICIMA U UGARSKOM DIJELU PODUNAVLJA DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA

1. UVOD

Hrvatsko je gramatičko nazivlje u priručnicima otisnutima u ugarskom dijelu Podunavlja druge plovice 19. stoljeća dosada gotovo neistraženo. Naime, dok je hrvatsko gramatičko nazivlje u slovnicama zagrebačke filološke škole na tlu Trojednice dosada pronašlo svoje mjesto u hrvatskom povijesnom nazivoslovlju,[379] a što se odnosi i na gramatičko nazivlje u kajkavskome književnom jeziku,[380] hrvatsko je gramatičko nazivlje u gramatikama objavljenima u ugarskom dijelu Podunavlja dosada oslonjeno na usporedni prikaz nazivlja samo u dvjema Mihálovicsevim[381] gramatikama – jednoj koja je predmetom opisa hrvatska, a metajezikom mađarska, u gramatici *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.),[382] u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*, i drugoj, *Kratkoj slovnici za tri nižja razreda učionah pučkih*[383] (Baja, 1885.), koja je predmetom opisa i metajezikom hrvatska (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 65–92). Naši su rezultati istraživanja (2018: 81) potvrdili u velikoj mjeri Mihálovicsevu oslonjenost u nazivlju na slovnice zagrebačke filološke škole čime je svakako utjecao na „širenje (već tada vrlo razvijenoga i ustaljenoga) gramatičkoga nazivlja izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora." Ostalo je otvorenim pitanje u kolikoj su mjeri prekogranični (hrvatski) autori u nastavku stoljeća doista nastavili

379 Usp.: Maretić, 1932: 19–90; Ptičar, 1987: 65–78; Ptičar, 1992: 151–156; Tafra, 1993; Brlobaš, Horvat, 2006: 49–66; Vlastelić, 2011: 159–175; Keipert, 2013: 103–129; Morić-Mohorovičić, 2016: 69–81; Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 229–243.

380 Usp.: Lewis, Štebih, 2004: 107–119; Lewis, Štebih, Vajs, 2006: 183–201; Brlobaš, Vajs, 2007: 1–36.

381 Autorovo je ime i prezime na koricama autorskih djela različito bilježeno. O tome vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 251. Ovdje autorovo ime bilježimo u inačicama kakve su na naslovnicama gramatika – *János* na naslovnici prve, objavljene 1874., odnosno *Ivan* na naslovnici druge, otisnute samo godinu dana kasnije.

382 O mjestu Mihálovicseve gramatike u povijesti hrvatske gramatikografije vidi: Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2016: 111–127.

383 Gramatika je otisnuta s tiskarskom pogrješkom u naslovu. Naime, na naslovnici je *pučnih*, a ne *pučkih*. Ovdje naslov kratimo u *Kratka slovnica*.

rabiti Mihálovicsevo, odnosno hrvatsko, gramatičko nazivlje neovisno s jedne strane o tom je li u njihovim gramatikama hrvatski jezik i predmetom opisa i/ili metajezikom, a s druge strane i o tom što je u desetljeću objavljivana posljednje gramatike u 19. stoljeću u ugarskom dijelu Podunavlja, one Ehrenhöferove i Vidovicseve (*Horvát Nyelvtan*, Budapest, 1897.,[384] u prijevodu *Hrvatska gramatika*), hrvatski (etnički i jezični) prostor obilježen smjenom filoloških škola (zagrebačke školom hrvatskih vukovaca), a što je imalo odraza i na gramatičko nazivlje. Dakako, u obzir će se uzeti i jedina do sada poznata gramatika koja je prethodila Mihálovicsevoj *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, a koja je početke mađarske sastavnice hrvatske gramatikografije pomaknula desetljeće unazad, u godinu 1863. kada Döme Popovich u Baji/Pešti,[385] objavljuje *Illir Nyelvtan*, odnosno *Ilirsku gramatiku*. Naime, Popovichevu *Illir Nyelvtan* Mihálovics ne navodi među izvorima kojima se služio,[386] ne navode ju ni ostali prekogranični (hrvatski) autori u nastavku stoljeća, pa je tim više razložno propitati Popovichevo slijeđenje i nazivlja zagrebačkih slovničara i pripadnost redu hrvatskih gramatika na mađarskom govornom području toga vremena, ali i njegov mogući utjecaj na hrvatsko gramatičko nazivlje u priručnicima objavljenima u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća.

2. KORPUS

Analizom su obuhvaćene gramatike koje su različite predmetom opisa te metajezikom, a zajedničko im je, uz mjesto objavljivanja izvan granica Trojednice, poraba hrvatskoga gramatičkoga nazivlja. Brojnošću prednjače priručnici kojima je hrvatski jezik predmetom opisa, a mađarski metajezikom. Riječ je o sljedećim gramatikama:[387]

---

384 O *Horvát Nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa vidi: Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2017: 402–416; Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2017: 49–68.

385 Na naslovnici je Popovicheve gramatike kao mjesto izdavanja upisana Baja, a na unutarnjoj naslovnici i Pešta, uz podatke o izdavačima. Usp.: „Baja. Schőn Jakab tulajdona. Pest 1863, Bartalits Imre könyvnyomdája." (s unutarnje naslovnice, neobrojčano). Oba su mjesta izdavanja i u katalošku zapisu mađarske Nacionalne knjižnice Széchenyi. Vidi: http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html, pristupljeno 24. kolovoza 2018. Prema podatcima o tiskari može se sa sigurnošću utvrditi da je gramatika otisnuta u Budimpešti kod Bartalitsa, a Baja je, pretpostaviti je, upisana kao mjesto zbog novčane potpore Jakaba Schőna koji je omogućio tiskanje gramatike.

386 O Mažuraniću kao Mihálovicsevu normativnom uzoru vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 121–145.

387 Svi se primjeri iz gramatika hrvatskoga s mađarskim jezikom donose izvornim slovopisom i pravopisom. Navodi se iz gramatika daju u prijevodu, a izvorni tekst slijedi nakon prijevoda ili u podrubnoj napomeni.

- *Illir Nyelvtan* Döme Popovicha (Baja/Pešta, 1863.)
- *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Jánosa Mihálovicsa (Baja, 1874.)
- *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitaija (Nagy-Kanizsa, 1885. [1884.])[388]
- *Horvát Nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa (Budapest, 1897.).

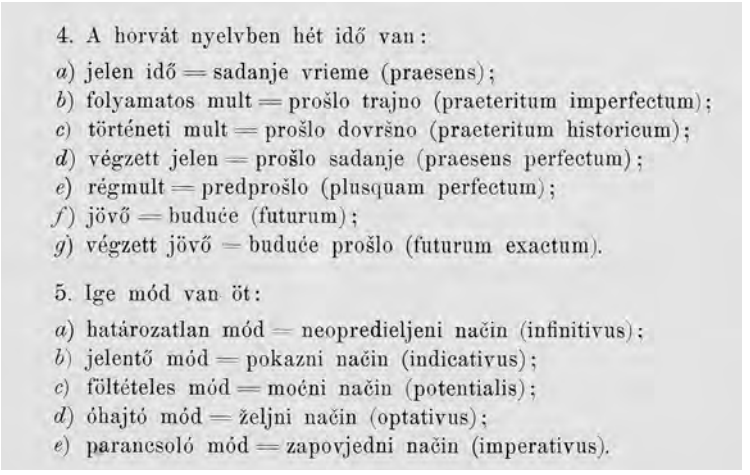
Istraživačkom korpusu pridružena je i *Slovnica magjarskoga jezika* Ivana Marše (Budimpešta, 1874.) koja za predmet opisa ima mađarski jezik, a protumačena je hrvatskim te *Kratka slovnica* Ivana Mihálovicsa (Baja, 1875.) koja je i predmetom opisa i metajezikom hrvatska. Sve navedene gramatike, bez obzira na različitost predmeta opisa i/ili različitost metajezika pridružujemo mađarskoj sastavnici hrvatske gramatikografije što će u ovom radu biti potvrđeno uporabom upravo hrvatskoga gramatičkoga nazivlja. Uvodno ističemo i to da na kvantitativnu zastupljenost hrvatskoga nazivlja u gramatikama otisnutima u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća tek djelomice utječe uporabljeni metajezik i predmet opisa; Mihálovicseva *Kratka slovnica* hrvatskim je jezikom pisana hrvatska gramatika i, očekivano, trebala bi imati znatno veći broj hrvatskih gramatičkih naziva od, primjerice, ovdje korpusom najzastupljenijih gramatika s mađarskim metajezikom. No valja ukazati na to da će baš usuprot navedenom očekivanju na kvantitativnost hrvatskoga gramatičkoga nazivlja veći utjecaj ipak imati opseg i sadržaj gramatičkih priručnika neovisno o metajeziku i/ili predmetu njihova opisa; primjerice, ista ta Mihálovicseva *Kratka slovnica* sadržajno će, ponajprije zbog namjene razvidne iz njezina naslova, mahom obuhvatiti tek morfološko nazivlje, sintaktičko će biti uzgredno jer su uzgredni u toj gramatici i navedeni sadržaji (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 75). S druge pak strane, *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, pisana mađarskim metajezikom, sadržajno je

[388] Razlozi su bilježenja dviju godina uz izdanje Margitaijeve gramatike razvidni iz autorove napomene: „Svoju gramatiku podijelio sam na dva dijela. U prvom dijelu učenicima prvo dajem ona pravila koja su odmah na početku učenja potrebna ako netko želi naučiti pravilno pisati i govoriti na hrvatskom jeziku. Na drugom mjestu navodim praktične spoznaje koje su potrebne ako netko želi na hrvatskom jeziku iskazati svoje misli u jednostavnim neproširenim i proširenim rečenicama. – U drugom dijelu dopunio sam i sažeo sve naučeno, tj. sustavno navodim sva gramatička pravila, ponavljam gradivo, a da se ono ne čini dosadnim učenicima. Osim toga pobrinut ću se i za jedan kratak hrvatsko-mađarski i mađarsko-hrvatski rječnik." (iz Predgovora, neobrojčano). U izvorniku: „A második részben kiegészítem és összefoglalom a tanultakat, azaz: rendszerben közlöm az összes nyelvtani szabályokat és ismétlésekbe is bocsátkozom a nélkül, hogy unalmas volna a tanulóra nézve. Ezen kivül rövid horvát-magyar és magyar-horvát szótárról is fogok gondoskodni." Drugi je dio odijeljen od prvoga zasebnom naslovnicom, na kojoj je godina 1884., i numeracijom. S obzirom na to da hrvatsko gramatičko nazivlje Margitai donosi samo u drugom dijelu priručnika, uz primjere/navode iz gramatike navodi se godina 1885., a 1884. daje se u uglatoj zagradi.

obuhvatila fonološke, morfološke, tvorbene i sintaktičke činjenice hrvatskoga jezika (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 74–75), a veći broj jezičnih razina opisa odrazio se i na veću zastupljenost hrvatskoga nazivlja u gramatičkim poglavljima.

3. METODOLOGIJA

Iz navedenoga korpusa ekscerpirano je isključivo hrvatsko gramatičko nazivlje. U gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku autori ih najčešće naznačuju u naslovima većih poglavlja, dakako uz mađarske nazive. Osim u naslovima hrvatsko se nazivlje često rabi u matajezičnom sloju gramatika (slika 38) u kojem se sinonimično pokatkad upisuje i latinsko i njemačko.[389] Margitai pak svako veće poglavlje u *Horvát Nyelvtan* započinje popisom mađarskih gramatičkih naziva kojima pridružuje hrvatsku istovrijednicu (slika 39).

4. A horvát nyelvben hét idő van:

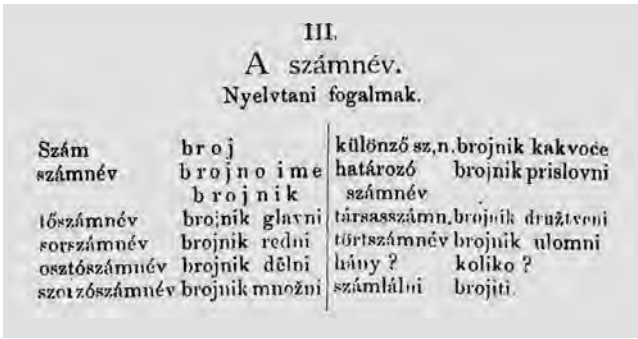
a) jelen idő = sadanje vrieme (praesens);
b) folyamatos mult = prošlo trajno (praeteritum imperfectum);
c) történeti mult = prošlo dovršno (praeteritum historicum);
d) végzett jelen = prošlo sadanje (praesens perfectum);
e) régmult = predprošlo (plusquam perfectum);
f) jövő = buduće (futurum);
g) végzett jövő = buduće prošlo (futurum exactum).

5. Ige mód van öt:

a) határozatlan mód = neopredieljeni način (infinitivus);
b) jelentő mód = pokazni način (indicativus);
c) föltételes mód = moćni način (potentialis);
d) óhajtó mód = željni način (optativus);
e) parancsoló mód = zapovjedni način (imperativus).

Slika 38. Gramatičko nazivlje u *Horvát Nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa

[389] Usp. primjerice u Mihálovicsevoj (1874 [2016]: 89–90) *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* hrvatsko i latinsko nazivlje, uz mađarsko, za glagolske načine i glagolska vremena ili u *Slovnici magjarskoga jezika* Ivana Marše (1874: 21) naziv *Endungen* uz hrvatski *dočetak*.

III.

A számnév.

Nyelvtani fogalmak.

Szám	broj	különző sz,n.	brojnik kakvoće
számnév	brojno ime brojnik	határozó számnév	brojnik prislovni
tőszámnév	brojnik glavni	társasszámn.	brojnik družtveni
sorszámnév	brojnik redni	törtszámnév	brojnik ulomni
osztószámnév	brojnik dělni	hány ?	koliko ?
szorzószámnév	brojnik množni	számlálni	brojiti.

Slika 39. Gramatičko nazivlje na početku poglavlja o brojevima u *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitaija

Iz korpusa izlučeni gramatički nazivi opisuju se prema jezičnoj razini kojoj pripadaju – fonološkoj, morfološkoj, tvorbenoj i sintaktičkoj, pri čemu polazimo od suvremenog nazivlja navedenih jezikoslovnih disciplina jer one takvima nisu posve razlučene u hrvatskoj gramatikografiji navedena razdoblja.

Kako je već navedeno, gramatike otisnute izvan granica Trojednice različite su, između ostaloga, i sadržajem gramatičkih poglavlja pa neće biti moguće usporediti sve jezikoslovne razine u svim gramatikama koje su obuhvaćene korpusom. Primjerice, sintaktičke su i tvorbene činjenice tek uzgredne u gramatikama obuhvaćenima korpusom, često se u njima i ne navodi hrvatski naziv za opisanu jezičnu činjenicu pa će sintaktičkih i tvorbenih naziva biti manje negoli, primjerice, morfoloških; morfologija je promjenjivih i nepromjenjivih riječi u svim navedenim gramatikama, zapravo, najiscrpnije opisana što se odrazilo i na zastupljenost morfološkoga nazivlja. Zaključci se stoga neće temeljiti na brojnošću uporabljenih naziva u pojedinih gramatičara izvan Trojednice na izlučenim jezičnim razinama, već će biti usmjereni na usporedbu s nazivljem unutar njezinih granica s ciljem utvrđivanja sličnosti i razlika u porabi gramatičkoga nazivlja. Potvrđeno smo gramatičko nazivlje usporedili s dosadašnjim rezultatima istraživanja fonološkoga (Brlobaš, Horvat, 2006; Lewis, Štebih, Vajs, 2006), morfološkoga (Raguž, 1980/81; Ptičar, 1987; Ptičar, 1992; Lewis, Štebih, 2004; Lewis, Štebih, Vajs, 2006; Brlobaš, Vajs, 2007; Morić-Mohorovičić, 2016; Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018), tvorbenoga (Kuna, 2006; Brlobaš, 2008; Morić-Mohorovičić, 2016) i sintaktičkoga (Vlastelić, 2011) nazivlja na tlu Trojednice, ali i s nazivima koje upotrebljavaju gramatičari uzori na koje se prekogranični (hrvatski) autori pozivaju, ako se pozivaju, i ako nisu zabilježeni u dosadašnjim istraživanjima povijesnoga gramatičkoga nazivoslovlja.

4. ANALIZA

Kako bi se olakšalo snalaženje u tekstu, u radu se uz gramatički naziv u zagradi kraticom bilježi izvor u kojem je pronađen.

EiV – Ehrenhöfer i Vidovics

M – Margitai

Mar – Maršo

M_1 – Mihálovics, *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*

M_2 – Mihálovics, *Kratka slovnica*

P – Popovich

Ako je više potvrda istoga gramatičkoga naziva u istraživanom korpusu, kratice će se bilježiti kronološkim slijedom objavljivanja gramatikā kako bi se dobio uvid u kontinuitet uporabljenog naziva u gramatičkim priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća.

4.1. Fonološko nazivlje

Pod nazivom *fonološki* u radu razumijevamo elemente fonetike i fonologije s obzirom na to da je u istraživanom korpusu unutar fonološko-fonetskih poglavlja[390] uporabljeno i hrvatsko gramatičko nazivlje, ali i ono ne u svim gramatikama. Korpusnim je istraživanjem utvrđeno da hrvatsko fonološko nazivlje ne upotrebljavaju Margitai te Ehrenhöfer i Vidovics; navedeni gramatičari u svojim priručnicima uz fonološke/fonetske sadržaje rabe samo mađarsko nazivlje (usp. Margitai 1885 [1884]: 3–7; Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 4–5).

U području glasoslovlja pojmovi *glas* (M_2) i *slovo* (Mar, M_2)/*pisme* (M_2) u prekograničnih (hrvatskih) autora druge polovice 19. stoljeća nisu izdiferencirani, a svi su zabilježeni u slovničara u Trojednici (usp. Brlobaš, Horvat, 2006: 51). Tako će Maršo *slova* dijeliti na *samoglasnike* i *suglasnike*, a Mihálovics (1875: 5) u *Kratkoj slovnici* navesti kako „svaki pojedini glas ima

390 Tim su početnim gramatičkim poglavljima pripadna i pravopisna, i to samo u objema Mihálovicsevim gramatikama. O pravopisnom nazivlju u njima i njihovu odnosu prema pravopisnom nazivlju u slovnicama zagrebačke filološke škole vidi: Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 79.

svoga znaka, koji se zove slovo ili pisme." Neizdiferencirane pojmove *glas* i *slovo*/*pisme* pedesetih godina 19. stoljeća u Trojednici još uvijek ima Volarić (1852: 4) u *Ilirskoj slovnici za početne učionice* koja je, među popisanim gramatikama uzorima, našla svoje mjesto i u Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan*. Usporedbe radi Babukić (1854: 5) ih takvima, neizdiferenciranima, ipak ne smatra u *Ilirskoj slovnici* koju objavljuje dvije godine nakon Volarićeve iz čega se zaključuje da je sredina stoljeća označila tek početak odvajanja navedenih pojmova koji se do kraja stoljeća takvi, značenjski odvojeni, ipak u Trojednici pretežno i upotrebljavaju (Brlobaš, Horvat, 2006: 50–51), ali izvan Trojednice nerazlučenima ostaju do kraja stoljeća.

U korpusu proučavanih gramatika podjela je glasova na *samoglasnike* (P, Mar, M_2) i *suglasnike* (M_1, Mar), među suglasnicima podjela pak na *jednostavne* (Mar)/*proste* (Mar) i *sastavljene* (Mar)/*složene suglasnike* (M_1) te *mehke* i *tvrde* (M_2). Svi su navedeni nazivi potvrđeni i u slovničara unutar Trojednice (usp. Brlobaš, Horvat, 2006: 51, 53). Za samoglasnike prekogranični autori bilježe i nazive *glasice* (M_1, $M_{2)}$) i *glasnici* (M_1), a za suglasnike i *suglasice* (M_2). Osim naziva *glasice*, koji u objema gramatikama ima Mihálovics, svi su ostali nazivi pripadni hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji 19. stoljeća u Trojednici (usp. Brlobaš, Horvat, 2006: 51). Mihálovicseve *glasice* neće biti dijelom ni hrvatskoga fonološkoga nazivlja u prekograničnih (hrvatskih) autora u nastavku stoljeća. Izvan će okvira slovnica u Trojednici i gramatika u ugarskom dijelu Podunavlja ostati i Mihálovicsev naziv *sastavljene suglasice* (M_2) za nagomilane suglasnike.[391] Naziv je potvrđen u *Horvatsko-slavonskoj slovnici* (1847.) Lavoslava Firholcera (Brlobaš, Horvat, 2006: 54), ali ne u značenju kojemu daje Mihálovics, već se naziv odnosi na dvoslove (dj, gj, lj, nj, tj) kojima se bilježe glasovi hrvatskoga fonološkoga sustava. Naziv *dvoglas* te *poluglas ili muklo e* (M_2) koje je, zapravo, tek „(…) è zabjeleženo (sic!) krivim šibicom" (Mihálovics, 1875: 6) od prekograničnih (hrvatskih) autora opet ima samo Mihálovics, i to u *Kratkoj slovnici*, što u korpusu gramatika unutar Trojednice nije zabilježeno (usp. Brlobaš, Horvat, 2006: 51), ali jest potvrđeno u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji (usp. Simeon, 1969, II: 88). Mihálovics će opet jedini od korpusom istraženih gramatičara u *Kratkoj slovnici* uporabiti naziv *slovka* za slog što nazivljem ipak odgovara većini slovničara 19. stoljeća unutar Trojednice (usp. Brlobaš, Horvat, 2006: 58).

U artikulacijsko-akustičnoj razdiobi glasova istraživani je korpus potvrdio sljedeće nazive: *ustni* (P), *jezični* (P), *zubni* (P), *žumboreči* (P), *gérleni* (P).

391 Usp.: „Takve suglasice, koje uzporedno dvie, tri, stoje, zovemo *sastavljene*." (Mihálovics, 1875: 7).

Svi su zabilježeni i na tlu Trojednice (usp. Brlobaš, Horvat, 2006: 52–53), pri čemu jedino Popovichev naziv *žumboreči* za sibilante slovničari u Trojednici bilježe u slovnoj inačici *žumboreći* što je razvidno iz Babukićeve (1836: 3) *Osnove slovnice slavjanske narěčja ilirskoga* i Volarićeve (1852: 8) *Ilirske slovnice za početne učionice*. Tako ga, uostalom, bilježi i Margitaijev gramatički uzor Fröhlich (1850: 2) u *Theoretisch-praktische Grammatik der ilirischen Sprache*.

U korpusom obuhvaćenim gramatikama razvidno je da jedino Maršo u *Slovnici magjarskoga jezika*, i to uz opis mađarskoga imeničnoga sklonidbenoga sustava, upotrebljava nazive za jednosložne, dvosložne i višesložne riječi – *jednoslovčane*, *dvoslovčane* i *višeslovčane rěči* što su slovne inačice Babukićevih (*jednoslovčene*, *višeslovčene*) naziva, odnosno leksičke inačice Volarićevih (*jednoslovčne*, *dvoslovčne*, *višeslovčne*) (Brlobaš, Horvat, 2006: 58) naziva.

4.2. Morfološko nazivlje

Morfološki su sadržaji u gramatikama prekograničnih (hrvatskih) autora u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća središnji i sadrže ih sve korpusom obuhvaćene gramatike. I morfološko je nazivlje u njima također najbrojnije, a pronalazi se i u morfologiji promjenjivih i nepromjenjivih riječi.

Imenice

Za imenice autori rabe nazive *samostavno ime*[392] (P, M_1) i *samostavnik* (P, M_1, Mar, M) – sinonimično ih izvan granica Trojednice u *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* rabi Mihálovics (1874 [2016]: 9), a unutar tih granica u *Ilirskoj slovnici* Věkoslav Babukić (1854: 38, 164). Oba su naziva dijelom i Parčićeva gramatičkoga i leksikografskoga korpusa (Morić-Mohorovičić, 2018: 231). Zanimljivo je pak da Mihálovics (1875: 12) godinu dana poslije *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* objavljuje *Kratku slovnicu* i u njoj *samostavno ime* sinonimično rabi uz *stvarno ime* označujući njime opće imenice što je razvidno iz definicije: „Stvarna se imena još drugačije i *samostavna* zovu, jer se svako pojedino stvarno ime i samo po sebi razumiti može." Naziv *ime* (P) za imenske riječi ima Popovich što jest pripadno hrvatskoj (Brlobaš, Vajs, 2007: 12;

[392] Naziv je zabilježen u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji 18. stoljeća. Vidi: Ptičar, 1987: 73; Ptičar, 1992: 155.

Morić-Mohorovičić, 2016: 71), ali i latinskoj i mađarskoj nazivoslovnoj tradiciji. Nazive za vlastite i zbirne imenice prekogranični autori bilježe u jedninskoj ili množinskoj inačici: *vlastito ime* (P) / *vlastita imena* (M_2), *skupno ime* (P) / *skupna imena* (M_2), a za opće imenice nazivi su različiti: *obće ime* (P) / *stvarno, samostavno ime* (M_2). Svi nazivi, izuzev *stvarnoga imena* / *samostavnoga imena* za opće imenice, dijelom su nazivlja u slovnicama 19. stoljeća; u Babukića (1836: 16) i Volarića (1852: 16) bilježi se *vlastito ime* i *skupno ime*, a *obće ime* u Mažuranićevoj (1859: 32) *Slovnici Hèrvatskoj za gimnazije i realne škole*.

Pri opisu imeničnih kategorija prekogranični (hrvatski) autori kategoriju roda nazivaju najčešće *spol* (M_1, M_2, M, EiV), a za tu kategoriju naziv *rod* ima samo Popovich u *Illir Nyelvtan*. Interferiranje je navedenih naziva zabilježeno i u Parčićevu gramatičkom i leksikografskom korpusu (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 232) u Trojednici. Od naziva za pojedini imenični rod zamijećen je različit naziv za srednji rod[393] – *srědnji spol* (M_1, Mar) / *sriednji spol* (M_2) / *srednji spol* (EiV), *nikakvi spol* (M_1, M_2), *srednji rod* (P), *rod obći* (P). Većina je naziva za srednji rod, kako je razvidno iz provedene analize, tek slovna inačica istoga naziva.

U kategoriji *broja* (M_2, M)[394] uz jedninu i množinu korpusom obuhvaćene gramatike nasljeduju od slovnica unutar Trojednice i dvojinu[395] koja je već tada bila morfološki arhaizam (Tafra, 1993: 87). Nazivom *dvobroj* (P, M_1, M_2, M) sve su jedinstvene u imenovanju toga gramatičkoga broja. Za gramatičku jedninu uglavnom se rabi naziv *jednobroj* (M_1, Mar, M_2, M), a jedino u prvoj gramatici hrvatskoga s mađarskim metajezikom sinonimično se rabe nazivi *jednina* (P) / *jedinstveni broj* (P). *Množinu* također jedini u nazivu ima Popovich u *Illir Nyelvtan*, a ostali gramatičari rabe naziv *višebroj* (M_1, Mar, M_2, M). Svi nazivi za navedenu gramatičku kategoriju potvrđeni su i unutar Trojednice (usp. Morić-Mohorovičić, 2016: 72; Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 232) pri čemu ondje pridjev u dvočlanom nazivu može biti i u postpoziciji.

---

393 Nazivi su ostalih rodova isti u svim korpusom obuhvaćenim gramatikama: *mužki rod* (P) / *mužki spol* (M_1, M_2, M, EiV), *ženski rod* (P) / *ženski spol* (M_1, M_2, M, EiV).

394 Naziv je *broj* „u uporabi od J. Mikalje, preko T. Babića, L. Ljubušaka, A. Della Belle, I. Belostenca, B. Tadijanovića, M. A. Relkovića, M. Lanosovića do gramatičara 19. st. (…)" (Ptičar, 1992: 152). Usp. i: Raguž, 1980/81: 112; Ptičar, 1987: 67.

395 Dvojina jedino nije u *Slovnici magjarskoga jezika* Ivana Marše jer ju jezik koji joj je predmetom opisa ne poznaje.

Naziv za sklanjanje imenskih riječi imaju samo dva gramatičara u korpusu: Maršo u *Slovnici magjarskoga jezika* tu promjenu naziva *sklonitba*, a Margitai u *Horvát Nyelvtan sklanjanje*; oba se naziva potvrđuju i u slovnicama u Trojednici (usp. Morić-Mohorovičić, 2016: 72; Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 232). Zanimljivo je da većina korpusom obuhvaćenih gramatika uz gramatičku kategoriju *padeža* (M) u njihovu popisu rabe i hrvatske nazive, dakako uz mađarske, a u Popovichevoj (1863: 5) *Illir Nyelvtan* pridodani su i latinski. Radi preglednosti hrvatski se nazivi za padeže koje rabe prekogranični (hrvatski) autori donose tablično (tablica 14).

Tablica 14. Nazivi za padeže u gramatičkim priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća

Popovich, *Illir Nyelvtan*	Mihálovics, *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*	Margitai, *Horvát Nyelvtan*
Imenitelni	padež imeniteljni	padež imeniteljni
Roditelni	padež roditeljni	padež roditeljni
Datelni	padež dateljni	padež dateljni
Vinitelni	padež tužiteljni	padež tužiteljni
Zvatelni	padež zvateljni	padež zvateljni
Skazatelni	padež městni	padež městni
Tvoritelni	padež orudni	padež tvoriteljni

Usporede li se hrvatski nazivi padeža u prekograničnih (hrvatskih) autora, razabire se da su, osim glasovnih razlika (interferiranje glasova *l* i *lj*), razlike i u nazivu za akuzativ, lokativ i instrumental. Naziv *vinitelni* za akuzativ ima samo Popovich, a na tlu se Trojednice pronalazi i u Parčićevoj rukopisnoj gramatici, no i prije Parčića potvrđen je u *Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1939.) Antuna Mažuranića (Morić-Mohorovičić, Vlastelić 2018: 233). Naziv *tužiteljni* za isti padež potvrđen pak u Mihálovicsa i Margitaija također se podudara s tradicijom zagrebačke filološke škole (usp. Morić-Mohorovičić, 2016: 73). Popovich za lokativ rabi naziv *skazatelni*, što je slovnom inačicom Babukićeva (1836: 17) naziva *skazateljni* iz *Osnove slovnice slavjanske naréčja ilirskoga*. Mihálovics i Margitai, koji se predgovorno poziva, između ostalih, i na Mihálovicsevu *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, za lokativ imaju naziv *městni* potvrđen u Mažuranića (1859: 35), Mihálovicseva normativnoga uzora. Mihálovics će i nazivom za instrumental ostati u

okvirima Mažuranićeva nazivoslovlja, pa će, za razliku od Popovicha i Margitaija, umjesto naziva *tvoritelni* (P) / *tvoriteljni*[396] (M) uporabiti naziv *padež orudni*. U svim se ostalim nazivima pojedinih padeža gramatičari izvan Trojednice ne razlikuju i ostaju u tradiciji zagrebačke filološke škole (usp. Morić-Mohorovičić, 2016: 73–74).

Zanimljivo je istaknuti da u korpusu proučavanih gramatika za nastavačke morfeme uz sklonidbena obilježja imeničnoga sustava Maršo, uz njemački naziv *Endungen*, rabi i hrvatski – *dočetci*, što je potvrđeno u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji (usp. Simeon, 1969, I: 257). Jedini u *Slovnici magjarskoga jezika* ima i naziv *spolnik* za član, zabilježen također i u starijem hrvatskom nazivoslovlju (Brlobaš, Vajs, 2007: 24) te u Parčićevu nazivoslovnom sustavu (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 232).

Pridjevi

U istraživanom korpusu gramatika dva su naziva za pridjeve u kojima interferira gramatički broj: *pridavno ime* (M_1, M) / *pridavna imena* (M_2), *pridavnik* (M_1, Mar) / *pridavnici* (M_2, EiV). Naziv *pridavno ime*, „kalk lat. naziva *nomen adjectivum*" (Morić-Mohorovičić, 2016: 74), nalazimo već u Đurkovečkoga, Kristijanovića (Ptičar, 1992: 154; Brlobaš, Vajs, 2007: 12), a potom i u Starčevića, Babukića, Mažuranića, Jagića, Vebera (Ptičar, 1992: 154; Lewis, Štebih, 2004: 115; Lewis, Štebih, Vjas, 2006: 189) i Parčića (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 234). Naziv *pridavnik* potvrđen je u Babukića, Mažuranića, Šuleka (Lewis, Štebih, Vjas, 2006: 189) i ponovno u Parčićevu gramatičkom i leksikografskom korpusu (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 234). S obzirom na to da su oba naziva zabilježena i u hrvatskih gramatičara starijih razdoblja, može se zaključiti kako su duboko ukorijenjeni u hrvatskom gramatičkom nazivoslovlju.

Za stupnjevanje pridjeva u istraživanom korpusu autori imaju različite nazive: *prispodoba* je potvrđena u objema Mihálovicsevim gramatikama, *komparacija* je naziv koji u *Slovnici magjarskoga jezika* ima Ivan Maršo, a *stupnjevanje* pak rabi Margitai u *Horvát Nyelvtan*. *Prispodoba*, i u leksičkoj inačici *prispodablanje*, potvrđena je i u starijim hrvatskim gramatikama (Lewis, Štebih, Vajs, 2006: 190; Brlobaš, Vajs, 2007: 21), a upotrebljavaju ju i Mažuranić, Babukić (Morić-Mohorovičić, 2016: 74) i Parčić (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 235). Naziv *stupnjevanje* ima Parčić u *Rukopisnoj*

396 Naziv *tvoriteljni* [padež] za instrumental ima i Babukić u *Ilirskoj slovnici* (1854.) te Parčić u rječničkom korpusu (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 233–234).

slovnici talijanskoga jezika (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 235), no latinski prijevod naziva *comparatio*, potvrđen u Maršinoj *Slovnici magjarskoga jezika*, ipak nije dijelom nazivlja vodećih slovničara na tlu Trojednice druge polovice 19. stoljeća. Mihálovics nadalje stupnjevanje klasificira na *prvi stupanj*, *drugi stupanj* i *tretji stupanj* (M_2), Margitai, poput Mihálovicsa, također ima *prvi stupanj*, ali za drugi i treći već mijenja naziv u *drugi stup*, *tretji stup*. U slovnicama na tlu Trojednice u drugoj polovici 19. stoljeća u nazivima pojedinih stupnjeva pridjeva prevladava imenica *stupanj*[397] (usp. Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 235), ne i *stup* kako je izvan Trojednice potvrđen u Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan*.[398] Naziv *opisna prispodoba* (M_1) „uz pomoć priloga veće, većma; više; manje; jače" ima samo Mihálovics (1874 [2016]: 55) u *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* i odgovara onomu što Mažuranić naziva *opisno stupnjevanje* (Morić-Mohorovičić, 2016: 74). Naziv *manjkavi pridavnik* za pridjev kojemu nedostaje koji stupanj u morfološkom nazivlju izvan Trojednice ima samo Margitai, ali i tim nazivom ostaje u okvirima nazivlja slovničara druge polovice 19. stoljeća.[399] Margitai će također jedini u korpusu uspoređenih gramatika u *Horvát Nyelvtan* uporabiti i hrvatske nazive za određeni i neodređeni lik pridjeva; nazivima *izvěstan* i *neizvěstan* u tom slijedi svojega uzora, Volarića (1852: 41–42) i njegovu *Ilirsku slovnicu za početne učionice*, a iste nazive u nazivoslovnom sustavu ima i Babukić (1854: 205) u *Ilirskoj slovnici*.

Zamjenice

Naziv *zaime* (P, M_1, M) / *zaimena* (M_2, EiV), kalk lat. *pronomen*, duboko je ukorijenjen u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji (usp. Lewis, Štebih, 2004: 115; Lewis, Štebih, Vajs, 2006: 114). Hrvatski nazivi pojedinih razreda zamjenica potvrđuju se također u većini korpusom obuhvaćenih gramatika i ne razlikuju se od onih na tlu Trojednice druge polovice 19. stoljeća: *osobna* (M_1, M_2) / *osobno zaime* (M), *pokazna* (M_1) / *zaimena pokazna* (M_2) / *pokazno zaime* (M), *upitna* (M_1) / *zaimena upitna* (M_2) / *upitno zaime* (M), *odnosna* (M_1) / *zaimena odnosna* (M_2) / *odnosno zaime* (M), *neopredělјena* (M_1) / *zaimena neopredeljena* (M_2) / *neopredeljeno zaime* (M), *zaimena posědovna* (M_1) / *posědovna zaimena* (Mar) / *posjedovna zaimena* (M_2) / *prisvojavajuće*

397 Starije hrvatsko gramatičko nazivoslovlje bilježi i naziv *stupaj*. Vidi: Brlobaš, Vajs, 2007: 25.

398 Pretpostaviti je da bi Margitaijev *stup* mogao biti kratica za *stupanj* iza kojega je izostala točka kao pravopisni znak.

399 Isti je naziv, primjerice, u Mažuranića (1859: 53).

zaime (M),[400] *na osobu povratna* (M_2) / *povratno zaime* (M). Margitai u *Horvát Nyelvtan* dosljedno nazive pojedinih razreda zamjenica uporabljuje u jednini,[401] a ostali gramatičari pretežito u množini. Zamjećuje se i bilježenje atributa u postpoziciji.

Brojevi

Za brojeve kao vrstu riječi prekogranični autori pretežito uporabljuju jednorječni naziv *brojnik* (M_1, M) / *brojnici* (Mar, M_2, EiV), a dvorječni *brojno ime*, sinonimično uz *brojnik*, potvrđen je u Mihálovicsevoj *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* i Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan*. Maršo će u *Slovnici magjarskoga jezika* uz naziv *brojnici* jedini od korpusom obuhvaćenih gramatičara sinonimično uporabiti i naziv *brojevi*, ali samo u dvočlanom nazivu *redni brojevi*. Uz nazive *brojnik*, *brojno ime* koji su se čestoćom nametnuli u slovnicama u Trojednici, također i u sinonimičnom odnosu (Morić-Mohorovičić, 2016: 76), bilježi se i naziv *broj*, primjerice u Parčićevoj rukopisnoj gramatici (Morić-Mohorovičić, 2016: 76; Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 235). Potvrda je za taj naziv i u nazivlju starijih razdoblja (Lewis, Štebih, 2004: 116). Nazivi su i pojedinih vrsta brojeva opet pripadni nazivima u Trojednici: *glavni* (M_1, Mar, M_2, M), *redni* (M_1, Mar, M_2, M), *dělni* (M_1, M_2, M), *množni* (M_1, M), *br. kakvoće* (M_1, Mar, M), *br. samostavnički* (M_1), *prislovni* (M_1, M_2, M), *družtveni* (M_1, Mar, M). Maršo će u *Slovnici magjarskoga jezika* za skupinu brojeva kojima su pripadni *jedanput*, *jednakrat* i sl., a koje Mihálovics i Margitai nazivaju *prislovnim brojnicima*, rabiti naziv *opetovni*[402] koji gramatičari u ugarskom dijelu Podunavlja u nastavku stoljeća ne rabe, a ne potvrđuje se ni u vodećim slovnicama u Trojednici. Od uspoređivanih gramatičara hrvatski naziv za razlomke imaju Maršo i Margitai; prvi za njih upotrebljava naziv *slomci*, a drugi *brojnik ulomni*. Oba su naziva pripadna nazivoslovlju druge polovice 19. stoljeća u Trojednici; Veber ima u sustavu *ulomne* brojeve, a Parčić za njih predlaže naziv *slomke* – „Radi se o nazivima slične motivacije, razlika je u svršenosti glagola (lomiti – slomiti)." (Morić-Mohorovičić, 2016: 76).

---

400 Naziv *prisvojavajuća zaimena*, koji od prekograničnih autora ima samo Margitai, nije pretežiti naziv za posvojne zamjenice u slovnicama zagrebačke filološke škole; u njih je naziv *posĕdovna zaimena* koji prevladava i u gramatikama prekograničnih (hrvatskih) autora. Margitai ipak navedenim nazivom ostaje u nazivoslovnim okvirima Trojednice jer *prisvojavajuća zaimena* ima Volarić (1852: 60), njegov normativni uzor.

401 Uzgredice, u mađarskom su jeziku nazivi uvijek u jednini.

402 *Opetovni* brojevi kod Marše imaju nastavak *-szor*, *-szer*, *-ször* koji se od 1961. i Antalove (1961.) analize mađarskog padežnog sustava sve do 2003. i pojave Kieferove (2003: 185–204) morfologije mađarskog jezika smatrao čak i padežnim nastavkom (*multiplicativus*). Danas je taj nastavak tvorbeni nastavak za priloge koji se dodaje samo na brojeve. U starijim mađarskim gramatikama smatran je vrstom brojeva.

Glagoli

Pretežit je naziv za glagol u prekograničnih (hrvatskih) gramatičara *glagolj* (M_1, M_2, M, EiV), a za *glagol* potvrda je u Popovichevoj *Illir Nyelvtan* i u *Slovnici magjarskoga jezika* Ivana Marše. Oba su pak potvrđena u gramatičkom nazivoslovlju 19. stoljeća (usp. Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 236). Za sprezanje (konjugaciju) u istraženom je korpusu potvrđen naziv *sprega* u Mihálovicsevoj *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* i Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan*, odnosno *sprezanje* u Maršinoj *Slovnici magjarskoga jezika* – oba su naziva pripadna, dakako, i zagrebačkim slovničarima (Morić-Mohorovičić, 2016: 76; Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 236). Kategoriju *osobe* u glagola ima Maršo u *Slovnici magjarskoga jezika*,[403] a taj je naziv za pripadajuću glagolsku kategoriju potvrđen i u starijim razdobljima hrvatske gramatikografije (usp. Brlobaš, Vajs, 2007: 17).

Podjela glagola u različite kategorije, kao uostalom i u slovnicama na tlu Trojednice (Morić-Mohorovičić, 2016: 76), odrazila se i na brojnost uporabljenih naziva. Uopće može se reći da je unutar hrvatskoga morfološkoga nazivlja najbrojnije upravo nazivlje glagolskoga sustava.[404] Mihálovics i Margitai, primjerice, glagole dijele u različite kategorije oslanjajući se ponajprije na Mažuranićev opis glagolskoga sustava. Tako prema općem značenju Mihálovics dijeli glagole na *tvorne* (M_1, M_2, M), *trpne* (M_1,[405] M_2) i *srednje* (M_1, M), kao i Margitai koji trpni glagol pak naziva *trpeći glagolj*. Ti su glagoli sastavnim dijelom „navedene podjele još od prvih gramatičkih opisa, i u izravnoj su vezi s opisom glagola u latinskim gramatičkim opisima." (Brlobaš, 2008: 187). Po *naravi čina* (M_1), odnosno po prijelaznosti, Mihálovics ih dijeli na *prelazne* (M_1)[406] i *neprelazne* (M_1),[407] a u nastavku stoljeća u nazivoslovnom sustavu takvima ih naziva i Margitai. Glagole nadalje po *vrsti čina* (M_1) (*svršena* (M_1) ili *nesvršena* (M_1)) dijeli na *trajne* (M_1) / *trajuće* (M_2) i *dovršne* (M_1) / *minuće* (M_2). Za glagole „u kojih se koji čin čestje ponavlja" (Mihálovics, 1875: 23), dakle za frekventativne glagole, u *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* ima naziv *počeštjujući* glagoli, a u *Kratkoj slovnici* u slovnoj inačici *glagolji počestjujući*. U toj ga

403 Kategoriju osobe Maršo ima i uz tzv. *posědovna zaimena*. Usp.: Druga osoba 't v o j, a, e' (…) Tretja osoba posědovnih zaimenah (…)" (Maršo, 1874: 15–16).

404 I latinsko je nazivlje najbrojnije u korpusom obuhvaćenim gramatikama upravo u glagolskom sustavu jer je govornicima mađarskog jezika, kojima su ova djela i namijenjena, potrebno dodatno pojasniti raznolikost hrvatskoga glagolskog sustava što se posebno odnosi na značenja, brojnost glagolskih vremena i načina, ali i na druge osobitosti koje aglutinativni jezici iskazuju raznim afiksima.

405 Mihálovics (1874 [2016]: 85) navedeni naziv rabi u liku *trpi* što se može smatrati zatipkom.

406 U *Kratkoj slovnici* Mihálovics (1875: 22) rabi naziv *tvorni prelazni* [glagol].

407 U *Kratkoj slovnici* Mihálovics (1875: 22) rabi naziv *tvorni neprelazni* [glagol].

trodiobi glagola (na *trajne*, *dovršne* i u slovnoj inačici *počeštjujuće glagolje*) slijedi i Margitai što je, zapravo, dijeljenje glagola prema glagolskom vidu, ali „ne po trajanju, kako je npr. u Babukićevoj slovnici i poslije u mnogim gramatičkim spisima" (Brlobaš, 2008: 188) već *po vrsti čina*, što je „gotovo prvi pokušaj uspostave naziva hiperonimskog imenovanja kategorije, dakle glagolski vid – vrsta čina." (Brlobaš, 2008: 188). Podjela glagola po *vanjskom obliku* (M_1) na *proste* (M_1) i *složene* (M_1) pronalazi se u nastavku stoljeća i u Margitaija, a toj su podjeli pripadni i *prvotni* (M_1) i *izvedeni* (M_1) glagoli. *Povratne* (M_1) glagole imaju Mihálovics u *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* i Margitai u *Horvát Nyelvtan*, a podjelu na *neprave povratne*, *prave povratne* i *uzajamne* samo Mihálovics čime se opet izravno naslanja na Mažuranića (usp. Brlobaš, 2008: 188). Oba gramatičara, Mihálovics i Margitai, navode i podjelu glagolskih oblika na *osobne* (M_1, M), *neosobne* (M_1, M),[408] *pravilne* (M_1, M), *nepravilne* (M_1, M) i *manjkave* (M_1, M). Može se pretpostaviti da velika podudarnost u podjeli glagola u navedene kategorije i pritom uporaba istih naziva u Mihálovicsa i Margitaija proizlazi iz činjenice da se Margitai pišući *Horvát Nyelvtan* deset godina nakon Mihálovicseva gramatičkoga prvijenca uvelike ugledao na njega i nazivljem što ne čudi s obzirom na to da ga u gramatici predgovorno navodi među gramatičarima uzorima.

Među *načinima sprezanja* (M_1, M[409]) prekogranični (hrvatski) autori razlikuju šest načina u širem smislu i nazivljem su ponovno podudarni s Mažuranićevim u *Slovnici Hèrvatskoga jezika za gimnazije i realne škole* (usp. Brlobaš, 2008: 191): *pokazni način* (M_1, Mar, M, EiV), *moćni način* (M_1, EiV), željni način (M_1, Mar, M, EiV), *zapovědni način* (M_1) / *zapovedni nač.* (M) / *zapovjedni način* (EiV), *neopredělјeni način* (M_1, Mar) / *neopredeljeni nač.* (M) / *neopredielјeni način* (EiV) te *pričestj. v. dionik* (M_1) / *pričestje v. děon.* (M). Veći broj inačica istoga naziva proizlazi iz slovnih razlika (*ě*/*e*/*ie*/*je*) koje su uopće primjetne u slovnom sustavu uspoređivanih gramatičara. Ehrenhöfer i Vidovics u *Horvát Nyelvtan* uz oblike nastale od participa bilježe ne samo latinske i mađarske nazive već i hrvatske: *pridjev sadanjega vremena*, *pridjev prošloga vremena*, *opisni pridjev prošloga vremena*, *trpni pridjev prošloga vremena*. Maršo će u *Slovnici magjarskoga jezika* imati u nazivlju *participij*, ostali korpusom obuhvaćeni gramatičari, izuzev Ehrenhöfera i Vidovicsa, rabe naziv *pričastje* / *pričestje* (P, M_1, M) ili *dionik* (M_1) / *děon.* (M), a jedini u korpusu

408 *Neosobne glagole* navodi i Maršo (1874: 53) u *Slovnici magjarskoga jezika*.

409 U Margitaija (1885 [1884]: 32) je nazivoslovna inačica: *način sprezanje*.

istraženih gramatičara Maršo navodi *gerundij*.[410] Svi su nazivi pripadni i hrvatskom glagolskom nazivoslovnom sustavu u Trojednici (usp. Morić-Mohorovičić, 2016: 77–78).

Sustav je glagolskih *vrěmena* (M_1)[411] u svim korpusom istraženim gramatikama osobito razveden, i još uvijek pod izrazitijim utjecajem latinskih uzora. Taj je utjecaj razvidan i u nazivlju pa su hrvatski nazivi često kalkovi latinskih naziva ili su opisni po čemu se prekogranični (hrvatski) autori ne izdvajaju od slovničara u Trojednici – u oba su slučaja nazivi preuzeti iz starije tradicije (Morić-Mohorovičić, 2016: 77). U sustavu glagolskih vremena prekogranični (hrvatski) autori izdvajaju njih sedam: *sadanje vrěme* (M_1, Mar, M) / *sadanje vrieme* (EiV), *prošlo trajno* (M_1,[412] Mar, M, EiV), *nědga prošlo* (M_1) / *negda prošlo* (M) / *prošlo dovršno* (EiV), *prošlo* (M_1, Mar, M), *prědprošlo* (M_1, M) / *predprošlo* (EiV), *buduće* (M_1, Mar, M, EiV), *buduće prošlo* (M_1, M, EiV). Slično kao i kod naziva glagolskih načina i u nazivoslovnom sustavu glagolskih vremena razvidne su mahom slovne inačice (interferiranje *ě*/*e*/*ie*), a prijevodom se latinskoga naziva *praeteritum historicum* u korpusu razlikuju samo Ehrenhöfer i Vidovics koji imaju naziv *prošlo dovršno vrieme*, dok ostali prekogranični (hrvatski) autori nazivom *negda*/*nědga prošlo* slijede Mažuranića (usp. Morić-Mohorovičić, 2016: 77).

Nepromjenjive vrste riječi

U prekograničnih (hrvatskih) autora hiperonimski naziv za nepromjenjive vrste riječi – čestice kako ih bilježe slovnice u Trojednici, primjerice Mažuranićeva (1859: 153), Babukićeva, Veberova i Parčićeva (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 236) – imaju samo Ehrenhöfer i Vidovics. Svi pak u morfologiji nepromjenjivih riječi upotrebljavaju hrvatske nazive za pojedinu vrstu kakvi su i u slovnicama zagrebačke filološke škole (usp. Morić-Mohorovičić, 2016: 79; Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 236): *préslov* (P) / *prislovi* (M_1, M_2, M, EiV), *predlog*[413] (P) / *prêdlozi* (M_1) / *predlozi* (M_2, Mar, M, EiV),

410 Razlog uvođenja naziva *gerundij* kod Marše treba tražiti u predmetnom jeziku. Naime, od svih navedenih autora Maršo jedini piše gramatiku mađarskog jezika što podrazumijeva opisivanje gramatičkih kategorija kojih nema ili se drugačije opisuju i zovu u hrvatskom jeziku. U mađarskom gramatičkom opisu postoji *beálló melléknévi igenév* koji i oblikom i značenjem odgovara latinskom gerundu. Okamenjen je to oblik preuzet iz latinskoga jezika i zadržan u mađarskom glagolskom sustavu (A. Jászó, 1991: 338).

411 U Margitaija (1885 [1884]: 32) je *vrěme glagolja*.

412 Mihálovics (1874 [2016]: 90) uz naziv *prošlo trajno* [vrijeme] bilježi i sinonim: *nesvršeno* [vrijeme].

413 Naziv je u ekavskom liku zabilježen i u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji (Ptičar, 1992: 154), ali i u Parčićevu gramatičkom i leksikografskom korpusu (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 236).

veznik[414] (P) / *veznici* (M_1, M_2, M, EiV) i *umetci* (M_1, M_2, M) / *uzklici* (EiV). Uz semantičke skupine priloga hrvatske nazive u korpusu imaju samo Mihálovics u *Kratkoj slovnici*: *prislovi vrjemeni*, *mjestni*, *brojni ili kolikoće* i *načinni* (sic!) te Margitai u *Horvát Nyelvtan* – za iste četiri skupine priloga Margitai dijelom rabi leksičke i slovne inačice Mihálovicsevih naziva (*prislovi vremena*, *města*, *kolikoće* i *načina*), a ne upotrebljava sinonim *prislovi brojni* uz *prislove kolikoće*. Kada je riječ o podijeli veznika na *uzpodredne* (nezavisne) i *podredne* (zavisne) u Mihálovicsevoj *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* razvidan je sintaktički kriterij preuzet od Mažuranića (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 283); u prvoj su skupini *spojni*, *razhtavni* (sic!), *protivni*, *uzročni* i *zaključni*, a u drugoj uz *uzročne* iz prve skupine još i *upitni*, *prispodobni*, *pogodbeni*, *dopustni*, *naměrni* i *vrěmenni* (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 283). Margitai u *Horvát Nyelvtan* u razdiobi veznika u potpunosti slijedi Mihálovicsa, no *razstavne* veznike bilježi bez slovne pogrješke, a *vremene* bez udvojenoga slova *n*.

4.3. Tvorbeno nazivlje

Tvorbene sadržaje u korpusom obuhvaćenim gramatičkim priručnicima imaju samo Mihálovics u *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* i Margitai u *Horvát Nyelvtan*. Kako se drugi ugledao između ostalih uzora i na prvoga, jasno je da će u *Horvát Nyelvtan* i tvorbeno nazivlje biti, osim slovnih razlika/pogrješaka, istovjetno Mihálovicsevu. Oba upotrebljavaju naziv *tvorenje recih* (M_1) / *tvorenje rěčih* (M) za tu razinu gramatičkoga opisa – naziv potvrđen i u Trojednici, primjerice kod Parčića koji ga preuzima od svojih prethodnika, Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera (Morić-Mohorovičić, 2016: 70). Za najjednostavniji, temeljni dio riječi kao i Mažuranić (1859: 108) i Veber (Kuna, 2006: 170) imaju naziv *koren*, a naziv *prvotna* riječ „koja samo jednom proměnom postaje iz takva korena" (Mažuranić, 1859: 128) Mihálovics preuzima također od svog uzora,[415] premda je naziv dijelom i Babukićeva (1854: 41) nazivlja u *Ilirskoj slovnici*. Margitai će pak imati i naziv *tvorka* za sufiks, potvrđen i u Mažuranića (1859: 108) i Vebera (Kuna, 2006: 177), te nazive dvaju temelj-

414 Naziv se potvrđuje u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji i 18. stoljeća (Ptičar, 1992: 155) te u Parčićevu gramatičkom i leksikografskom korpusu (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 237).

415 Usp.: „Valamely szónak legegyszerűbb tője, gyökszónak (*koren*) neveztetik (...). Azon szó, amely csak egy képző által alakul a gyökből, neveztetik elsőczének (*prvotna*) igy: *glava*, *pero*, *pismo*, elsőczének a *glav*, *per, pis* gyökökből." (Mihálovics, 1874 [2016]: 143). U prijevodu: „Najjednostavnija osnova svih riječi zove se *koren* (...). Ona riječ koja se oblikuje iz korijena samo pomoću jednog formanta zove se *prvotna* osnova, poput: *glava*, *pero*, kojima je prvotna osnova iz korijena *glav*, *per*, *pis.*"

nih tvorbenih načina: *izvadanje* i *sastavljanje* – prvi je i Veberov (Kuna, 2006: 177) naziv, a *sastavljanje*, uz sinonimičan naziv *slaganje*, dijelom je Mažuranićeva (Kuna, 2006: 177) tvorbenoga nazivoslovnoga sustava.

4.4. Sintaktičko nazivlje

Hrvatsko sintaktičko nazivlje nije često u korpusom obuhvaćenim gramatikama što dijelom proizlazi iz činjenice da sintaktički sadržaji nisu pripadni svim gramatikama, a dijelom iz činjenice što su u gramatikama koje ih sadrže svedeni glavninom na opis dijelova rečeničnoga ustrojstva (subjekta i predikata ponajprije), a i sintaksa je jednostavne i složene rečenice tek uzgredna.

Mihálovics u početnom sintaktičkom poglavlju *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* sintaksu dijeli na *slaganje rěcih* (sic!), *zahtěvanje rěčih* i *redanje rěčih* „što bi načelno odgovaralo onomu što Veber smatra osnovnim dijelovima skladnje: *skladnja slaganja*, *dělovanja* i *poredanja*" (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 285).[416] Nakon Mihálovicsa istu će trodijelnu podjelu sintakse i iste nazive (usp. *slaganje rěčih*, *zahtevanje rěč.*, *redanje rěčih*), u nastavku stoljeća imati i Margitai.

Naziv je za rečenicu kao osnovnu jedinicu sintakse u promatranom korpusu dvojak – u gramatičkim priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja rečenica je *stavak* (M_1, M_2), odnosno *izreka* (M_1, M), a sinonimično ih rabi jedino Mihálovics u gramatičkom prvijencu. Oba su pak naziva potvrđena i u hrvatskim gramatikama druge polovice 19. stoljeća (usp. Vlastelić, 2011: 164).

Osnovni se članovi rečeničnoga ustrojstva (*glavne česti*, M_2) – subjekt i predikat – u prekograničnih (hrvatskih) autora nazivima većinom također ne razlikuju od onih u Trojednici (usp. Vlastelić, 2011: 165–166). Osim naziva *subjekt* (Mar) za taj je rečenični član češće zabilježen stariji naziv *podmet* (M_1, M_2, M), a za *predikat* (Mar) i *nazov* (M_1, M_2, M) i *nazivak* (M_2). Mihálovicsev *nazivak* nije dijelom sintaktičkoga nazivlja značajnijih gramatika druge polovice 19. stoljeća (usp. Vlastelić, 2011: 159–175), a to vrijedi i za nazive ostalih članova rečeničnoga ustrojstva – priložnu oznaku mjesta i načina (*prislov mjestni*, *prislov načinni* (sic!), M_2), atribute (*biležitelji stavka*, M_2) i objekte (*docjelnici*, M_2) (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2018: 81). Što se tiče

416 Valja istaknuti da i Parčić u *Grammatici della lingua slava (illirica)* (1873.) „uz skladnju navodi njezina tri 'područja djelovanja': *slaganje*, *poraba i djelovanje* te *poredanje rieči*." (Morić-Mohorovičić, Vlastelić, 2018: 230).

naziva *prislov* za priložnu oznaku, hrvatska ga nazivoslovna tradicija ne bilježi u tom značenju (usp. Simenon, 1969, II: 185).

Nazive za vrste rečenica u istraženom korpusu gramatikā imaju opet samo Mihálovics i Margitai. Mihálovics (1875: 9–10) u *Kratkoj slovnici* u pravopisnom paragrafu *Piknja, znak uzklika i znak upita* rabi nazive za rečenice koje završavaju navedenim rečeničnim znakovima: *pokazni stavak* (M_2) za izjavnu rečenicu, *upitni stavak* (M_2) za upitnu rečenicu, a uskličnik kao rečenični znak uvodi uz rečenice usklične intonacije: *zabranjujući* (M_2), *molbeni* (M_2), *prietući* (M_2), *tužeći* (M_2) i *želeći stavak* (M_2). Mihálovics navedeno nazivlje nije preuzeo od Mažuranića, svojega uzora, pri pisanju gramatike prethodnice *Kratkoj slovnici*; naime, u *Slovnici Hèrvatskoga jezika za gimnazije i realne škole* Mažuranić (1859: 31) u Glavi 4. *O pravopisu* napominje: „Poraba njihova [znakova razlučavanja (*signa inteprunctionis*), istaknule autorice] razložit-će-se u skladnji", što je ipak ostalo neopisano jer taj dio slovnice nikada nije dovršio i izdao (Brlobaš, 2008: 170). No kako je Mihálovics poznavao Veberovu trodijelnu podjelu sintakse, pretpostaviti je da je poznavao i rad drugih slovničara u Trojednici, pa onda i Veberov, iako u *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* osim Mažuranića nije naveo druge uzore (u *Kratkoj* se *slovnici* ni on ne navodi kao normativni uzor). Dijelom su navedeni Mihálovicsevi nazivi podudarni s Babukićevim u *Ilirskoj slovnici* jer osim naziva *pokazni stavak* za izjavnu rečenicu,[417] *upitni* je i Babukićev naziv dok se iz tvrdnje da se „*Znak uzklika* (!) metje […] za svakim očitovanjem zahtěvanja, osětjanja i ćutjenja (…)" (Babukić, 1852: 435)[418] razabire Mihálovicseva motivacija za uporabljene nazive.

Mihálovics i Margitai hrvatskim nazivima imenuju i vrste jednostavnih i složenih rečeničnih ustrojstava. Margitai za jednostavnu rečenicu ima naziv *jednostavna izr.* (M). Mihálovics pak za jednostavnu neproširenu rečenicu rabi naziv *stavak prosti korenni* (M_2),[419] koji tek dijelom nije u skladu s hrvatskim sintaktičkim nazivljem značajnijih slovnica druge polovice 19. stoljeća; Babukićev (1854: 351) je, primjerice, naziv za „sintaktičko obličje" koji „samo dvě osnovne česti sadèržaje" *prosti stavak čist* ili *go*, *neoděven.* Mihálovicsev pak naziv *prosi* (sic!) *razprostranut stavak* (M_2) za jednostavnu proširenu rečenicu tek je leksička inačica Babukićeva (1854: 351) naziva *prosti razšíren stavak* uz koji, doduše, u *Ilirskoj slovnici* sinonimično bilježi i naziv

417 U Babukića (1854: 398) naziv je za izjavnu rečenicu *tvèrdeći stavak*.

418 U sintaktičkom poglavlju *Ilirske slovnice* Babukić (1854: 398) će među vrstama *prostoga stavka* izdvojiti i *požudni stavak* koji bi odgovarao Mihálovicsevu nazivu *želeći stavak*.

419 Usp. danu definiciju: „Stavak, u kojem osim podmeta i nazivka nikakve druge česti neima, zove-se stavak prosti korenni." (Mihálovics, 1875: 30).

prosti zaoděven stavak. Margitai pak kao i Veber (1859: 4–5) u Trojednici ima nazive *prosta* i *razširena izr.* za jednostavnu neproširenu i proširenu rečenicu pa obojica, za razliku od Babukića i Mihálovicsa, rabe isključivo dvočlane nazive. Babukićevu (1854: 351) *sastavljenom stavku* odgovarao bi Margitaijev naziv *sastavljena izr.*

5. ZAKLJUČAK

Iz provedene se analize hrvatskoga gramatičkoga nazivlja u priručnicima objavljenima u ugarskom dijelu Podunavlja u kojima je hrvatski jezik predmetom opisa i/ili metajezikom mogu izvesti sljedeći zaključci:

- kontinuitet gramatičkoga nazivlja

Prekogranični se (hrvatski) autori u slijeđenju hrvatske nazivoslovne tradicije ne izdvajaju od slovničara u Trojednici. Preuzimajući hrvatsko gramatičko nazivlje ponajprije od slovničara u Trojednici (npr. *glas*/*slovo*, *samoglasnici*, *suglasnici*, *dvoglas*, *samostavno ime*/*samostavnik*, *jednobroj*, *dvobroj*, *višebroj*, *pridavna imena*/*pridavnik*, *stavak*, *izreka*…) na koje se često predgovorno i sami pozivaju, svojim su gramatičkim priručnicima značajno utjecali „na širenje (već tada vrlo razvijenoga i ustaljenoga) gramatičkoga nazivlja" (Mlikota, Lehoki-Samardžić, 2018: 81). Tako, primjerice, Mihálovics i u nazivlju slijedi svojega uzora – Mažuranića – a gramatičari koji se predgovorno ne pozivaju na određene uzore, nazivljem se ipak naslanjaju na one čiji gramatičarski rad poznaju. Dakako, treba istaknuti da je hrvatsko gramatičko nazivoslovlje 19. stoljeća naslonjeno na hrvatsko povijesno nazivoslovlje prethodnih razdoblja, poglavito 18. stoljeća (usp. Ptičar, 1992: 155), a ta se tradicija zrcali i u gramatikama u ugarskom dijelu Podunavlja (usp. *poluglas*, *dočetci*, *spolnik*…).

Nadalje, dio je nazivlja u analiziranim priručnicima samo leksička inačica naziva zagrebačkih slovničara (npr. *jednoslovčane*, *dvoslovčane* i *višeslovčane rěči* ima Maršo, a Volarić u Trojednici *jednoslovčne*, *dvoslovčne* i *višeslovčne rěčí*), a u dijelu je njih zabilježena samo slovna razlika (*žumboreči* (glasovi) je u Popovicha, a *žumboreći* u Volarića i Babukića, *tvoritelni* i *skazatelni* (padež) je u Popovicha, a *tvoriteljni* i *skazateljni* u Babukića i Parčića).

Zanimljivo je istaknuti da je hrvatsko (tradicijsko) gramatičko nazivlje zadržano u gramatikama u ugarskom dijelu Podunavlja čak i na samom

početku novoga, 20. stoljeća[420] u kojem nove sociopolitičke prilike unutar hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora njegov jezik, a onda i njegovo nazivlje, usmjeravaju bitno drugačijim normizacijskim putovima, a što se neće odraziti na gramatičke priručnike u ugarskom dijelu Podunavlja.

- nazivoslovna sinonimija

Autore gramatičkih priručnika u ugarskom dijelu Podunavlja sa slovnicama u Trojednici povezuje i sinonimična uporaba dvaju hrvatskih naziva za isti gramatički pojam: *samostavno ime*/*samostavnik*, *jednina*/*jedinstveni broj*, *brojno ime*/*brojnik*, *brojnici*/*brojevi*, *izreka*/*stavak* itd. Sa suvremenoga očišta sinononimija kao nepoželjno obilježje svakoga nazivoslovnoga sustava (Hudeček, Mihaljević, 2010: 69) ipak je obilježila gramatičko nazivoslovlje (i) 19. stoljeća u Trojednici i izvan nje. Ostavljamo otvorenim pitanje treba li se ona nepoželjnom smatrati i u kontekstu povijesnoga nazivoslovlja ili ju je moguće promotriti u kontekstu povijesne nazivoslovne razvedenosti i težnje autora da za pojedini gramatički pojam ponude i nekoliko hrvatskih nazivoslovnih rješenja.

- višeznačnost unutar nazivoslovnoga sustava

Višeznačnost se unutar nazivoslovnoga (gramatičkoga) sustava rjeđe potvrdila u gramatičkim priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja. Ipak, zabilježena je u gramatikografskom radu Jánosa (Ivana) Mihálovicsa; u *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* naziv *samostavno ime* autor upotrebljava za imenicu, a u *Kratkoj slovnici* značenje je toga naziva ograničeno samo na opće imenice. Ne treba smetnuti s uma da je *Kratka slovnica* namijenjena početnom usvajanju jezika unutar institucijskoga obrazovanja pa su, pretpostavljamo, pragmatički razlozi mogli utjecati na sužavanje značenja navedena naziva.

- odmaci u nazivoslovnom sustavu u odnosu na hrvatski (etnički i jezični) prostor

Analiza je potvrdila i nekolicinu naziva koji se u navedenim priručnicima odmiču od nazivlja zabilježenoga na hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru. Riječ je o dvjema skupinama takvih naziva:

[420] Kao potvrdu navedenoga izdvajamo treće izdanje *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitaija (1906.) te prerađeno izdanje Mihálovicseve *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* koje u Baji 1914. pod naslovom *Gyakorlati délszláv (ilir) nyelvtan* objavljuje Lajos Budanovich.

a) nazivi koji nisu potvrđeni u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji prethodnih razdoblja:

- *drugi* i *tretji stup* Margitai rabi za drugi i treći stupanj pridjeva. Hrvatska nazivoslovna tradicija poznaje naziv *stupanj* i *stupaj* (usp. Simeon, 1969, II: 535), ne i *stup*, naziv se ne potvrđuje u nastavku stoljeća ni u ostalih prekograničnih (hrvatskih) autora niti se smatra mađarskim utjecajem. No Margitai za navedene stupnjeve pridjeva zadržava iste nazive i u trećem izdanju *Horvát Nyelvtan* (1906.);
- *opetovni brojnici* potvrđuju se samo u Maršinoj *Slovnici magjarskoga jezika* te ostaju izvan hrvatske nazivoslovne tradicije (usp. Simeon, 1969, I: 168–169, 171) i izvan nazivoslovlja prekograničnih (hrvatskih) autora u nastavku stoljeća;
- *zabranjujući*, *molbeni*, *prietući*, *tužeći* i *želeći stavak* za rečenice usklične intonacije, a kojima se izražava zapovijed, zabrana ili molba, prijetnja i želja rabi Mihálovics u *Kratkoj slovnici.* Nazivi nisu zabilježeni u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji (usp. Simeon, 1969, II: 505) niti u gramatičkim priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja do kraja 19. stoljeća. Mogući je utjecaj mađarskoga jezika u kojem se razlikuju rečenice usklične intonacije prema sadržaju koji nose pa su Mihálovicsevi nazivi kalkovi prema mađarskim nazivima za rečenice navedene intonacije;[421]
- *bilježitelji stavka*, *docjelnici* za atribute i objekte zabilježeni u Mihálovicsevoj *Kratkoj slovnici* ostaju izvan hrvatske nazivoslovne tradicije prethodnih razdoblja (usp. Simeon, 1969) i izvan gramatičkih priručnika u ugarskom dijelu Podunavlja do kraja 19. stoljeća.

b) nazivi koji su potvrđeni u hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji, ali ne u značenju koje im daje prekogranični (hrvatski) autor:

- *sastavljene suglasice* u *Kratkoj slovnici* rabi Mihálovics za nagomilane suglasnike. Naziv je pripadan hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji, ali ne u značenju koje mu daje Mihálovics, nego u značenju dvoslova (usp. Brlobaš, Horvat, 2006: 54). Naziv neće biti zabilježen u

421 Usp. prema mađarskom nazive za rečenice usklične intonacije: *felszólító* (zabranjujuće: *Da se nisi usudio!*), *felkiáltó* (prave usklične, ali afirmativne: *Piši!*), *óhajtó* (željne: *Da sam bar...!*).

gramatičkim priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja u nastavku stoljeća;

- *glasice* za samoglasnike u objema svojim gramatikama upotrebljava Mihálovics. Naziv je pripadan hrvatskoj nazivoslovnoj tradiciji, ali u značenju glasa, ne u značenju samoglasnika (usp. Simeon, 1969, I: 416). Riječ je o kalku koji Mihálovics (1874 [2016]: 3) stvara prema mađarskom *hangzó*;
- *nazivak* bilježi hrvatska nazivoslovna tradicija (usp. Simeon, 1969, I: 890), ali ne u značenju predikata kako ga rabi Mihálovics u *Kratkoj slovnici*, već u značenju naziva.

Analizom hrvatskoga gramatičkoga nazivlja u gramatičkim priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja mađarska se sastavnica hrvatske gramatikografije potvrdila izrazito bitnom u kontekstu očuvanja hrvatskoga jezičnoga identiteta izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora druge polovice 19. stoljeća. Taj se identitet, kako je pokazalo istraživanje, zrcali i u hrvatskom gramatičkom nazivlju koje prekogranični (hrvatski) autori uz mađarsko, latinsko i njemačko, dijelom upotrebljavaju u svojim priručnicima naslanjajući se na hrvatsku nazivoslovnu tradiciju 18. i 19. stoljeća. Stoga zaključujemo kako se prekogranični (hrvatski) autori i uporabljenim hrvatskim gramatičkim nazivljem uključuju u nacionalne tijekove oblikovanja književnoga jezika i njegova nazivoslovnoga sustava čime se izravno naslanjaju na hrvatske poslijepreporodne (jezične) graditelje moderne hrvatske nacije unutar Trojednice.

PRILOG

U prilogu se donosi abecedni popis hrvatskoga gramatičkoga nazivlja u gramatičkim priručnicima otisnutima u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća. Popis broji 213 natuknica. Status natuknice imaju nazivi (jednorječni i višerječni) koji su izrazno i(li) značenjski različiti. Leksičke i slovne inačice istoga naziva pripadaju istoj natuknici, odvojene su zarezom, a poredak je određen prema kronološkom redu objavljivanja gramatika. Pri uspostavljanju višerječne natuknice zadržan je onakav red kakav je potvrđen u korpusu. Svi se nazivi donose u nominativu, a zadržava se kategorija broja (jednina ili množina) i kategorija određenosti/neodređenosti pridjeva

u dvočlanim nazivima. Ako naziv odgovara suvremenom, značenje mu nije posebno protumačeno. Suvremena nazivoslovna inačica ne bilježi se ni uz nazive za gramatičke pojmove koji više nisu pripadni hrvatskom gramatičkom sustavu. Ako u višerječnom nazivu autor ispušta koji dio, a radi boljega razumijevanja cjelovitoga naziva, uglatom se zagradom ispušteni član naziva upotpunjuje suvremenom nazivoslovnom inačicom. Primjeri se za pojedini naziv bilježe kronološki prema vremenu objavljivanja pojedine gramatike iz koje su ekscerpirani. Uz primjere se kraticom upućuje na izvore u kojima su nazivi potvrđeni, a brojka uz primjer upućuje na broj stranice s koje je preuzet.

bilježitelji stavka atributi (M_2: …obadvie rieči imaju odnošaj na podmet, te njega bileže, zato se i zovu kano česti stavka *bilježitelji*, 30)

br. kakvoće, **brojnik kakvoće**, **brojnici kakvoće** (M_1: Különzők. *(br. kakvoće)*, 55; Mar: B r o j n i c i k a k v o ć e, 33; M: különző sz. n. b r o j n i k k a k v o ć e, 20)

br. prislovni, **brojnik prislovni** brojni prilozi (M_1: 7-er Határozók, *(br. prislovni)*, 55; M_2: Ovi se brojnici zovu *br. prislovni*., 17; M: határozószámnév b r o j n i k p r i s l o v n i, 20)

br. samostavnički (M_1: Önállók. *(br. samostavnički)*, 55)

broj (M_2: BROJ., 13; M: szám b r o j, 3)

brojni [prilozi] količinski prilozi (M_2: Ti se prislovi zovu *brojni* ili *kolikoće*, te odgovaraju na pitanje : *koliko* ?, 25)

brojno ime, **brojnik**, **brojnici** brojevi (P: számnév (brojno ime, brojnik.), 3; M_1: A számnevek. (Brojno ime, brojnik.), 55; Mar: Brojnici, 32; M_2: Takve se rieči zovu *brojnici*., 16; M: számnév b r o j n o i m e, b r o j n i k, 20; EiV: Számnevek. (Brojnici.), 34)

brojnik ulomni razlomak (M: törtszámnév b r o j n i k u l o m n i, 20)

buduće prošlo vrěme (M_1: Jövőmult –. (*buduće prošlo*, futurum exactum.), 90; M: jövőmult b u d u ć e p r o š l o v r ě m e, 32; EiV: végzett jövő = buduće prošlo (futurum exactum, 52)

buduće vrěme futur (M_1: Jövő –. (*buduće*, futurum.), 90; Mar: Buduće vrěme, 48; M: jövőidő b u d u ć e v r ě m e, 32; EiV: jövő = buduće (futurum), 52)

čestice nepromjenjive vrste riječi (EiV: Viszonyszók. (Čestice.), 83)

datelni [padež], **padež dateljni** dativ (P: tulajdonitó (dativus) datelni., 5; M_1: Tulajdonitó –, *padež dateljni*., 15; M: tulajdonitóeset p a d e ž d a t e lj n i, 3)

dionik, **děon**. participip (M_1: Részesülő. (*pričestje* v. *dionik*, participium.), 96; M: részesülő pričetje v. děon., 32)

dělni [brojevi], **brojnici dělni**, **brojnik dělni** (M_1: Osztók. *(br*, *dělni)*, 55; M_2: Oni brojnici s kojimi se odgovara na pitanje: *po koliko*, zovu se *brojnici dělni*., 16; M: osztószámnév, b r o j n i k d ě l n i, 20)

docjelnici objekti (M_2: …*vilah* i *čizamah* dokazuju nam, što otac kupuje, i zbog toga, što docjeluju stavak, zovu se *docjelnici*; 30)

dočetci nastavci (Mar: …s onimi dočetci (Endungen) i kao posědovna imena…, 21)

dopustni [veznici] dopusni veznici (M_1: Megengedők *(dopustni)*, 141; M: megengedők: d o p u s t n i, 54)

dovršni [glagol] svršeni glagol (M_1: bevégzők: (dovršni – verba perfectiva), 86; M: bevégző ige d o v r š n i g l a g o lj, 32)

drugi stupanj, **drugi stup** drugi stupanj pridjeva (M_2: …kod veće vlastitosti *u drugom*, kod najveće vlastitosti *u tretjem stupnju*., 15; M: Középfok d r u g i s t u p, 13)

družtveni [brojevi], **družtveni brojnici**, **brojnik družtveni** (M_1: társas számnevek. *(br. družtveni)*, 55; Mar: D r u ž t v e n i b r o j n i c i , 33; M: társasszámn. b r o j n i k d r u ž t v e n i, 20)

dvobroj dvojina (P: és kettős (dvobroj)., 4; M_1: A kettős szám, *(dvobroj)*…,14; M_2: Svaka rieč, pred kojoj *dva*, *tri* il *četiri* stoji, jest u dvobroju., 14; M: kettősszám d v o b r o j, 3)

dvoglas diftong (M_2: Zato se zove *dvoglas*., 6)

dvoslovčane rěči dvosložne riječi (Mar: Dvoslovčane rěči, koje se završavaju na…, 20)

gérleni [glas] guturalna fonacija (P: torokhangok (gérleni) g, j, h, k., 2)

gerundij (Mar: G e r u n d i j., 51)

glagol, **glagolj** (P: ige (glagol), 3; M_1:Az igék. (Glagolj.), 85; Mar: O glagolu., 47; M_2: 13. §. Glagolji., 20; M: Ige g l a g o lj, 32; EiV: Az igéről. (O glagolju.), 50)

glas (M_2: …svaki pojedini glas ima svoga znaka, koji se zovo slovo, ili pisme., 5)

glasice samoglasnici (M_1: A hangzók. Glasice v. glasnici., 1; M_2: Zato se zovu *glasice*, ili *samoglasnici*., 6)

glasnici samoglasnici (M_1: A hangzók. Glasice v. glasnici., 1)

glavne česti [rečenice] osnovni članovi rečeničnoga ustrojstva (M_2: Glavne su česti, kao što znate *podmet* i *nazivak*., 29)

glavni [brojevi], **glavni brojnici**, **brojnik glavni** glavni brojevi (M_1: A tőszámnevek *brojnici glavni*, 55; Mar: G l a v n i b r o j n i c i., 32; M_2: …á prijašnji *glavni*., 16; M: tőszámnév b r o j n i k g l a v n i, 20)

ime imenska riječ (P: névszó (ime), 3)

imenitelni [padež], **padež imeniteljni** nominativ (P: alanyeset (nominativus) imenitelni., 5; M_1: Az alanyeset, *padež imeniteljni*., 14; M: alanyeset p a d e ž i m e n i t e lj n i, 3)

izvadanje rěčih izvođenje riječi (M: szóképzés i z v a d a nj e r ě č i h, 3)

izvedeni [glagoli] sekundarni glagoli (M_1: származottak, izvedeni, derivativa., 87)

izvěstan određen (M: Határozott i z v ě s t a n, 13)

izreka rečenica (M_1: Odnošenje rěčih u stavku (izreki), 171; M: Mondat izreka, 56)

jednina, **jedinstveni broj**, **jednobroj** jednina (P: három szám van: egyes (jednina, jedinstveni broj.), 4; M_1: Az egyes szám *(jednobroj)*, 14; Mar: Jednobroj., 19; M_2: Kad se indi koja stvar posebice imenuje, to se kaže da je u *jednobroju.*, 13; M: egyesszám j e d n o b r o j, 3)

jednoslovčane rěči jednosložne riječi (Mar: Kod većine jednoslovčanih rěčih koje se završuju na ó, ő, ű, tvori 4. padež tako, da se umetne slovo v., 20)

jednostavna izr. jednostavna rečenica (M: egyszerü m. jednostavna izr., 56)

jednostavni suglasnici prosti, nesloženi konsonanti (Mar: S u g l a s n i c i d ě l e s e n a: 1. jednostavne (proste), kao : b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v, z, 5)

jezični [glas] (P: nyelvhangok (jezični), 2)

komparacija (Mar: Kod komparacije dobivaju pridavnici, koji se dovršuju na samoglasnik, u 2. stupnju…, 30)

kolikoće [prilozi], **prisl. kolikoće** količinski prilozi (M_2: Ti se prislovi zovu *brojni* ili *kolikoće*, te odgovaraju na pitanje : *koliko* ?, 25; M: mennyiséghatározók prisl. kolikoće, 49)

koren korijen (M_1: Valamely szónak legegyszerűbb tője, gyökszónak (*koren*) neveztetik…, 143; M: gyök k o r e n, 3)

manjkavi [glagol], **manjkavi glag.** glagol kojemu što manjka, nepotpun glagol (M_1: Hányosak : (*manjkavi*, defectiva)…, 89; M: hiányos ige manjkavi glag., 32)

manjkavi pridavnik pridjev kojemu nedostaje koji stupanj (M: Hiányos tul. név m a nj k a v i p r i d a v n i k, 13)

mehke suglasice palatali (M_2: Ozgor zabjeležena i sa *j* složene suglasice jesu pomekšane, zato se zovu *mehke*…,7)

minući [glagoli] svršeni glagoli (M_2: Oni pako, kojih tvorenje ili trpnja u jedan se mah svrši, zovu se *minući*., 23)

mjestni [prilozi], **prislovi města** mjesni prilozi (M_2: Dakako, zato se ti prislovi zovu *mjestni*., 25; M: helyhatározók p r i s l o v i m ě s t a, 49)

množina (P: …többes (množina)…, 4)

množni [brojevi], **brojnik množni** (M_1: 4-szer szorzók. *(br. množni)*, 55; M: szorzószámnév b r o j n i k m n o ž n i, 20)

moćni način kondcional ili konjuktiv (M_1: Hatómód. (*moćni način*, potentialis)., 89; EiV: fölteteles mód = moćni način (potentialis), 52)

molbeni stavak (M_2: Ovaki se indi stavak, u kojem se moli i prosi zove *molbeni*., 9)

muklo *e* popratno (muklo) *e* uz slogotvorni /*r*/ (M_2: To je *è* zabjeleženo krivom šibicom, i zove se *poluglas* ili *muklo.*, 6)

mužki rod muški rod (P: Hímnemüek : (mužkog roda)…, 4)

mužki spol muški rod (M_1: a him-, *mužki spol*, 10; M_2: Svako indi ime, ako se može metnuti *ovaj* jest mužkog spola., 12; M: him nem m u ž k i s p o l, 3; EiV: *hínneműek* (mužki spol), 8)

na osobu povratna [zamjenica] povratna zamjenica (M_2: …*sebe, se, sebi si, sobom* jesu zaimena na osobu povratna !, 18)

način sprezanja, **način sprezanje** (M_1: Igemód (*Način sprezanja*.), 89; M: igemód n a č i n s p r e z a nj e, 32)

naměrni [veznici] veznici namjerne rečenice (M_1: Zárkötők *(naměrni)*, 141; M: zàrkötők n a m ě r n i, 54)

narav čina prijelaznost glagola (M_1: A cselekmény természetére nézve : (*po naravi čina*), 85)

nazov predikat (M_1: állitmány, (nazov), 171; M_2: …ona pako što se od podmeta govori, zove se *nazov* ili *nazivak*., 8; M: állitmány n a z o v, 56)

nazivak predikat (M_2: …ona pako što se od podmeta govori, zove se *nazov* ili *nazivak*., 8)

neizvěstan neodređen (M: Határozatlan n e i z v ě s t a n, 13)

neopredělјena [zaimena], **zaimena neopredeljena**, **neopredeljeno zaime** neodređene zamjenice (M_1: *határozatlan* – (neopredělјena)…, 69; M_2: Takova indi zaimena, kojih značenje nije naznačeno ni opredeljeno, zovu se *zaimena neopredeljena*., 20; M: határozaltan névmás n e o p r e d e lj e n o z a i m e, 26)

neopredělјeni način, **neopredeljeni nač.**, **neopredieljeni način** infinitiv (M_1: Határozatlan mód (*neopredělјeni način*, infinitivus)., 90; Mar: N e o p r e d ě lj e n i n a č i n., 50; M: hatarozátl mód n e o p r e d e lj. n a č., 32; EiV: határozatlan = neopredieljeni način (infinitivus), 52)

neosobni [glagol], **neosobni glagolj** neosobni glagol (M_1: Személytelenek : (*neosobni*, imperesonalia), 83; Mar: N e o s o b n i gl a g o l i, 53; M: személyt. ige n e o s o b n i g l a g o lj, 32)

nepravi povratni [glagol] (M_1: Ál visszahatók, (*nepravi povratni*), 83)

nepravilni [glagol], **nepravilni glag** glagoli koji svoje oblike tvore od različitih osnova (M_1: Szabálytalanok (*nepravilni*, irregularia), 83; M: szabályt n e p r a v i l n i g l a g, 32)

neprelazni [glagol], **neprelazni glagolj** neprelazni glagol (M_1: benhatók : (*neprelazni*), 86; M: benható ige n e p r e l a z n i g l a g o lj, 32)

nesvršen čin nesvršeni vid (M_1: …po vrsti čina svršena, ili nesvršena…, 86)

nesvršeno [vrijeme] imperfekt (M_1: Félmult – (*prošlo trajno*, v. *nesvršeno*, praeteritum imperfectum)., 90)

něgda prošlo, **negda prošlo vr.** [vrijeme] aorist (M_1: Történelmi mult – (*něgda prošlo*, praeteritum historicum), 90; M: tört multidő n e g d a p r o š l o v r., 32)

nikakvi spol srednji rod (M_1: a semleges nemét *srědnji* vagi *nikakvi spol*., 10; M_2: Svako indi ime, pred koje možemo staviti *„ovo"* jest *sriednjeg* ili *nikakvog* spola., 13)

obće ime opća imenica (P: fajnév (obće ime), 4)

odnosno zaime, **zaimena odnosna** odnosna zamjenica (M_1: visszamutató – (odnosna), 69; M_2: ...i zato se zovu *zaimena odnosna*., 20; M: visszamut név. o d n o s n o z a i m e, 26)

opetovni [brojevi] (Mar: O p e t o v n i b r o j n i c i, 33)

opisna prispodoba opisno stupnjevanje (M_1: ...azért körülirtt fokozásnak neveztetik. (*opisna prispodoba*)., 54)

opisni pridjev prošloga vremena glagolski pridjev radni (EiV: körüírt mult idejű részesülőt = opisni pridjev prošloga vremena, 53)

osoba (Mar: Druga osoba, 15)

osobna [zamjenica], **osobno zaime**, **zaimena osobna** osobna zamjenica (M_1: személyes – (osobna.), 69; M_2: ...zovu se *zaimena osobna*., 18; M: Szem. névm. o s o b n o z a i m e, 26)

osobni [glagol], **osobni glagolj** (M_1: Személyesek, (*osobni* personalia), 83; M: személyes ige o s o b n i g l a g o lj, 32)

padež (M: eset p a d e ž, 3)

padež městni lokativ (M_1: Helytjelentő – *padež městni*., 15; M: helyetjel. eset p a d e ž m ě s t n i, 3)

padež orudni instrumental (M_1: Eszköztjelentő –, *padež orudni*, 15)

padež tužiteljni akuzativ (M_1: Tárgy v. vádló – *padež tužiteljni*., 15; M: tárgyeset p a d e ž t u ž i t e lj n i, 3)

participij particip (Mar: P a r t i c i p i j., 51)

pisme slovo (M_2: ...svaki pojedini glas ima svoga znaka, koji se zovo *slovo*, ili *pisme*., 5)

počeštjujući [glagol], **glagolji počestjujući**, **počeštjujući glagolj** frekventativni glagol (M_1: Ide tartoznak még a gyakoritó igék is. (počeštjujući, verba frequentativa), 87; M_2: Zato se glagolji, u kojih se koji čin čestje ponavlja, zovu *glagolji počestjujući*., 23; M: gyakoritóige p o č e š tj u j u ć i g l a g o lj, 32)

podmet subjekt (M_1: Alany, (podmet), 171; M_2: Ona čest stavka, o kojoj se što govori, zove se *podmet*…, 8; M: alany p o d m e t, 56)

podredni [veznici] zavisni veznici (M_1: Felosztatnak e szerént a kötszók is egyranguakra és alárendeltekre. (*Uzpodredni, podredni*)., 138)

pogodbeni [veznici] (M_1: Föltételezők *(pogodbeni)*, 141; M: feltételezők p o g o d b e n i, 54)

pokazna [zamjenica], **zaimena pokazna**, **pokazno zaime** pokazna zamjenica (M_1: mutató – (pokazna), 69; M_2: …al buduć s njimi pokazivam, zovu se *zaimena pokazna*., 19; M: Mutatonévm, p o k a z n o z a i m e, 26)

pokazni način indikativ (M_1: Jelentőmód, (*pokazni način*, indicativus)., 89; Mar: P o k a z n i n a č i n., 47; M: jelentőmód p o k a z n i n a č i n, 32; EiV: jelentő mód = pokazni način (indicativus), 52)

pokazni stavak izjavna rečenica (M_2: Takav se indi stavak u kojem se niti pita, niti i. t. d. nego se samo koja misao naznači, zove *„pokazni stavak"*., 9)

poluglas popratno (muklo) *e* uz slogotvorni /*r*/ (M_2: To je *è* zabjeleženo krivom šibicom, i zove se *poluglas* ili *muklo.*, 6)

povratni [glagol], **povratni glagolj** (M_1: Ezeken kivül : némely igék visszahatóknak (povratni) neveztetnek…, 88; M: viszahatóige p o v r a t n i g l a g o lj, 32)

povratno zaime povratna zamjenica (M: Viszaható név. p o v r a t n o z a i m e, 26)

pravi povratni [glagol] (M_1: Valódi visszahatók, (pravi povratni), 88)

pravilni [glagol], **pravilni glagolj** glagol koji ima potpunu paradigmu konjugacije (M_1: Szabályosak : (*pravilni*, regularia), 88; M: szabályosige p r a v i l n i g l a g o lj, 32)

predikat (Mar: …koje u hrvatskom jeziku vežu subjekt sa predikatom…, 12)

predlog, **prêdlozi**, **predlozi** prijedlog (P: elűljáró (predlog), 3; M_1: Az elüljárók. (Prêdlozi.), 130; Mar: Ovakove osobne sufixe primaju skoro svi predlozi…, 40; M_2: Te se indi rieči, koje samostavnikom predlažemo zato, da se misao u stavku bistro razumiti može, zovu *predlozi.*, 26; M: Az elöljárók. (Predlozi)., 52; EiV: Az elöljárók. (Predlozi.), 83)

prelazni [glagol], **prelazni glagolj** (M_1: (áhatók (*prelazni*), 85; M: átható ige p r e l a z n i g l a g o lj, 32)

préslov prilog (P: igehatározó (préslov), 3)

prědprošlo [vrijeme], **predprošlo vrěm** pluskvamperfekt (M_1: Régmult – (*prědprošlo*, praet. plusquam perfectum.), 90; M: régmult idő p r e d p r o š l o v r ě m, 32; EiV: régmult = predprošlo (plusquam perfectum), 52)

pričastje, **pričestj.**, **pričestje** particip (P: részesülő (pričastje), 3; M_1: Részesülő. (*pričestje* v. *dionik*, participium.), 90; M: részesülő p r i č e s t j e v d ě o n., 32)

pridavnik, **pridavno ime**, **pridavna imena**, **pridavnici** pridjev (M_1: A melléknevek. (Pridavnik, pridavno ime.), 40; Mar: Pridavnik *kis* stoji pred samostavnikom…, 13; M_2: Ove indi rieči, koje pridajemo samostavnikom, kad im svojstva i posebnosti želimo naznačiti, zovu se *pridavnici,* ili *pridavna imena*., 14; M: Tulajdons név p r i d a v n o i m e, 13; EiV: Melléknevek. (Pridavnici.), 26)

pridjev prošloga vremena glagolski pridjev prošli (EiV: az egyszerű mult idejű részesülőt = pridjev prošloga vremena (part. praet. act.), 53)

pridjev sadanjega vremena glagolski pridjev sadašnji (EiV: a jelen idejű részesülőt = pridjev sadanjega vremena (participium praesens), 53)

prieteći stavak (M_2: Taki indi stavak, u kojem se prieti, zove se *prieteći*., 9)

prislov mjestni priložna oznaka mjesta (M_2: …*na sajmu* odgovara se na pitanje *gdje ?* jest dakle *prislov mjestni*, 30)

prislov načinni priložna oznaka načina (M_2: …*za gotove novce* dokazuju nam način, kako kupuje otac, zato se te rieči ujedno zovu *prislov načinni*., 30)

prislovi prilozi (M_1: Határozók. (Prislovi)., 123; M_2: Prislovi, 24; M: Határozók p r i s l o v i, 49; EiV: Határozók. (Prislovi.), 88)

prislovi načinni, **prislovi načina** prilozi načina (M_2: …dokazuju nam način, po kojem se što tvori ili biva, zato se i zovu *prislovi načinni*., 26; M: módhatározók p r i s l o v i n a č i n a, 49)

prislovi vrjemeni, **prisl. vremena** vremenski prilozi (M_2: Te se rieči zovu : *prislovi vrjemeni*., 24; M: időhatározók p r i s l. v r e m e n a, 49)

prispodoba stupnjevanje (M_1: A melléknevek fokozása. (prispodoba.), 46; M_2: Prispodoba., 15)

prispodobni [veznici] (M_1: Hasonlitók *(prispodobni)*, 137; M: hasonlitók p r i s p o d o b n i, 54)

prisvojavajuće zaime posvojna zamjenica (M: Birt. névm p r i s v o j a v a j u ć e z a i m e, 26)

prosi (sic!) **razprostranut stavak** jednostavna proširena rečenica (M_2: I ovo je stavak prosti, al se zove *prosi razprostranut.*, 30)

prosta izr. jednostavna neproširena rečenica (M: tőmondat p r o s t a i z r., 56)

prosti [glagol], **prosti glagolj** jednostavni glagolski oblik (M_1: Egyszerüek, (prosti) (simplicia), 87; M: egyszerü ige p r o s t i g l a g o lj, 32)

prosti suglasnici jednostavni suglasnici (Mar: Suglasnici děle se na: 1. jednostavne (proste), 5)

prošlo [vrijeme], **prošlo vrěme** perfekt (M_1: Jelen v. bevégzett mult – . (*prošlo*, *praet*, *praesentis.*), 90; Mar: P r o š l o v r ě m e., 48; M: bevégz. multidő p r o š l o v r ě m e, 32)

prošlo dovršno [vrijeme] aorist (EiV: történeti mult = prošlo dovršno (praeteritum historicum), 52)

prošlo trajno [vrijeme], **prošlo trajno vrěme** imperfekt (M_1: Félmult – (*prošlo trajno*, v. *nesvršeno*, praeteritum imperfectum)., 90; Mar: P r o š l o t r a j n o v r ě m e, 47; M: végzetlen multidő p r o š l o t r a j n o v r ě m e, 32; EiV: folyamatos mult = prošlo trajno (praeteritum imperfectum), 52)

protivni [veznici] suprotni veznici (M_1: Ellenkezők (protivni), 138; M: Ellenkötők p r o t i v n i, 54)

prvi stupanj (M_2: ...onda se kaže, da je u *prvom stupnju*..., 15; M: Alapfok p r v i s t u p a nj, 13)

prvotna [riječ] osnovna, neizvedena riječ (M_1: Azon szó, amely csak egy képző által alakul a gyökből, neveztetik elsőczének *(prvotna)* igy..., 143)

prvotni [glagoli] osnovni, neizvedeni glagoli (M_1: Elsőczék (prvotni, primitiva), 87)

razhtavni, **razstavni** [veznik] rastavni veznik (M_1: elválasztók (különzők): *razhtavni*., 138; M: elválasztók r a z s t a v n i, 54)

razširena izr. jednostavna proširena rečenica (M: bővített m r a z š i r e n a i z r., 56)

redanje rěčih red riječi (M_1: A szórendi viszony. (redanje rěčih – ordo vacabulorum), 171; M: szórend: r e d a nj e r ě č i h, 56)

redni [brojevi], **brojnik redni**, **redni brojnici**, **brojnici redni** redni brojevi (M_1: sorszámnevek. *br. redni)*, 55; Mar: Redni brojevi stoje u magjarskom uvěk kao pridavnici pred samostavnikom, 33; Mar: Redni brojnici, 32; M_2: Ovi se daklem brojnici zovu brojnici redni, 16; M: sorszámnév b r o j n i k r e d n i, 20)

rod (P: A nem, mint a latin vagy a görögben, itt is háromféle: hím-, nő-, és semleges ; (mužki, ženski i srednji rod)., 4)

rod obći srednji rod (P: Némely nevek közösek (roda obćega), 4)

roditelni [padež], **padež roditeljni** genitiv (P: sajátító (genitivus) roditelni., 5; M_1: Sajátító –, *padež roditeljni*., 15; M: sajátitóeseset p a d e ž r o d i t e lj n i, 3)

sadanje vrěme, **sadanje vrieme** prezent (M_1: Jelen idő. (*sadanje vrěme*, tempus praesens.), 90; Mar: Sadanje vrěme, 47; M: jelenidő s a d a nj e v r ě m e, 32; EiV: jelen idő = sadanje vrieme (praesens), 52)

samoglasnici (P: magánhangzók (samoglasnici), 2; Mar: Ista slova děle se na s a m o g l a s n i k e i s u g l a s n i k e, 5; M_2: Zato se zovu *glasice,* ili *samoglasnici*., 6)

samostavnik, **samostavnici** imenica (M_1: Az önálló vagyis a főnevek, *samostavno ime, samostavnik.*, 9; Mar: Sklonitba samostavnikah., 19; M: Főnév s a m o s t a v n i k, 3; EiV: F ő n e v e k (Samostavnici.), 7)

samostavno ime imenica (P: Az önálló vagyis a főnévek, *samostavno ime, samostavnik*), 3; M_1: samostavno ime, samostavnik, 9)

samostavno ime opća imenica (M_2: Stvarno ili samostavno ime, 10)

sastavljanje rěčih slaganje riječi (M: szóösszetétel s a s t a v lj a nj e r ě č i h, 3)

sastavljena izr. složena rečenica (M: összetett mondat s a s t a v lj e n a i z r., 56)

sastavljene suglasice nagomilani suglasnici (M_2: Takve suglasice, koje uzporedno dvie, tri, stoje, zovemo *sastavljene.*, 7)

sastavljeni suglasnici dvoslovi (Mar: Suglasnici děle se na: (…) sastavljene, kao: cz (c), cs, ds…, 5)

skazatelni lokativ (P: helyjelentő (locativ) skazatelni., 5)

sklanjanje (M: ragozás s k l a nj a nj e, 3)

sklonitba sklanjanje (Mar: Sklonitba samostavnikah., 19)

skupno ime, **skupna imena** zbirna imenica (P: gyűnév (skupno ime) narod, nép, nemzet, skupština, gyülekezet, gyűlde, 4; M_2: Takova imena, koja u jednobroju više stvari znače zovu se *skupna imena.*, 14)

slaganje rěcih, **slaganje rěčih** sročnost (M_1: A szó-egyezési viszony, (slaganje rěcih – concordantia, 171; M: szóegyeztetés s l a g a nj e r ě č i h, 56)

slomci razlomci (Mar: S l o m c i (Egy harmad rész), 1/3, 34)

slovka slog (M_2: …na kolikoput se rieč izgovara, toliko je u njoj slovkah., 8)

slovo glas, slovo (Mar: Ista slova děle se na s a m o g l a s n i k e i s u g l a s n i k e, 5; M_2: …svaki pojedini glas ima ima svoga znaka, koji se zove slovo, ili pisme, 5)

složeni [glagoli], **složeni glagolj** složeni glagolski oblik ((M_1: összetettek (složeni, composita), 87; M: összetett ige s l o ž e n i g l a g o lj, 32)

složeni suglasnici dvoslovi (M_1: Összetett mássalhangzók. Složeni suglasnici., 3)

spojni [veznici] sastavni veznici (M_1: Kapcsolók : (*spojni*), 138; M: kapcsolók s p o j n i, 54)

spol rod (M_1: Mint a latin és a német nyelvekben, úgy az ilir nyelvben is három nemet (*spol*) különböztetünk meg : a him-, *mužki spol,* a nő-, *ženski spol,* és a semleges nemét *srědnji* vagy *nikakvi spol.*, 10; Mar: Spolnik az, ili a rabi se bez razlike na spol…, 12; M_2: Razlikujte u štivu imena mužkog – i imenah ženskog spola., 12; M: nem s p o l, 3; EiV: Horvát nyelvben a főnevek háromféle neműek lehetnek, ú. m.: *hímneműek* (mužki spol), *nőneműek* (ženski spol) és *semlegesneműek* (srednji spol)., 8)

spolnik član (Mar: Spolnik az, ili a rabi se bez razlike na spol…, 12)

sprega sprezanje (M_1: Az igék hajlítása (*Sprega glagoljah.*), M: igeragozás s p r e g a g l a g o lj a, 32)

srednji [glagol], **srednji glagolj** medijalni glagol (M_1: c) középigék (srednji) melyek kijelentik, hogy valaki sem cselekszik sem szenved, hanem csak állapotban létezik. p. *jesam, stojim* állok, *spavam,* alszom., 85; M: közep ige s r e d nj i g l a g o lj, 32)

srednji rod (P: A nem, mint a latin vagy a görögben, itt is háromféle: hím-, nő-, és semleges ; (mužki, ženski i srednji rod)., 4)

srědnji spol, **sriednji spol**, **srednji spol** srednji rod (M_1: a him-, *mužki spol,* a nő-, *ženski spol,* és a semleges nemét *srědnji* vagy *nikakvi spol.*, 10; M_2: Svako indi ime, pred koje možemo staviti *„ono"* jest *sriednjeg* ili *nikakvog* spola., 13; EiV: *semelegesneműek* srednji spol, 8)

stavak rečenica (M_1: Odnošenje rěčih u stavku (izreki)., 171; M_2: Stavak, i njegove česti, 29)

stavak prosti korenni jednostavna neproširena rečenica (M_2: Stavak, u kojem osim podmeta i nazivka nikakve druge česti neima, zove-se *stavak prosti korenni.*, 30)

stupnjevanje (M: Fokozás s t u p nj e v a nj e, 13)

stvarno ime opća imenica (M_2: …ta imena s kojima mi kojekakve stvari nazivamo, zovu se „*stvarna imena*", 11)

subjekt (Mar: Rěči : je (jest), i su (jesu), koje u hrvatskom jeziku vežu subjekt sa predikatom, ne rabe se u magjarskom jeziku…, 12)

suglasice suglasnici (M_2: Takov indi znak, koji se istom pomoćju glasice naglasiti i protegnuti može, zove se *suglasica.*, 7)

suglasnici (M_1: A mássalhangzók. Suglasnici., 2; Mar: Ista slova děle se na

s a m o g l a s n i k e i s u g l a s n i k e, 5)

svršen čin svršeni vid (M_1: A cselekmény folytatása – vagy bevégzésére nézve (po vrsti čina svršena, ili nesvršena:), 86)

trajni [glagol], **glagolji trajući**, **trajni glagolj** nesvršeni, imperfektivni glagol (M_1: a) folyatók: (trajni) : (verba durativa), 86; M_2: Oni indi glagolji, kojih tvorenje ili trpnja dugo traje, zovu se glagolji trajući., 23; M: folytató ige t r a j n i g l a g o lj, 32)

tretji stupanj, **tretji stup** treći stupanj pridjeva (M_2: …kod najveće vlastitosti u *tretjem stupnju*., 15; M: Felsőfok t r e tj i s t u p, 13)

trpi (sic!) [glagol], **trpni glagolji**, **trpeći glagolji** trpni glagol (M_1: b) szenvedők, (trpi), 85; M_2: Takvi se indi glagolji zovu *trpni*., 22; M: szenvedő ige t r p e ć i g l a g o lj, 32)

trpni pridjev prošloga vremena glagolski pridjev trpni (EiV: szenvedő mult részesülőt = trpni pridjev prošloga vremena (part. praet. pass.), 53)

tužeći stavak (M_2: Onakov indi stavak, u kojem se tuži zove se *„tužeći"*., 9)

tvorenje recih, **tvorenje rěčih** tvorba riječi (M_1: Szóalkotás. (Tvorenje recih.), 143; M: szóalkotás t v o r e nj e r ě č i h, 3)

tvoritelni [padež], **padež tvoriteljni** instrumental (P: társaság- vagy eszközjelentő (instrumentalis), tvoritelni., 5; M: esköztjel. eset p a d e ž t v o r i t e lj n i, 3;)

tvorka sufiks (M: képző t v o r k a, 3)

tvorni [glagol], **glagolji tvorni**, **tvorni glagolj** aktivni glagol (M_1: a) cselekvők, (tvorni) melyek kijelentik…, 85; M_2: Takvi se indi glagolji, u kojih se naznačuje, tko što čini ili tvori, zovu *glagolji tvorni*., 22; M: cselekvő ige t v o r n i g l a g o lj, 32)

tvorni neprelazni [glagol] radni neprijelazni glagol (M_2: …zato se ti glagolji zovu *tvorni neprelazni*., 22)

tvorni prelazni [glagol] radni prijelazni glagol (M_2: Takvi se indi glagolji zovu *tvorni prelazni*., 22)

tvrdi suglasnici nesmekšani, nepalatilizirani suglasnici (M_2: …druge pako suglasice jesu *tvrde*., 7)

umetci uzvici (M_1: Az indulatszók. (Umetci.), 142; M_2: Te se rieči zovu *umetci*., 28; M: Az indulatszók. (U m e t c i)., 55)

upitna [zamjenica], **zaimena upitna**, **upitno zaime** upitna zamjenica (M_1: kérdő – (upitna), 69; M_2: …al buduć s njimi pitam, zovu se *zaimena upitna*., 19; M: kérdő névmás u p i t n o z a i m e, 26)

upitni [veznik] (M_1: Kérdők (upitni)., 140; M: kérdők u p i t n i, 54)

upitni stavak upitna rečenica (M_2: Ovaki se indi stavci, u kojih se što pita, zovu *„upitni"*., 9)

ustni [glasovi] usnenici (P: ajakhangok (ustni), 2)

uzajamni [glagoli] (M_1: Az utolsók lehetnek kölcsönzők, (*uzajamni*, reciproca)…, 88)

uzklici uzvici (EiV: Idulatszók. (Uzklici.), 92)

uzpodredni [veznici] nezavisni veznici (M_1: Felosztatnak e szerént a kötszók is egyranguakra és alárendeltekre. (*Uzpodredni, podredni*)., 138)

uzročni [veznici] (M_1: Okadók (uzročni)., 139; M: okkötők u z r o č n i, 54)

vanjski oblik [glagola] (M_1: Külalakjaikra nézve (*po vanjskom obliku*,) lehetnek az igék, 87)

veznik, **veznici** (P: kötszó (veznik), 3; M_1: Kötszók. (Veznici.), 137; M_2: …i jerbot se meće medju dvie rieći (sic!), da je spoji, t. j. da jednu drugoj priveže, zove se *veznik*., 27; M: Kötőszó v e z n i k, 54; EiV: Kötszók. (Veznici.), 91)

vinitelni akuzativ (P: tárgyeset (accusativus) vinitelni., 5)

višebroj množina (M_1: A többes szám *(višebroj)*…, 14; Mar: Višebroj., 19; M_2: Kad se pako više tih stvarih s jednom rječju izgovaraju, kaže se *višebroj*., 13; M: többeszám v i š e b r o j, 3)

višeslovčane rěči višesložne riječi (Mar: Višeslovčane rěči, koje se završavaju na…, 20)

vlastito ime, **vlastita imena** vlastita imenica (P: tulajdonnév (vlastito ime), 4; M_2: I njihova imena dakle, da ji bolje razlučiti možemo, jesu *„imena vlastita"*., 11)

vrěmena, **vrěme glagolja** glagolska vremena (M_1: Igeidők. (*Vrěmena.*), 90; M: igeidő v r ě m e g l a g o lj a, 32)

vrěmenni, **vremeni** [veznici] vremenski veznici (M_1: Időkötők *(vrěmenni)*, 142; M: időkötők v r e m e n i, 54)

vrsta čina glagolski vid (M_1: A cselekmény folytatása – vagy bevégzésére nézve (po vrsti čina svršena, ili nesvršena :), 86)

zabranjujući stavci (M_2: Onaki se stavci, u kojih se štogod zabranjuje, zovu *zabranjujući*., 9)

zahtěvanje rěčih, **zahtevanje rěč.** rekcija (M_1: A szóvonzati viszony, (zahtěvanje rěčih – rectio)., 171; M: szóvonzat z a h t e v a nj e r ě č., 56)

zaime, **zaimena** zamjenica (P: névmás (zaime), 3; M_1: A névmások. (Zaime), 69; M_2: Dakle jer ove rječi (sic!) *ja ti on* mjesto imenah izgovaramo, zovu se *zaimena*., 17; M: Névmás z a i m e, 26; EiV: Névmások. (Zaimena.), 41)

zaimena posědovna, **posědovna zaimena**, **posjedovna zaimena** posvojne zamjenice (M_1: A személyes melléknévmások birtokos névmásoknak (*zaimena posědovna*) is neveztetnek., 72; Mar: Ovdě valja pimětiti, da se posědovna zaimena…14; M_2: Dakle i ta su osobna, ali *posjedovna* zaimena., 19)

zaključni [veznici] (M_1: Bevégzők, *zaključni*, 139; M: következtetők z a k lj u č n i, 54)

zapovědni način, **zapovedni nač**, **zapovjedni način** imperativ (M_1: Parancsolómód. (*zapovědni način*, imperativus)., 90; M: parancsolómód z a p o v e d n i n a č., 32; EiV: parancsoló mód = zapovjedni način (imperativus)., 52)

zubni [glasovi] zubnici (P: foghangok (zubni), 2)

zvatelni [padež], **padež zvateljni** vokativ (P: hivó (vocativus) zvatelni., 5; M_1: Hivó –, *padež zvateljni*., 15; M: hivóeset p a d e ž z v a t e lj n i, 3)

želeći stavak (M_2: Takav indi stavak, u kojem se što želi zove se *želeći*., 10)

željni način optativ (M_1: Óhajtómód. (željni način, optativus)., 89; Mar: Ž e lj n i n a č i n., 49; M: óhajtómód ž e lj n i n a č i n, 32; EiV: óhajtó mód = željni način (optativus), 52)

ženski rod (P: Nőneműek (ženskog roda)…, 4)

ženski spol ženski rod (M_1: a nő-, ženski spol, 10; M_2: Razlikujte u štivu imena mužkog – i imenah ženskog spola !, 12; M: nőnem ž e n s k i s p o l, 3; EiV: *nőneműek* (ženski spol), 8)

žumboreči [glasovi] sibilanti (P: sziszegők (žumboreči), 3)

VLASTITA IMENA U GRAMATIKAMA HRVATSKOGA JEZIKA OBJAVLJENIMA U MAĐARSKOJ

1. U radu će se predstaviti dio onomastičke građe iz triju gramatika koje su izdane u drugoj polovici 19. stoljeća u mađarskom dijelu negdašnje Monarhije čije su godine izdanja u rasponu od vremena prije Hrvatsko-ugarske nagodbe sve do početka 20. stoljeća na području od „Budimpešte u malom" (Baje) do glavnoga grada Budima, kasnije Budimpešte.

To su redom sljedeća djela:

- Popovich, Döme: *Illir Nyelvtan*. Baja/Pešta, 1863.[422]
- Mihálovics, János: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*. Baja, 1874.
- Ehrenhöfer, Aladár i Vidovics, Rókus: *Horvát nyelvtan a budapesti Magyar Királyi Posta- és Távirda – tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra*. Budapest, 1897.

Na temelju građe iz navedenih triju jezičnih priručnika nastalih u razdoblju od četrdesetak godina provjerit će se koliko je ona tipično hrvatska ili slavenska te u kojoj se mjeri i zašto javljaju mađarski utjecaji. Vrijeme je to jačanja nacionalne svijesti kod obaju naroda kada se narodna tradicija i jezik, pa tako i tradicionalna imenska građa, zabranjena ili kristijanizirana odlukama Tridentskog koncila, vraća u uporabu. Vrijeme je to u kojem se u mađarskom dijelu Monarhije matične knjige počinju voditi na mađarskom jeziku (Kanizsai, 2017: 15). Sve to utječe na običaje davanja imena u hrvatskim krugovima u Mađarskoj što neće uvijek pratiti građa navedena u gramatičkim priručnicima. Odabir upravo navedenih priručnika opravdava i to što vremenski daju presjek od samih početaka hrvatske gramatikografije na mađarskom govornom području Monarhije sve do kraja 19. i početka 20. stoljeća kada se i u hrvatskoj gramatikografiji na matičnom području događaju značajne promjene pa se tako navedena djela mogu svrstati u početno

[422] Na naslovnici je *Illir Nyelvtan* kao mjesto izdavanja upisana Baja, ali i Pešta, uz podatke o izdavačima. Usp.: „Baja Shőn Jakab tulajdona.", „Pest 1863, Bartalits Imre könyvnyomdája." (s unutarnje naslovnice, neobrojčano). Oba su mjesta izdavanja i u katalošком zapisu mađarske Nacionalne knjižnice Széchényi. Vidi: http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html, pristupljeno 24. kolovoza 2018.

razdoblje hrvatske gramatikografije u Mađarskoj.[423] Njihov odabir dijelom je i sadržajno i metodološki određen jer se radi o trima sasvim različitim pristupima opisu jezika.

Iako se tipovi gramatičkih priručnika u drugoj polovici 19. stoljeća još ne mogu točno odrediti zbog raznih utjecaja vidljivih u tekstovima, ipak ih možemo podijeliti prema namjeni koja je ponekad u njima izričito navedena ili se može zaključiti iz sadržaja i primjera kojima se autor služi. Gramatike se znanstvenog razdoblja razvoja jezikoslovlja[424] još uvijek dijele i prema načinu i jačini utjecaja klasičnih gramatičkih uzora (usp. Lehocki-Samardžić, 2011: 31) zbog čega će se u radu dati poseban osvrt na latinski utjecaj vidljiv u kršćanskom sloju imena. Prema načinu obrade građe ta su djela na granici logičkih i impozitivnih gramatika (usp. Lehocki-Samardžić, 2011: 31) što je dokaz tomu da one nose obilježja za 19. st. modernih gramatičkih djela jer opisuju i propisuju sustav tako što donose pregršt primjera iz razgovornoga jezika.[425] Po odabiru metajezika u odnosu na predmetni jezik, a na tragu Helmuta Jachnowa, Nyomárkay (2002: 8) daje podjelu gramatika po kojoj će se odabrane tri gramatike svrstati u 3. tip gramatika, odnosno gramatike materinskog jezika, koje nisu pisane na materinskom jeziku, ali opisuju predmetni jezik modelima razvijenim za predmetni jezik.[426]

Popovicheva gramatika analitička je gramatika s brojnim kontrastivnim jezičnim analizama pa možemo zaključiti da je namijenjena početnicima koji dobro vladaju gramatičkim pojmovima i načinima izlaganja kontrastivnih jezičnih analiza pa ju možemo smatrati pretečom znanstvenih gramatika gdje je još jak utjecaj klasičnih gramatičkih uzora. Mihálovicseva je pisana s ciljem olakšavanja nastavnih procesa što ju čini pretečom školskih gramatika, a Ehrenhöferova i Vidovicseva gramatika praktični je i potpuni jezični i

---

423 Početak se hrvatske gramatikografije na mađarskom govornom području ovdje ograničava na gramatičke priručnike hrvatskoga pisane mađarskim metajezikom pa se isključuju gramatički priručnici nastali izvan hrvatskog (etničkoga i jezičnoga) prostora prije sredine 19. stoljeća kada su takvi priručnici hrvatskoga jezika objavljivani ponajprije na latinskom jeziku.

424 Máté Jakab (2003: 10) razdoblja razvoja jezikoslovlja dijeli na predznanstveno (prije pojave povijesno-poredbenog jezikoslovlja u 19. st.) i znanstveno (od 2. polovice 19. st.) od razvoja povijesno-poredbenog jezikoslovlja i početaka primjene poredbene metode u 19. stoljeću do pojave novogramatičara.

425 Razgovorni su primjeri u gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku uvršteni zbog njihove namjene – kako su pisane ponajprije za učenje hrvatskoga jezika neizvornim (ponajprije mađarskim) govornicima, primjeri su rečeničnih ustrojstava u njima iz svakodnevnoga života. S druge pak strane, gramatike koje su i predmetom opisa i metajezikom hrvatske, a nastaju na tlu Trojednice u 19. stoljeću, književni jezik oprimjeruju ponajprije primjerima iz hrvatske književnosti, a manjim dijelom riječ je o primjerima iz narodne književnosti ili razgovornoga jezika.

426 Usp.: „3. Nem anyanyelvi nyelvtan, nem anyanyelven írva, a tárgynyelvre kialakított modell alkalmazásával" (Nyomárkay, 2002: 8).

terminološki priručnik za poštanske službenike što je preteča današnjih modernih (strukovnih) priručnika za učenje jezika koji često sadrže i gramatičke opise.

Te su gramatike svojom namjenom potpuno različite što određuje metodologiju obrade jezične građe u njima pa je pretpostaviti da će se odabir i način obrade onomastičke građe razlikovati u navedenim djelima jer neće imati isti cilj prikaza i analize takve građe. S druge strane pretpostaviti je da će primjeri u gramatikama u velikoj mjeri odražavati pojavnost i čestotnost onomastičke građe u krugovima hrvatske zajednice u mađarskom dijelu Monarhije te da će se u određenoj mjeri javljati i latinski utjecaj.

1.1 Kako i Siniša Vuković (2007: 142) navodi u svom djelu o onomastičkoj terminologiji, onomastika je „znanstvena disciplina koja je po svojoj naravi interdisciplinarna", a budući da je ime znak i nacionalne i vjerske i etničke pripadnosti, upravo će se zato u radu govoriti i o nejezikoslovnim pitanjima kontakata dvaju naroda na temelju istraživanja provedenih među Hrvatima u Mađarskoj. Za to će nam poslužiti onomastičke analize Živka Mandića (2005), Ante Sekulića (1991) i Márije Kanizsai (2017) te prikazi stanja hrvatske manjine u Mađarskoj Ernesta Barića (2006). To bi prije svega pokazalo u kolikoj su mjeri autori navedenih gramatika bili dijelom hrvatske zajednice ili poznavali navike i običaje hrvatske zajednice u Mađarskoj. Govorit će se i o metodologiji obrade onomastičke građe s obzirom na to da ju Mihálovics (1874 [2016]: 59–61, 61–63) navodi u rječničkom dijelu, dok Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 152) bilježe dvojezične popise, a kod Popovicha (1863) se javljaju u čitavom djelu. Važno je naznačiti i čestotnost navedenih imena u krugu hrvatske zajednice u Mađarskoj jer će se na taj način pokazati jesu li ih autori uvrstili u svoja djela zato što su česta u hrvatskoj zajednici ili zato što su dio zajedničke onomastičke građe hrvatskog i mađarskog jezika ili se pak radi o nekoj drugoj motivaciji. U radu će se analizirati samo osobna imena ljudi, iako se u svim trima djelima mogu naći primjeri i za ostale vrste imena.

2. Gledano godinom izdanja prvo djelo koje ćemo analizirati gramatika je Döme Popovicha *Illir Nyelvtan, több nevezetesb szerző után írta*[427] (Baja/Pest, 1863.). Na 227 stranica u gramatici Döme Popovicha nalazimo sljedeće dijelove: o slovima i pisanju, potom slijedi morfološki dio s deklinacijskim i

[427] U prijevodu: „Ilirska gramatika pisana po uzoru na više poznatih autora. Baja. Vlasništvo Jakaba Schőna. Pešta 1863, knjigovežnica Imre Bartalicsa."

konjugacijskim tipovima i paradigmama te slijedi dio pod naslovom sintaksa na desetak stranica gramatike, prijevodi (tekstovi predviđeni za prijevod), pripovijetke i narodne pjesme (prevođenje tekstova jedna je od glavnih metoda učenja jezika od humanizma), a na kraju se nalazi *Ilirsko-mađarski* i posebno *Mađarsko-ilirski rječnik* s pripadajućim kraticama.

Imena se u ovoj gramatici ne izdvajaju iz cijele građe. Rječnik uopće ne navodi imena. Ona se nalaze u gramatici kao primjeri deklinacija i primjeri za vlastite imenice. U gramatici Döme Popovicha nalazimo antroponime (ime i prezime, ali nema nadimaka), toponime (ojkonime, hidronime), endonime i egzonime (u nazivima država i gradova) te etnike i ktetike. Svi se onimi navode kao primjeri za deklinacijske tipove i vrste riječi. Autor nije dosljedan u dvojezičnom navođenju imena, a to se odnosi prije svega na deklinacijske paradigme (deklinacije: *Branko*, *Ranko*, *Janko*, *Živko*, *Joso* itd.).

U nastavku navodimo neke primjere imena i oblike imena koja se javljaju kod Popovicha:

- „Branko, Ranko, Janko, Živko" kao „primjeri za 1. deklinaciju imenica muškog roda na (o)" (6)[428]
- Stanoje kao „primjer za muška imena na (e)" (9)
- „Jednina: Joso, József, Jose, Josi, Josu, Joso, o Josi, Josom" kao primjer za drugu deklinaciju (14)
- Nikola, Miklós, Matija, Mátyás, Ružica (bez mađarskog ekvivalenta), Milica (bez mađarskog ekvivalenta), Emilia (bez mađarskog ekvivalenta) primjeri su za imenice koje se dekliniraju prema drugoj deklinaciji (15).

U tekstovima za prevođenje i čitanje također ima imena, ali to su originalni tekstovi narodnih pjesama koji nisu isključivo s mađarskoga govornog područja, stoga neće reflektirati stanje koje se opisuje ovim radom te taj materijal nije ušao u proučavani korpus.

U imenskoj građi kod Popovicha ima nekoliko skupina imena. Na samom se početku javljaju imena *Branko*, *Ranko*, *Janko* i *Živko* od kojih *Janka*, *Branka* i *Živka* nalazimo i kod Živka Mandića (2005: 118–138), tj. u krugu bunjevačkih Hrvata, a *Branka* ne nalazimo ni kod Bunjevaca (usp. Mandić, 2005) ni u pomurskom dijelu (usp. Kanizsai, 2017: 131–141), pa je pretpostaviti da će se javljati u krugu Bošnjaka i Šokaca koji između ostalog nastanjuju sela oko

428 Uz primjere se iz gramatičke građe navodi broj stranice s koje se preuzimaju.

Mohača i Pečuha (prema Barić, 2006: 25–26), ali i u južnom dijelu Baranje koja je danas dio hrvatskog državnog teritorija i na kojem se i danas može čuti ime *Branko* među bošnjačkim i šokačkim stanovništvom. Nakon Tridentskog su se koncila upravo područja Dalmatinske zagore, Hercegovine i južne Bosne, s kojih potječu i Bošnjaci i Šokci, najduže odupirala nepravednoj odluci kojom su sva narodna imena proglašena poganskima i morala su se bilježiti u kršćanskim inačicama (Mandić, 2005: 20), stoga je pretpostaviti da se u tim krugovima čuva ime koje se i danas može čuti u raznim dijelovima Hrvatske, Slovenije i Srbije.

Žensko ime *Ružica* navedeno bez mađarskog ekvivalenta javlja se u oblicima *Ruža* kod Bunjevaca (usp. Mandić, 2005: 118–138) i *Rozalija* kod pomurskih Hrvata (usp. Kanizsai, 2017: 131–141) i dovoljno je prepoznatljivo da mu se ekvivalent ne mora navoditi. To dokazuje da je Popovich poznavao hrvatsku tradiciju i imensku građu koja se koristila među Hrvatima u Mađarskoj pa se tako u njegovoj gramatici javljaju imena koja su svojstvena samo jednoj skupini.

Od ukupno 17 imena i njihovih inačica u Popovichevoj gramatici 88 % ih je tzv. biblijskih ili kršćanskih koja su se dobro uklopila u prijevode primjera rečenica što je ujedno moguće i bio motiv za njihovu uporabu.

3. Drugi izvor za onomastičku građu gramatika je Jánosa Mihálovicsa *Gyakorlati Ilir Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra* (Baja, 1874.).

Kada govorimo o gramatici Jánosa Mihálovicsa, već kod navođenja imena autora imamo zanimljivu situaciju. Prema Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban (2016: 122) „autorovo je ime i prezime na koricama autorskih knjiga bilježeno u ovim inačicama: János Mihálovits, János Mihalovics, Iván Mihálovics, Ivan Mihalovics" što upućuje na kolebanja u bilježenju imena u maticama u drugoj polovici 19. st. kada se u slučaju bilježenja hrvatskih imena teži i grafijskoj i semantičkoj sličnosti u odnosu na mađarske inačice.

Gramatika *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* podijeljena ja na dva velika dijela. U prvom dijelu na 175 stranica donosi se gramatika hrvatskog jezika na mađarskom jeziku, a drugi dio (*Második füzet – Drugi svezak*) nosi naslov *Gyökszótár* (*Korijenski rječnik*) koji na 63 stranice A5 formata donosi rječnik podijeljen u tri dijela. Prvi je dio opći rječnik hrvatsko-mađarskog smjera iza kojega slijedi rječnik vlastitih imena, a priručnik zaključuje *Rječnik toponima*.

Sva su imena u toj gramatici navedena sa svojim mađarskim parnjacima. Od ukupno 210 imena i njihovih izvedenica 69 % (145 imena) nalazimo u krugu Bunjevaca, a 31 % prevedenice su ili slavenizirani oblici germanskih imena (*Arthur – Ardoje*, *Gottfired – Bogomir*, *Hinko – Henrik*, *Szigfrid – Miroboj* i dr.), prevedenice mađariziranih latinskih ili grčkih imena (*Timót – Častibog*, *Theophila – Bogomila*, *Kornélia – Drenka*), strani elementi i u mađarskom i u hrvatskom imenskom korpusu (*Kelemen – Kliman*, *Lénárd – Linárt*, *Konjrad – Konrád*), ali ima i onih kojima autor nalazi ekvivalente u latinskom i grčkom kako bi Mađarima približio imena poput *Mladen – Juvenalis*, *Ružica – Rozina*, *Slavica – Julija*, *Živan ili Živko – Vitalis*, *Božko – Natalis*, *Sava ili Savo – Szabbás*, *Željko – Desider* i dr. Neobično je što imenima *Verka* i *Veronika* pridružuje ime *Verona* na mađarskom, iako i u mađarskom jeziku postoji žensko ime *Veronika*. Pojavljuju se i prevedenice mađarskih imena koja ne nalazimo u proučavanim popisima imena Bunjevaca, pomurskih Hrvata, Šokaca i Bošnjaka, poput *Jerina* za žensko mađarsko ime *Irén.* Posebno je neobično uparivanje imena *Zora* i *Zorica* s latinskim imenom *Aurora*, iako u 19. stoljeću Mađari imaju žensko ime *Hajnalka* (Hajdú, 1994: 26), a kod imena *Danica* pak dano je mađarsko ime *Hajnalka.* Povezanost se mora potražiti u razumijevanju imena te će se tako mađarski *hajnalcsillag* ili hrvatski *zvijezda Danica* vrlo lako moći povezati sa ženskim imenom *Danica*, pa će se za *Zoru* i *Zoricu* (od hrvatskog *zora* što je na mađarskom *hajnal*) morati naći drugo rješenje za što uvijek može poslužiti latinski izvor u obliku *Aurora*. Zanimljivo je i muško ime *Danilo* koje se veže uz hebrejsko ime *Daniel* i biblijskom tradicijom ulazi i u hrvatski i u mađarski jezik. Od 16. stoljeća i širenjem reformacije u mađarskom jeziku ime *Dániel* postaje češće (Hajdú, 2003: 26), a potvrđuje se i u krugu Hrvata u obliku *Danijel*. *Danilo* je inačica imena *Danijel* zbog čega se može pretpostaviti da se Mihálovics odlučio za skraćeni oblik *Dani*, što bi bila mađarska inačica imena, a čime bi naglasio da su obje inačice (*Dani* i *Danilo*) izvedene iz imena *Danijel.*

Posebno ističemo uparivanja drevnih slavenskih i mađarskih imena *Vuk* i *Farkas.* Prema Szilágyiju (1987: 52–53) vuk je totemistička životinja karakteristična za turske narode koja se u turskim jezicima javlja u obliku vlastitog imena *Kurd.* Danas se ime *Kurd* ne može uvesti u mađarske matične knjige, ali drevno *Vuk* još se uvijek može naći. Lengyel (1917: 186) ga čak početkom 20. st. preporučuje kao „pravo mađarsko ime" koje je poželjno davati zbog čuvanja mađarske tradicije. To se ime na njemačkom govornom području

povezuje sa složenim imenom *Adolf*[429] koje do 19. st. ima i ženski parnjak *Adolfina.* U mađarskom je jeziku *Farkas* dio najstarijeg sloja totemskih imena isto kao što je to slučaj s imenom *Vuk* u slavenskim jezicima. Hajdú (2003: 285) će slavensko ime *Vuk* datirati u 2. tisućljeće prije Krista kao dio zajedničkog slavenskog onomastičkog korpusa. Ista motiviranost i značenje tih imena omogućuje njihovo uparivanje, iako se ne radi o prijevodima.

Posebnu pozornost zahtijeva ime *Isus – Jézus* koje nije dio ni mađarske ni hrvatske tradicije davanja imena. Ime Sina Božjega rezervirano je samo za njega i ne daje se ljudima kako je to običaj u neoromanskim kulturama. Ime *Isus* dio je zajedničke tradicije temeljene na kršćanskoj kulturi te je neizostavno ime i ovoga korpusa. Utvrđujemo da je većina imenske građe ovog rječnika, od dijela koji čini zajednički imenski korpus (69 % imena) ne samo biblijskog podrijetla, već općenito kršćanskog te podrazumijeva latinizirana imena mučenika (89 %) što dokazuje težnju stavljanja naglaska na zajednički korpus imenske građe.

Ime *Ćiril* dio je slavenske tradicije i ne javlja se u krugovima većinskog mađarskog stanovništva, ali je ipak navedeno s mađarskom inačicom *Cziril* kako bi se dopunila građa kršćanske tradicije davanja imena. Kod Bunjevaca se javlja u obliku *Ćiro* koje ne nalazimo u građi. To je ime vezano za bizantsku (grčku) tradiciju, ali je ujedno dio kršćanske tradicije. Odstupanje od zajedničkih latinskih uzora potvrđuje autorova nastojanja da se naglasi povezanost hrvatske i mađarske kulture.

Kao posebna skupina javljaju se pohrvaćena strana imena *Ignjo* ili *Ignatio* koja su i u mađarskom stranog podrijetla u obliku *Ignácz*, a uz njih se navodi i prevedeni oblik *Ognjan.* Ime *Ognjan* ili u drugim inačicama *Ognjen*, lakše bi se povezalo s mađarskim imenom *Gyula* koje je drevno mađarsko ime u značenju „bakljonoše" pa njegov prijevod u gramatici imenom *Slavoje* ne odgovara u potpunosti. Ime se *Gyula* kod Bunjevaca (usp. Mandić, 2005: 118–138) javlja u raznim oblicima izvedenima od oblika *Đula*. Ime se *Gyula* u vrijeme latiniziranja imena pogrješno (Hajdú, 2003: 15) povezivalo s imenom *Iulius* pa je tako dobilo i žensku inačicu *Julia*. No ovdje se radi o drevnom imenu poznatom još prije doseljenja Mađara u Karpatsku nizinu, vjerojatno staroturskog podrijetla (Hajdú, 2003: 15), kojim su nakon doseljenja

[429] Njemački pridjev *edel* znači 'plemenit', a imenica *Wolf* 'vuk'. Ime *Adolf* (do 19. stoljeća ima i ženski parnjak *Adolfina*) nastalo je spajanjem tih dvaju elemenata (Szilágyi, 1987: 52), a smatra se izvornim germanskim imenom što potvrđuje totemističku narav imena kao opću pojavu u starom svijetu, a ne kao tipično slavenski ili mađarski utjecaj.

nazivali drugog po rangu vojnog zapovjednika. Ime se *Julia* kod Mihálovicsa uparuje sa *Slavica* što upućuje na to da je i Mihálovics ipak znao za značenjsku povezanost tih dvaju imena.

Na temelju dvojezičnog navođenja, odnosno mađarskih parnjaka hrvatskim imenima, vlastita se imena iz Mihálovicseve gramatike mogu podijeliti u nekoliko skupina:

a) kršćanska imena koja imaju i hrvatsku i mađarsku inačicu (npr. *Adam – Ádám*)

b) slavenska imena koja se prevode latinskim imenima (npr. *Mladen – Juvenalis*)

c) totemska imena (npr. *Vuk – Farkas*)

d) mađarska imena prilagođena hrvatskom jeziku (npr. *Margita – Marga*, mađ. *Margit*)

e) prevedenice mađarskih imena (npr. *Slavoje – Gyula*)

f) strana imena i u hrvatskom i u mađarskom korpusu (npr. *Lipót*, *Rudolf*, *Kornelia*...).

4. Treći je priručnik gramatika Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa *Horvát nyelvtan a budapesti Magyar Királyi Posta- és Távirda – tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra* (Budapest, 1897.).

Priručnik je podijeljen u dva dijela. Prvi nosi naslov morfologija i sintaksa, drugi se dio sastoji od prijevodnih vježba i popisa nepoznatih riječi, a gramatiku zaključuju prilozi koji sadrže tekstualne primjere za dokumente koji su u uporabi u pošti, poput molbi, brzojava i obveznica. Autori (str. 137 – 138) donose nazive za gradove i države u Monarhiji koji se drugačije nazivaju na hrvatskom i mađarskom jeziku s najviše primjera iz Slavonije i Hrvatske s dopunom naziva za hrvatske županije. Slijede nazivi ministarstava, uprava i ureda na dvama jezicima koje će dopuniti titule i načini pisanja titula na prednjoj i stražnjoj strani pošiljke. Navedeni su i dani u tjednu i mjeseci u godini na dvama jezicima, a posebno se navode osobna imena u mađarskoj i hrvatskoj inačici (str. 153). Nakon toga slijede primjeri razgovora tematski vezani za poštu i rad na pošti i telefonski razgovori, no donose se i primjeri i iz svakodnevnog života, poput *Kod pralje*, *Kod švelje*, a posebno je zanimljiv dio o frazemima koji se razlikuju u mađarskom i hrvatskom jeziku. Taj dio priručnika zaključuje rječnik u kojem je građa tematski

raspoređena, a na kraju se riječi koje se tematski nisu uklopile u rječnički dio, navode u skupinama po vrstama riječi. Priručnik zaključuje čitanka u kojoj možemo naći ulomke mnogih književnih tekstova, poput *Smrti Smail-age Čengića*. Iz prethodnoga zaključujemo da je riječ o potpunom jezičnom i terminološkom priručniku za učenje hrvatskog jezika namijenjenom zaposlenicima pošte i brzojavnice.

U toj se gramatici navodi 61 muško i žensko ime:

Ágoston – ***Augustin***, *Alajos* – *Vjekoslav*, ***Aladár*** – ***Vladimir***, ***András (Endre)*** – ***Andrija***, ***Antal*** – ***Antun***, ***Balázs*** – ***Blaž***, ***Bálint*** – ***Valent***, ***Bertalan*** – *Bártol*, ***Boldizsár*** – ***Bolta***, ***Borbála*** – ***Bara***, ***Domonkos*** – ***Dominik***, ***Dorottya*** – ***Dora***, ***Ede*** – ***Slavoljub***, *Egyed* – *Egidij*, ***Elek*** – ***Aleksa***, ***Emil*** – ***Milan***, *Erzsébet* – *Jelisava*, ***Ernő*** – ***Ernest***, ***Ferencz*** – ***Franjo***, *Fülöp* – ***Filip***, ***Fridrik*** – ***Miroslav***, *Gábor* – *Gabriel*, ***Gavro***, ***Gergely*** – ***Grgur***, ***György*** – ***Gjuro***, ***Gyula*** – ***Julijo***, ***Henrik*** – ***Hinko***, *Ignácz* – *Vatrosláv*, ***Illés*** – ***Ilija***, ***Ilona*** – ***Jelka***, *Imre* – *Imbro*, *Mirko*, ***István (Pista) Stjepan***, ***Jakab*** – ***Jakov***, *János* – ***Ivan***, *Jenő* – *Eugen*, *József* – ***Josip***, *Kálmán* – *Koloman*, *Károly* – *Dragutin*, ***Katalin*** – ***Katarina***, *Lajos* – *Ljudevit*, ***László*** – ***Ladislav***, *Lipót* – *Lavoslav*, ***Lukács*** – ***Luka***, *Magdolna* – *Magdalena*, ***Márk*** – ***Marko***, ***Márton*** – ***Martin***, ***Mátyás*** – ***Matija***, ***Mihály*** – ***Miko***, ***Miklós*** – ***Nikola***, ***Miksa*** – ***Makso***, ***Mór*** – ***Mavro***, ***Nándor*** – ***Ferdo***, *Ödön* – *Edmund*, ***Pál*** – ***Pavao***, *Péter* – ***Petar***, ***Rókus*** – ***Rok***, ***Sándor*** – ***Skender***, ***Szaniszló*** – ***Stanko***, *Tivadar* – *Božidar*, *Vilmos* – *Vilim*, ***Vincze*** – ***Vinko***, *Zsigmond* – *Vladovit.*

Masnim su otisnuta imena koja su se javila i u prethodnim dvjema gramatikama, ukupno 45 ili 74 %. Visoki postotak zajedničke imenske građe u svim trima gramatikama dokazom je težnje naglašavanja sličnosti hrvatske i mađarske kulture, ali se isto tako navedeno može protumačiti i s motivacijskog gledišta kojim se učenike ili polaznike tečaja želi motivirati na usvajanje novog jezika ističući njihove sličnosti.

Drugo je pak pitanje analiza imenske građe koja se „na terenu" u potpunosti ne podudara s onim što bilježe ova djela. Imena poput *Kálmán* – *Koloman* kod Bunjevaca će ostati *Kalman* (Mandić, 2005: 127), a u Ehrenhöferovoj se i Vidovicsevoj gramatici navodi u pohrvaćenoj inačici isto kao i *Imre* – *Miroslav* koje u krugu Bunjevaca postoji u obliku *Imro*, ali ne i *Miroslav* (Mandić, 2005: 125). *Dragutin* je također ime koje se javlja samo u obliku *Drago*, a gramatika ga navodi uz ime *Károly* koje će Bunjevci koristiti kao *Karoj*, *Karol* i *Karo* (Mandić, 2005: 127). Mađarsko ime *Lajos* upareno je

s *Ljudevit* koje se u tom obliku neće javljati u krugu Bunjevaca i pomurskih Hrvata, već će ga Bunjevci upotrebljavati u inačici bližoj mađarskoj, npr. *Lajča*, *Lajčika*, *Lajčo*, *Lajko*, *Lajo* pa čak i *Lajoš* (Mandić, 2005: 128). Ime *Lipót* uparuje se s *Lavoslavom* koje se neće upotrebljavati u krugu Bunjevaca ni pomurskih Hrvata, već će se izravno preuzeti u obliku *Lipot* i *Lipo. Magdalena* u Bunjevaca postoji kao *Magda*, *Magdica*, *Magduška* i *Magica* (Mandić, 2005: 129) što je bliže mađarskoj nego hrvatskoj inačici imena *Magdalena*. Imena *Márton – Martin*, *Mátyás – Matija*, *Mihály – Miko*, *Miklós – Nikola*, *Miksa – Makso*, *Sándor – Skender* u Bunjevaca se javljaju i u hrvatskoj i u mađarskoj inačici (Mandić, 2005: 129–136). S imenom *Roko* i *Rokuš* (mađarski *Rókus*) susrećemo se tek u toj gramatici koja je posljednja objavljena od triju proučavanih gramatika, vjerojatno potaknuto osobnom motivacijom autora, no to je ime zabilježeno kod Bunjevaca (Mandić, 2005: 134).

Popis imena kod Ehrenhöfera i Vidovicsa donosi više hrvatskih inačica imena od onih koje se javljaju na terenu. Velik je broj primjera imena koja su se među Hrvatima u Mađarskoj već tada počela upotrebljavati u mađarskim ili mađariziranim oblicima zbog utjecaja većine, ali i načina vođenja matičnih knjiga i procesa koji su obuhvaćali upisivanje djece u matice.

Među Hrvatima u Mađarskoj javljaju se i mađarska imena poput *Arpad*, *Margita*, *Ilona*, *Matijaš (Mačaš)*, *Imra/Imro*, *Irma*, *Ištvan*, *Ištok*, *Janoš/Januš*, *Jožika* i sl., a te inačice nijedna od obrađenih gramatika ne donosi. Za sva prethodna navedena imena autori se služe hrvatskim inačicama (ako postoje), a koje se upotrebljavaju izvan većinski mađarskoga govornog područja.

Uzmemo li kao usporedbu najčešća mađarska imena (ukupno 89 muških i ženskih) u razdoblju između 11. i 14. stoljeća, razdoblju prije reformacije (16. st.) i prije oživljavanja narodne tradicije (18. i 19. st.) koja je vratila mnoga tzv. poganska imena, dobar dio njih (38 %) naći ćemo i među Mihálovicsevim imenima, kod Popovicha, ali i Ehrenhöfera i Vidovicsa što dokazuje nastojanja da se kao temelj uzme zajednička tradicija prostora na kojem žive i Hrvati i Mađari te da se naglase njihove kulturne sličnosti.

U nastavku se navode najčešća imena na mađarskom govornom području prije reformacije prema popisu koji navodi Hajdú (1994: 25). Imena koja nalazimo i u gramatikama masno su otisnuta:

András, *Béla*, *Benedek*, *Bot*, *Bulcsú*, *Cseke*, *Csoma*, *Egyed*, *Éliás*, ***Farkas***, ***Gergely***, ***György***, ***Gyula***, *Hipolit*, ***István***, *Izsák*, ***Jákob***, ***János***, *Karácsony*, *Kicsi*, *Kozma*, *László*, *Lőrinc*, ***Lukács***, *Mag*, *Márkus*, ***Márton***, ***Máté***, ***Mátyás***,

Mihály, ***Miklós***, *Nemhű*, *Orbán*, *Ős*, ***Pál***, *Péntek*, ***Péter***, *Salamon*, *Sámson*, *Saul*, *Sebestyén*, ***Simon***, *Szegény*, *Szombat*, ***Tamás***, *Tompa*, *Vásárd*, *Vendég*, *Vid*, *Unoka*, *Vasad*.

Ženska imena prikupila je Berrár Jolán:

Erzsébet, ***Margit***, ***Katalin***, ***Anna***, ***Ilona***, *Klára*, *Aglent*, *Ágnes*, *Kunigunda*, *Sebe*, ***Mária***, *Skolasztika*, *Jolán*, *Ágota*, *Csala*, ***Magdolna***, *Liliom*, *Viola*, ***Borbála***, *Izolda*, ***Rózsa***, *Gyöngy*, *Petronella*, ***Dorottya***, *Mag*, *Nyest*, ***Cecília***, *Gertrúd*, ***Lúcia***, *Adél*, *Dominika*, *Húg*, *Rozina*, *Benedikta*, *Szombat*, ***Anasztázia***, *Szép*, ***Judit***…

Od navedena 93 imena 34 (37 %) ili više od trećine nalazimo u obrađenim gramatikama. Dokaz je to da je hrvatska imenska građa u mađarskom dijelu Monarhije velikim dijelom pratila tamošnje i tadašnje trendove.

5. Zaključujemo da su u navođenju imenske građe u obrađenim gramatikama autori nastojali dati primjere koji su dio zajedničke kršćanske tradicije, ali su isto tako navodili i neka tada pomodna (germanska) imena ponekad u nesigurnim prijevodima. Ta su se imena većinom davala u izvornim ili kroatiziranim ili pak mađariziranim inačicama. Latinski utjecaj vidljiv je u kršćanskim imenima zbog čega im je bilo lako naći ekvivalente u drugom jeziku.

Autori obrađenih djela Popovich, Mihálovics i Vidovics i svojim imenima svjedoče o povezanosti s hrvatskom zajednicom čije su običaje davanja imena poznavali toliko dobro da su mogli izostaviti njihove mađarizirane inačice koje su zabilježili Mandić i Kanizsai na temelju matičnih knjiga toga vremena i dali one primjere koji se upotrebljavaju na većinski hrvatskom govornom području. Obrađena imenska građa navedenih gramatika stoga prati osnovni smisao jezičnih priručnika u kojima se nalazi te se ne može smatrati opisom stanja u hrvatskoj zajednici u Mađarskoj.

ONIMI U GRAMATIKAMA HRVATSKOGA NA MAĐARSKOM JEZIKU DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA

1. GRAĐA, METODE OBRADE KORPUSA I TEZE

Istraživački je pogled u prethodnom poglavlju bio usmjeren vlastitim imenima[430] u hrvatskim gramatikama pisanim mađarskim jezikom u 19. stoljeću. U ovom će se pak predstaviti potpunija onomastička građa opisom onima[431] iz svih četiriju hrvatskih gramatika koje su izdane u 19. stoljeću u mađarskom dijelu negdašnje Monarhije, i to opisom antroponima (prezimenima) i toponima. Popis gramatika koje su poslužile za izradu onimskog korpusa ovaj je put proširen i Margitaijevom gramatikom *Horvát Nyelvtan* (1885.) kako bi se obuhvatile sve hrvatske gramatike nastale u 19. stoljeću u mađarskom dijelu Monarhije. To su kronološkim redom sljedeća djela:

- Popovich, Döme, *Illir Nyelvtan*, Baja/Pest, 1863.
- Mihálovics, János, *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, Baja, 1874.[432]
- Margitai, József, *Horvát Nyelvtan*, Nagy-Kanizsa, 1885. [1884.][433]
- Ehrenhöfer, Aladár i Vidovics, Rókus, *Horvát Nyelvtan*, Budapest, 1897.

Navedena su djela nastala u drugoj polovici 19. stoljeća kada procesi mađarizacije već uvelike traju, štoviše intenziviraju se i čije se posljedice vide i u

430 Vlastito ime osnovno je ime čovjeka ili žene, koje služi u svakodnevnoj komunikaciji. To je prvi dio punog imena kojemu pripadaju vlastito ime i prezime (Vuković, 2007: 149).

431 Pod onimom razumijevamo „riječi ili skup riječi kojom/kojima se imenovani objekt izdvaja iz skupine istovrsnih objekata radi individualizacije i točne identifikacije = ïme ♦ grč. *Ónoma*" (Frančić, Petrović, 2010: 532).

432 Služimo se pretiskom *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* koji je 2016. objavila Matica hrvatska Ogranak Osijek. Stoga pri navođenju primjera/navoda iz navedene gramatike bilježimo autorovo prezime, godinu 1874. kao godinu prvoga izdanja gramatike, u uglatoj zagradi godinu njezina pretiska te stranicu s koje se primjer/navod preuzima.

433 Margitaijeva je gramatika podijeljena na dva dijela koja su odvojena zasebnom numeracijom i naslovnicom. Na koricama prvoga dijela priručnika upisana je godina 1885., a na početku drugoga dijela priručnika 1884. Uz primjere/navode iz Margitaijeve gramatike bilježit ćemo godinu 1885. kada se primjer/navod preuzima iz prvoga dijela priručnika, a 1884. ako je preuzet iz drugoga dijela.

uporabi vlastitih imena i prezimena samih autora o čemu je bilo riječi u ranijim poglavljima.

Gramatike koje su poslužile za izradu korpusa različite su s gledišta tipologije gramatika prema njihovu ustrojstvu, različitosti metajezika u odnosu na jezik koji je predmetom opisa i njihovoj namjeni (usp. Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2018: 112) što će uvelike odrediti i opseg građe i njezin raspored u priručnicima. Pokazat će se u kolikoj su mjeri tzv. zakon o narodnostima pisan u vrijeme i neposredno poslije nastajanja navedenih gramatika i drugi društveno-politički procesi utjecali na uporabu onima u navedenim gramatičkim priručnicima. Onimi se u gramatikama često navode i na hrvatskom i na mađarskom jeziku najčešće metodom ekvivalencije.[434]

2. PROCESI MAĐARIZACIJE S GLEDIŠTA UPORABE IMENA

U pogledu uporabe imena utjecaj mađarizacije bilježen je i prije prihvaćanja zakona o narodnostima 1868. godine. Prvim pokušajima mađarizacije smatraju se događaji s kraja 18. stoljeća kada je održan Budimski sabor (1790. – 1791.) na kojem je izglasan zakon prema kojem je „'Ugarska (…) slobodna i samostalna država' kojom treba upravljati vlastitim zakonima i običajima" (Hanák, 1995: 115) čime se stvorio temelj za isključivom uporabom mađarskog jezika u službenoj komunikaciji.[435] Drugi događaj koji smatramo začetkom procesa mađarizacije izdavanje je carskog dekreta o promjeni prezimena.[436] Iako je uporaba prezimena bila obvezna od Tridentskog koncila,[437] u mađarskom dijelu Monarhije, ponajprije zbog velikog organiziranog i neorganiziranog doseljavanja na mađarski etnički i jezični prostor, sve do

434 Ta se metoda primijenjuje kada u drugom jeziku tražimo najbliži ekvivalent što se najčešće temelji na načelu značenjske podudarnosti.

435 „U prvim desetljećima nakon 1790. mađarsko plemstvo ozbiljno razmišlja o asimilaciji svih Nemađara, pa i Hrvata, ali je kasnije, vjerojatno poučeno iskustvom neuspjeha u uvođenju mađarskoga kao službenoga (zbog otpora hrvatskoga plemstva), sve više pripadnika mađarskoga nacionalnog pokreta odustalo od te namjere i nije više ozbiljno razmišljalo o mogućnosti jezične asimilacije hrvatskoga naroda (barem ne na području uže Hrvatske)." (Šokčević, 2006: 29).

436 Car Josip II. 23. srpnja 1787. izdao je uredbu prema kojom je odredio obveznu uporabu prezimena što se ponajprije odnosilo na doseljeno židovsko stanovništvo koje nije prihvatilo obvezu korištenja prezimena kao dijela osobne identifikacije obvezne u Monarhiji od 16. stoljeća, pa je njihova registracija bila otežana, nisu im se mogli naplatiti porezi niti ih se moglo podvrgnuti vojnoj obvezi. Car je iskoristio priliku za promicanjem germanizacije pa u odredbi stoji da se mogu uzeti samo njemačka prezimena.

437 Više vidi kod Frančić, 2016.

19. stoljeća nije vladao red u njihovoj uporabi pa su postojali mnogi problemi u svezi s nasljeđivanjem prezimena, promjenama prezimena bogatih koji bi promijenili mjesto stanovanja, samovoljnim promjenama prezimena bez dopuštenja vlasti itd. (Szentiványi, 1895: 4). Na tu je situaciju reagirao i car Franjo I. kada je 1814. godine pozvao dvorsku Kancelariju, koju tada vodi grof Erdődy, da se očituje o tome ima li kakvih zakona ili odredbi o reguliranju promjene prezimena, a ako ih nema, da se odmah nešto napravi u svezi s tim. Već u listopadu 1814. godine izrađen je prijedlog zakona o promjeni prezimena koji je potpisao Ljudevit Petković uime mađarske dvorske Kancelarije.

Najočitiji je znak narodnosti na srednjoeuropskom području ime i vjerska pripadnost. J. Soltész (1979: 124) u svojoj onomastičkoj monografiji ističe: „Davanjem imena čovjek ne želi samo raspoznavati pojedine jedinke od drugih, već mu je često cilj (…) čuvanje uspomene na nekoga ili nešto."[438] Polazeći od navedenoga, ovdje će se analizirati utjecaji (uspomene) društvenih i političkih mijena na promjene u hrvatskoj onimskoj građi koja je vidljiva i u navedenim gramatičkim priručnicima, ponajprije uvrštavanjem određenih etimoloških podataka.

Osim matičnih knjiga iz toga vremena nedostaju pisani izvori o hrvatskoj onomastičkoj građi u mađarskom dijelu Monarhije pa će navedene gramatike poslužiti kao dobar izvor za izradu korpusa jer njihovo nastajanje, tip, oblik i vrsta građe nije propisano od države kao što je to slučaj s matičnim knjigama (Kanizsai, 2017: 15). Prethodnim onomastičkim analizama usmjerenima samo na imena (bez prezimena i toponima koji su predmetom analize u ovom poglavlju) u navedenim gramatika zaključili smo da građa ne prati stanje u zajednici, već je na neki način usmjerena na preslikavanje stanja u matičnoj državi što se zrcali u „čišćenju" onomastičke građe od mađarskih elemenata koji su tada već duboko ukorijenjeni u hrvatskoj zajednici u Mađarskoj (Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2018: 118). Da bi se dodatno potvrdilo rečeno, istraživanje je prošireno i na druge elemente onimskog sustava kako bi se pokazalo na koji su način promjene u široj onimskoj građi zastupljene u gramatikama. Posebno je zanimljivo navedene procese promatrati na primjerima prezimena i toponima, čija se uporaba u Monarhiji regulirala i zakonskim odredbama, a do kraja 19. stoljeća podvrgnula se i mađariziranju jezičnih elemenata što se opravdavalo ranijim prevođenjem mađarskih naziva na

[438] U izvorniku: „Az ember a névadással nemcsak azonosítani és megkülönböztetni akarja az egyes egyedeket, hanem gyakran az is a célja (…), hogy valakinek vagy valaminek az emlékét fenntartsa, megörökítse."

druge jezike naroda koji su naseljeni na danim područjima, a što su kasnije Habsburgovci ozakonili širećи načela germanizacije na mađarski etnički i jezični prostor.[439] Analiza hrvatskih toponima u gramatikama još je važnija ako uzmemo u obzir da do 1898. godine davanje imena u slučaju toponima nije ususstavljeno, nema definiranog službenog procesa pa su „(...) uporabu imena u zajednici, u selu i okolici službena (...) tijela, županije ili dvorska kancelarija jednostavno prihvatile." (Hajdú, 1994: 60).[440] U gramatikama je potrebno promotriti i uporabu mikrotoponima koji su bili najpodložniji društvenim promjenama jer su ovisili i o lokalnim i o državnim propisima. Hajdú (1994: 61) o tome navodi da se u razdoblju „između 1898. do 1912. godine u tadašnjoj Mađarskoj svaki toponim revidirao, mnoge su promijenili, zamijenili mađarskim, jednostavnijim i točnijim imenima."[441] Iako se akcija revidiranja toponima u Mađarskoj službeno provodila u navedenom razdoblju, dvojna imena (na mađarskom i nekom drugom narodnosnom jeziku) javljaju se cijelo 19. stoljeće, pa čak i ranije o čemu opširnije piše Mező (1982).

3. ANALIZA ONIMA U GRAMATIKAMA HRVATSKOGA NA MAĐARSKOM JEZIKU DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA

3.1. Onimi u *Illir Nyelvtan* Döme Popovicha

Gramatika *Illir Nyelvtan* Döme Popovicha objavljena je pet godina prije proklamacije Zakona o narodnostima (1868.) i Hrvatsko-ugarske nagodbe. Najviše je antroponima koji su raspoređeni po cijeloj gramatici, a služe kao primjeri za vrste riječi, primjere deklinacija ili pravopisnih pravila. Slična je tendencija i kod toponima koji su također prisutni u cijelom djelu.[442] Najviše je imenske građe na početku gramatike pri opisu imenskih riječi (usp. Popovich, 1863: 3–34) dok se u poglavlju o glagolskom sustavu tek na jednom mjestu spominje *Pešta* u rečeničnim primjerima (usp. Popovich, 1863: 70)

439 O tom više Szentiványi, 1895: 2.

440 U izvorniku: „(…) és a közösség, a falu és környéke névhasználatát elfogadta a hivatal, a vármegye vagy a királyi kancellária."

441 U izvorniku: „1898 és 1912 között az akkori Magyarországnak minden egyes helységnevét újravizsgálták, sokat megváltoztattak, magyarra, egyeszerűbbre, pontosabbra cserélték."

442 U analizu nije uvrštena imenska građa iz tekstova narodnih pjesama i pripovijedaka koje je autor također uvrstio u gramatički priručnik.

koja u to vrijeme još nije sjedinjena s Budimom pa se i u primjerima navodi kao poseban grad.

Nakon kratkoga sintaktičkoga poglavlja (usp. Popovich, 1863: 87–98) slijede tekstovi za vježbu čitanja i govora u kojima je imenska građa u izvornom obliku kao što je to slučaj s prezimenom *Obilić* (Popovich, 1863: 110). Gramatičkom je priručniku Popovich (1863: 183–227) pridružio i rječnik u kojem nema druge imenske građe. To neće biti slučaj sa svim gramatikama jer će, primjerice Mihálovics te Ehrenhöfer i Vidovics, imensku građu unositi i u rječnički dio priručnika, a što će biti razvidno u nastavku rada.

U gramatici su antroponimi navedeni u izvornom hrvatskom obliku kojemu je pridružen mađarski ekvivalent, katkada i s obrnutim poretkom jezikā. Budući da se imena ne mogu prevoditi i da im se samo mogu tražiti ekvivalenti u drugom jeziku, i kod Popovicha (1863: 93) će biti primjera u kojima je ekvivalent u mađarskom jeziku značenjski udaljeniji od izvornoga hrvatskoga (v. ime *Ljubica – Amalia*)[443] ili su jednom polaznom (hrvatskom) imenu pridruženi različiti ekvivalenti za isto ime.[444]

Među antroponimima se navode i tri prezimena: *Veselinović*,[445] *Jelačić*[446] i *Obilić* (Popovich, 1863: 110). Vrijeme je to kada se već sedmo desetljeće mijenjaju prezimena (Szentiványi, 1895: 1–2) u inačice koje su bliže mađarskima pa je neobično što će se u mađarskim tekstovima u gramatici navedena tri prezimena naći izvorno zabilježena hrvatskom grafijom. Popovich time odstupa od raširenog shvaćanja potrebe promjene prezimena ili barem grafijske prilagodbe mađarskom jeziku i u svojoj gramatici prezimena navodi izvornom grafijom u izvornom obliku.

Toponimima Popovich dvojako pristupa. S jedne strane hrvatskom imenu pridružuje mađarski (katkada je poredak jezika i obrnut), npr. *Pešta*, *Pest* (Popovich, 1863: 4), *Újvidék*, *Novi Sad* (isto), *Slavonija*, *Slavonia*[447] (Popovich, 1863: 89), a s druge ne donosi i mađarski ekvivalent, npr. „(…) put od *Pive* do

443 Ženskom imenu *Ljubica* autor je pridružio ime *Amalia*, iako u mađarskom postoji žensko ime *Ibolya* koje mu u potpunosti odgovara.

444 Usp. primjer imena *Ružica* u Lehocki-Samardžić, Mlikota, 2018: 114–115.

445 Usp.: „(…) imenom Ivan, zaimenom *Veselinović* (…) névre *Veselinović* János (...)" (Popovich, 1863: 89).

446 Usp.: „(…) naimenovali *Jelačića* banom (…) *Jelačićot* választák meg bánnak (...)" (Popovich, 1863: 97).

447 U mađarskoj inačici Popovich *Slavoniju* ne piše prema mađarskim pravopisnim pravilima već latinskim (vidi geografske karte toga vremena) što vidimo iz posljednjeg morfema *-ia* koji se u hrvatskom bilježi u obliku hijata.

Sarajeva (...)" (Popovich, 1863: 37),[448] „*Bosna* je u ropstvo tursko (...) poslě boja na *kosovu* (sic!)" (Popovich, 1863: 103)[449] i dr. Osim navedenih naselja i pokrajina bez mađarskih ekvivalenata u gramatici se takvi pronalaze i uz hidronime, primjerice *skadarsko jezero* (sic!) (Popovich, 1863: 107) i mikrotoponime: *stotski hum* (sic!) (isto). Ostali navedeni hidronimi imaju i hrvatski i mađarski ekvivalent pa se sasvim očekivano u gramatici navode oba, npr. *Dunav*, *Duna* (Popovich, 1863: 4), „(...) *prěko Drave*, (...) *túl a Dráván*" (Popovich, 1863: 81).

Analiza je onima u Popovichevoj gramatici pokazala da su oni u priručniku potpuno u službi teksta jer služe za oprimjerenje gramatičke činjenice ili su dani u prijevodima rečeničnih primjera. Iz analize je razvidno i to da Popovich neće pod svaku cijenu tražiti mađarske ekvivalente. U tom kontekstu čuvanja prezimena i toponima kakvi su u uporabi na hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru, ne može se ustvrditi da je riječ o nastojanjima mađariziranja imenske građe u Popovichevoj gramatici.

3.2. Onimi u *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Jánosa Mihálovicsa

Gyakorlati Ilir Nyelvtan Jánosa Mihálovicsa ima višestruko veću onomastičku građu od Popovicheva gramatičkoga priručnika; ukupno broji 1 087 onima. U njoj je onomastička građa, doduše kao i kod Popovicha, zastupljena u cijeloj gramatici te i u njoj služi za oprimjerivanje gramatičkih činjenica hrvatskoga (*ilirskoga*) jezika, ali joj Mihálovics daje važniju ulogu u odnosu na Popovicha s obzirom na to da iz onima izdvaja strana imena i pojašnjava njihovo pravilno bilježenje u danim jezicima (usp. Mihálovics, 1874 [2016]: 9). Osim Mihálovicsa slične će se pravopisne napomene naći i u Margitaijevu (1885: 8) gramatičkom priručniku.

U kratkom uvodnom dijelu gramatike u kojem donosi pojedinosti o slovima i njihovu izgovoru,[450] o dužini slogova i pravopisu samo se u posljednjem dijelu javljaju imena kao primjeri za pisanje velikoga početnoga slova.

---

448 I Sarajevo i Bosna imaju mađarsku inačicu imena i u 19. stoljeću (usp. *Bosnyákország* (Mihálovics, 1874 [2016]: 247), *Szerajevó* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1895: 174)), no njih Popovich nije uvrstio u građu.

449 Nedosljedno pisanje toponima velikim i malim početnim slovom rezultat je nedorečenosti u pravopisnim sustavima obaju jezika koji su karakteristični za to vrijeme.

450 Mihálovics u gramatici ne razlikuje slovo od glasa pa otuda i nazivoslovna interferencija u gramatičkom priručniku. O tom više u Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 131.

Imenska je građa, dakako, zastupljena i u morfološkim gramatičkim poglavljima. Nakon imenovanja promjenjivih vrsta riječi (Mihálovics, 1874 [2016]: 3) slijede deklinacijske paradigme u kojima će se onimi naći uz opis vlastitih imenica kojima pripadaju „osobna imena, imena gradova, županija, rijeka, jezera itd.: npr. *Mirko,* Imre; *Budim,* Buda; *Bačka,* Bácsmegye; *Dunav,* Duna; *Blatno,* Balaton." (Mihálovics, 1874 [2016]: 4).[451]

Imena su zastupljena i u poglavlju *Nepravilne imenice* (*Rendhagyó főnevek*) u kojem Mihálovics uz primjere vlastitih imena izdvaja i toponime, a uz obrazlaganje njihova gramatičkoga broja navodi:

> „Određene imenice nepravilne promjene imaju samo jedninu. Takve su: (…) 3. Ukoliko nema više gradova ili rijeka istoga imena, vlastita se imena, npr. Baja, Dunav, itd. (...) mogu se koristiti i u množini; npr. Ivani su srećni. A Jánosok szerencsések; Zrinjski su izumrli. A Zrinyiek kihaltak." (Mihálovics, 1874 [2016]: 39–40).[452]

U dijelu gramatike o glagolima i nepromjenjivim vrstama riječi gotovo da i nema onima. Oni će se ponovno u većem broju bilježiti od XVIII. poglavlja kojim započinje opis tvorbe riječi. U potpoglavlju *Tvorba imenica od imenica* autor navodi da tvorene „s formantom *je* (...) znače nekakvo područje ako se dodaje uz geografski naziv koji je tvoren nekim prefiksom: npr. *Podgor-je,* hegyalja, *Zagor-je,* hegyhát, *Medjumur-je,* muraköz, *Primor-je,* tengermellék." (Mihálovics, 1874 [2016]: 154).[453]

Posebno je vrijedan Mihálovicsev osvrt na prezimena i njihovu tvorbu u kojem čak donosi osvrt i na etimologiju tvorbenih elemenata:

> „Nekada su se davno prezimena tvorila od vlastitih imena, a temelj su im bili posvojni pridjevi potekli od vlastitih imena: npr. s formantom *ov Ivan, Jovan*, dobit ćemo posvojni pridjev *Ivanov, Jovanov* (János-é), i kada se na

[451] U izvorniku: „A tulajdonnevek u. m. egyes személynevek, városok, megyék, folyók, tavak, stb. nevei: p. *Mirko,* Imre; *Budim,* Buda; *Bačka,* Bácsmegye; *Dunav,* Duna; *Blatno,* Balaton."

[452] U izvorniku: „Némely rendhagyó főneveknek csak egyesszámuk van. Ilyenek: (...) 3-szor. A tulajdonnevek, amennyiben nincs több egynevű város, folyó s. at. p. Baja, Dunav (...) lehet őket többesszámban is használni: p. Ivani su srećni. A Jánosok szerencsések; Zrinjski su izumrli. A Zrinyiek kihaltak."

[453] U izvorniku: „*je,* képzővel (...) Földrajzi elnevezéseknél midőn elüljáróval összetett főnevekhez adatik, bizonyos területet jelent: p. *Podgor-je,* hegyalja, *Zagor-je,* hegyhát, *Medjumur-je,* muraköz, *Primor-je,* tengermellék."

to nalijepi *ić*, dobit ćemo: *Ivanov-ić*, *Jovanović*, Jánosfi, *Jozip, Jozip-ov, Jozip-ov-ić,* Józseffi (…)" (Mihálovics, 1874 [2016]: 157).[454]

Osim primjera za prezimena nastalih od imena u korpusu se javljaju i prezimena nastala od općih imenica, poput *Golubić* (Mihálovics, 1874 [2016]: 158), koja su od velikog značaja zbog svoje izvorne grafije i završnog morfema *-ić* što se u drugoj polovici 19. stoljeća na mađarskom (etničkom i jezičnom) prostoru mađarizira u *-ics* (npr. Barics), *-ity* (npr. Filakovity) ili *-its* (npr. Sokcsevits), a što u gramatičkom priručniku Mihálovics ne slijedi.

U XVIII. poglavlju gramatike o slaganju riječi (*Szavak összetétele*) sastavnice složenih toponima Mihálovics (1874 [2016]: 169) prevodi na mađarski jezik, npr. *Bio-grad*, *Fehér-vár*, *Više-grad*, *Magas-vár* (Mihálovics, 1874: 169).

Toponime je nadalje kao i vlastita imena izuzeo iz općega dvjezičnoga rječnika pridodanoga gramatici[455] i uvrstio ih u dva manja glosara. Značaj je onima time znatno porastao u ovoj gramatici, posebice stoga što je polazišni jezik u spomenutim glosarima hrvatski. U popisu vlastitih imena (ukupno 368 jedinica)[456] i toponima (ukupno 224 jedinice) Mihálovics (1874 [2016]: 59–63) onomastičkim jedinicama na hrvatskom jeziku bez iznimke pridružuje ekvivalente na mađarskom jeziku.

Kako bismo mogli analizirati sve 224 jedinice navedene u popisu toponima u Mihálovicsevoj gramatici, metodološki ćemo ih razdijeliti na hidronime, oronime i nesonime, a uz koje će uz neke primjere biti dana i etimološka analiza. Toponimi često čuvaju i tragove drugih jezika što će posebice biti razvidno upravo iz etimološke analize. Mihálovics (1874 [2016]: 61–63) u *Geografskom rječniku* (*Földrajzi szótár*) popisuje, između ostaloga, 35 imena država kojima pridružuje i posebne administrativno-teritorijalne jedinice na hrvatskom i mađarskom jeziku:[457]

Austria – Osztrák ország; *Banat – Bánság*; *Bavarska – Bajorhon*; *Bogdanska – Moldvaország*; *Bosna – Bosnyákország*; *Crna gora – Feketehegy (Montenegro)*; *Danezka – Dánország*; *Egipat – Egiptus*; *Erdelj – Erdély*; *Francezka*, *Francuzka – Frankhon*; *Jermenija – Örményország*; *Kitaj – Khina*; *Koruška*

454 U izvorniku: „A vezeték-nevek régente a keresztnevekből képeztettek. És pedig a keresztnévből származott birtokos melléknév vétetett alapul: p. *Ivan, Jovan*, *ov* képzővel lesz *Ivanov, Jovanov,* (János-é), birtokos melléknév: ehhez *ić* ragasztatván, lesz: *Ivanov-ić, Jovanović,* Jánosfi, *Jozip, Jozip-ov, Jozip-ov-ić*, Józseffi (…)"

455 Rječnički je dio priručnika Mihálovics numeracijom razdvojio od gramatičkoga.

456 Usp. prethodno poglavlje u knjizi.

457 Cjeloviti popis vidi u *Geografskom rječniku* (*Földrajzi szótár*) (Mihálovics, 1874 [2016]: 61–63).

– *Korintia*; *Krajnska – Krajna*; *Litvania – Lithvania*; *Lorena – Lotharingia*; *Magjarska – Magyarhon*; *Mletci mletakak – Velencze*; *Nizozemska – Németalföld*; *Saska – Szászhon*; *Srbija – Szerbhon*; *Škotska – Skóthon*; *Švajcarska – Sveicz*; *Talianszka – Olaszhon*; *Vlaška – Oláhország* itd.

Istim je glosarom obuhvatio i 95 imena gradova na hrvatskom i mađarskom jeziku od kojih izdvajamo ove:

Bag – Carlopago (na primorju); *Bakar – Buccari*; *Banska Bistrica – Zólyom*; *Bardiov – Bártfa*; *Barut – Bairut (Siria)*; *Brno – Brünn*; *Biograd – Nándorfehérvár; Budimpešta – Budapest*; *Carigrad – Konstantinápol*; *Celovac – Klagenfurt*; *Djakovo – Djakovár*; *Drinopolje – Adrianopolis*, *Drinápoly*; *Dubrovnik – Raguzza*; *Jegar – Eger*; *Karlovac – Károlyvár*; *Karlovi vari – Károlyfürdő* (*Karlsbad*); *Kisag – Kőszeg; Kodanj – Koppenhága; Kološvar – Kolozsvár*; *Komoran – Komárom*; *Kostanac – Kosztáncz*; *Košice* (mn.) – *Kassa*; *Kotor – Cattaro*; *Ljubljana – Laibach*; *Milan – Milano*, *Mailand*; *Miškovac – Miskolcz*; *Modra – Modor*; *Monakov – München*; *Moskva – Moszkva*; *Napulj – Nápoly*; *Niš – Nissa*; *Nižider – Nezider*; *Novi Jorak – Új York*; *Novisad – Újvidék*; *Ošek – Osijek*; *Oštrogon – Esztergam*; *Pasovo – Passau*; *Pečuh – Pécs*; *Pekin – Peking*; *Petrograd – Sz. Pétervár*; *Požun – Pozsony*; *Rěka – Fiume; Rim – Roma; Rožnava – Rozsnyó; Sabinov – Szeben; Senj – Zeng; Sibinj – Szeben*; *Soli*, *Jerusolim – Jeruzsalem*; *Stolni Biograd – Székes-Fehérvár*; *Subotica – Szabadka*; *Subotište – Szombathely*; *Šćavnica – Selmecz*; *Trst – Trieste*; *Varadin – Várad* (*Péter-, és Nagy-)*; *Věrovitica – Virovitica*; *Vršac – Versecz*; *Vršava – Varsó*; *Zagreb – Zágráb*; *Zemun – Zimony* itd.

Među navedenim primjerima uočava se velik broj hrvatskih egzonima koji su i danas u uporabi, primjerice *Beč*, *Požun*, *Budimpešta*, *Pečuh* i dr., ali ima i primjera koji više nisu (usp. *Novi Jorak (New York)*, *Kodanj (Koppenhagen)*, *Damesak (Damask)* i dr.). Od primjera kroatiziranih naziva država izdvajamo sljedeće egzonime: *Lorena (Lotharingia)*, *Kitaj (Kina)*. Zanimljivosti je i među mađarskim ekvivalentima pa, primjerice, za *Crnu goru*, koju Mihálovics bilježi pravopisnim pravilom za pisanje oronima, rabi kalk *Feketehegy*, a tek u zagradi navodi i *Montenegro* koji je danas u uporabi.

U *Geografskom rječniku* Mihálovics donosi i 18 hidronima:

Bělo-more – Márvány tenger, *Blatno – Balaton*, *Dněpar – Dniper*, *Dněstar – Dnister*, *Don – Don*, *Drava – Dráva*, *Dunaj*, *Dunav – Duna*, *Ečava – Etsch*, *Jadransko more – Adriai tenger*, *Kupa – Kulpa*, *Laba – Elba*, *Litava – Lajta*, *Ren – Rajna*, *Rodan –Rhone*, *Sava – Száva*, *Slana – Sajó*, *Tamiz – Themse*, *Tisa – Tisza.*

Od svih hidronima samo se današnji Dunav osim u navedenom rječničkom popisu (bilježen kao *Dunaj*, *Dunav*) spominje i uz opis gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika.[458] U rječničkom popisu bilježi dva naziva: službeni (*Dunav*) i regionalni (*Dunaj*). Za *Mramorno more* navodi stariji naziv *Bělo-more* kao suprotnost za *Crno more* koje mu se nalazi u susjedstvu, iako je navedeni hidronim mogao bilježiti značenjski bližim mađarskim nazivom *Márványtenger* kao prevedenicom grčkog naziva Θάλασσα Μαρμαρά.

U istom rječničkom popisu i tri su nesonima: *Čalokez – Csalokóz*, *Krf – Korfu*, *Rod – Rhodus*. Oni se javljaju samo u *Geografskom rječniku* i nisu uvršteni uz primjere gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika. Svi su nazivi stariji; takav je i naziv za riječni otok *Čalokez – Csalokóz* (danas *Veliki žitni otok*) koji se nalazi u jugozapadnoj Slovačkoj i omeđen je Dunavom, Malim Dunavom i Váhom. Mihálovics se ovdje služi slovakiziranim imenom mađarskog naziva (*Csalokóz*) koji je nastao kružnim posuđivanjem mađarskoga naziva *Sallóköz*[459] koji se potom u kroatiziranoj inačici preuzima u hrvatski jezik. Kasniji je hrvatski naziv preuzet iz slovačkog *Žitný ostrov*.

Iz provedene se analize može zaključiti da glosar toponima ne počiva na gramatičkoj građi, već je potpuno izdvojeni dio s nasumično odabranim elementima iz svjetske, hrvatske i mađarske geografske realnosti tadašnjeg vremena. Budući da je hrvatski jezik polazišni i da se onimi slovopisno nisu prilagođavali mađarskom sustavu, zaključujemo da njihovo bilježenje u gramatici Jánosa Mihálovicsa ne podliježe vanjskim utjecajima mađarizacije.

3.3. Onimi u *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitaija

Margitaiju su u *Horvát Nyelvtan* imena samo pomoćna sredstva u pojašnjavanju jezičnih činjenica pa su u odnosu na gramatičare prethodnike čije su gramatike uzete za onomastičku analizu onimi u njoj marginalizirni.

U uvodnom dijelu gramatike, u poglavlju *Pravopis* (*Helyesírás*), Margitai daje vrijedan doprinos praksi bilježenja prezimena s obzirom na to da zadržava hrvatska prezimena bez prilagodbe mađarskom slovnom sustavu

[458] Usp. hidronim uz opis brojeva (Mihálovics, 1874 [2016] : 66) i uporabu prijedloga (Mihálovics, 1874 [2016]: 131).

[459] *Sarló-* ili *Sallóköz* naziv je koji se javlja i u starijoj mađarskoj književnosti u poeziji Andrása Farkasa u 16. stoljeću.

– takva je praksa bilježenja potvrđena i u gramatikama prethodnicama *Horvát Nyelvtan*:

> „Među onim starim hrvatskim prezimenima čiji se završetak čuje na *-ć*, kraj im se pisao s *ch*, a sada pišemo samo *ć*; npr. Filipić, Jelašić"[460] (Margitai, 1885: 8).[461]

U pravopisnom su gramatičkom poglavlju zabilježeni i toponimi, točnije egzonimi *Rim (Roma)*, *Budimpešt (Budapest)*, *Beč (Bécs)* za koje domeće da „udomaćene strane riječi Hrvati pišu prema vlastitom izgovoru." (Margitai, 1885: 8).[462]

U dijelu gramatike pod naslovom *Jednostavna neproširena rečenica* (*A tőmondat*) onimi se javljaju samo uzgredice u primjerima za imenske riječi. Najčešće im nisu pridruženi ekvivalenti na drugom jeziku.

Iako je metajezik gramatike mađarski i sva se tumačenja daju na mađarskom jeziku, kod navođenja primjera u Margitaijevoj gramatici hrvatskima je dana prednost. Margitaijeva je gramatika od svih gramatika uzetih za onomastičku analizu ipak jedinstvena po primjeru naziva države *Mađarska*; jedino je u njoj udvojeni hrvatski naziv *Magjarska*, *Ugarska* za mađarski *Magyarország* (Margitai, 1885: 25), pri čemu se drugi do danas zadržao u hrvatskoj historiografiji kao naziv za Mađarsku u razdoblju prije Trijanonskih ugovora.

Drugi dio ukoričenja Margitaijeve (1884: 3–12) gramatike počinje opisom imenica u kojem uz opis tvorbe sufiksom *-je* autor donosi dva toponima: *Podgorje* (*Hegyalja*) i *Primorje* (*Tengermellék*) (Margitai, 1884: 12).

Posljednja poglavlja Margitaijeve gramatike – *Govorne vježbe* (*Beszédgyakorlatok*) (Margitai, 1884: 65–91) i *Rječnik uz govorne vježbe* (*Szótár a beszédgyakorlatokhoz*) (Margitai, 1884: 92–108) – ne sadrže onime čime se još jednom potvrđuje njihova marginalna uloga u gramatičkom priručniku.

Zaključno ističemo kako je u Margitaijevoj *Horvát Nyelvtan* uporaba onima ograničena najvećim dijelom na vlastita imena, prezimena su uključena samo uz pravopisna pitanja pa je gramatika onomastičkom građom najsiromašnija i s najviše nedosljednosti.

---

460 Jelačićevo se prezime u mađarskom imenskom korpusu bilježi kao *Jelasics* [*Jelašić*] otkud, vjerojatno, kao posljedica jezične interferencije i ovaj oblik prezimena kod Margitaija.

461 U izvorniku: „A horvát régi családnevek közül azok, a melyek *ć*-vel hangzanak a végükön és régebben *ch*-val irattak, most *ć*-vel iratnak; p.o. Filipić, Jelašić."

462 U izvorniku: „A meghonosodott idegen szavakat a horvátok saját kiejtésök szerint irják; p. o. Rim (Roma), Budimpešt (Budapest), Beč (Bécs)."

3.4. Onimi u *Horvát Nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa

Horvát Nyelvtan Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa najopsežniji je gramatički priručnik od svih uzetih za analizu.[463] Onimima je u toj gramatici pridana značajnija uloga u odnosu na gramatike prethodnice. Nastala je prije svega za polaznike tečaja hrvatskoga jezika, i to za zaposlenike Mađarske kraljevske pošte i dalekopisnice, pa su autori i onimima u gramatici pristupili iscrpnije; tip je gramatike kao i ciljna skupina kojoj je namijenjena upravo odredila i način njihova uvrštavanja.

U prvom dijelu gramatike Ehrenhöfer i Vidovics (1897: 1–94) donose morfologiju i sintaksu hrvatskoga jezika. Onimi se ondje javljaju uzgredice samo kao oprimjerenje jezičnih činjenica, i to u dijelu o imenskim riječima, premda izostaju uz opis brojeva (gramatike su prethodnice ipak i uz tu vrstu riječi upisivale onime), a ponovno ih autori unose uz opis glagolske rekcije (usp. Ehrenhöfer-Vidovics, 1897: 79–82). U tom dijelu gramatike zabilježeno je i jedno prezime, i to hrvatskom grafijom i u mađarskom prijevodnom rečeničnom primjeru:

> „Ja sam rodom zagrebčanin, imenom Ivan Veselinović, vjeroizpovjesti: r. katolik, zanatom: krojač = Én zágrábi születésű vagyok, Veselinović Ivan a nevem, r. k. vallású, mesterségre szabó." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 24).

Prezime *Veselinović* hrvatskom grafijom bilježi i Popovich (1863: 89) pa se Ehrenhöfer i Vidovics načinom bilježenja prezimena naslanjaju na gramatike prethodnice. Točna identifikacija temeljena na imenu i prezimenu osobe te na točnim podatcima o adresi u službenom obliku na jeziku koji je u službenoj uporabi od ključne je važnosti u obavljanju poslova na pošti, o čemu Ehnrenhöfer i Vidovics beziznimno vode računa. Autori vode računa i o poretku imenske formule čemu gramatike prethodnice *Horvát Nyelvtan* nisu odveć pridavale pozornost:

> „Pridjevi i brojevi vezani uz imena vladara stavljaju se poslije vlastitoga imena isto kao što se i prezimena stavljaju iza vlastitih imena ; npr.

[463] Gramatika broji 303 stranice.

Škender Veliki = Nagy Sándor ; Franjo Josip Prvi = Első Ferencz József ; Milan Brković = Brković Milan." (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 94)[464]

Ehrenhöfer i Vidovics u prvi dio gramatike, uz vlastita imena i prezimena, u rečenične primjere unose i toponime, i to:

1. ojkonime, npr. *Rieka – Fiume* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 25)
2. nazive država, npr. *Hrvatska – Horvátország* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 4)
3. hidronime, npr. *Dunav – Duna* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 8), *Kupa* koja se na mađarskom navodi kao *Kulpa* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 85)

Posebnu pozornost treba dati ojkonimu za glavni grad ugarskoga dijela Monarhije. Ehrenhöfer i Vidovics bilježe ga u inačici *Budapešta.*[465] U istoimenoj gramatici prethodnici, Margitaijevoj (1885: 8), zabilježen je muški rod (*Budimpešt*) pri čemu je prvi dio imena (*Budim*) bilježen u hrvatskom obliku, a drugi dio (*Pest*) samo slovno prilagođen te je ostao bliži mađarskom izvornom imenu, a što Ehrenhöfer i Vidovics ne preuzimaju u svoj gramatički priručnik.

Drugi se dio gramatike sastoji od dvaju dijelova: *Vježbe za prevođenje* (*Fordítási gyakorlatok*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 97–108) i *Nepoznate riječi koje se pojavljuju u vježbama za prevođenje* (*A fordítási gyakorlatokban előforduló ismeretlen szók*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 109–124). U *Vježbama za prevođenje* imena se javljaju ili u mađarskim ili u hrvatskim inačicama, ovisno o tom traži li se vježbom prijevod na hrvatski li na mađarski jezik pa u tekstovima (hrvatskim i mađarskim) nema dvojakih (hrvatskih i mađarskih) imena niti ona u tekstovima interferiraju. U nepoznatim riječima izlučenima iz vježba za prevođenje onimi (toponimi i hidronimi) bilježe se sa svojim mađarskim ili hrvatskim parnjacima, a polazišni jezik određen je prema tomu je li tekst za prevođenje mađarski ili hrvatski.

Gramatika ima još dva dijela naslovljena *Prilozi* (*Függelék*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 126–211) i *Rječnik* (*Szótár*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897:

[464] U izvorniku: „Az uralkodók nevével kapcsolatos melléknévi, vagy számnévi jelzők utána tétetnek a jelzett névnek, épen úgy, mint a vezeték nevek is a keresztnevek után következnek ; p. o. Škender Veliki = Nagy Sándor ; Franjo Josip Prvi = Első Ferencz József ; Milan Brković = Brković Milan."

[465] Naziv *Budim* izvorno na mađarskom glasi *Buda* pa je kod spajanja dvaju gradova u jedan 1873. godine nova administrativna jedinica nastala spajanjem tih dijelova. U obliku egzonima *Budimpešta* u prvom se dijelu prepoznaje hrvatski naziv za *Budim*.

213–274). *Prilozi* počinju primjerima pisanja *Molbi, izvješća i ostalih pisanih oblika* (*Kérvények, jelentések és egyéb fogalmazvány*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 126–136) koji obiluju onimima. Kako su primjeri administrativnih tekstova dvojezični, mađarski i hrvatski, imena se u mađarskim tekstovima navode u inačici koja je u uporabi među mađarskim govornicima, a prezimena ponovno ostaju bilježena hrvatskom grafijom kao identifikacijski znak i istovjetna su hrvatskom administrativnom obrascu: *Janko Ivić*[466] – *Ivić János*, *Plantić József – Josip Plantić*, *Lazić Ferencz – Franjo Lazić*, *Pudić Lajos – Ljudevit Pudić* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 126–127, 128–129, 130–131).

Već je iz naslova *Ona imena država i gradova Monarhije na hrvatskom jeziku koja odstupaju od mađarskog naziva, s posebnim naglaskom na Mađarsku i Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Nekoliko inozemnih gradova. Županije Kraljevine Hrvatske i Slavonije.* (*Monarchiánk országai és városainak horvát nyelvben a magyartól eltérő elnevezése, különös tekintettel Magyarország és Horvát-Szlavonországra. Néhány külföldi főváros. Horvát-Szlavonország vármegyéi.*) (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 139–143) razvidno da će taj dio *Prilo-ga* biti osobito dobar izvor onimima. Premda su autori navedenim naslovom sugerirali navođenje odstupanja u imenima bilježenima u hrvatskom i mađarskom jeziku, mađarskom je imenu *Budapest* ondje pridruženo hrvatsko *Budapešta* tek kao slovna inačica mađarskoga imena. Još je neobičnije navođenje *Krapinskih Toplica* u mađarskoj inačici: *Krapina Teplicz* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 137). Autori opću imenicu u dvočlanom nazivu toponima (*toplice*) tek slovno prilagođuju mađarskom sustavu premda u mađarskom jeziku tako prilagođeni dio dvočlanoga naziva nema značenje ‘toplica’ jer mađarski jezik za ‘toplice’ ima naziv *fürdő*, pa bi bilo očekivano da na mjestu Krapinskih toplica autori bilježe mađarski naziv *Krapinai Fürdő* ili *Krapinafürdő*. Ipak, u navedenom slučaju autori prate njemački izvornik koji ovo mjesto bilježi u inačici *Der Kukort Krapina-Töplitz* (usp. Bancalari, 1868).

Nije rijetkost da se u gramatici mađarski toponimi pridružuju hrvatskima na način da se umjesto mađarskog daje njemački ili latinski naziv, međutim glasovni sastav ponekih toponima autore navode i na pogrješne zaključke. Takav je primjer *Maribora* koji je u mađarskom obliku u gramatici zabilježen kao *Marburg* (Ehrenhöfer, Vidovics, 1897: 137), no postoje dva Marburga: onaj u Njemačkoj koji se nalazi na obali rijeke Lahn, i onaj u Sloveniji na rijeci Dravi. Kako bi se navedeni gradovi razlikovali, grad u Sloveniji u svojoj

[466] Imena i prezimena u ovom su dijelu fiktivna i služe za svladavanje obrazaca službenih tekstova dopisa, narudžbenica i sl.

njemačkoj inačici sadrži i podatak o geografskom položaju (*Marburg an der Drau*) što Ehrenhöfer i Vidovics ne bilježe.

Zaključno o *Horvát Nyelvtan* Ehrenhöfera i Vidovicsa možemo reći da je uvrštenim korpusom u potpunosti odgovarala polaznicima tečaja Mađarske kraljevske pošte i dalekopisnice što se posebice odnosi na bilježenje prezimena i na poredak imenske formule, a u čemu se ne razabire utjecaj mađarskoga jezičnoga sustava.

4. ZAKLJUČAK

Analizirane su gramatike hrvatskoga na mađarskom jeziku druge polovice 19. stoljeća onomastičkom građom potvrdile i neka zajednička obilježja. U prethodnom smo poglavlju analizom vlastitih imena utvrdili da ona neće pratiti stanje u hrvatskoj zajednici u Mađarskoj, već će se navoditi građa koja je u skladu sa situacijom u matičnoj državi. Isto se može reći i za prezimena koje će autori gramatika navoditi izvornom hrvatskom grafijom. Margitai će dati osvrt i na njihovu tvorbu, iako su u njegovoj gramatici onimi općenito na marginama jezikoslovnoga diskursa.

Toponimi u analiziranim gramatikama nerijetko su različito bilježeni (usp. *Budimpešta*, *Budapešta*, *Budimpešt*). Uz samo jedan izuzetak spomena velebitskih padina kod Ehrenhöfera i Vidovicsa nijedna gramatika ne donosi uvid u uporabu mikrotoponima izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora. Mikrotoponimi su najpodložniji promjenama uvjetovanima društvenim mijenama, ali su također u stanju sačuvati uspomene na neka ranija razdoblja, na neke druge narode koji su obitavali na danim područjima, pa su time i identitetski snažnije označeni, često u stvarnosti bez parnjaka na drugom jeziku, stoga ne čudi njihovo izostavljanje iz onimske građe analiziranih gramatika.[467]

Najveći je broj onima u Mihálovicsevoj i u Ehrenhöferovoj i Vidovicsevoj gramatici. Te su gramatike već naslovnicama, ali i predgovornim retcima jasno odredile i svoju namjenu: prva je pisana za potrebe nastave hrvatskoga jezika budućih nastavnika na Visokoj učiteljskoj školi u Baji, a druga nastaje

[467] Samo se jedan mikrotoponim navodi u svim četirima analiziranim gramatikama. Riječ je o mikrotoponimu *Stotski hum* koji je u uporabi za dio područja na padinama Velebita, a bilježi ga Popovich (1863: 107) u gramatičkom priručniku.

za potrebe nastave tečaja hrvatskoga jezika za poštanske službenike. Popovicheva i Margitaijeva gramatika pak prema načinu obrade pretečama su znanstvenih gramatika, a zajednička im je i rubna uloga navođenja onima.

Na temelju proširenog korpusa koji je obuhvatio prezimena i toponime u gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku u ugarskom dijelu Monarhije druge polovice 19. stoljeća zaključujemo da imenska građa u njima ne prati stanje u zajednici. U vrijeme kada su procesi mađarizacije doveli do promjene u bilježenju hrvatskih prezimena mađarskom grafijom, gramatike još uvijek navode preskriptivna pravila pisanja *-ć* na kraju prezimena, a pripadnici hrvatske zajednice u mađarskom dijelu Monarhije, koji su još sačuvali svoja hrvatska prezimena, bilježe ih upravo prilagođena mađarskom sustavu pišući ih s dočetnim *-ity*, *-ics* ili *-its*. Analizirane gramatike imenskom građom ostaju, usuprot mađarizaciji, bliže hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru.

IZVORI

Divković, Mirko, 1895.: *Oblici hrvatskoga jezika za srednje škole*, izdanje peto, Zagreb: Tisak dioničke tiskare.

Ehrenhöfer, Aladár; Vidovics, Rókus, 1897.: *Horvát Nyelvtan*. *A Budapesti M. Kir. Posta- és Távirda-tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra*, Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.

Margitai, József, 1885. [1884.]: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, Nagy-Kanizsa: Kiadja Fischel Fülöp.

Margitay, József, 1901. [1895.]: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, II. kiadás, Nagy-Kanizsa: Fischel Fülöp.

Margitai, József, 1906.: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, III-ik kiadás, Nagy-Kanizsa: Fischel Fülöp.

Maršo, Ivan, 1874.: *Slovnica magjarskoga jezika*, Budapešta: Kr. ug. sveučilištna tiskarna.

Mažuranić, Antun, 1869.: *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*, četvèrto izdanje, Zagreb: Troškom knjižare Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera).

Mihálovics [Mihalović], János [Ivan], 1874. [2016.]: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*. *Tankönyvül és magánhasználatra,* Baja: Szigriszt Gyula Bizománya [pretisak Matice hrvatske Ogranak Osijek].

Mihálovics [Mihalović], Ivan, 1875.: *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*, Baja: Brzotiskom Dragutina Paula.

Popovich, Döme, 1863.: *Illir Nyelvtan*. *Több nevezetesb szerző után*, Baja: Schőn Jakab tulajdona, Pest: Bartalits Imre Könyvnyomdája.

Veber, Adolfo, 1876.: *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb: Troškom spisateljevim.

Vitanović, Josip, 1891.: *Gramatika hrvatskoga jezika za školu i samouke*, IV. popunjeno izdanje, Zagreb: Troškom spisateljevim, a u komisiji knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).

KRATICE IZVORA

ARj – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio XV., SIMETRIČAN – 1 SIPATI, JAZU, Zagreb, 1956.

EiV – Ehrenhöfer, Aladár; Vidovics, Rókus. *Horvát Nyelvtan*. *A Budapesti M. Kir. Posta- és Távirda-tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra*, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1897.

HJP – *Hrvatski jezični portal* (http://hjp.znanje.hr/)

KS – Mihálovics [Mihalović], Ivan. *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*, Brzotiskom Dragutina Paula, Baja, 1875.

M – Margitai, József. *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, Kiadja Fischel Fülöp, Nagy-Kanizsa, 1885. [1884.].

M_1 – Mihálovics [Mihalović], János [Ivan]. *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, Szigriszt Gyula Bizománya, Baja, 1874. [2016.].

M_2 – Mihálovics [Mihalović], Ivan. *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*, Brzotiskom Dragutina Paula, Baja, 1875.

Mar – Maršo, Ivan. *Slovnica magjarskoga jezika*, Kr. ug. sveučilištna tiskarna, Budapešta, 1874.

P – Popovich, Döme. *Illir Nyelvtan*. *Több nevezetesb szerző után*, Schőn Jakab tulajdona, Bartalits Imre Könyvnyomdája, Baja/Pest, 1863.

PIG – Mihálovics [Mihalović], János [Ivan]. *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* [*Praktična ilirska gramatika*], Szigriszt Gyula Bizománya, Baja, 1874. [2016.].

RPSGMD – *Rječnik preloške skupine govora međimurskoga dijalekta* /autor Đuro Blažeka/ Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb, 2018.

RVKG – *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora* /autor Tomislav Lipljin/ Stanek Media d.o.o., Varaždin, 2013.

LITERATURA

A. Jászó, Anna, 1991.: „Az igenevek", u: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. a korai ómagyar kor és előzményei*, I. kötet, Budapest: Akadémiai Kiadó, str. 339–353.

Antal, László, 1961.: „A magyar esetrendszer", u: *Nyelvtudományi értekezések*, 29. szám, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Artuković, Mato, 2010.: „Biskup Strossmayer i pitanje jezika u školama 'mađarskih kralj. državnih željeznica' u Hrvatskoj", *Croatica Christiana periodica*, 34/66, str. 153–169.

Babić, Stjepan, 1966.: *Jezik*, Zagreb: Školska knjiga.

Babić, Stjepan, 1990.: *Hrvatska jezikoslovna čitanka*, Zagreb: Globus.

Babukić, Věkoslav, 1836.: *Osnova slovnice slavjanske naréčja ilirskoga*, Zagreb: kod Milana Hiršfelda [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.].

Babukić, Věkoslav, 1854.: *Ilirska slovnica*, Zagreb: Bèrzotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014.].

Bancalari, Dominik, 1868.: *Der Curort Krapina-Töplitz und seine warmen Quellen und Bäder*, Wien.

Bara, Mario; Žigmanov, Tomislav, 2011.: „Vrela za povijest Hrvata u Vojvodini – monografske publikacije do 1918.", *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata*, Subotica, str. 247–271.

Barić, Ernest, 2000.: „Dijalektološke napomene u Hrvatskoj gramatici (Horvát Nyelvtan) Józsefa Margitaija iz 1884. godine", u: *Riječki filološki dani. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 3. do 5. prosinca 1998.*, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 37–41.

Barić, Ernest, 2001.: „Narječja u književnojezičnoj koncepciji Józsefa Margitaija (na temelju njegove Hrvatske gramatike, Horvát Nyelvtan, iz 1884.)",

u: *Drugi hrvatski slavistički kongres*, Zagreb, Osijek: Hrvatsko filološko društvo, Filozofski fakultet, str. 319–323.

Barić, Ernest, 2006.: *Rode, a jezik?!: radovi jezikoslovne kroatistike*, Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj.

Bičanić, Ante; Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2013.: *Pregled povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika*, Zagreb: Croatica.

Blagus Bartolec, Goranka, 2017.: „Glagolske kolokacije u administrativnome funkcionalnom stilu", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 43/2, str. 285–309.

Blažeka, Đuro, 2011.: „Mađaronski 'Međimurski jezik' u listu 'Muraköz – Megymurje' 1941. – 1944.", u: *Hrvatski bez kompleksa. Jubilarni zbornik posvećen Ernestu Bariću*, Pečuh: Filozofski fakultet Sveučilišta u Pečuhu, Katedra za kroatistiku, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, str. 19–34.

Blažeka, Đuro, 2018.: *Rječnik preloške skupine govora međimurskoga dijalekta*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet.

Borovszky, Samu, 1909.: *Bács-Bodrog vármegye*, II., Budapest: Országos Monográfiai Társaság.

Brlobaš, Željka, 2008.: „Slovnica Hèrvatska Antuna Mažuranića", u: *Antun Mažuranić, Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*, Troškom spisateljevim, Zagreb, 1859. [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008.], str. 165–206.

Brlobaš, Željka, 2011.: „Gramatičke definicije vrsta riječi u Jezičnici horvatsko-slovinskoj J. Đurkovečkoga", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37/2, str. 309–331.

Brlobaš, Željka, 2015.: „Hrvatske gramatike u 19. stoljeću", u: *Povijest hrvatskoga jezika*, *4. knjiga: 19. stoljeće*, Zagreb: Croatica, str. 431–461.

Brlobaš, Željka; Horvat, Marijana, 2006.: „Fonološko nazivlje u hrvatskim gramatikama 19. stoljeća", *Filologija*, 46–47, str. 49–66.

Brlobaš, Željka; Vajs, Nada, 2007.: „Hrvatsko kajkavsko gramatičko nazivlje u gramatici latinskoga jezika Antuna Rožića", *Filologija*, 49, str. 1–36.

Bunjac, Branimir; Stevanović, Marijeta; Vegh, Ivona, 2013.: „Gramatike 'međimurskoga' jezika iz 1942. godine", *Filologija*, 61, str. 67–164.

Čipanj Banja, Rene, 2016.: *„Horvát Nyelvtan" Józsefa Margitayja*, diplomski rad, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Osijek.

Dončec, Akoš Anton, 2018.: „Megyimurszki-szlovenszki – nevjerojatna sudbina 'medimurskoga jezika'", *Kaj*, LI/1-2, str. 55–82.

Dragičević, Dragica, 2005.: „Hrvatski u dodiru s njemačkim jezikom", u: *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima: prilagodba posuđenica*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 85–113.

Dukat, Vladoje, 1905.: Jambrešićev „Lexicon latinum", *Rad JAZU*, knj. 162, str. 192–234.

Dürrigl, Marija-Ana, 1988.: „Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku", *Jezik*, 35/4, str. 97–99.

Ehrenhöfer, Aladár; Vidovics, Rókus, 1897.: *Horvát Nyelvtan*. *A Budapesti M. Kir. Posta- és Távirda-tanfolyam hallgatói számára és magán-használatra*, Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.

Frančić, Anđela, 2015.: „Odslik hrvatsko-mađarskih dodira u hrvatskim prezimenima", *Linguistica*, 55, str. 229–239.

Frančić, Anđela, 2016.: „Hrvatska antroponimija poslije Tridentskog koncila", u: *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Zagreb: Matica hrvatska, Katolički bogoslovni fakultet, Filozofski fakultet Družbe Isusove, str. 491–503.

Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2005.: *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Frančić, Anđela; Petrović, Bernardina, 2010.: „Onomastičko nazivlje u suvremenim hrvatskim jednojezičnicima", u: *Riječki filološki dani 8. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 6. do 8. studenoga 2008.*, Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka, str. 525–535.

Fröhlich, Rudolf, 1850.: *Theoretisch-praktische Grammatik der ilirischen Sprache*: mit vielen Sesprachen, Uebungsstucken zum Uebersetzen, und einen Woerterverzeichnisse, Wien: Albert A. Benedikt.

Glušac, Maja, 2018.: „Sinonimni nizovi poprijedloženih vremenskih instrumentala u hrvatskome jeziku", u: *Od norme do uporabe 1. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga 15. i 16. rujna 2016. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku*, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 205–231.

Gulešić, Milvia, 1998.: „Još jednom o hungarizmima u hrvatskom standardnom jeziku", u: *VI. međunarodni slavistički dani*, knj. 3/1, Sombatel, Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod, str. 255–261.

Hadrovics, László, 1985.: *Ungarische Elemente im Srebokroatischen*, Budimpešta: Akadémiai kiadó.

Hajdú, Mihály, 1994.: *Magyar tulajdonnevek*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Hajdú, Mihály, 2003.: *Általános és magyar névtan*, Budapest: Osiris Kiadó.

Ham, Sanda, 2006.: *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Hanák, Péter (ur.), 1995.: *Povijest Mađarkse*, Zagreb: Barbat.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2010.: *Hrvatski terminološki priručnik*, 2. ispravljeno izdanje, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

J. Soltész, Katalin, 1979.: *A tulajdonnevek funkciója és jelentése.*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Jezični priručnik Coca-Cole HBC Hrvatska – Hrvatski jezik u poslovnoj komunikaciji, 2012. Priredile Lana Hudeček i Milica Mihaljević u suradnji s Igorom Ćutukom, Zagreb: Coca-Cola HBC Hrvatska d.o.o.

Kálecz-Simon, Orsolya; Vig, István (pr.), 2014.: *Bibliografija radova budimpeštanskoga sveučilišta (izbor)*, Budimpešta: Katedra za slavensku filologiju Instituta za slavensku i baltičku filologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta „Eötvös Loránd".

Kalšan, Vladimir, 2006.: *Međimurska povijest*, Čakovec: Vladimir Kalšan.

Kalšan, Vladimir; Kalšan, Janko, 2012.: *Međimurski biografski leksikon*, Čakovec: Vladimir Kalšan.

Kanizsai, Mária, 2017.: *Nevek, nyelvek, sorsok. Személynévvizsgálatok a Mura menti horvátok körében 1794-től 1998-ig*, Baja: Eötvös József Főiskolai Kiadó.

Katičić, Radoslav, 2002.: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, treće, poboljšano izdanje, Zagreb: Nakladni zavod Globus, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Kázmér, Miklós, 1993.: *Régi magyar családnevek szótára*, Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Keipert, Helmut, 2013.: „Die 'Wiener Anleitung' und die Entwicklung der Terminologie in kroatischen Grammatiken des 19. Jh.", *Welt der Slaven*, LVIII (1), str. 103–129.

Kiefer, Ferenc (ur.), 2003.: *A magyar nyelv kézikönyve*, Budapest: Akadémiai Kiadó, str. 185–204.

Kolenić, Ljiljana, 1998.: *Riječ o riječima. Iz hrvatske frazeologije 17. i 18. stoljeća*, Osijek: Pedagoški fakultet.

Korunić, Petar, 2006.: *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije : nacija i nacionalni identitet*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Kovačević, Marina; Badurina, Lada, 2001.: *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Krekić, Tomislav, 2013.: „Preporodni pokušaji bačkih i gradišćanskih Hrvata u drugoj polovici 19. stoljeća", *Studia Slavica Savariensia*, 1-2, str. 323–326.

Krpan, Stjepan, 1991.: *Hrvatski uglednici u mađarskom Podunavlju. Izbor portretnih prikaza*, Budapest: Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó.

Kujundžić, Ivan, 1969.: *Bunjevačko-šokačka bibliografija. Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata*, poseban otisak iz *Rada* 355, str. 667–769.

Kuna, Branko, 2006.: „Nazivlje u tvorbi riječi", *Filologija*, 46-47, str. 165–182.

Lehocki-Samardžić, Ana, 2011.: *A horvát grammatikográfia kezdetei; Bartol Kašić, 1604. A klasszikus grammatikai minták szerepe a horvát és a magyar grammatikai hagyományban a névszói kategóriák tükrében*, Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Iskola Szlavisztika Nyelvészet. Kéziratos disszertáció.

Lehocki-Samardžić, Ana; Mlikota, Jadranka, 2017.: „*Horvát nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa", u: *XIII. Međunarodni kroatistički*

znanstveni skup. Zbornik radova, Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, str. 402–416.

Lehocki-Samardžić, Ana; Mlikota, Jadranka, 2018.: „Vlastita imena u gramatikama hrvatskoga jezika objavljenima u Mađarskoj", u: *Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja*, Osijek, Sombatel: Savaria University Press, Institut za jezik Glotta, str. 111–123.

Lehocki-Samardžić, Ana; Mlikota, Jadranka; Zorić, Matija, 2018.: „Illyricae linguae praecepta, Coloczae, 1807.", *Studia Slavica Savariensia*, 1-2, str. 142–150.

Lengyel, Zoltán, 1917.: *Magyar névkönyv*, Budapest: Dick Manó bizománya.

Lewis, Kristian; Štebih, Barbara, 2004.: „Nazivi za vrste riječi u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30, str. 107–119.

Lewis, Kristian; Štebih, Barbara; Vajs, Nada, 2006.: „Gramatičko nazivlje u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku", *Filologia*, 46-47, str. 183–201.

Lipljin, Tomislav, 2013.: *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*, Varaždin: Stanek Media d.o.o.

Majdán, János, 2013.: „Drava kao poveznica. Mađarsko-hrvatske gospodarske veze u razdoblju 1868-1918", *Scrinia slavonica*, 13, str. 99–111.

Makkai, Béla, 2004.: „Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća", *Časopis za suvremenu povijest*, 36/2, str. 569–579.

Mamić, Mile, 1981.: „Hrvatski ustavnopravni jezik u 2. polovici 19. stoljeća", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 6-7/1, str. 163–226.

Mamić, Mile, 1999.: *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*, II. prošireno izdanje, Zagreb: Profil.

Mamić, Mile, 2004.: *Hrvatsko pravno nazivlje. Članci i rasprave*, Zadar: LINCRO d.o.o.

Mandić, Marin, 2000.: „Hrvatski učitelji na tečajevima mađarskog jezika", u: *Hrvatski kalendar*, Budimpešta: Croatica Kht.

Mandić, Marin, 2004.: „Politička manipuliranja našim životom", u: *Hrvatski kalendar 2005*., Budimpešta: Croatica Kht.

Mandić, Živko, 2005.: *Antroponimija i toponimija bunjevačkih Hrvata u Madžarskoj*, Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod.

Maretić, Tomislav, 1932.: „Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka", *Rad JAZU*, 243, str. 13–90.

Margitai, József, 1885. [1884.]: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, Nagy-Kanizsa: Kiadja Fischel Fülöp.

Margitay, József, 1901. [1895.]: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, II. kiadás, Nagy-Kanizsa: Fischel Fülöp Könyvkereskedése.

Margitai, József, 1906.: *Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra*, III-ik kiadás, Nagy-Kanizsa: Fischel Fülöp önyvkereskedése.

Margitai, József, 1908. [1901.]: *Magyar-horvát és horvát-magyar zsebszótár, második bővített kiadás*, Nagykanizsa: Fischel Fülöp Könyvkiadása.

Margitai, József, 1918.: *A horvát- és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség*, Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés Rényi Károly.

Máté, Jakab, 2003.: *A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Mažuranić, Ivan, 1846.: „Smèrt Čengić-age", *Iskra. Zabavni sastavci od više domorodnih spisateljah*, Zagreb: izdao Ivan Havliček, tiskom k.p.h.s.d. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja.

Mažuranić, Antun, 1859.: *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*, Zagreb: Troškom spisateljevim [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2008.].

Mažuranić, Antun, [4]1869.: *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*, Zagreb: Troškom knjižare Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera).

Melich, János, 1907.: *A magyar szótárirodalom*, első füzet. A legrégibb szójegyzékekről P. Páriz szótáráig. Klny. a Nyelvtudományi Lözleményekből. (Nyelvészeti füzetek 46.), Budapest: Athenaeum.

Meršić, Žuža; Vegh, Ivona, 2013.: „Mađarska gramatika međimurskoga jezika", *Studia Slavica Saveriensia*, 1-2, str. 344–353.

Mező, András, 1982.: *A magyar hivatalos helységnévadás*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Mihálovics [Mihalović], János [Ivan], 1874. [2016.]: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*. *Tankönyvül és magánhasználatra,* Baja: Szigriszt Gyula Bizománya [pretisak Matice hrvatske Ogranak Osijek].

Mihálovics [Mihalović], Ivan, 1875.: *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*, Baja: Brzotiskom Dragutina Paula.

Mihaljević, Milica, 2001.: „Terminološki rječnik i norma", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 27, str. 191–208.

Mlikota, Jadranka, 2011.: „Privatni i javni jezik Ivana Kukuljevića Sakcinskoga", u: *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom*, Zagreb: Hrvatski studiji, str. 345–387.

Mlikota, Jadranka, 2013.: „Priričci u gramatikama Šime Starčevića", u: *XI. međunarodni kroatistički znanstveni skup*, Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, str. 132–147.

Mlikota, Jadranka, 2016.: „Vitanovićevi jezikoslovni prinosi", u: *Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014.*, prvi svezak, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 353–363.

Mlikota, Jadranka; Baraban, Borko; Aleksa Varga, Melita, 2016.: „*Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Jánosa Mihálovicsa", u: *Od početaka do danas. 120 godina kroatistike u Budimpešti*, Budimpešta: Institut za slavensku i baltičku filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta Loránda Eötvösa, str. 111–127.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana, 2016.: „*Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Ivana Mihalovića – prinos mađarskoj sastavnici hrvatske jezikoslovne povijesti", u: *János Mihálovics, Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, Szigriszt Gyula Bizománya, Baja, 1874. [pretisak Matice hrvatske Ogranka Osijek], str. 251–303.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana, 2017.: „*Horvát Nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa – prinos hrvatskoj gramatikografiji 19. stoljeća", *Fluminensia*, 29/2, str. 49–68.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana, 2018.: „Gramatički priručnici Ivana Mihalovića", u: *Od norme do uporabe 1. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga 15. i 16. rujna 2016. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku*, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 65–92.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana; Baraban, Borko, 2016.: „Tragom Mažuranićeve *Slovnice Hèrvatske* u gramatičkom priručniku Jánosa Mihálovicsa *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 42/1, str. 121–145.

Moguš, Milan; Vončina, Josip, 1969.: „Latinica u Hrvata", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 11, str. 61–81.

Morić-Mohorovičić, Borana, 2016.: „Parčićevo morfološko nazivlje u kontekstu morfološkoga nazivlja zagrebačke filološke škole", *Fluminensia*, 28/1, str. 69–81.

Morić-Mohorovičić, Borana; Vlastelić, Anastazija, 2018.: „Morfološko nazivlje u gramatikama i rječnicima Dragutina Antuna Parčića", u: *Od fonologije do leksikologije. Zbornik u čast Mariji Turk*, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, str. 229–243.

Nyomárkay, István, 1984.: *Strane riječi u hrvatskosrpskom (srpskohrvatskom) jeziku. Problem morfološke i semantičke adaptacije*, Budimpešta: Tankönyvkiadó.

Nyomárkay, István, 1989.: *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachemeuerung*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Nyomárkay, István, 1992.: „Mađarska građa u Jambrešićevu rječniku", u: *Andrija Jambrešić, Lexicon latinum* [pretisak Zavoda za hrvatski jezik, Zagreb, 1992.], str. LI.–LIII.

Nyomárkay, István, 1997.–1998.: „Bečke gramatike i mađarska i slavenska gramatikografija u 18. i 19. stoljeću (Uvod i zadaci)", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 23-24, str. 281–287.

Nyomárkay, István, 2000.: *Kroatističke studije*, Zagreb: Matica hrvatska.

Nyomárkay, István, 2002.: *Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál*, Budapest: Lucidus Kiadó.

Pekić, Petar, 2009.: *Povijest Hrvata u Vojvodini*. *Od najstarijih vremena do 1929. godine*, Zagreb: MISL.

Petrović, Bernardina, 2005.: *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Popovich, Döme, 1863.: *Illir Nyelvtan*. *Több nevezetesb szerző után*, Baja: Schőn Jakab tulajdona, Pest: Bartalits Imre Könyvnyomdája.

Pranjković, Ivo, 2002.: *Hrvatska skladnja. Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, drugo izdanje, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Pranjković, Ivo, 2006.: *Filološki vjekopisi*, Zagreb: Disput.

Ptičar, Adela, 1987.: „Gramatička terminologija u gramatici M. A. Relkovića", *Rasprave Zavoda za jezik*, 13, str. 65–78.

Ptičar, Adela, 1990.: „Hrvatski aneksni rječnici u 18. stoljeću", *Rasprave Zavoda za jezik*, 16, str. 223–227.

Ptičar, Adela, 1992.: „Prinos proučavanju jezikoslovnoga nazivlja 18. stoljeća", *Rasprave Zavoda za jezik*, 18, str. 151–156.

Puškar, Krunoslav, 2010.: „Tragom njemačko-mađarsko-hrvatskih jezičnih dodira: problematika jezika posrednika", *Cris*, XII/1, str. 129–141.

Putanec, Valentin, 1985.: „Lanosovićevi rukopisni rječnici", u: *Zbornik o Marijanu Lanosoviću*, Osijek: JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, str. 219–238.

Raguž, Dragutin, 1980./1981.: „Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradbama Alvaresove latinske gramatike", *Filologija*, 10, str. 97–125.

Rezo, Vladimira, 2015.: „Jezik hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u 19. stoljeću", u: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*, Zagreb: Croatica, str. 357–401.

Samardžija, Marko, 1995.: *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika. Udžbenik za 4. razred gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga.

Samardžija, Marko, 1997.: „Utjecaj sociopolitičkih mijena na leksik hrvatskoga jezika u XX. stoljeću", *Croatica*, 45-46, str. 117–192.

Samardžija, Marko, 2004.: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, drugo, prošireno izdanje, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Samardžija, Marko (ur.), 2011.: *Stoljeća hrvatskoga jezika: 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu*, Vinkovci: Riječ, Privlačica.

Samardžija, Marko, 2014.: *Hrvatski jezik u stoljeću velikih promjena. Od Joakima Stullija do pobjede vukovaca*, Zaprešić: vlastita naklada.

Samardžija, Marko, 2015.: „Hrvatski jezik od početka 19. stoljeća do narodnog preporoda", u: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*, Zagreb: Croatica, str. 9–33.

Sekulić, Ante, 1981.: „Ambrozije Šarčević i njegova dva rječnika", *Filologija*, 10, str. 173–197.

Sekulić, Ante, 1990.a: „Listovi i časopisi bačkih Hrvata od Ivana Antunovića do 1941.", *Migracijske teme*, 6/3, str. 407– 414.

Sekulić, Ante, 1990.b: *Bački Bunjevci i Šokci*, II. izdanje, Zagreb: Školska knjiga.

Sekulić, Ante, 1991.: *Bački Hrvati. Narodni život i običaji*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Sekulić, Ante, 1992.: „Bački Hrvati", *Hrvatski kalendar 1992. Godišnjak za hrvatsku narodnost u Mađarskoj*, Budapest, str. 57–64.

Sekulić, Ante, 1994.: *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju: do 1918. Prinosi za povijest književnosti u Hrvata*, knjiga III, Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P. E. N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.

Sekulić, Ante, 1997.: *Rasprave o jeziku bačkih Hrvata*, Zagreb: Matica hrvatska.

Silić, Josip, 2006.: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Disput.

Simeon, Rikard, 1969.: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: hrvatskosrpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*, I dio: od A do O, II. dio: od P do Ž, Zagreb: Matica hrvatska.

Skenderović, Robert, 2007.: „Suradnja biskupa J. J. Strossmayera i Ivana Antunovića", *Croatica Christiana Periodica*, 31/59, str. 85–103.

Skenderović, Robert, 2008.: „Uloga jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju", u: *Dijalog povjesničara – istoričara*, Zagreb, str. 215–231.

Skenderović, Robert, 2017.: *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, Subotica, Slavonski Brod: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Smajić, Dubravka, 2006.: *Gramatike Mirka Divkovića*, doktorska disertacija, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Osijek.

Sočanac, Lelija; Žagar-Szentesi, Orsolya; Dragičević, Dragica; Dabo-Denegri, Ljuba; Menac, Antica; Nikolić-Hoyt, Anja, 2005.: *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima: prilagodba posuđenica*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Stolac, Diana, 1997.: „Starija hrvatska leksikografija i mađarski jezik", u: *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika*, knj. 2, Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod, str. 249–257.

Stolac, Diana, 2005.: „Sintaksa u hrvatskim gramatikama u 20. stoljeću", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31, str. 249–276.

Szentiványi, Zoltán, 1895.: *Századunk névváltoztatásai*. *Helytartósági és miniszteri engedélylyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. 1800–1893*, Budapest: Hornyánszky Viktor.

Szilágyi, Ferenc, 1987.: *Sokféle neveknek magyarázatja*, Budapest: RTV-Minerva.

Szinnyei, József, 1981.: *A magyar írók élete és munkái*, svezak VIII., Veszprém: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete.

Šišić, Ferdo, 1962.: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, priredio Jaroslav Šidak, Zagreb: Matica hrvatska.

Šokčević, Dinko, 2006.: *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata*, Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.

Tafra, Branka, 1993.: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb: Matica hrvatska.

Tafra, Branka, 1995.: *Jezikoslovna razdvojba*, Zagreb: Matica hrvatska.

Tafra, Branka, 2003.: „Dijakronijski aspekt normiranja hrvatskoga jezika", *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002.*, Zagreb: Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, str. 305–319.

Tafra, Branka, 2005.: *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.

Tafra, Branka, 2012.: *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Tafra, Branka, 2013.: „Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012)", u: *Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narěčja*

ilirskoga, kod Milana Hiršfelda, Zagreb, 1836. [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.], str. 81–175.

Tafra, Branka, 2014.: „Prva hrvatska znanstvena gramatika", u: *Věkoslav Babukić, Ilirska slovnica*, Bèrzotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, Zagreb, 1854. [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2014.], str. 467–531.

Tegzes, Ferenc, 1978.: *A miniszterelnökség délszláv szakreferensének jelentései a baranyai délszlávokról az 1920-as évek első felében*, Pécs: Különnyomat a Baranyai Helytörténetírás 1978. c. kötetből.

Turk, Marija, 1996.: „Jezični purizam", *Fluminensia*, 8/1-2, str. 63–79.

Turk, Marija, 2013. *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: Prilog lingvistici jezičnih dodira*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Veber, Adolfo, 1859.: *Skladnja ilirskoga jezika, za niže gimnazije*, Beč: U c. k. nakladi školskih knjigah [pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2005.].

Veber, Adolfo, 1871.; *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*, Zagreb: Troškom spisateljevim.

Veber, Adolfo, [3]1876.: *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb: Troškom spisateljevim.

Velin, Stjepan, 1977.: „Ivan Mihalović – pedagog i zaslužni kulturni radnik", u: *Narodni kalendar 1977*, Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, str. 85–88.

Vince, Zlatko, 1978.: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Vlastelić, Anastazija, 2011.: „Parčićevo sintaktičko nazivlje", *Filologija*, 56, str. 159–175.

Volarić, Fran, 1852.: *Ilirska slovnica za početne učionice*, Tèrst: Vladateljna tiskarnica.

Vuković, Siniša, 2007.: „Onomastička terminologija", *Čakavska rič*, XXXV/1, str. 139–185.

Zgusta, Ladislav, 1991.: *Priručnik leksikografije*, preveo D. Šipka, Sarajevo: Svjetlost.

Žagar-Szentesi, Orsolya, 2005.: „Hrvatski u dodiru s mađarskim jezikom", u: *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima: prilagodba posuđenica*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 51–84.

Žagar-Szentesi, Orsolya, 2009.: „Slavonski jezični prostor iz hungaroloških aspekta", u: *Šokačka rič 6*, Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, str. 69–84.

MREŽNI IZVORI

http://hjp.znanje.hr/Hrvatski jezični portal

http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm /Szinnyei, József, *Magyar írók élete és munkássága*/ pristupljeno 13. ožujka 2019.

http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html, pristupljeno 24. kolovoza 2018.

http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html, pristupljeno 24. kolovoza 2018.

http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html, pristupljeno 22. siječnja 2019.

http://nektar2.oszk.hu/LVbin/LibriVision/lv_view_records.html?SESSION_ID=1535089190_753959819&lv_action=LV_View_Records&NR_RECORDS_TO_SHOW=1&GOTO_RECORD=3&RESULT_SET_NAME=set_1535107174_0&DISPLAY_RECORD_XSLT=html&ELEMENT_SET_NAME=F, pristupljeno 24. kolovoza 2018.

BIBLIOGRAFSKE NAPOMENE

Dio je radova u knjizi objavljen u časopisima i zbornicima radova s međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova. Oni se u knjizi nisu sadržajno mijenjali. Riječ je o radovima:

Lehocki-Samardžić, Ana; Mlikota, Jadranka, 2017.: „*Horvát nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa", u: *XIII. Međunarodni kroatistički znanstveni skup. Zbornik radova*, Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, str. 402–416.

Lehocki-Samardžić, Ana; Mlikota, Jadranka, 2018.: „Vlastita imena u gramatikama hrvatskoga jezika objavljenima u Mađarskoj", u: *Od geografske lingvistike do geografske onomastike. Ime i društvo na periferiji mađarskog područja*, Sombatel, Osijek: Savaria University Press, Institut za jezik Glotta, str. 111–122.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana, 2016.: „*Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Ivana Mihalovića – prinos mađarskoj sastavnici hrvatske jezikoslovne povijesti", u: *János Mihálovics, Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, Szigriszt Gyula Bizománya, Baja, 1874. [pretisak Matice hrvatske Ogranka Osijek], str. 251–303.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana, 2017.: „*Horvát Nyelvtan* Aladára Ehrenhöfera i Rókusa Vidovicsa – prinos hrvatskoj gramatikografiji 19. stoljeća", *Fluminensia*, 29/2, str. 49–68.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana, 2018.: „Gramatički priručnici Ivana Mihalovića", u: *Od norme do uporabe 1. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga 15. i 16. rujna 2016. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku*, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 65–92.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana, 2019.: „Jezik administrativno-poslovnih tesktova u gramatičkom priručniku Ehrenhöfera i Vidovicsa *Horvát Nyelvtan*", u: *Od norme do uporabe 2. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga 28. i 29. rujna 2018. godine na Filozofskom fakultetu u Osijeku*, Osijek: Filozofski fakultet Osijek, str. 197–224.

Dosada su neobjavljena sljedeća poglavlja knjige:

Illir Nyelvtan Döme Popovicha

Horvát Nyelvtan Józsefa Margitaija

Sinonimičnost u tekstovima *Horvát Nyelvtan* Józsefa Margitaija

Hrvatsko gramatičko nazivlje u priručnicima u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća

Onimi u gramatikama hrvatskoga na mađarskom jeziku druge polovice 19. stoljeća

KAZALO IMENA

A

A. Jászó, Anna 48, 259, 311

Ady, Endre 9

Alvares, Manuel 320

Aleksa Varga, Melita 17, 27, 44, 45, 48, 66, 69, 72, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 104, 110, 111, 122, 186, 195, 203, 211, 217, 243, 318

Ambrozović, Ivan 71

Antal, László 256, 311

Antunović, Ivan 62, 65, 71, 103, 321

Arnold, Đuro 71

Artuković, Mato 188, 189, 311

B

Babić, Stjepan 155, 311

Babić, Toma 252

Babukić, Vjekoslav [Věkoslav] 7, 11, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 54, 55, 71, 86, 87, 113, 114, 115, 116, 123, 226, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 260, 262, 263, 311, 322, 323

Bach, Alexander 126, 157

Badurina, Lada 224, 240, 315

Bancalari, Dominik 306, 311

Bara, Mario 18, 57, 58, 63, 103, 186, 311

Baraban, Borko 17, 27, 44, 45, 48, 57, 66, 67, 69, 71, 72, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 104, 106, 110, 111, 122, 123, 186, 191, 193, 195, 203, 209, 211, 216, 217, 243, 245, 286, 298, 318, 319

Bárány, Ignác 62, 65, 103

Barić [Barics], Ernest [Ernő] 9, 13, 17, 18, 102, 125, 135, 136, 139, 141, 143, 144, 146, 185, 203, 284, 286, 311, 312

Bartalits [Bartalics], Imre [Imro] 19, 282, 284, 309, 310, 319

Belostenec, Ivan 252

Benedikt, Albert A. 313

Berrár, Jolán 292

Berzsenyi, Dániel 9, 13

Bethlen, István ml. 133

Bičanić, Ante 155, 181, 312

Blagus Bartolec, Goranka 239, 312

Blažeka, Đuro 127, 157, 158, 310, 312

Blažetin [Blazsetin], Stjepan [István] 9, 13

Bodolsky, Franjo 71

Boldogfalvi Farkas, Lajos 132

Borovszky, Samu 19, 312

Bračuljević, Lovro 71

Brlić, Andrija Torkvat 20

Brlić, Ignjat Alojzije 20, 68

Brlobaš, Željka 25, 26, 33, 36, 85, 117, 153, 191, 204, 206, 209,

210, 243, 248, 249, 250, 251, 254, 255, 257, 258, 262, 265, 312

Broz, Ivan 211

Budanovich [Budanović], Lajos [Lajčo] 18, 22, 63, 103, 264

Budmani, Pero 41

Bunjac, Branimir 102, 157, 312

C

Christ, János 102

Č

Čipanj Banja, Rene 126, 150, 313

Ć

Ćutuk, Igor 314

D

Dabo-Denegri, Ljuba 322

Della Bella, Ardelio 252

Divković, Mirko 20, 41, 193, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 309

Dobrila, Juraj 62

Dončec, Akoš Anton 128, 129, 131, 157, 313

Dragičević, Dragica 182, 313, 322

Dukat, Vladoje 101, 313

Dürrigl, Marija-Ana 182, 313

Đ

Đurkovečki, Josip 254, 312

E

Ehrenhöfer, Aladár 18, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 41, 43, 44, 54, 55, 139, 147, 153, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 239, 240, 245 246, 247, 249, 258, 259, 282, 283, 284, 289, 290, 291, 293, 297, 298, 304, 305, 306, 307, 309, 313, 315, 318, 325

Eötvös, József 9, 13, 314

Eötvös, Loránd 314, 318

Erdődy, Ivan 126

Erdődy, Toma 295

F

Farkas, András 302

Festetich, Jenő 132

Filákovity [Filaković], Ildikó 9, 13

Filákovity, [Filaković], Mladen 9, 13

Firholcer, Lavoslav 250

Fischel Fülöp [Filip] 127, 136, 153, 154, 309, 310, 317

Florschütz, Josip 41

Frančić, Anđela 182, 224, 293, 294, 312, 313

Franjo I., car 295

Franjo Josip, car 132

Fröhlich, Rudolf 138, 251, 313

Frölich, R. A. 20, 139

G

Gaj, Ljudevit 22, 311, 317, 323

Gall, F. 20, 139

Glad, Franjo 127
Glušac, Maja 154, 314
Grgić, Stjepan 71, 103
Gulešić, Milvia 182, 314

H

Hadrovics, László 101, 182, 314
Hajdú, Mihály 287, 288, 291, 296, 314
Haller, Jenő 102
Ham, Sanda 18, 26, 29, 34, 54, 81, 102, 125, 136, 138, 139, 147, 150, 194, 204, 205, 206, 212, 314
Hanák, Péter 294, 314
Hiršfeld, Milan 311
Hornyánszky, Viktor 309, 310, 313, 322
Horvat, Marijana 26, 191, 210, 243, 248, 249, 250, 251, 265, 312
Hudeček, Lana 224, 264, 312, 313, 314

I

Išpanović, Matija 103

J

Jachnow, Helmut 283
Jagić, Vatroslav 254
Jambrešić, Andrija 101, 313, 319
Jelačić, Josip 126, 303

K

Kálecz-Simon, Orsolya 101, 314
Kalšan, Janko 128, 314
Kalšan, Vladimir 126, 127, 128, 157, 314
Kanizsai, Mária 282, 284, 285, 286, 292, 295, 314
Karadžić Stefanović, Vuk 54, 55
Kašić, Bartol 315
Katičić, Radoslav 236, 315
Kázmér, Miklós 315
Keipert, Helmut 243, 315
Kiefer, Ferenc 256, 315
Klaić, Vjekoslav 20, 139, 200
Kolenić, Ljiljana 99, 153, 315
Korunić, Petar 22, 315
Kossuth, Lajos 59
Kostić, Konstantin T. 59
Kovačević, Marina 224, 240, 315
Krekić, Tomislav 62, 315
Kristijanović, Ignjat 254
Krpan, Stjepan 58, 62, 63, 64, 65, 99, 103, 104, 105, 315
Kujundžić, Ivan 18, 58, 63, 103, 186, 315
Kujundžić, Pavle [Pajo] 103
Kukuljević Sakcinski, Ivan 62, 318
Kuna, Branko 248, 260, 261, 315
Kurelac, Fran 139

L

Lanosović, Marijan 252, 320
Lehocki-Samardžić [Lehocki-Samardzic], Ana [Anna] 10, 14, 17, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 37, 41, 44, 45, 47, 48, 49, 57, 67, 69, 71, 72, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 86, 102, 103, 104, 106, 111, 114, 118, 123, 186, 191, 193, 199, 203, 204, 205, 207, 208, 209,

210, 217, 218, 219, 224, 225, 226, 229, 243, 245, 246, 247, 249, 260, 261, 263, 283, 286, 294, 295, 297, 298, 315, 316, 318, 319, 325

Lengyel, Zoltán 287, 316

Lewis, Kristian 243, 248, 254, 255, 256, 316

Lipljin, Tomislav 158, 310, 316

LJ

Ljubušak Šitović, Lovro 252

M

Majdán, János 188, 219, 316

Majhen [Majhon] 128, 129, 130

Makkai, Béla 3, 127, 316

Mamić, Mile 225, 316

Mandić, Marin 129, 130, 133, 316

Mandić, Mijo 71, 98, 103

Mandić, Živko 130, 133, 284, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 317

Maretić, Tomo [Tomislav] 41, 102, 116, 205, 243, 317

Margalić, Edo 63

Margitai [Margitay], József 8, 12, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 54, 102, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 202, 203, 204, 205, 208, 216, 217, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 293, 298, 302, 303, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 317, 326

Maršo, Ivan 247, 249, 251, 253, 252, 254, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 263, 265, 309, 310

Mártoni, Viktor 9, 13

Máté, Jakab 283, 317

Mátrai, Györgyi 9, 13

Mažuranić, Antun 20, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 54, 68, 69, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 193, 202, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 252, 253 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 309, 312, 317, 319

Mažuranić, Ivan 156, 201

Melich, János 101, 317

Menac, Antica 322

Mersich [Meršić], Zsuzsanna [Žuža] 9, 13, 101, 102, 104, 185, 203, 317

Mező, András 296, 317

Mihaljević, Milica 155, 224, 264, 312, 313, 314, 318

Mihalović, Kata 58

Mihalović, Stjepan 58

Mihálovics [Mihalovics, Mihalović, Mihalovic, Mihálovits, Mihalovits], János [Ivan, Iván] 8, 12, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 26,

27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 139, 147, 186, 187, 191, 192, 193, 194, 198, 199, 202, 203, 205, 208, 209, 211, 216, 217, 218, 225, 243, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 282, 283, 284, 286, 287, 289, 292, 293, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 307, 310, 309, 318, 319, 323, 325

Mikalja, Jakov 252

Mlikota, Jadranka 10, 14, 17, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 35, 37, 41, 44, 45, 47, 48, 49, 57, 66, 67, 69, 71, 72, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 110, 111, 114, 118, 122, 123, 186, 191, 193, 195, 199, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 224, 225, 226, 229, 243, 245, 246, 247, 249, 260, 261, 263, 286, 294, 295, 297, 298, 315, 316, 318, 319, 325

Modrošić, Blaž 103

Moguš, Milan 101, 319

Mohorovičić, Andrija [Andro] 64

Molnar Ljubić, Monika 57

Morić-Mohorovičić, Borana 243, 248, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 319

Munkácsy, Mihály 102, 125

N

Nikolić-Hoyt, Anja 322

Nyomárkay, István 101, 182, 283, 319

P

Pacel, Vinko 155

Pajrok, Andor 9, 13

Palić, Ivan 103

Parčić, Dragutin Antun 251, 252, 253, 254, 256, 259, 260, 261, 263, 319

Patačić, Gabrijel Herman 71

Paul, Dragutin 309, 318

Pavić, E. 71

Pekić, Petar 57, 67, 104, 319

Peštalić, Grgur 71

Petković, Ljudevit 295

Petöfi [Petőfi], Sándor 62

Petrović, Bernardina 155, 177, 178, 179, 180, 181, 293, 313, 319

Popovich, Döme [Dömötör] 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 139, 141, 147, 153, 245, 246, 249, 251, 252, 253, 254, 257, 263, 282, 283, 284, 285, 286, 292, 293, 296, 297, 298, 304, 307, 308, 309, 310, 319, 326

Pranjković, Ivo 35, 177, 320
Preradović, Petar 199
Ptičar, Adela 153, 243, 248, 251, 252, 254, 259, 260, 263, 320
Puškar, Krunoslav 182, 320
Putanec, Valentin 101, 320

R

Rački, Franjo 62
Radnić, Mihajlo 71
Raguž, Dragutin 248, 252, 320
Rajić, Blaško 103
Relković, Matija Antun 252, 320
Rezo, Vladimira 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 320
Rožić, Antun 312

S

Salenbach, Lujza 59
Samardžija, Marko 41, 61, 63, 94, 104, 105, 126, 127, 136, 155, 156, 181, 186, 188, 225, 320
Schőn, Jakab, 19, 282, 284, 309, 310
Sekulić, Ante 22, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 71, 99, 103, 104, 105, 111, 284, 321
Silić, Josip 224, 321
Simenon, Rikard 250, 254, 262, 265, 266, 321
Skenderović, Robert 18, 22, 57, 61, 62, 63, 67, 68, 71, 104, 111, 321
Smajić, Dubravka 205, 211, 321
Sočanac, Lelija 182, 322
Soltész J., Katalin 295, 314
Starčević, Šime 117, 254, 318
Stevanović, Marijeta 102, 157, 312
Stolac, Diana 140, 182, 322
Strossmayer, Josip Juraj 62, 311, 313, 314, 318, 321, 325
Sundečić, Jovan 200
Szentiványi, Zoltán 128, 129, 130, 131, 137, 295, 296, 297, 322
Szigriszt, Gyula 318, 325
Szilágyi, Ferenc 287, 288, 322
Szinnyei, József 58, 128, 322

Š

Šarčević, Ambrozije [Boza] 62, 65, 71, 98, 103, 321
Šenoa, August 200
Šidak, Jaroslav 322
Šišić, Ferdo 126, 322
Šokčević [Sokcsevits], Dinko [Dénes] 9, 13, 294, 322
Špicer, Mavro 101
Štebih, Barbara 243, 248, 254, 255, 256, 316
Šulek, Bogoslav 156, 254
Šuster, Lana 9

T

Tadijanović, Blaž 252
Tafra, Branka 11, 20, 22, 25, 26, 29, 33, 37, 41, 55, 57, 102, 123, 154, 155, 156, 185, 216, 226, 243, 252, 322, 323
Tafra, Branka 7, 101, 215
Tegzes, Ferenc 128, 129, 130, 132, 133, 323
Tomić, Josip Eugen 200

Turk, Marija 154, 181, 319, 323
Türr, István 9

U

Užarević, Jakov 156

V

Vajs, Nada 243, 248, 251, 254, 255, 257, 312, 316
Veber Tkalčević, Adolfo 20, 27, 37, 55, 64, 76, 77, 86, 87, 105, 113, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 139, 150, 193, 194, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 254, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 309, 323
Vegh, Ivona 101, 102, 104, 157, 185, 203, 312, 317
Velin, Stjepan 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 71, 98, 103, 104, 105, 323
Vidovics, Rókus 18, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 41, 43, 44, 54, 55, 139, 147, 153, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 239, 240, 245, 246, 247, 249, 258, 259, 282, 283, 284, 289, 290, 291, 292, 293, 297, 298, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 313, 315, 318, 325
Vig, István 101, 314
Vilov, Stjepan 71
Vince, Zlatko 101, 323
Vitanović, Josip 20, 193, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 309, 318
Vlastelić, Anastazija 87, 116, 243, 248, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 319, 323
Volarić, Fran 20, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 54, 87, 116, 139, 250, 251, 252, 255, 256, 263, 323
Vončina, Josip 101, 319
Vörös, Ferenc 9, 13
Vrančić, Faust 101
Vrhovac, Maksimilijan 126
Vujević, Stjepan 103
Vujković Lamić, Franjo 103
Vuković, Siniša 284, 293, 323

Z

Zgusta, Ladislav 155, 323
Zorić, Matija 17, 316
Zrinski, Nikola 128

Ž

Žagar-Szentesi, Orsolya 182, 322, 324
Žigmanov, Tomislav 9, 13, 18, 57, 58, 63, 103, 186, 311

BILJEŠKA O AUTORICAMA

Jadranka Mlikota rođena je 15. srpnja 1974. u Osijeku gdje je završila osnovnu i srednju školu te Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku (1998.). Doktorirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (2009.) s temom *Sintaktičke mogućnosti izricanja namjere u suvremenom hrvatskom jeziku*. Na Filozofskom fakultetu u Osijeku predaje kolegije iz suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika na kroatističkom i germanističkom studiju. Znanstveno područje interesa usmjereno joj je prema sintaksi i semantici suvremenoga hrvatskoga jezika te jeziku druge polovice 19. stoljeća. Kao suradnica je bila uključena u znanstveno-istraživački projekt *Jezik i stil zavičajne periodike*, a bila je voditeljicom projekta *Hrvatsko-mađarski jezikoslovni dodiri u drugoj polovici 19. stoljeća* (UNIOS IZIP-2014-26). Suradnicom je i dvaju međunarodnih projekata; 2019. godine suradnica je na projektu EFOP-3.4.3-16-2016-00022 „*QUALITAS Minőségi felsőoktatási-fejlesztés Sopronban és Szombathelyen*" („*QUALITAS Razvojne aktivnosti za kvalitetno visoko školstvo u Sopronu i Szombathelyu*"), a trenutačno je suradnica na GIP-Projektu *Na tragovima njemačkog jezika, književnosti i kulture na tlu Hrvatske* (DAAD-Projektnr.: 57338369). Autorica je znanstvene knjige *Slavonska tkanica: jezik zavičajnika 19. stoljeća* (2014.) i jedna od autorica stručne knjige *Hrvatski jezični savjeti* (2014.). Sudjelovala je na više od trideset znanstvenih skupova te objavila pedesetak znanstvenih i stručnih radova.

Stručno je djelovala i kao članica uredništava, članica stručnih društava i organizacija te kao recenzentica. Bila je članicom uredništva časopisa *Jezik i škola* koji izdaje Filozofski fakultet u Osijeku, od 2005. do 2010. godine članicom Jezičnoga odjela Matice hrvatske Ogranka Osijek, a od 2015. do 2019. godine i članicom Nadzornoga odbora Matice hrvatske Ogranka Osijek. Članicom je Hrvatskoga filološkoga društva. Recenzirala je radove za domaće i strane jezikoslovne časopise i kroatističke znanstvene publikacije iz područja svojega znanstvenoga interesa. Urednica je triju kroatističkih izdanja.

Ana Lehocki-Samardžić rođena je 4. studenog 1978. u Osijeku. Osnovnu školu pohađala je u Bilju, Trogiru i Osijeku, maturirala je 1997. godine u Klasičnoj gimnaziji Osijek. Studij hrvatskog jezika i književnosti (2003.), klasične filogogije (2006.) i mađarskog jezika i književnosti (2013.) završila je na Sveučilištu u Pečuhu (Mađarska). Doktorirala je na Doktorskoj školi lingvistike Filozofskog fakulteta Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti (2013.) s temom *A klasszikus grammatikai minták szerepe a horvát* és *a magyar grammatikai hagyományban a névszói kategóriák tükrében* (*Uloga klasičnih gramatičkih uzora u hrvatskoj i mađarskoj gramatikografskoj tradiciji u svjetlu kategorija imenskih riječi*) gdje je studirala uz potporu Ministarstva obrazovanja u Budimpešti i Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Osijeku predaje kolegije iz mađarskog jezikoslovlja, hrvatsko-mađarskog poredbenog jezikoslovlja i translatologije i translatorike na Katedri za mađarski jezik i književnost. Znanstveno područje interesa usmjereno joj je prema gramatikografskim temama hrvatskog i mađarskog jezika te translatorike i translatologije. Suradnica je na trima međunarodnim projektima; od 2014. godine suradnica je na projektu *Termini szótár szerkesztése* (*Uređivanje Terminijeva rječnika*) (DOMUS ID: 2527/1/2019/HTMT), od 2017. godine na projektu Mađarske akademije znanosti (MTA ID: 10051110) *Nyelvi problémák a határon túli közösségekben* (*Jezični problemi u mađarskim manjinskim zajednicama izvan Mađarske*), a 2019. godine suradnica je na projektu EFOP-3.4.3-16-2016-00022 „*QUALITAS Minőségi felsőoktatási-fejlesztés Sopronban és Szombathelyen*" („*QUALITAS Razvojne aktivnosti za kvalitetno visoko školstvo u Sopronu i Szombathelyu*"). Bila je suradnicom i znanstveno-istraživačkoga projekta *Hrvatsko-mađarski jezikoslovni dodiri u drugoj polovici 19. stoljeća* (UNIOS IZIP-2014-26).

Stručno je djelovala i kao članica uredništava, članica stručnih društava i organizacija i kao recenzentica. Član osnivač je Međunarodne istraživačke mreže Termini Mađarske akademije znanosti i trenutačno na mjestu međunarodnog tajnika. Od njegova osnutka (2014.) voditeljica je Instituta za jezik Mađarske akademije znanosti. Izlagala je na tridesetak međunarodnih i domaćih znanstvenih i stručnih skupova, objavila je tridesetak autorskih i suautorskih znanstvenih i stručnih radova, a bavi se i stručnim i književnim prevođenjem. Recenzirala je radove za domaće jezikoslovne časopise i kroatističke znanstvene publikacije iz područja svojega znanstvenoga interesa.